

જીવન અને જાગૃતિ

લેખક
ચાકરશી લાલલ કાપડિયા

સર્વોદય વિચાર પ્રચાર ટ્રસ્ટ
લેહરાબાદ

જીવન અને જાગૃતિ

લેખક
ટોકરશી લાલજી કાપડિયા

સંપાદક
પ. ધીરજીલાલ ટોકરશી શાહ

પ્રકાશક
સર્વોદય વિચાર પ્રચાર ટ્રસ્ટ
હૈદરાબાદ

प्रकाशक
श्रीरामचन्द्र चौधरी
सहायक—सर्वोदय विचारप्रचार ट्रस्ट
जाधववन, बौद्धराज्या

व्यक्ति पत्रिका
सन् १९६६] [वि. स. २२२

मूल्य ११ त्रज
आ पुस्तकालय २२ दक्ष प्रकाशक अस्थाने व्यापित ३

मुद्रक :
शान्तिशाल सेनाप्रधान काल
स्थापना मिन्दरी
पंकजि, ११३ अमरावती

પ્રકાશક તરફથી

સર્વોદય વિચાર પ્રચાર ટ્રસ્ટની સ્થાપના પૂ. વિનોબાજીની પ્રેરણાથી શ્રી ટોકરશીલાઈ ડાપડિયા તથા તેમના મિત્ર શ્રી ભગવાનદાસજી અગ્રવાલે સને ૧૯૫૬ ના મે માસની ૧૯મી તારીખે કરી હતી અને તેમના તરફથી સર્વોદય વિચાર પ્રચારની દિશામાં ગાંધીજીવનમાં ગાંધી જ્ઞાનમંદિરની સ્થાપના તથા આંધ્રપ્રદેશમાં સર્વોદય સાહિત્ય પ્રચારના પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા હતા પાછળથી આ કાર્યમાં વેગ આવે તે માટે ટ્રસ્ટનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો હતો.

આ ટ્રસ્ટ તરફથી કેટલાક ગ્રંથો પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં મુખ્યત્વે તેલુગુ ભાષામાં અને સામાન્ય રીતે અન્ય ભાષાઓમાં ઉપયોગી ગ્રંથો પ્રકાશિત કરવાનો ઉદ્દેશ્ય રખાયો છે.

આ ઉદ્દેશ્યથી 'જીવન અને જાગૃતિ' નામનો ગ્રંથ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત કરતા આનંદ થાય છે. આ ગ્રંથમાં લેખકની જીવનકથા છે અને તેમને સમય સમય પર સર્વોદયની ભાવનારૂપે જાગૃતિની જે પ્રેરણા થઈ, તેનું વ્યાવહારિક અને સુદૃઢ રૂપે સકલન પણ છે.

શ્રી ટોકરશીલાઈ ડાપડિયા આમ તો બહુ ધંધાવાળા વ્યાવસાયિક સંબંધન છે, પણ હાળા સમયથી તેમની પ્રવૃત્તિ સમાજસેવાની રહી છે અને તેઓ ન્યારથી આંધ્રપ્રદેશમાં આવ્યા, ત્યારથી અહીંના સામાજિક ક્ષેત્રમાં સદા સહજ રહ્યા છે, તેમજ દાનવૃત્તિની સ્વાભાવિકતાથી જે કાર્યોનું પોષણ કરવામાં પણ સદા તત્પર બેવાના આવ્યા છે.

એક પ્રસંગે કેટલાક દિવસની બિમારીને લીધે તેમને પરાણે પડ્યું પરંતુ પછી અને સ્વાભાવિક વૈરાગ્યવૃત્તિએ પુરાણી

સ્કનિઓઃ તખત કરી દીધી. આ તેમણુ પાતાના જીવનના સ્વ પાવન પ્રસન્નેના સમ્મદ કરી લીધા ન બાળને જુનકરપના સકુની સમુજ પરી રહ્યા. આ અમારા મિત્ર મુજ નિવાસી શતાવધાની પ કી ધીરજસાક્ષવાઈએ આ મજને અવગ્રિહન રૂપના સપાલિત ક્યો તે માટે અમે તખત આભારી છીએ.

આ મજ પ્રકાસિત કન્વામાં અમારી મુખ્ય દટિ એ છે કે અન્ને જુનકરિગિત અને અવસાધમાં કસાએકા ક્યોકો પબુ કેઈ કેઈ વાર કેવી રીતે સ્વ સોકદિતકાગી વિચારેથી ગ્રેસિત થાય છે અને તેમના દાષે નસેવાનાં કાષો કેવી મુદર ગીત સમાસિત થઈ શકે છે આવી પ્રવજુ પાકોતન મજગી રહે તે અમાર મજ-પ્રકામન સાથક થઈ, એમ અમે માનીએ છીએ.

૮ વિનોગાએ આ મજનુ અવમોહન ક્યાં પછા ૨ અભિપ્રાય કન્વાયો છે તે વિસ્ત્રાનુકમ પછી પ્રકટ કરવામાં આયો છે આવા સતોની ગ્રેસ્વાયે અન્વ મિત્રોના ઉત્સાદ અને સેનાની મવલ વધરો, એવી આપા રાખીએ છીએ.

દેહશ્યાદ
તા ૨૬-૧૦-૧૧

ગિરધીવ્ય ઇ સૌધરી
સચાચક
સાદિત્પવિભાગ
અર્ધાવ વિચાર પ્રચાર ૨૨૮

श्री माधवि
पूज्य भगवत मा नमो

સમર્પણ

*

મારા તે મિત્રોને
કે જોઓ

વ્યવસાયમાં રહેવા છતાં
જીવનને જાગ્રત રાખવા
પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

*

વિનીત
ટોકરશી લાલજી કાપડિયા

विषयानुक्रम

	पृष्ठ
१ अथर्वनाम अंगे केरलु क	३
२ जन्मभूमि	६
३ माता-पितादि	१६
४ आत्याकरथा	२२
५ व्यापारनी तादीम	३३
६ समप्रसंग	४२
७ प्रवृत्तिने पक्षे	४८
८ गृहस्थ-श्रवणनी श्रव्यात	५७
९ मुहना सपाटामा	६४
१० आभरे धर्मादेश जोषीं !	७६
११ स्मरथ्य जने सवेदन	७६
१२ कलकताधी कथ	८२
१३ नवा क्षेत्रे नवु काम	८८
१४ सेवाग्राममा अंक सप्ताह	९३
१५ गांधीवाद	९९
१६ व्यवसायने विकास	१०७
१७ पूज्य गांधीजीनु मद्राप्रयाथु	११४
१८ रजकार यणवण तथा हीदराभाह रान्यनी आजादी	१२१
१९ फेडरलस भेवन तथा गांधीविद्यालय	१३२
२० सिवराजपदवीभां आमसेवाकेन्द्र	१४०
२१ सर्वोदय विचारप्रचार ट्रस्ट	१४७

२२	जेतमिा जेक सल्ल प्रवेस	१५३
२३	डैरलगाड संकल्पभा प्रथम मूटणी	१५८
२४	महासभालु अविवेचन वजेरे	१६४
२५	अन्वराती प्रवृत्ति समाज	१७३
२६	पी डैरलगाड विष्णूत जेठे सेसावरी	१८५
२७	व्यापारी मण्डल वजेरे	१७६
२८	व्यवसाय अजे विस्तार दर्शित	२४
२९	भारु मानसिक मंदार	२१२
३०	संस्कृतियों परिचय	२१८
३१	राष्ट्रवादा-प्रचार	२२४
३२	भाषाविस्तारणी सुधारणा	२३१
३३	समुदायनी प्रवृत्ति	२३७
३४	कार्योन्मनी नगण्यु	२४५
३५	प्रवाचना समुदाय	२५५
३६	सांभाजिक जीवन विषे भारा विचार	२८३
३७	सांभाजिक जीवन विषे भारा विचार	२८६
३८	राष्ट्रीय जीवन विषे भारा विचार	२६५
३९	शिक्षण विषे भारा विचार	३८
४०	जीवनवाच	३१७
४१	संपादन	३२३

पूज्य विनोयाने अभिप्राय

मैली, बिहार

ता ८-१०-६६

श्री गिरदीच दल चौधरी,
हैदराबाद

पुस्तक गणाने हेम्मी पाठकेडे पुरुषार्थ प्रेरणा देनेवाली हे,
जेसा गणाने दहा

महोदयेवी.

શુદ્ધિ

યા. નં.	પકલિ નં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૦	૧૮	રામજીભાઈ	રામજીભાઈ
૩૩	૧૧	ભરાહડી	ભરાહડી
૫૦	૭	રાયલ બેક	રાયલ લેઈકે
૮૧	૧૦	ભારતન	ભારતના
૮૪	૧૬	ધ તરમ તર	જ તરમ તર
૯૧	૯	ગોવળકોડાની	ગોલકોડાની
૯૨	૨૨	અફજલજગ	અફજલજ
૯૨	૪	ગોવલકોડામા	ગોલકોડામા
૧૩૧	૧૧	બોલારામ	બોલારામ
૧૫૨	૧૬	અમીરપેઠ	અમીરપેઠ
૧૫૫	૮	પ્રધાન પ્રધાન	પ્રધાન
૧૫૫	૨૧	બોધાન	બોધન
૧૫૬	૯	ત્યા સુધી	ત્યા સુધી
૧૫૮	૧૮	રૂપિયાનું કંઠ	રૂપિયાનું કંઠ
૧૬૫	૧૯	અધિવેશ	અધિવેશન
૧૬૭	૧૩	પ્રીન્સ નીકોફર	પ્રીન્સેસ નીકોફર
૧૮૪	૧૦	બાલાકીશનભાઈ	બાલકીશનભાઈ
૧૮૭	૨૩	સાબાબુ	સાબાબુ
૧૯૦	૨૩	રાધાશિન હોમ	રાધાકીશન હોમ
૧૯૧	૩	તેઓ	તેઓ
૧૯૧	૧૨	ખમી	ખામી
૧૯૨	૪	દન	દાન
૧૯૪	૧	૧૮૬૨	૧૯૬૨

પા નં	પ ક્રિત નં	અરુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬૪	૦	સાસારગજ	સાસારગજ
૨	૧૭	૧૮૧૧/૧૭	૧૮૧૧/૧૭
૦૨	૧૭	ઝોષ્ઠમીઠ	આષ્ઠસ્યઠ
૨૧૪	૨૧	અંકસખાસ્તેઠ	એન્કસરોઠ
૨૧	૧૬	કચ્છ-પત્રીમ્	કચ્છ-સાખાપુરમ્
૨૨૮	૨૨	અવતી	અવતી
૦૩૩	૪	માઠ	મઠે
૨૩૬	૩	સહ્યવ્યા રેડી	સહ્યવ્યા
૨૪	૪	ઠોનિષસ શ્રેકટિકા એકટ	ઠોનિષસ શ્રેકટિકા અકટ
૨૪	૧૩	નધી	નધી
૨૪	૧૫	ડે. ઠી સિવરેડી	ડે. ઠી સિવરેડી
૨૪૧	૮	ડુવરાત	ડુરાવી
૨૭૭	૧૩	દેરમ ઠપર	નાના પાટા ઠપર
૨૭૮	૧૩	આમુગ ઠીજ	આમુઠી ઠીજ
૨૭૯	૬	એકટ્રેમ	એકટ્રેમ
૨૯૦	૧૨	સમ ?	સમા ?
૩૧૫	૮	એઠિ	એઠિ
૩૧૬	૫	વિસળ	વિસળ
૩૨	૧૫	વમાર	વમાર

અથરચના અંગે કેટલુંક

અનેક સમસ્યાઓ પાર કર્યા પછી આ અથ લખાયો છે તે કેટલો ઉપયોગી થયો છે, તે કહેવું મારા માટે મુશ્કેલ છે, પરંતુ 'બોલ્યુ ગાહાર પડે અને લખ્યુ વચાય' એ ન્યાયે આ અથ વચારો તો ખરો જ અને બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિઓ પોતાની યોગ્યતા તથા રુચિ અનુસાર તેમાંથી તત્ત્વ તારવી લેશે, એ પણ નક્કી અથવા તો તેની ઉપયોગિતા સમઘમા મારે વિચાર જ શા માટે કરવો? મેં એક શુભ હેતુથી તેનું સર્જન કર્યું છે, એટલું જ આશ્વાસન મારા માટે ખસ છે

આ અથ લખવામાં પહેલી સમસ્યા તો એ હતી કે 'હું આવો અથ લખવાનો અધિકારી છું કે કેમ?'

માગ મનમાં પ્રથમથી જ એવાં સંસ્કારો પડેલા હતા કે આત્મકથા યા જીવનકથા તો કોઈ મહાપુરુષ જ લખે, અથવા તો જેનું વાણી પર પૂરું પ્રભુત્વ હોય તે જ એની પહેલ કરે તેમાં મારા જેવા મામુલી માણસનું કામ નહિ પરંતુ વધારે વિચાર કરતા એમ લાગ્યું કે મારા જેવા લાખો બંદકે કરોડો મનુષ્ય આ દેશમાં વસે છે અને તેઓ જીવનની

સામાન્ય નિયંત્રિતિમાંથી જિન્દગી આવવા મરે છે તમને ના ।
હવનપત્રના અમુક અર્થે ઉપયોગી થાય ખરા.

આ રીતે સહેલી સમસ્યાને ઉકેલ આપી મનને ઠંડક આપી
ધાન આપ્યું । પરંતુ બીજી સમસ્યા વધારે ગુરુત્વે હતી । હું
મારા હવનપત્ર ॥ વાસ્તવિક સ્વરૂપ લખી શકાય મરે ?

એ અપભ્રંશ શુદ્ધિને કિન્તાર કરીએ અને અવસુષ્કાને
હાકી ઠંડાએ તો એ આ નકલ નહિ । પણ આપના લાઘાવને જ
એક પુનઃ જાણી લાયક છે । એવું પુરાણ લખવાના તથા પ્રસિદ્ધ
કવિઓ અથવા શો ? એમાં આપણું મહા પોષાક અને ઉપદે
પત્રન થાય તથા લોકો અત્યંત હકીકત બાજુવાળી વચ્ચે રહે
અને તેથી ભગવાન જ અનુમાને બાધે પરંતુ મારી બાધ તથા
યુવાવસ્થામાં મેં પૂર્વે મહામાણ પૂર્વે વિન્યાયા સીમદ્ર
શબ્દો, ભગવાન મહાવીર તથા ટોચ્ટોચ વગેરે મહાપુરવાણ
વચનામૃતોનું સારી રીતે પાન કર્યું હતું અને તેથી મારા
મનમાં અત્યંત રુચિ તથા અત્યંત આગ્રહ ઠીક ઠીક બધાયે
હતો । તેને મેં વધારે મજબૂત કરવાનો નિયમ કર્યો

આ રીતે બીજી સમસ્યાને પણ ઉકેલ થયો, એટલું
મારું મન આનંદિત થયું । સ્વેચ્છે ઠંડા અરવક પાન કરીને
તેના કિન્તારે । હાથે ! પરંતુ એ આનંદ વધારે વખત પછી
નહિ કરણ કે ત્રીજી સમસ્યા ઉગ્યા તમનગાવતી મારી આમે
જિંદગી જ હતી । મારા અભ્યાસ માત્ર પાંચ શુદ્ધતાની નેટલો
જ અને સાધારણતા શુદ્ધિઓ થઈ જ હતું મનના સુખ્યાને
લીપે પત્રિકાઓ વગેરે લખતો હતો, પણ તે બીજાઓ પાસે

જરૂર સુધરાવવી પડતી આ હાલતમા મારે જીવનકથા લખવાનું સાહન શી રીતે કરવું ?

પરતુ એ જ વખતે અ તરમાથી અવાજ આવ્યો કે આજ સુધીમા તે અનેક પ્રકારના સાહસો ખેડ્યા છે અને તેમાના ઘણાખરા નાહસોમા તુ પાર ઉતર્યો છે, તો આ સાહન ખેડતા આટલો કેમ ડરે છે ? ' હિમ્મતે મર્દા તો મદદે ખુદા ' એક વાર તુ લખવાનો ન કલ્પ કર, એટલે બાકીનો બધો માર્ગ તારા માટે ખુલ્લો થઈ જશે

હવે મનમા કેંક હિ મત આવી અને ઉત્સાહનો સત્વાર થયો, પરતુ આગળ વધવું મુશ્કેલ હતું એથી અમસ્યા મારે માર્ગ આતરને ઊભી રહી હતી તે મને પ્રશ્ન કરતી હતી કે ' તારી પાને આ બધું લખવાનો સમય કયા છે ? સામાજિક, ગૈશ્વલિક, રાજકીય તથા ધ ધાકીય પ્રવૃત્તિઓ સભાળતા એવીશ ઠલાક પણ એાછા પડે છે, તો આ નવી પ્રવૃત્તિ શી રીતે કરીશ ? '

અરેખર! આ સમસ્યા આકરી જ હતી સમયની બાબતમા મારે ખૂબ જ સાવધ રહેવું પડતું અને બને તેટલી કરકસરથી તેનો ઉપયોગ કરવો પડતો ન્યારે આ કામ તો કેટલાક અઠવાડિયા કે કેટલાક મહિનાઓ માગતું હતું પરતુ ' નેળના ગાડા નેગમા ખેડતા નથી તે એક યા બીજી રીતે અવસ્ય બહાર નીકળે છે ' મારી આ એથી અમસ્યાતું પણ એમ જ થયું અને ૧૯૫૫મા અગ્વગ્થ તળિયતને કારણે કેટલીક નિવૃત્તિ લેવી પડી અને એ રીતે મને આ કાર્ય માટે બેઈતો સમય મળી

અથો કેટલીક વાર માહાજી પણ આરજીવાંદનુ કારણ બને છે તે આનુ નામ !

આ વખતે યાદશક્તી તાલ કરાને મ મારા જીવન સબ ધર્મી અ પ્રમની નોધો લખવા મા । પણ કામ અમે પહોચ્યુ ત્યા નિવૃત્તિનો સમય પૂરો થઈ અથો અન મારે પ્રવૃત્તિઓ ફરી ન લાગવી પડી. પુન હુ અમમના ન કોવમા આવી । મો. ઘણીમે વાર વિચાર કરુ કે જીવનક્યાનુ અપૂરુ રહેલુ કામ પૂરુ કરુ પણ તેડી કુશલતા અભાવ મન એકામ અમ નહિ અને લખવાને ર । બામે નહિ ! એમ કરતા હિવસો અને મહિનાઓ પસાર થયા હાજ્યા અને સાલો પણ બહસાવા હાજી પરતુ આ કામ પૂરુ કરવાને માત્ર હિવસ અ માન હતો, એટલે એવે અને ૧૬ ૪-૬૫મા લખિશક્ત્યા કારણે ધ ધા વનેરેમાથી ફરી નિવૃત્તિ લીધી, ત્યારે આ નોધો પૂરી કરી.

આમ છતા અમમ્યાઓને છેડે તો આ મો / ન હતો હજુ એક મહત્વની નમન્યા ઉકેલ મા ॥ સ્ત્રી ખની મ જે નોધો લખી હતી તે ભાષાની દૃષ્ટિએ ઘણી સુધારણા માત્રી હતી અને તેને વધારે અવચ્ચિત કરવાની પણ તરુ હતી. આ કામ ઘણી કુનેહ અને ધણા અનુભવ માનતુ હતુ ભાષા સુધાર્યા બાવ બહસાય તે આવે નહિ અને અવચ્ચા કળા વિચારના હજાય તો અનમ / થાય. એવામા સુવનિવાસી શતાવધાની રાંતિ આ ખીચરકાલ તેક શીભાઈ ક જેઓ નાનપણથી જ પૂજ્ય મહામા ધણીની વિચારચરણી પ્રત્યે ખુબ આદર ધાવનારા છે તમા તેમજે આજ સુધીમા

બુઢા બુઢા વિષયો પર નાના-મોટા ત્રણસો ઉપરાત પુસ્તકો લખેલા છે, તેમને સાક્ષાત્ પરિચય થયો અને તેમણે આ અન્થના સંપાદનની જવાબદારી સ્વીકારી લીધી, તેથી મારા માથા પરનો ભાર ખૂબ જ હળવો થયો.

આ અથ મારા તેમજ અન્થના હવનમા જાગૃતિનું નિમિત્ત બનશે, એમ સમજીને તેનું નામ 'હવન અને જાગૃતિ' રાખ્યું છે.

હવનનો પ્રવાહ તો સહુમા વહે છે, કોઈમા પ્રબળ તો કોઈમા ક્ષીણ! પરંતુ જાગૃતિ સર્વેમા જોવામા આવતી નથી એના દર્શન તો વિરલ સી-પુરુષોમા જ થાય છે આપણી છેલ્લી કેટલીય સદીઓ ગુલામીમા વ્યતીત થઈ, એટલે આપણામા મૂઢતાનું પ્રમાણ વધ્યું અને હવનની જાગૃતિ છેક જ ગુમાવી લીધી આજથી સાઠ-સીતેર વર્ષ પહેલા આપણી સ્થિતિ કેવી હતી, તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ કરો એ તો આપણા નરીબ સારા કે બરાબર આજ અવસરે આપણે ત્યાં એક યુગપુસ્તક પાક્યો કે જે સ્વયં જાગૃત થયો અને સમસ્ત દેશમા જાગૃતિનો જીવાળ ફેલાવી લીધો એક કવિએ ઠીક જ કહ્યું છે કે—

જેયુ પ્રમાદવગ વિન્ધ બધુય ન્યારે,
ત્યાંની પ્રમાદ દૂર સત્તજ થયા જ ત્યારે,
સહવની જગતને ઘડીને અનેરી,
નિદ્રા હરી સકલ ભારતવર્ષ કેરી

હું પોતે પૂન્ય ગાધીજીના હવન અને પ્રવચનોથી ખૂબ જ પ્રભાવિત છું અને ન્યારે પણ સમય મળે, ત્યારે

તેમના સમીનુ વચન કે યુ મ મુન્યા ૧ તમના એક
 સથમા વા યુ રમ મ જા હવનધમ ન દોગ તો
 સારી મુ મુ વ્યાપક હાવા છતાં હવન પી સુ છે તે
 પદો ન ગ્રામ્ય હવન સ્વ મુન્યુ રના નિ વ વિજ્ય છે
 મનુષ્ય અને યુ વચ્ચે મૂળે કઈ સ્વેદ હામ તો એ છે
 કે મનુષ્ય આ હવનધમને કમચ. ઓગળતો ગમે છે ને
 તેને પોતાના આચરણમાં ઉપસ્થાને એવું પ્રયત્ન કર્યો છે
 જાના પ્રાચીન તમજ અર્વાચીન સ્વ સાધુસતો, પોતપોતાના
 જાન અને આમથ્ય પ્રમાણે, એ રમ હવનધમની જ્વલી
 શક્તિ પ્રતિમારૂપ હતા. આજણ દુષ્ક્રમા સ્થેષી આગુરી
 વૃત્તિ ઘણી વાર થયે? હવ મેગતની કેખામ છે એ જાનુ
 છે પણ એથી એ હવનધમ ખોગો ત્રિદ નથી થતો એ
 તો બનાવે છે કે એનું આચરણ કેટલું આકર છે ને ધમ
 નક્કા કેટલો જ પરમ કોળિનો છે તેનું આચરણ અપરૂ
 કેમ ન દોષ? એ ધમનું આચરણ સવવ્યાપી થશે ત્યારે
 કમિ તેમ જ્વર માથી યાજ્ઞ કરે છે તેમ ધણી પ પણ
 કરશે. જ્વર અને ધણી આપણા દુષ્ક્રમા જ છે એ વનુ
 અને શાદ દેવસવવાની જરૂર નથી. * આ વચને આપણે
 હવનધમ સમજવા માટે અતિ ઉપયોગી છે

* સુત્ર એ ૧ કપર ૭-૫ ૧૭ જગ તેષિ હરિ નમુ તા.

૨

જન્મભૂમિ

મારો જન્મ કચ્છની ભૂમિ પર થયો છે આ ભૂમિની ત્રણ બાજુ સાગર ગળે છે અને એક બાજુ રણનો પ્રદેશ આવેલો છે, જે કચ્છના રણ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે

આજે તો કચ્છનું રણ જગખત્રીશીએ ચડી ચૂક્યું છે, કારણ કે પાકિસ્તાને પોતાની મેલી મુરાદ પાર પાડવા ભારત પર જે આક્રમણ કર્યું, તેનો પ્રથમ પ્રયોગ આ રણની ઉત્તર સીમા પર કર્યો હતો અને તેના રોજે રોજના સમાચારો વર્તમાનપત્રોના પાને ચમકતા હતા, તેમજ રેડિયો પરથી વહેતા મૂંઝતા હતા

રણનો સામાન્ય અર્થ રેતાળ પ્રદેશ થાય છે, પણ અહીં રેતી પથરાયેલી નથી આ રણ તો ખારી માટી અને કાઠવનું બનેલું છે, તેમજ તેના પર અસુક મહિનામા સાગરના પાણી ફરી વળે છે આ બધી હકીકત લક્ષ્યમા રાખીને વિદ્વાનોએ એવો નિર્ણય કરેલો છે કે વારવાર થતા ધરતીકંપને લીધે આ ભાગ સમુદ્રમાર્ધી બીચો ઉપસી આવેલો છે

આ રણે ઘણા પ્રાચીન કાલથી કચ્છની ઉત્તર-પૂર્વ સીમાનું રક્ષણ કરેલું છે, કારણ કે કોઈ પણ લશ્કર તેને સહેલાઈથી પાર કરીને આ તરફ આવી શકે એમ નથી આમ છતાં કેટલાક અડિયલ આક્રમણખોરો આ રણ પસાર કરીને કચ્છમા પેઠા છે, પણ કચ્છના બહાર દર લોકોએ તેમનો જોરદાર સામનો

કરીને તેમને નવાની મૂક્યા છે કે તેમના નાશ કર્યો છે એક કવિએ કહ્યું છે કે સિધુડો સાણઈ મુજ આ મુજ્જેબ ઉછર્યા આ ભૂમિના લોકો એવા છે કે જ સિધુડો રામ તથા શરણાર્થના સૂરા સાબળે કે તમનુ રહ્યા (લોહી) મૂળ માથી ઉછળી આવે છે

સામરકાકાએ આ પ્રદેશના લોકોને વ્યાજે બતાવતા તથા હસ્તિાની સહાયે કરતા રીખ સુ છે પ્રાચીન બૂજાળકાર ટોસીમીએ આ દેશના ઉત્તમ વ્યાજવળાની માનવેર નોષ લીધી છે અને મધ્યમુગતા અગ્રેજ લેખકોએ તેના હસ્તિાઈ આહસોને મુક્યા કહે અ જલિ બાપી છે

દક્ષિણની લગ્નમા વિધવિધ્યાત ગનેહુ વિકટરી વ્યાજ તથા ઇંગ્લા અને અમેરિકા વચ્ચે સહર કરતુ કલિસાર વ્યાજ માડવી બહરમા ગનેહુ હવુ

હાલ કમ્પમા લખપત, કોટેષર, જાપી, મા વી, મુંહરા તુણા, કજા અને ખારી શહેર એ આઠ બહરો આવશ્ય છે તેમ આજ સુધી માડવીનાં હવ્વને પ્રથમ હતો સુ છેવલા કેટલાક વર્ષાથી કજા બહર મુખ્ય બન્યુ છે અને તેનાં વિકાસ એટલો જ પી થયો છે કે હાલ તેની ગણના ભારતના પ્રથમ હસ્તિાના બહરોમા થાય છે આ વિકાસમા જ્યસ્ત સરકારે જલો દાવો આપેલો છે તથા તેની ત્રાષે માધીધામ નામનુ નવુ શહેર વિકસાવલ છે વળી હવ તા તેને શી જોત વરીકે બહર કરેલ છે એટલે આ હર-ઉવો તારી રીને મીલી રહ્યો છે દુકમા કજા બહર શી જોત અને માધીધામનો

કરીને તેમને નવાની મૂક્યા છે કે તેમના નાશ કર્યો છે એક કવિએ કહ્યું છે કે સિધુડો સાણઈ મુજ આ મુજ્જેબ ઉજ્જન આ ભૂમિના ઘાંકા એવા છે કે જ સિધુડો રાગ તથા શરણાર્થના સૂરા સાબળે કે તમનુ રહા (લોહી) મૂળ માથી ઉછળી આવે છે

સામરકાકાએ આ પ્રદેશના લોકોને વ્યાજે બતાવતા તથા દસ્તિયાની સહાયો કરતા રીખ-સુ છે પ્રાચીન બૂંજાળકાર ટોસીમીએ આ દેશના ઉત્તમ વહાવુવગાની માનવેર નોષ લીધી છે અને મધ્યયુગના અગ્રેજ લેખકોએ તેના દસ્તિયાઈ ગ્રાહણને મુહા કહે અ જલિ બાપી છે

દક્ષિણની લગ્નમા વિધવિખ્યાત ગનેહુ વિકટરી વહાવુ તથા ઇંગ્લા અને અમેરિકા વચ્ચે સરકાર કનિસાર વહાવુ માડવી બહરમા ગનેહુ હવુ

હાલ કમ્પમા લખપત, કોટેપર, જાપી, મા વી, મુંહરા તુણા, કજા અને ખારી શહેર એ ખાંક બહરો આવયા છે તેમ આજ સુધી માડવીનાં દબ્બને પ્રથમ હતો સુ છેવલા કેટલાક વર્ષાથી કજા બહર મુખ્ય બન્યુ છે અને તેનાં વિકાસ એટલો જ પી થયો છે કે હાલ તેની ગણના ભારતના પ્રથમ દસ્તબના બહરોમા થાય છે આ વિકાસમા જ્યારે સરકારે બલો દાણે આપેલો છે તથા તેની ત્રાષે માધીધામ નામનુ નવુ શહેર વિકસાવલ છે વળી હવ તા તેને શ્રી જોન વરીકે બહર કહેલ છે એટલે આ હર-ઉવો તારી રીને મીલી રહ્યો છે દૂકમા કજા બહર શ્રી જોન અને માધીધામનો

ત્રિવેણીસ જમ થતા તેની જાણના સમસ્ત ભારતના એક અગત્યના સ્થાન તરીકે થવા લાગી છે

કચ્છને પોતાની વિશેષતા છે તે અ ગે કવિઓએ કહ્યું છે કે—

બલ ઘોડા કાઠી ભલા, પેનીધક પે'રવેશ;
માનવ મોંઘા મૂલના, કોડીલો કચ્છ દેશ.

‘ કચ્છ દેશ ખરેખર ઘણો કોડીલો અર્થાત્ સુદર છે, કારણ કે ત્યા ઉત્તમ જાતિના અશ્વો પાકે છે, ઉત્તમ જાતિના કાઠી લોકો વસે છે, પગની પાની ઢ કાય એવો મર્યાદાવાળો પોગાક છે અને મનુષ્યો મોઘા મૂલના છે ’

ખેર ભુરી ને બાવરી, વરી કેઠા ને બ્યા કુખખ;
હોથલ હલો કચ્છડે, જિત માહુ સવા લખખ;

‘ બ્યા ખેરડી, શુવર અને બાવળના ઓડો છે વળી ખટા અને ખીજી ઘાન છે આમ છતા હે હોથલ ! તુ આ ય દેશમા જ ચાલ, કારણ કે ત્યા માણ્યો સવા લખખના ’ આ શબ્દો કવિએ એકાદા નતમના મુખમા મૂકેલા છે

કચ્છની ભૂમિ કેટલીક જગાએ લીલી પણ છે, પર તુ િનું એકદર સ્વરૂપ ઉપર વર્ણવ્યું તેવું છે આમ છતા આ ભૂમિ મને તો ખૂબ જ વહાલી લાગે છે કોણ જાણે કેમ, આ ભૂમિમા જન્મ લેનારને તેની સમતા કોઈ પણ સંયોગોમા રૂટતી જ નથી કહ્યું છે કે—

અક્ક, વાણુ, જાડેજા ઠક્કર, ઘર ઘર ફૂ ઢા રચ્છ;
રખ ઠંડૂકે કેનિયાં, તો ય ભટારો કચ્છ.

વનમા વ્યાજવના વૃક્ષો છે કંતુતર્ક બાંહેબ સ્વપૂતાની છે એર ઘર વાસણોમા રાજીના કૂ । છે અને હા.જ્યામા રાવડી ધડકા કમ્પી હામ છે તા તલુ બમે કમ્પીઅ છીઅ કે અમારો કમ્પ હેશ ભસો ક

કમ્પન્ય કુદરતી વિભાજના તલુ છે વાજ, કહી ને અવડસે. આ તલુ સ વિભાજોને યાતપાનાની વિશેષતા છે અને તવા જ તેવ્યે એક બીજાંયો બુના તરી આવ છે ૨૨ તુ તેમા વધારે ઉચ્ચમાતલુ કહીતુ છે મુનિયા િયાવિકમ્બલુએ મારી કમ્પ-યાત્રા મા છાપુ છે કે ઠીન હુ નહનવન એ હા માટે જ કહુ છુ કે કાંઈ જેવી શુ કમ્પુમિમા તલુ કહી કુદર આગેની બા.જોથી મુશોખિત પ્રાન છે અને પ્રમ વાગીએ અને જા રીયા છે ખાસ કરીને બુજપુર હેશલપુર અને બીજાના જા રીયા-બોમા ઉદનન થયા આખા અખા કમ્પમા વખલુસ છે આખો પ્રદેશ હીલોહમ હંખાય છે લોડેની સ્કેન-સકેન, ખાનપાન અને વેશ વગેરે બીજા પ્રાતો કરવા કુદા તરી આવ છે

આ કહી વિભાગમા ભૂખી નહીના કિનારે આવલા પરી ગામમા મારો જ ન થયે હતા. સામાન્ય રીતે મનુષ્યને પાતાના જ મસ્થાન પર નમવા બાંધે છે અને તે બાનવી જ બેઈએ, એમ મારુ માનવુ છે જનની અને જ મભૂમિને સ્વર્ગથી પણ અધિક કહી છે તેતુ કારણ એ છે કે તે આ.જો નિ પાપે છે આ તલુ હવનનુ ધકતર કરે છે અને આ તલુને કરી પ્રમ થવાનો આશય આપ છે કેઈ આ તલુ ઉતર સામાન્ય ઉપકર કરે તો પણ તેમને ભૂલવા ન બેઈએ, તો

જે ભૂમિ આપણા પર અસીમ ઉપકાર કરે છે, તેને કેમ ભૂલી શકીએ ? મારે સયોજવશાત્ જન્મભૂમિથી દૂર જવું પડ્યું અને આજે પણ દૂર જ વસું છું, પરંતુ તેના પ્રત્યેની મમતામા જરાયે ઘટાડો થયો નથી, તેને હું મારા જીવનનું પરમ સૌભાગ્ય માનું છું.

મારે જન્મ થયો, ત્યારે કચ્છની હાલત ખરાબ હતી. આવકનો મુખ્ય આધાર ખેતી, પરંતુ વરસાદની અનિયમિતતાને લીધે વારંવાર દુષ્કાળ જેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી અને લોકોને ઘણી હાલાકી વેઠવી પડતી વળી શિક્ષણનું પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું અને સામાજિક રૂઢિઓ એટલી ઘણવાન કે તેમાંથી જરાય આશુ પાછું થઈ શકાય નહિ તેમ જ રાજ્યમાં એકદુર્ય સત્તા અને તેની ધાક ઘણી ભારે, એટલે કોઈ તેના સામે જીત્યા અક્ષરે બોલી શકે નહિ ઉપરાત ઉદ્યોગ-ધંધા ઓછા અને સ્તાઓ પણ મોટા ભાગે કાચા આ હાલતમાં ઉન્નતિના દર્શન ક્યાથી થાય ? પરંતુ થોડા વખત બાદ સ્પરાન્યની ચળવળથી ભારતભરમાં ક્રાંતિની એક લહેર આવી ગઈ અને ત્યાર બાદ આઝાદીની લડત શરૂ થતા પ્રજામાં પ્રાણ પૂરાયો તેના મધુર દેખાવા દેશને પણ મળ્યા આજે કચ્છમાં પ્રગતિના દર્શન થઈ રહ્યા છે અને તેના ગામડાઓ સુધરવા લાગ્યા છે.

સ્વરાજ બાદ કચ્છનો સ્વતંત્ર પ્રાંત બન્યો હતો અને તેનો પહીલવટ દિલ્લી હસ્તક ચીફ કમીશનર મારફત ચાલતો હતો પછી સુરરાત ગબ્ત બનતા તેમાં બેડાયો આ દેરકારનાં

તબક્કે ભાસ્ત ગરકારે ખૂબ સદાયતા કરી અને હાલ જુલ્ફતાન ચલ્લ્ય તરફથી પણ ઠીક પ્રમાણમાં સદાયતા મળે છે

ત્રીની વાત કરુ તો ૨૩ માણસની વસ્તીમાં એક આધી વિદ્યાલય નામની હાઈસ્કૂલ છે એક છાત્રાલય છે એક કન્વાલાર્શાળ છે એક શ્રાવિકાશાળા છે એક ગાનસાગર એક પુસ્તકાલય અને એક વાચનપાલય છે વગી ત્રણ ધર્મશાળાઓ અને ત્રણ દવાખાનાઓ પણ છે ગામની ઉત્તરે દિયાના ત્રણ માઈલ દૂર ખેડારસાગર નામનું તળાવ આવેલું છે તેમાં બધા આધી નહેર ખોદવામાં આવી છે જેનું પાણી ગામની જમીનને મળે છે વિશેષમાં કેટલાક નાના તળાવો તથા પનીશ ડેમ્સ કૂવાઓ છે અને ગામની ૫૬ ૦ એકર જેટલી જમીન-માથી ૫ ૦ એકર જમીનમાં ખેતી થાય છે તેમાં ૧૭ હવ તો એ છનો મૂકાયા છે અને ખેડે તેની જમીનના કામદો અમલમાં હાઈ લોકો થવા ઉત્સાહથી જમીન સુધારી વધારે પાક લેવા લાગ્યા છે ઉપરાંત જૈન હોસ્પિટલ, સ્થાનક તથા દરેક ધર્મના મંદિરો છે તેમાં જૂનેશ્વર શિવમંદિર અને રામ-મંદિર સમર્પીય છે ગામમાં એક મસ્જીદ પણ છે

આજથી બાર વષ પહેલાં શ્રીપત્રી સર્વોદય સમાજની સહાયતાથી પ્રગ ૧ એક વિશિષ્ટ પ્રકાર મથક હતો તેમાં મારા સ્વપ્નો નામના લેખમાં ને જણાવ્યું હતું કે સર્વોદયની દૃષ્ટિએ ગામ સ્વચ્છતા એટલે સૌને ઉત્ક્ર એ આમસ્વચ્છતા સ્થાપવાનું હું બાકી છે આપણુ ગામ આદર્શ ગામ બની શકે. આજે તે કામ કરીએ છંધર આ જુને

પ્રેરણા આપે ! આદર્શ જામ બનાવવા લોકોમા ઉત્સાહ, તદુસ્તી અને નિર્ભયતા લાવવા પડશે લોકોના જીવનધોરણને જીવે લાવવા માટે આપણે કાતિની દિશામા જવું પડશે તે માટે જનમમાજમા ફેલાયેલા પ્રમાદ અને આળસને દૂર કરવા પડશે ચા, ખીડી વગેરે વ્યસનોમાથી તેમને મુક્ત થવા સમજાવવા જોઈશે પરાઈ નિદા કરવાના નિદ્ય કાર્યથી તેમને અટકાવવા જોઈશે '

તેમા એ પણ જણાવ્યું હતું કે 'આપણો સમય નકામો વેડફી ન નાખતા એ સમય સાર્વજનિક કાર્યોમા વાપરીએ. આમચક્રાઈ તથા આમોલોગના કાર્યમા સૌ પરોવાય સાર્વજનિક કાર્યમા સહુતુ લાલુ છે, એ સમજીએ સખ્ત પરિશ્રમ વિના કાર્ય સિદ્ધિ નથી, એ મહામત્રને અપનાવીએ જામડામા ફેલાયેલા અનેક વ્યસનો જીવનને પરાધીન બનાવી રહ્યા છે અને જરીખી તરફ ધકેલી રહ્યા છે આળસ એ પણ વ્યસન જ છે આ નત્ય હકીકતને લક્ષમા લઈએ અને વ્યસનોને તિલાંજલિ આપીએ આપણે આ વ્યસનોને ટાળવા જુબેશ હપાડીએ નૌ મિત્રો, ભાઈબહેનો અને આળસો સાથે મળી આ કાર્ય કરીએ '

મને જણાવતા આનંદ થાય છે કે મારા આ સ્વપ્નો પૂરેપૂરા તો નહિ, પરતુ ઘણા મોટા પ્રમાણમા સિદ્ધ થવા લાગ્યા છે અને સહુની નજર પત્રી તરફ ઠરી છે

પત્રી મુદરા તાલુકાનું ગામ છે તે બુજથી ૨૪ માઈલિ, અજારથી ૨૪ માઈલિ અને મુદરાથી ૧૦ માઈલિના અંતરે

આવેલું છે આ બધા મ્યાનો ત્રાસે માનવસ્વરૂપ મારું છે હવે તો કહ્યા બહરથી ત્યુ ત્યા મોટ મા । ત્રીધા ત્યાય છે તે માટે વાલા । ૩ માઈલિનું અતર કાપવું રે છે

ત્રીનો ઇતિહાસ તુ યો છે પણ તે બધો અહીં લખવાની જરૂર નથી માત્ર તેની ત્રણ ત્રાણે માટે રાખવા સ્વી છે ઈ સ ૧ ૬૩મા જશરાએ તેને વસાવ્યું સ ૧૩૬ થી તેમા એમવાવોની વસ્તી થઈ અને સ ૧૮૩૭મા મહાપાલ રામજીજીના રાજ્ય અમલ હરમિયાન આ જામ । વાર ચડેલી ત્યારે અહીંના પ્રજાપાલ જાડેલા ભારાએ તેની રજા કરવા માટે પ્રાજની આદુતિ આપલી આ ૨ ત્યુ હસ્તારગદમા એ વીર પુરુની માટે આપતી એકે હલેરા અને એકે તાગીયો અજ્ઞાનમ શિક્ષણ છે

આ પ્રકરણ પૂરું કરવા પહેલા એનું જણાવું હઉ કે પત્રી પાન એ જેમ સુદરા તાલુકાનો એક ભાગ છે અને સુદરા તાલુકો કચ્છ પ્રદેશના એક ભાગ છે તેમ કચ્છ પ્રદેશ જુજરાત મલ્લને એક ભા । છે અને જુજરાત રાજ્ય એ ભારતને એક ભાગ છે એનું છેવટે તો આ રહે બધા મે ભારતના સત્તાનો વરીકે । ગૌસ્વ દેવાનું છે

૩

માતા-પિતાદિ

પત્રી જામમા વીસા એમવાવોના ધર લખજાત ત્રણસો છે તે બધા જ જૈન ધમ પાળે છે તેમા કેટલાક કુટુંબ

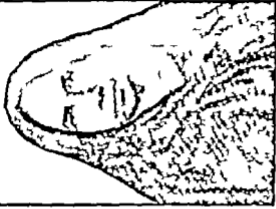

अथलेभक
श्री टाकरशी लालछ कापडिया

अश्वसेनात्मन्त पञ्चम सिताराम
साक्षर इव लक्ष्मणस्य

श्रीधर लक्ष्मण सिताराम
वृत्तान्त

‘ધર્મોદ’ અટકથી ઝોજખાય છે આવા જ એક ધરોડ કુટુંબમાં વિક્રમ મવત્ ૧૯૭૨ના પોષ સુદિ ૧૧ ને શનિવારના રોજ મે મારા જીવનનો પ્રથમ પ્રકાશ નેથો અંગ્રેજી મિતિ પ્રમાણે કહું તો એ દિવસ સને ૧૯૧૬ના જન્મચુઆરી માસની ૧૯ મી તારીખનો હતો

મારા પિતાનું નામ લાલજી, દાદાનું નામ દેવજી અને માતાનું નામ વેળખાઈ

અહીંના બધા ઝોસવાળો ખેતી કરતા, તેમ મારા વડવાઓ પણ ખેતી કરતા પરંતુ દેવજી દાદાને લાગ્યું કે હવેના કાળમાં માત્ર ખેતીવાડીથી પૂરું થશે નહિ, એટલે તેમણે ખેતીવાડી છોડી દીધી અને સુબઈ જવા માટેનું વહાણ પકડ્યું પૂરા ૫૬૨ દિવસે તેઓ સુબઈ પહોંચ્યા

આ વખતે બીજા ઝોસવાળો પણ ધધાર્થે પરદેશ જતા થઈ ગયા હતા, પરંતુ ઘરડાઓ તો એમ જ કહેતા કે જે અકર્મી હોય અને જેને મહેનત-મજૂરી કરવી ન હોય તે જ ખેતીવાડી છોડી વેપાર માટે પરદેશ જાય તેમની એ દંડ માન્યતા હતી કે ‘ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર અને કનિષ્ઠ ચાકરી’ પરંતુ યુગ બદલાતા અનેકની ભાવના બદલાઈ ગઈ હતી અને તેઓ ખેતીવાડી કરતા વેપારને ઉત્તમ માનતા થયા હતા તથા તે માટે ગમે તેવો પરદેશ ખેડવો પડે કે ગમે તેવા અભણ્યા ભાગમાં જવું પડે તો જવાને તૈયાર થઈ ગયા હતા આજે તો આશરે સાત લાખ કચ્છીઓ ધધાર્થે

કમ્પ્લેક્ષી બહાર વસે છે અને તેઓ ભાસ્તના જુદા જુદા જાતના તથા દુનિયાના અન્ય હંચોમા ફેલાયેલા છે

અહીં આ પ્રવાણ વિષે થોડી નોંધ કરીશ માં મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી સીતેરમા વડે શ્રી નમ્પલસૂત્રિએ રાજ્યાનમા આવેલ આશિવાનારીના રાજા ઉપલદ સહિત અહાર જાના ક્ષત્રિયોને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા ત્યારે આશવાલ વચની સ્થાપના થયેલી છે

આ આશવાળોમા જેમણે પોતાનો વા-વ્યવહાર વીન વસા જોડે પૂરેપૂરે જાગવી સખ્યે તે વીચા કહેવામા અને જેમણે અમલ-અધોગ અનુચાર તેમા લીચી દોર મૂકી કે તે દશા કહેવામા આ વીચા અને દશા બને આસવાળો ક્રમે ક્રમે મેન્દ્ર, મારવા, જુલવાત, સૌતપ્દ વગેરે હંચોમા ફેલાયા અને તેને એક વાગ આરસો-પાચતો વગ પહેલા કમ્પ્લેક્ષમા આવ્યો

પત્રીમા આસવાળોનું પ્રથમ આગમન વિ. સ ૧ ૬૫ ની ત્રાલમા ઘણુ એ હકીકત હું જમા પ્રકરણમા જણાવી અમે હું જેમ કહેવાય છે કે તે વખતે તો ત્યા માત્ર બે જ વ્યક્તિઓ આવેલી તેમા એકનું નામ પળે હતું અને બીજાનું નામ પુનાતર હતું તેઓ અનુક્રમે ઠાકો-સત્રીએ ક્તવા ક્તવા અને તેમની અટક મોહતા હતી તેઓ મેમાથી ચાર ક્તવા, ચારમાથી ચૌદ ક્તવા અને તેમનો વચવલો વખતા પત્રીમા વીચા આસવાલોના વણુ ઘરો વત્રી ગયાં

જેમ કહેવાય છે કે આમાના કેઈ પ્રતાપી પુરુષે કારણ પ્રસન્ને પરજલુ કરેલું જોડે કે આખામે પરજલુના આસ

વાલોને જમવા તેડેલા તે વખતે તેમણે ખધાને ખૂબ ધરાઈને ખવડાવ્યું, એટલે તેઓ ધરોડ કહેવાયા અને તેના વશજે ધરોડ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા

અમારું કુટુંબ આમ તો ધરોડ જ ગણાય, પરંતુ મારા પિતાજીએ મુખઈમા જઈ કાપડનો ધંધો શરૂ કરતા અમે કાપડિયા તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા

મારા પિતાશ્રી લાલજીભાઈ તથા તેમના મોટાભાઈ ઉમરશી નાની વયથી જ મુખઈમાં રહેતા હતા તેમા મારા પિતાશ્રી પણ કચ્છથી મુખઈ વહાણમા આવેલા અને પંદર દિવસની સફર કરેલી તેઓ કાપડની દુકાન ચલાવતા હતા અને કપાસ વગેરેનો ધંધો પણ કરતા હતા, બ્યારે ઉમરશી બાપા અનાજના ધંધામા પડ્યા હતા તેઓ હિંદને ખૂલ્લે ખૂલ્લેથી અનાજ મંગાવતા અને લાખો ગુણીતું કામ કરતા

આ બંને ભાઈઓમા આપસનો પ્રેમ અબોદ હતો, એવું રામ-લક્ષ્મણની બેટી! વળી તેઓ વેપાર-રોજગાર કરતા પિતાશ્રીની સેવા તરફ વધારે ઢગેલા હતા અને કોઈને પણ બનતી સહાય કરવા માટે તન-મન ધનથી સહા તૈયાર રહેતા તેમનું કામકાજ તો દુકાનના ધીબ સાથીદારો કે માણસો જ સલાખતા તેમનું જીવન પરગણુપણાની ટોચે પહોંચ્યું હતું, એમ કહું તો ખોટું નથી

આ બંને ભાઈઓને ધાર્મિક કાર્યોમા પણ ખૂબ રુચિ હતી તેઓ બંને ભાઈ રોજ ભગવાનની પૂજા કરતા અને પિતાશ્રી તો આમ જ નૃત્ય કરતા વળી મંદિર કે ધર્મશાળાને

કૃષ્ણની બહાર વસ છે અને તેઓ ભાસ્વાના જુદા જુદા ભાગમાં તથા દુનિયાના અન્ય દેશોમાં ફેલાયેલા છે.

અહીં યોગવાગ વિરે થોડી નોંધ કરીશ. શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ ૧૬૧ી નીતેરમાં વડ શ્રી રાજપ્રસન્નસિંચે તાસ્થાનમાં આવેલ યોગિયાનગરીના રાજા ઉપલક્ષ્મી સહિત અહાર ભાવના ક્ષત્રિયોને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા ત્યારે યોગવાલ વશની સ્થાપના થયેલી છે.

આ યોગવાળેમાં જેમણે પોતાને વડ-વ્યવહાર વીન વડા એન્દ્રે પૂરેપૂરે ભાગવી શખ્યા તે વીલા કહેવામાં અને જેમણે નમક-નુષોત્ર અનુસાર તેમાં બીલી ઢોર મૂકી કે તે હયા કહેવામાં આ વીલા અને હયા બને યોગવાળે કમે કમે મેવા, માગલા ગુજરાત, ચૌરાઈ વગેરે દેશોમાં ફેલાયા અને તેને એક માત્ર વાસ્તો-પાવસો વડ કહેવા ક્ષમ્યમાં આવ્યો.

પત્રીમાં યોગવાળેનું પ્રથમ આગમન વિ. સ. ૧૯૨૧ ની ત્રાલમાં થયું એ હકીકત હું અમા પ્રકરણમાં જણાવી અમે છું જેમ કહેવાય છે કે તે વખતે તો ત્યાં માત્ર બે ૨ બ્રહ્મિનો આવેલી તેમાં એકનું નામ યોગે હતું અને બીજાનું નામ પુન્યતર હતું તેઓ અનુક્રમે કાકો-સત્રીએ શ્યા હતા અને તેમની અટક મોહતા હતી તેઓ બિમાથી ચાર ક્ષય આ માથી ચૌદ ક્ષયા અને તેમને વશવંદો વધતા પત્રીમાં વીલા યોગવાલેના ઘણા ઘરો વત્રી ગયા.

જેમ કહેવાય છે કે આમાંના ઠેઠ પ્રતાપી પુરુષે કાસ્ત્રુ પ્રયત્ને પરનાશુ કરેછું એન્દ્રે કે આખાયે પરગણના યોગ

વાલોને જમવા લેડેલા તે વખતે તેમણે બધાને ખૂબ ધરાઈને બવડાવ્યું, એટલે તેઓ ધરાઈ કહેવાયા અને તેના વશતે ધરાઈ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

અમારું કુટુંબ આમ તો ધરાઈ જ ગણાય, પરંતુ મારા પિતાજીએ મુબઈમાં જઈ કાપડનો ધંધો શરૂ કરતા અમે કાપડિયા તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

મારા પિતાશ્રી લાલજીભાઈ તથા તેમના મોટાભાઈ ઉમરશ્રી નાની વયથી જ મુબઈમાં રહેતા હતા તેમાં મારા પિતાશ્રી પણ કચ્છથી મુબઈ વહાણમાં આવેલા અને પછર દિવસની સફર કરેલી તેઓ કાપડની દુકાન ચલાવતા હતા અને કપાસ વગેરેનો ધંધો પણ કરતા હતા, બ્યારે ઉમરશ્રી યાયા અનાજના ધંધામાં પડ્યા હતા તેઓ હિંદને ખૂણે ખૂણેથી અનાજ મંગાવતા અને લાગેો ગુણીનું કામ કરતા.

આ બંને ભાઈઓમાં આપસનો પ્રેમ અજોડ હતો, જાણે રામ-લક્ષ્મણની બેઠી! વળી તેઓ વેપાર-રોજગાર કરતા પિતાશ્રીની સેવા તરફ વધારે ઢળેલા હતા અને કોઈને પણ બનતી સહાય કરવા માર્ટે તન-મન ધનથી સદા તૈયાર રહેતા તેમનું કામકાજ તો દુકાનના બીજા સ્વાથીદારો કે માણસો જ સલાહતા તેમનું જીવન પરગણુપણાની ટોચે પહોંચ્યું હતું, એમ કહું તો એટું નથી.

આ બંને ભાઈઓને ધાર્મિક કાર્યોમાં પણ ખૂબ રુચિ હતી તેઓ બંને ભાઈ રોજ ભગવાનની પૂજા કરતા અને પિતાશ્રી તો ચામર લઈ નૃત્ય કરતા વળી મંદિર કે ધર્મશાળાને

ઉદ્દેશીને કમ્પુ છે કે ભાવીને નીચરપણે અને બહાદુરીથી સામનો કરે

સત વિનાબાની એ વાણી છે કે જ પડે છે તે જ ચડી પણ શકે છે પણ અધિક નીચે પડી શકતું નથી તેમ જી પણ શકતું નથી

સ્વામી વિવેકાનંદે જણાવ્યું છે કે એક વાત જે દુઃખિતની માફક સ્પષ્ટ રહેતી રહી છે તે એ છે કે દુઃખ મનુષ્યને જાણ છે બીજું કંઈ નહીં

હેવર્ટે પ્રમુખે કહ્યું એક વાક્ય ટાકીને આ પ્રકરણ પૂરું કરીશ -

વિપત્તિથી વધારે મોટું અનુભવ શીખવનારું કોઈ વિદ્યાલય આજ સુધી જુદું નથી

[૪]

બાંધ્યાવસ્થા

માતાની જોડ એ બાળકનું સ્વપ્ન છે તેમા અને જે આનંદ અને તૃપ્તિનો અનુભવ શાય છે તે અન્ય કોઈ સ્થળે થતો નથી

આજ કે નવ બાળકો પ્રત્યે અને તેણી સાથે જીવવાની જોડ તો પણ તે માતાનું સ્થાન તો ન જ છૂટી શકે માતા તે બાળકને પસંદ કરાવે છે જાતી સરસુ શાય છે તેને

અનેક પ્રકારનું વહાલ કરે છે અને કોઈ બિમારી લાગુ પડી તો ઝોછી ઝોછી થઈ જાય છે

હમણા જ એક વર્તમાનપત્રમા પ્રશ્ન પૂછાયો હતો કે ‘આ જગતની શ્રેષ્ઠ વસ્તુ કઈ?’ તેના ઉત્તરમા કોઈએ લખ્યું હતું કે ‘માતાનું વહાલ’ તેનો આ ઉત્તર શ્રેષ્ઠ ગણાયો હતો અને ઈનામને પાત્ર ઠર્યો હતો હું એ ઉત્તરમા મારો સૂર પૂરાવું છું

મારી આલ્યાવસ્થામા મેં માતાનું વહાલ ખૂબ ખૂબ અનુભવ્યું છે તેને પોતાના સર્વ સંતાનો વહાલા હતા, છતાં હું સહુથી નાનો હોઈ તેનું વહાલ મારા પ્રત્યે અધિક હતું તે મને જરાયે અળગો કરતી નહિ તેણે મને ચાલતા શીખવ્યું, ખોલતા શીખવ્યું, ખાતા-પીતા શીખવ્યું, તેમજ કેટલાક સારા સસ્કારો આપ્યા તેનું જ એ પરિણામ હતું કે એ વખતે ગામડામા પ્રવર્તતી કેટલીક બદીઓથી હું બચી જવા પામ્યો મારી આ વહાલસેઈ માતાનો ઉપકાર હું ક્યા શબ્દોમા વર્ણવું ? જો હું કવિ હોત તો તેના આ અપ્રતિમ નિર્માણ સ્નેહ પર કેટલાક કાવ્યો જરૂર લખી નાખત, પણ અક્ષોસ કે કુદરતે મને એવી બક્ષીસ આપી ન હતી

પિતા ધધાર્થે મોટા લાગે મુળઈ રહેતા હતા, એટલે તેમનો સહવાસ મને ઝોછો મળ્યો હતો

મારું ઘર લાખી શેરીમા આવેલું હતું કે જ્યાં મોટા લાગે ઝોસવાળો જ વસતા હતા આ ઘર પાકું પણ ઘેઠા ઘાટનું હતું અને તેનો દેખાવ સાવ સાદો હતો

હું આ ઘરમાં નથી, જા ઘરમાં ખેત્રો-કુલો અને મોટો ઘરો એટલે તેના પ્રત્યે મારી સમગ્ર જવાબદારી, પરંતુ મારા જીવનના મારા બનાવ વર્ષો બહાર કઠિનાઈમાં વીત્યા એટલે તેની વિશેષ નાણ્યભાગ કરી શક્યો ન હતો.

સ ૨ પમા અહીં ખૂબ-ચ મેલન મ મુ ત્યારે સ્વાતંત્ર્યપ્રચારનો માર માર શિરે આ મેલ હતો. એ વખતે કચ્છના કેટલાક અજણી કામ કરાંઓ મારા ઘર આવ્યા હતા તેમણે મારા ઘરની સ્થિતિ જોઈ કહી આ મેલ અનુભવ્યુ છે. વાલજીભાઈએ મને કહ્યુ કે આ ઘરમાં ખાસ સાધન-સુખ નથી. તે તમારે સુધરાવવુ છે કે નહીં ? ઉત્તરમાં મે એટલુ જ કહ્યુ કે આખી વિદ્યાલય તૈયાર થયા પછી જ તેનો વિચાર કરી શકાય અથવા ઉત્તરની આશા તે કોઈએ પણ સખી ન હતી, એટલે મારા આ ઉત્તરથી તેમના આશ્ચર્યમાં વધારો થયો. એ વખતે આખી વિદ્યાલયની વાલ સ્વખ સમાન હતી પણ આજરે એ સ્વખ સિદ્ધ થયુ પરંતુ મહાન તેમનુ તેમ રહ્યુ છે તેમા કઈ સુધારા-વધારા અઈ શક્યા નથી આજે પણ તે ઘર મારા જીવનનાં અનેક વિષ સ મરણો તાજા કરાવ છે.

પાત્ર વપ ની ઉમરે મને ગામની ઘરવારી નિશ્ચય મૂકવામાં આવ્યો. અહીં મારી જીવન એક શાલ અને ચારા વિદ્યાથી તરીકે ઘઈ કારણ કે હું બીજા વિદ્યાર્થીઓ તેની તોજાન-મસ્તી કરતો નહીં કે બીડીઓ પીવી, મારીઓ કરવી, જ હી વાલોમાં રસ લેવો કે ગાજીગાળી કરવી વગેરે અપવિશ્વકોનો સોગ બન્યો નહીં.

આ શાળામાં વધારેમાં વધારે પાત્ર ગુજગતી ચોપડીતું શિક્ષણ અપાતું હતું, તે હું પૂરું કરું તે પહેલાંજ કેટલીક દુર્ઘટનાઓ બની

સ ૧૯૮૧ના આસો સુદિ ૧૪ ના દિવસે ઉમરશી બાપાનો દેહાંત થયો તેનો મારા પિતાશ્રીને ખૂબ જ આઘાત લાગ્યો તેઓ કહી પણ તેમનાથી જુદા પડ્યા ન હતા, પણ કુદરતે ફૂર બનીને તેમને જુદા પાડી દીધા આ આઘાતથી તેઓ બિમાર પડ્યા અને એ બિમારી જીવલેણ નીકળી માત્ર આઠ મહિનાના અંતરે એટલે સ ૧૯૮૨ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૮ના રોજ તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા ત્યારબાદ થોડા જ વખતે ઉમરશી બાપાના ધર્મપત્ની વીરામણી સ ૧૯૮૨ના આસો વદિ ૧૪ને રોજ પરલોક તરફ અથાણ ક્યું આમ એક જ વર્ષમાં ત્રણ સ્વજનો ગાઢ્યા જતા કુટુંબમાં ભારે ગમગીની ઊવાઈ ગઈ અને મારા માતૃશ્રી પર ખૂબ ધોળે આવી ગયો અધૂરામાં પૂરું એ વખતે તેમની તમિયત જોઈ એ તેવી સારી નહિ, પણ શ્રદ્ધાજી હૃદય અને 'કર્મા ઠર્મ લોગવ્યા વિના છૂટકો નહિ', એ સિદ્ધાંતમાં તેમને પરમ વિશ્વાસ, એટલે હૈયે હિંમત આવી ગઈ અને તેમણે સ સામ્રસાગરમાં પોતાની જીવનનૈયા આગળ ધપાવી

એ વખતે મારી ઉંમર દશ વર્ષની એટલે વિશેષ તો અમજી નહિ, પણ એટલો ખ્યાલ તો જરૂર આવી ગયેલો કે હવે અમારે માટે ભારે સુરકેલીના દિવસો શરૂ થયા છે હું માતાને કહેતો 'તું જરાયે ગભરાઈશ નહિ હું હવે

ધર્મ લાગીશ અને તને દરેક કામમાં મદદ કરીશ. ત્યારે મનમાં મને છાતી સુત્રો ચાલી લેવી અને કહેવી કે બેન! જીવનની ધનમાળા એમ જ માલ્યા કરે તુ જાણ અને કામ તો છે એટલે મારી આખા કરે છે દુખના દિવસ તો કાલે માલ્યા કરો.

અહીં તેમના શેષ જીવન વિષય જુએ શબ્દો લખી જ રહે આ પ્રસંગ પછી તેઓ ૨૭ વય જીવ્યા, એટલે કે દુ ૩૭ વયનો થયો, ત્યાં સુધી તેમના દેહ હાલત હતી તેમને જાતમહેનત કરવાના ટેવ પડેલી એટલે રાખવું જણવું જરૂર વગેરે બધા જ કામો હાથે કરે મારી સ્થિતિ સુધરવા લાગી ત્યારે ને ઘણી વાર કહેલું કે હવે તો તમને જાતે કામ કરવાનું છો? હો. અને આરામ લેવા. પરંતુ તેઓ કહેતા કે કામ વિના મારા દિવસ કામ નહિ. પોતાનું કામ પોતે જ કરવું એના શરમ શી? અને તેમણે જેટલું બન્યું તેટલું કામ કરવાનું ચાલુ જ રાખેલું.

તેઓ મને જે વાત જાણપૂર્વક કહેતા તુ ધમ પર શબ્દો રાખ અને પરિશ્રમ આણો કર. ધન, ધાન્ય, ધર્મીન, મકાન, સાનું રૂપુ આસ્વીકૃત દારૂ પ્રર અને નોકરચાકર એ નવવસ્તુના સમૂહને પરિશ્રમ કહેવાના આવે છે જન ધમનું એવું કે માન છે કે દરેક હૃદયે આ પરિશ્રમનું પરિમાણ કરવું એટલે કે તેની મર્યાદા બાધી લેવી જઈ લાભના વિચાર થામ નહિ અને બીજાની જરૂરીઆતોને હરકત પહોંચે નહિ એ કે બાલુ ધનના હાથ અને બીજા બાલુ કારમી

ગરીબી આ બે અતિમ સ્થિતિનો તોડ કાઢવો હોય તો આ બંધના પરિશ્રદ્ધ-પરિમાણથી જ નીકળી શકે પૂજ્ય મહાત્માજી, સત વિનોબા તથા બીજાં પણ ઘણાં વિચારકોએ જૈન ધર્મના આ સિદ્ધાંતની પ્રશંસા કરી છે અને હું પોતે પણ તેનો પ્રશંસક છું મેં માતાની આ બંને શિક્ષાઓને મારી રીતે જીવનમાં ઉતારવાનો યથાશક્તિ પ્રયાસ કર્યો છે, પરંતુ તે સબ ધી એટલી સ્પષ્ટતા કરી હજી કે આવતો યુગ ખેતી-વાહી, ઉલોગ વગેરેનો વિકાસ માગે છે, એટલે તેમાં થોડા ફાળો આપવો જોઈએ, પરંતુ પરિશ્રદ્ધ પરની મમતા છોડવા માટે આપણે વ્યવહાર ઉદારતાભર્યો રાખવો ઘટે

તેઓ નાની વયમાં સુબધ આવેલા, ત્યારે મોટર વગેરે વાત્રિક સાધનો ન હતા ત્યાર બાદ તેઓ પત્રીમાં જ રહેતા હતા કે બધા શાલ અને કુદરતી જીવન ગાળવાનું હતું મ યોજોએ મને પ્રહારદેશમાં ધકેલ્યો, ત્યાર બાદ હું હૈદરાબાદ આવીને સ્થિર થયો અહીં કારોબાર તથા બીજા પ્રવૃત્તિઓ વધતી જ રહી, એટલે એક કે બે વર્ષમાં માત્ર બે-ચાર દિવસ જ ક્યંઈ જઈ શકું અને તેમના દર્શન કરી શકું પરંતુ વિશેષ સેવાનો લાભ મળે નહિ આ સ્થિતિ મને ગમતી ન હતી, એટલે તેમને હૈદરાબાદ આવી મારી સાથે રહેવાની વિનયિ કરતો હતો, પણ તેઓ એક જ જવાબ આપતા કે 'શહેરમાં મને ફાવે નહિ ત્યાં ધર્મધ્યાન જોઈએ તેવું થાય નહિ' પરંતુ છેવટે તેઓ વિમાનમાર્ગે હૈદરાબાદ આવ્યા અને છ માસ મારી સાથે રહ્યા સત વિનોબાનાં એ વચનો મારા હૃદયમાં જડાઈ ગયા હતા કે 'જેણે માતાની સેવા કરી છે, તેણે

દુનિયાની સેવા કરા છે અર્થે મે તેમની સેવા કરવામા જીવનની કૃતાવતા માની

માર બાદ પત્રાં ત્યાં પછી તેઓ ગિમાર ત્યાં ત્યારે હું ક્યંત ત્યાં અને ત્યાં હોઈ માનની ચિસ્તા કરીને છેવળ સુધી તેમની સાથે જ રહ્યાં. આ વખતે મન સેવા કરવાનાં જે તક મળી તેને હું મારું અહામ અ માનુ હું

સ ૨ હતી સાલમા પત્રી મુકામે તેમને સ્વ ૧વાસ સમ્યે. આમમા સદુની સાથે સ્વજન જેવો સબ ષ બધામંથી એકે સવત્ર ચોકની છાયા હતી ૧૬ અને તેમની સમયાન-ચાત્રમા હસ્તિનો સહિત સૌ સામેલ હતા. માનવાસી સુબુએ મોટી સખ્યામા ભાજ લઈ ભાવમરી મદદાજથી અપી હતી અને છેલ્લી કિંચા સાધુજીવનની રીતે જઈ હતી સમયાનચાત્રા વખતે હસ્તિનો સહિત બધી જ ઠોમના ભાષ એએ પશુ-ખીએની સહિત માટે જાણે કર્યો હતો.

મારી એ સવિત્ર માતાને પુનઃ પુનઃ વહન કરીને મારી બાલ્યાવસ્થાની વાત આગળ ચલાવીશ.

શિસ્ત્રતરૂપ ગિતાજી ચાલ્યા ગયા માતાજીની તબિયત નરમ અને કુટુંબની સ્થિતિ સાવ સાધારણ એકે આજ બહુવાની ઘણી ઇચ્છા છતાં મારે વિદ્યાભ્યાસ છોડી દેવા પડ્યો.

આ રીતે મારા જીવનમા વિશેષ વિદ્યાભ્યાસની મેળી ઉભૂપ સ્ત્રી ૧૬ પરંતુ આજગ જતા આપારી કાશિબારને કાસ્ટ્રે કામ પૂરતી વાતચીત તથા તાર અદિ સમજા એવું

અત્રેજીતુ જ્ઞાન મેળવી લીધું આન છેતા લાપામા વ્યાકરણ
આદિની ખામી તેા રહી જ ગઈ

જે હું વ્યાકરણ શીખી શક્યો હાત તેા આજે મારી
લાપામા જે ત્રુટિઓ દેખાય છે, તે ન જ દેખાત પરતુ મનુ-
ષ્યની હિચ્છા દરેક વખતે પૂરી થતી નથી તેને સંયોગે આગળ
શિર ઝુકાવવું જ પડે છે

આગળ જતા મને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિનો રંગ લાગ્યો, તેતુ
એક ઠારણ એ હતુ કે હું વિશેષ લાહી ન શક્યો તેા કઈ
નહિ, પણ મારા દેશબંધુઓને લઘ્યાવવામા મદદ કરુ જેથી
તેઓ આગળ વધી શકે અને પોતાનુ, સમાજનુ તથા
દેશનુ કલ્યાણ સાધી શકે

આ અરસામા મારા જીવનમા જે એક સુખદ ઘટના
ખતી, તેની નોંધ પણ મારે લેવી જ જોઈએ પૂજ્ય બાપુ-
જીની ચળવળ જોરથી ચાલી રહી હતી અને તેના આદોલનો
ગામડે ગામડે પહોચી ગયા હતા કચ્છનો પ્રદેશ જે એક દર
પછત ગણાય, તે પણ આ આદોલનોથી સુક્ત રહ્યો ન હતો
આ ચળવળને ઠારણે પૂજ્ય બાપુજીના કેટલાક બાળોપયોગી
લખાણો મારા વાચવામા આવ્યા અને તેથી હું તેમના તરફ
આકર્ષણ તથા તેમની ચળવળમા રસ લેવા લાગ્યો એમ
ક્રમતા મારી અગિયાર વરસની વયથી જ ખાહી ધારણ કરી
તકલી ચલાવવા માડી ત્યારથી મને ખાહીનો જે રંગ લાગ્યો,
તે એકધારે ચાલુ રહ્યો છે

ખાહી એટલું સ્પષ્ટ કરવું આવશ્યક છે કે મને ખાહી-
અને સેવાના સંસ્કાર પૂજ્ય પિતાજી પાસેથી મળ્યા છેલ્લે.

તેઓ વિદેશી ઉચ્ચ શાસ્ત્રક છોડી માદીનો અખો અને નફેદ
ટોડી પહેરતા

પૂજ્ય જાપુજીએ એક સ્વળે લખ્યું હતું કે તમારી
પાતાની બન ૧૨ આધાર શખતા અને ખુદ પાતાની બેડે
લગતા શીખે. એટલે મારી વચના અભિચારમા વડ જ મે
પાત્ર ગુજરાતીનું બહુવર પૂરું કરીને તત્રિશાળમા લખ્યા
વવાનું તથા બાકીના સમયે ખુલ્લકાલય તૈયાર કરવાનું તેમજ
હાલિનોની પ્રવૃત્તિમા રસ લેવાનું શરૂ કર્યું હતું

શો.૨ વખત બાદ ગામઘડીના દીકરા શ્રી તખ્તસિંહ
પણ આ તત્રિશાળમા બેઠા, તેથી મને ખ્યાનદ થયે
૧૨૬ એક વપની કામગિરી પછી મારે મુબઈ જવાનું થતા
મે આ શાળાને માર માં તખ્તસિંહને બગાડ્યો. ત્યાર
બાદ તેમણે દરબારી શાળામા શિક્ષકની નોકરી મળવી વીશ
વખ સુધી આ કામ ચલાવ્યું

પૂજ્ય જાપુજીના હુકમરખ્યાં લખાણોએ મુવાનોના દિલમા
સેવાની અજબ ધગશ જાડી દીધી હતી અને તેથી ઠેર ઠેર
મુવકે મરળે કે સેવામડળે સ્થપાવા લાગ્યા હતા એવું એક
નાનકેડું સેવામડળ અમારા પત્રી જામમા પણ સ્થપાયું હતું
એ વખતે તો તેનું મુખ્ય કામ બિનાબાના દિવસોમા બહાર
જામથી લખની જે બાને આવે, તેની સામે દૂર સુધી
જવાનું અને તેને પાણી પાવાનું હતું પરંતુ પછીથી
મુબઈમા વસતા પત્રીના સહીયોએ એક કબાટ તથા માલની
માવજત માટે ઠેરઠીક સાબનસામગ્રી જાપતાં તેનું કામ

આગળ વધ્યું પ્રથમ એ કબાટ પીળાને લ્યા હતું, પણ પછીથી તે માટે લ્યા આગ્યું અને તેને એ ધરાબર સલાહ્યું અને ગળદોમા કહું તો મારા બહિર જીવનની આ પ્રથમ ફીલા હતી અને એ તેને હર્ષસેર સ્વીકારી હતી

લ્યારબાદ મને પુસ્તકાલય જીલ્લુ કરવાનો વિચાર સૂઝ્યો પુસ્તકાલય એટલે જ્ઞાનની પરખ તે લોકોને વિવિધ વિષયની માહિતી આપે અને તેમનો આત્મા બંધત રાખે આ કામ એકલાથી થાય તેવું ન હતું, એટલે એ મિત્રોની મદદ મેળવી અમે બધા ઘરે ઘરે ફર્યા અને ૩૦૦ જેટલા પુસ્તકો હસ્તગત કર્યા પરંતુ આ બધા પુસ્તકો જૂના અને ફાટી ગયેલા હતા, એટલે તેની ફરી બાધણી કરીએ તો જ કામ આવે, બ્યારે અમને કોઈને પુસ્તકની બાધણીનો અનુભવ ન હતો, તેથી મુબલજુમા મૂકાયા લીધેલું કામ અધૂરું હોય ત્યાં સુધી મને ચેન પડે નહિ અને મિત્રોને પણ હ દોડ્યા જ કરું બરેબર! આ કોયડો ઉકેલવો કઠિન હતો

પરંતુ એવામા જ અમને એક અભુધારી મદદ મળી ગઈ આમારા ગામમા શ્રી શુલાભય દ્રજી નામના એક જૈન સાધુ પધાર્યા હતા તેઓ અનેક પ્રકારની કલાઓ બલુતા હતા તેમણે અમને પુસ્તકની બાધણીનું કામ શીખવવાનું માથે લીધું અને તે માટે રોજ બેથી ચાર કલાક અમારી સાથે ગાળવા લાગ્યા

પુસ્તકની બાધણી માટે લાહી બનાવવી આદિ કામ મારા ઘરમા કરતો તે માટે ઘણી રાત્રિના ઉબાગરા કરેલા

અમે યોગ્ય જ દિવસોમાં એ ત્રણસા પુસ્તકોની એક સરખા રેશમી વગીન ઠાગળથી બાધતી કરી નાખી અને અમાન હુડુ ઉઝી ઉઠ્યુ ત્યારે અમ એ પુસ્તકોને ઠગા/મા ઝોઠ્યા, ત્યારે અમારા ધમ લેખે લાગ્યો છે એમ સહુ કોઈ ન લાગ્યુ મને તો લાગ્યુ / હવે આ રીતે પાયાની જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ તે આગળ ઉપર ધણી લાભદાયક નીવડી ગયો તો ત્રીમાં ઉપરોક્ત આદ્ય પુસ્તકોસમ તથા વાચનાસમ આથી રહુ છે અને તેનો સારા પ્રમાણમાં લાભ લેવાય છે

હરિજનોની સ્થિતિ એ વખતે ધણી ક્ષોડી હતી સવણ દોકો તેનાથી દૂર નહેતા અને કદાચ બચ્ચી જવામુ હોય તો આજીવન માની છા/ લેતા. તેમન સહકારુ અસ્વ છ હતા બાળકે ખૂબ ગદા હતા અને તેમનુ જીવન એકદમ ધણુ દુખાચેલુ હતુ માનવતાના અજળ રોગી પૂલ્ય બાપુજીને આ રોનુ જમે ? તેમનો આત્મા કઠળી ઉડ્યો અને તેમણે હરિજનોની આ સ્થિતિ સુધારવાનો હક સંકલ્પ કર્યો તે અંગે નવજીવન, ચંચ ઈશિા વોરે સાપ્તાહિકોમાં લખાણ શરૂ કર્યો અને પાછળથી હસ્તિનલયુ નામનુ ખાસ સાપ્તાહિક પ્રકર કરવા લાગ્યા

શ્રી યોગેશ્વરાચાર્યશર્ક ઠે જેઓ આફ્રિકામાં પૂલ્ય બાપુજી સાથે લગ્નમાં બોધાય હતા તે આફ્રિકામાંનો પેલાનો ખવે સમેટીને માનુષ્યોને કમ્પમા આ-આ હતા અને પૂલ્ય બાપુ જીના આદ્ય પ્રમાણે હરિજનોની સેવા કરવા માટે ત્યારે જહેમત ઉઠાવવા લાગ્યા હતા તેમની પ્રેરણાથી મારા મિત્ર

ભાઈ મગનલાલ વીરજી ઠક્કરને હરિજનોની એવા કરવાનો ઉમેરો બન્યો તેઓ હરિજનોને ભણાવવા-નવડાવવા આદિનું કાર્ય કરતા, તેમા હું સાથ આપતો. પીતૃ વર્ષે એટલે અને ૧૯૨૮-૨૯મા આર વરસની વયે હું મુબઈમા નોકરી માટે ગયો. પછી ૧૯૨૯મા પ્રદેશ ગયો ત્યારે પત્રીના આ કાર્ય શ્રી મગનલાલ વીરજીભાઈ ઠક્કર કરતા હતા હું તેમને આર્થિક મદદ કરતો હતો. પત્રીમા હરિજનશાળાના મકાન માટે મે પ્રદેશમાથી ફાળો એકત્ર કર્યો હતો.

ભૂખી નદીને હું ભૂલ્યો નથી કે જેના વિશાળ પટમા ઘણીવાર મિત્રો નાથે અનેક જાતની રમતો રમેલી છુ એ ભરાકડી, એ ભૂતેશ્વરનુ મહિંગ, એ વીરના પાળિયા આજે પણ યાદ આવે છે અને મારા હૃદયમા અવનવા ભાવો જગાડી બાથ છે ધડીલાર તો એમ પણ થઈ જાય છે કે મારી એ બાલ્યાવસ્થા અને પછી મળે તો કેવુ મારુ ! તે વખતે જે આનંદ, જે નિર્દોષતા અને જે ભાવુકતાનો અનુભવ કર્યો છે, તે ત્યાર પછીના જીવનમા કદી પણ થયો નથી.

[૫]

વ્યાપારની તાલીમ

બારથી સોળ વર્ષની ઉંમર પણ બાલ્યાવસ્થા જ ગણાય. સમતિવયનો કસદો તો મનુષ્યને અઠાર વર્ષ સુધી સગીર ગણે છે, પરંતુ આ ઉંમરે હું એક વ્યાપારી પેઢીમા નોક-

રીએ બેઠો અને આ ઘરની તાલીમ પામ્યે, એટલે એ હકીકત જુદા પ્રકરણરૂપ લખી છે

મને બાશુ વધ બેમી ગયું હતું આ વખતે મોઝા બાઈ શામળ કા રીયા મીલોનથી દેશના આ-આ અને કેટલાક દિવસ અમારી ત્રાસે ત્યાં તેમણે બામની ખબર પૂછી, માતાજીને હેમાધારણ આપી અને પોતાના ઘણા વિગે પણ કેટલીક હકીકતો કહી ત્યાર પછી મને પૂછ્યું કે બાઈ! તારું શું કરવું છે? અરી આમતમા પચે સ્થાય તો હાડો વળશે નહિ. મારી ત્રાસે મુબઈ ચાલ ત્યારને કામ વળગાવી દેશ.

એ તેને ઉત્તર આપવાને બહો માતાજીની સામે બેસુ માતા - અ કહ્યું કે શામળ ઠીક છે છે વપારીના લીકરા તો વપારમા જ સારા બે કે તારા જવાથી મને ગમશે નહિ પણ તારી વળા વગલી હોય તો હું ગમે તેમ કરીને નશાવી લઈશ.

પુત્રના કષ્ટાણુ માટે માતા કેટલો સ્વાયત્ત્યજ કરી શકે છે તેનું આ નોંધપાત્ર ઉદાહરણ હતું

આખરે નક્કી થયું કે મારે મોઝા બાઈની ત્રાસે મુબઈ જવું એટલે મ સત્રિશાળા છોડી અને બધા મિત્રોની વિદાય લીધી વહાલી માતામી જુદા પગા માત્ર હૈયું ભરતઈ આવ્યું અને તેની આજમાથી પણ બેાર બેાર જેવા આંસુ ટપકવા લાગ્યા. બે દેસ બાજે પણ મારી સમજ અડુ ઘણ છે અને મને લાજણીવશ બનાવી દે છે

દરિયાઈ સફર કરી ત્રીજા દિવસે અમે મુબઈ પહોંચ્યા અહીં મને શેઠ દેવલ જોતરી કંપનીમાં કામે લગાડવામાં આવ્યો મોટાભાઈ આ કંપનીનું સિલોન ખાતેનું કામકાજ સંભાળતા હતા તેઓ તો ટુંક સમયમાં જ સિલોન ચાલ્યા ગયા અને હું મારું કામ સંભાળવા લાગ્યો

આને વ્યાપારી શિક્ષણ લેવા માટે ખાસ વિદ્યાલયો છે અને તેની પરીક્ષાઓ પસાર કરનારને બી કોમ, એમ કોમ, વગેરે ડીગ્રીઓ આપવામાં આવે છે પણ એ વખતે વ્યાપારી શિક્ષણ લેવા ઈચ્છતા ઉમેદવારો કેઈ વ્યાપારી પેઢીમાં કામે લાગતા અને ત્યાં સઘણ કામકાજ ડીગ્રી હતી અને તે એમને ધધામાં ખૂબ સહાય કરતી

અહીં મારું મુખ્ય કાર્ય પેઢીની જગાને સાફ કરવાનું, ગાદી તકિયા ગોઠવવાનું, ટપાલ લેવા-મૂકવા જવાનું તથા કેઈ વસિયાત આવેલા હોય તેમને પાછી પાવાનું કે તેમને માટે ચાહ પગેર તૈયાર કરવાનું હતું દુકામાં કહું તો એફિસોમાં જે કામ પડાવાળા કે પિથોનને કરવાનું હોય છે, તે પણ જ કામ મારે અહીં કરવાનું હતું

હું અમમદાત વાતાવરણમાં ઉછર્યો હતો, એટલે આ બધા કામો હોશે કરતો હતો વળી માતાએ કહેલું કે 'કામગીરી થલે' અને મોટા ભાઈએ ખાસ શિખામણ આપેલી કે 'તાનામાથી મોટા ધવાય છે, એટલે પેઢીનું કેઈ પણ કામ કરવામાં તાનમ માનવી નહિ' આ બંને શિખામણો મને ખૂબ જ હિતકર થઈ

આ કામનીના મુખ્ય કાર્યકર્તા થી કેમજી શેઠ હતા તે એ મારી એકની એક મોટી બહેનના ના સંસાર થતા હતા. તેમણે મારા કામ પર બારીક નજર રાખી રહ્યા હતા. તેમણે મારા કામ કરવાની ખત યોઈ અને આવજત પણ નિહામી જોઈને પછર દિવસના જ મને કહ્યું તારું આવવી કાલથી આપણા જોખાના જોખામ નર જ્યુ ત્યાં જ વજનો કામ તંત્રી નાથ કરવી અને આકાં બનાવવા આ કામ શુ કરી શકીશ ? ન કહ્યું પણી છુટીથી. મને હિસાબ ગણના બરાબર આવડે છે જોઈએ બીજા દિવસથી ૧૧૬૫૫૫ પર જવા મા મુ આ પરી પ્રશ્નકેશભાઈ જોખાની આચાર મોટા પાસે કરવી હતી.

જાહી બીજા પણ કેટલાક કામ કરનારા હતા. પણ તેમણે હું આડો જાળતો નહિ; કારણ કે તેમના અને મારા સંસ્કારો જુદા હતા. તેઓ વારવાર આ પીએ અને બીટીએ કુટે એ મને મને નહિ. વગી તેમની વાતો પણ એવી તેમણે કોઈની આધી પાછી હોય કે જાહી મશકરીએ પણ હોય અને તેઓ સેપિલુ કામ જાહી પતાવે નહિ. એ તો જવા કરશે. એવી એમની મનોવૃત્તિ જ્યારે હું મારા કામની ખૂબ નીવટ રાખતો અને અને તેટલું સમયનુષ્ઠ પતાવતો આપણી સારી ટેવો એ જ આપણુ પ્રમાણુપત્ર છે તેનાથી આપણે જરૂર આગળ વધી શકીએ છીએ.

જાહી એ વાત પણ જણાવી હતી કે રાત્રે જ્યારે નવરો પહોતો કે મારી માતા થાક આવવી, મિત્રો પણ થાક આવતા

અને મનમા એમ પણ થતુ કે પત્રી પાછો ચાલ્યો જાઉં પરતુ સવાર થતુ અને કામે ચડતો કે એ બધુ ભૂલી જતો લગલગ બાર મહિના સુધી મારી સ્થિતિ આ પ્રકારની રહી

એવામા એક દિવસ શ્રી પ્રેમજી શેઠે બપોરે ત્રણ વાગ્યાના સુમારે મને ગોહામથી બોલાવી લીધો અને કહ્યુ કે ' કાલે તારે ગામજીભાઈ મોના સાથે રજુન જવાનુ છે ' એ વખતે રજુનની નોકરી ઘણી આકર્ષક જણાતી, કારણ કે ત્યા જનારા બે પૈસા કમાયા વિના રહેતા નહિ આવી મને ઘણું જ આનંદ થયો અને મારી જાતને લાજ્યશાળી માનવા લાગ્યો પરતુ મારી પાસે રજુન જવા માટે કપડા કે પેટ્રી ન હતી !

હું મુજાઈ આવ્યો ત્યાગ્થી પેલીના બાસામા (વીશીમા) બે વાર જમતો તેના ખર્ચના માસિક રૂપિયા દશ મારા બાપે લખાતા, કારણ કે આ તો કામ શીખવા માટેની વિના પગારની નોકરી હતી એ વખતે લગલગ બધા સ્થળે આ જ ધોરણ ચાલતુ મને આ-બીડીતુ વ્યસન ન હતુ, તેમજ કપડા હાથે ધોઈ નાખતો, એટલે ખીજૂ ખર્ચ આવતુ નહિ આ વખતે મુજાઈમા દેશી નાટક સમાજ વગેરેના નાટકો થતા અને સીનેમા પણ શરૂ થઈ ગયા હતા, પરતુ મે કોઈ વાર નાટ્યગૃહ કે સીનેમામા પગ મૂક્યો ન હતો એ વખતે માગ જવવામા પૈસા ન હતા અને મે કોઈની પાસે ઉછીના માગ્યા ન હતા આપણી જેવી સ્થિતિ હોય, તે પ્રમાણે રહેવુ, એ એ વખતનો વ્યવહારમત્ર હતો. આજે

તો બીજાના ઉછીના લઈને પણ ઉપવવાની વૃત્તિ કામલ થઈ છે. ૧૨૬ આ સદ્ગતિ સારી નથી. ઇવે તેનાથી દેવાદાર થઈ જવાનું છે અને આજ ૩૫૨ પાસું ૬ છે.

મને આજે પૈચાની જુદી રીતે જોઈ શકે તે જુદા શેઠે તમા ૧૪ રૂબિયા કાઢી આપ્યા. તમામાં કપડા લીધા પરી લીધી અને વિચાર માટે શેતરણ ખરી લે એ વખતે સોમવારી બધી જોઈએ આ વર્ષી વસ્તુઓ ખરીદવા હતા મારી પાસે મોજ રૂબિયા બચવા સમ્યા હતા.

બીજા દિવસે હું શામલબાઈ મોના સાથે રાગુન લાવ્યા ત્યાના થયા.

બહી મારે એ નોંધ કરવી જ જોઈએ કે મુખના આ કામ મને હમેશા માટે જાલદે કરી આજે એક ત્યાવાળા કે પિયેત જુદુ કામ કરવામાં મને નાના નાના કામને પણ અનુભવ મળ્યો અને નમનને જુદુ કેળવ્યાં.

એક સિતાનની પુત્રી રાજાલી થઈ હતા તેણે પાતાના જૂના વર્ષો સાચવી ગાખ્યા હતા અને તે રાજા એકાવના પહેરીને પોતાની જાતને કહેતી હતી કે મુ આ ? રાજાલી બલે હો. ૧૭ તારી આ મૂળ હાલત જૂલીય નહિ આપણે પણ આ વૃત્તિ કેળવીએ તો કેવું સારું ! પાસે પૈસા બાબદા પછી માણસો પેતાની મૂળ સ્થિતિ જૂલી જાય છે અને પોતે એક વાર ગરીબ કે સાધારણ સ્થિતિના હતા એમ કહેવામાં પણ શક્ય અનુભવે છે. ૧૨૬ હું મારી મૂળ સ્થિતિને જૂલ્યો

નથી તેને મે હમેશા યાદ કરી છે અને તેથી જ ગરીબો તથા સાધારણ સ્થિતિના મનુષ્યો પ્રત્યે હમદદી જળવાઈ રહી છે

શેઠ દેવજી ખેતરીની કંપની રગુન ખાતે શેઠ ગાગજી પ્રેમજીની કંપની નામથી કામ કરતી હતી તેનું નામ ચોખાના વેપારમાં ખડું મોટું હતું તેના દ્વારા ખાર મહિને લગભગ એક લાખ ટન ચોખાની નિકાશ થતી હતી આ કામના પ્રમાણમાં અહીં માણસોની સંખ્યા પણ સારી રહેતી

અહીં મારે નાના-મોટા હિસાબો રાખવાના હતા, તથા કેટલુંક પરચુરણ કામ કરવાનું હતું પછી ધીમે ધીમે ચોખાની જાતો ઓળખતા શીખ્યો આ કામ પ્રમાણમાં અઘરું, કારણ કે ચોખાની જાતો ઘણી, પરંતુ મારી ખતે અને લગાતાર મહેનતે એને સરળ બનાવી દીધું

હવે હું પગારદારની પદ્ધતિમાં મૂકાયો હતો તેમાં પહેલાં બે વર્ષનો પગાર વાર્ષિક રૂ. ૧૨૫ મહાયો અહીં જન્મવા, રહેવા તથા ધોળીનો ખર્ચ કંપની આપતી એટલે આ પગાર ચોક્કસ હતો કપડા, માથામાં નાખવાનું તેલ વગેરેનો કેટલોક ખર્ચ અમારે પહરથી કરવો પડતો, પરંતુ તે વરસ દહાડે રૂપિયા રપથી વધારે આવતો ન હતો

મુખર્જીમાં મારી તબિયત જોઈએ તેવી સારી રહેતી નહિ અઠવાલિયામાં એકાદ વખત પિત્ત ચડી આવતું અને માથું દુખવા લાગતું, પરંતુ રગુનમાં આવ્યા પછી સવારે પહેલાં ઉઠી ફરવા જવાનું, દોડવાનું તથા કસરત કરવાનું રાખ્યું કેટલીક વાર તરવા પણ જતો તેથી નાની ઓટી

શારીરિક તકલીફો ઈ થઈ નહીં અને આરોગ્ય તારા પ્રમાણમાં મુખ્ય

બાળપણમાં પૂર્વજ પ્રાપ્તિનું સાહિત્ય વાચવાનો જે રસ જાણે, તે બહી ઠીક ઠીક પાઠાએ રાજ જે કલાક અને કોઈક વાર ત્રણ કે ચાર કલાક એમાં પત્રાર થતા સ્વેચ્છી ધમ વાચતા ખાલી જગે જૂન મનના બધાથી, પણ રજુનામાં ખાલી નગતી નહીં. તે જિહાર વગેરે સ્વભેદી મળાવવી નહીં. પછી તે જાણદેશમાં પણ ખાલી નગતી લાગી. રજુનામાં ખાલીસતાર પુસ્તકો જે વખતે જાણદેશ ભારતને જ એક ભાગ હતો. ખાલીના પાઠાકમાં જે અઠાઈ અને સાત્તિકતા છે તે જન્ય વસ્તીના પાઠાકમાં નથી વળી ખાલી પહેરતા હેરાના લાખે અમલવી લોકોને પાતાની રાજ મળે છે એટલે પૂર્વજ પ્રાપ્તિને રાજીય પાઠાક તરીકે ખાલીને અપનાવવાનો જનુશાહ કર્યો અને તેનો કેસેસે તથા અન્ય લાખે લોકોને સ્વીકાર કર્યો

આ વખતે નવજીવનનું વાચન નિમ્મિત્ત થતું તેનાથી અધીક ભાવના પ્રબળ બની અને હસ્તિનો પ્રત્યેનું જીવ્ય સમજાવું હરમિયાન શ્રીમદ્ રાજ્ય દ્રુષ્ટિને સ્વેચ્છી મોક્ષમાળા વાચવામાં આવી. તેના ચિત્તથી અહિંવાચને વલ્લે વેગ મળ્યો. બહી સ્વીચ્છનામ ટાળે તમા ટોચ્છોચના પણ કેટલાક પુસ્તકો આરા વાચવામાં આયા.

અને ૧૯૩૧માં મને મુખ્ય હિંસાબળીશની જગા મળી ત્યાં આજે વાપીક પત્રાર રૂપિયા ૭ ને કસ્વામાં આવ્યો.

આજ વર્ષે નિકાશ થતા માલની જાત પારખવી, તેનું વજન કરવું તથા તેને સ્ટીમરમાં ચડાવવો વગેરેની જવાબદારી પણ મને સોંપવામાં આવી અને તેનો મે સ્વીકાર કર્યો મારી પદર વર્ષની વયના હિસાબે આ કામ ઘણું વધારે કહેવાય, છતાં મે તેને ધરાબર કરવા માંડ્યું, તેથી કંપનીમાં મારી આગરૂં ઘણી વધી.

સુખદર્મિ એક વર્ષ વગર પગારે નોકરી કરતા રૂપિયા ૧૨૫ વીંશી ધર્મના મારા ખાતે મહાયેલા, તેમજ રૂપિયા ૪૦ મે રજુન આવતી વખતે લીધેલા આ રીતે મારા માથે રૂ. ૧૬૫નું કરજ થયેલું તે ત્રણ વર્ષના પગારમાંથી ધીમે ધીમે વાળી આપ્યું અને હું કરજમુક્ત થયો તે દિવસે મે નાહતાની જે લાગણી અનુભવેલી, તે આજે પણ યાદ આવે છે.

આ રીતે સને ૧૯૨૮ થી સને ૧૯૩૩ સુધીના ચાર વર્ષ વ્યાપારની તાલીમ લેવામાં ગયા તેમાં મને જે અનુભવ મળ્યો, તે ઘણો જ કિંમતી હતો અને આગળ જતા મને ખૂબ લાભકારક નીવડ્યો.

અહીં મારે એ પણ જણાવવું જોઈએ કે મારો સ્વભાવ મહત્વાકાંક્ષી હતો, એટલે આગળ કેમ વધી શકું, તેના વિચારો વારંવાર આવતા અને તે અગે જે કંઈ તક મળે તે ઝડપી લેતો આ રીતે એકવાર વ્યાપાર કરવાની તક ઝડપી લીધેલી અને તેમાં નફો પણ ઠીક થયેલો પરંતુ આ વ્યાપાર મે કંપનીની સમતિપૂર્વક જ કર્યો હતો તેનાથી આનંદી રાણીને મારે કંઈ પણ કામ ન કરવું, એવો મારો

નિર્ણય હતો અને તેણે જ મને કપનીનો વિશ્વાસપાત્ર કાચ-કર્તા બનાવ્યો હતો. > નોંધ રોકેનો વિશ્વાસ સપાકન કરી શકે નહિ ત કહી પણ પોતાની પ્રગતિ સાધી શકે નહિ.

[૬]

સમ્બંધ

દુ અહીં વપની ઉમરનો હતો, તારે મારા પિતામ્મી સાથે સલાહ કરીને ઉમરથી વાપાએ મારુ સગપણ લાખાપુરના સ્ત્રીશ્રી શ્રી જગદીશ્વરી દેવલની પુત્રી ઉમરનાથ ઉદ્દે અમૃતનાથ સાથે ઠમુ હતુ તે વખતે એની ઉમર માત્ર એક વરસની / હતી.

લાખાપુર પત્રીશ્રી માત્ર ત્રણ માઈલના અંતર આવડુ હતુ અને શ્રી જગદીશ્વરી મારા પિતાના ખાસ િત્ર હતા. વળી તેઓ અત્યજના પ્રધામા હતા અને ઉમરથી વાપા પણ અનાજના પ્રધામા હતા. બધુ ભેષેલુ-બાણુ હતુ અને ખાનદાનની છોકરીમા કઈ કહેવાનુ ન હોય એ માન્યતાએ તેમણે વાપગુ સમુ હતુ.

એ વખતે જમના છોકરા-છોકરીના સગપણ યોગિમા થઈ જાય તે બધુ આબરૂદાર ગણાતા તેઓ આ પ્રકારને સ્વાજ પ્રચલિત હતો પરંતુ લોકોની સમ / પુષ્ટી અને આબરૂવિવાહના ખોટા પરિણામે તેમની નજર સામે રોખાથા એટલે એ સ્વાજ પર કાલિલ હતકે પ થો આલે તે સમજ

કે રાજ્ય કોઈ પણ આ પ્રકારના બાળ-સગપણુ તેમ બાળ-વિવાહને મજૂર રાખતુ નથી

હવે હું મોળ વર્ષની સમીપે પહોચવા આવ્યો હતો, એટલે સસરાજીએ મારા મોટાભાઈ સાથે લગ્નની વાતો શરૂ કરી મારા માતૃકીની ઈચ્છા પણ એવી ખરી કે હું આ લગ્ન મારી આખે જોઈ લઉં તો સારું, કારણ કે વૃદ્ધાવસ્થામાં દેહનો ભરોસો નહિ આમ પરસ્પરના વિચારો મળતા લગ્નની વાત નક્કી થઈ અને હું કપનીના શેઠિયાઓની રજત લઈને દેશમાં આવ્યો

જેમને હું રોજ યાદ કરતો તે વહાલી માતાના દર્શન થયા, સગાવહાલાઓને મળી શકાયુ, તેમજ દિલોગ્તન મિત્રો સાથે હરવા-ફરવાનુ પ્રાપ્ત થયુ, એટલે આનંદમાં શી ખામી રહે ?

સવત્ ૧૯૮૮ના પોષ વદિ ૪ નો દિવસ લગ્ન માટે નક્કી થયો અને તે માટે તડામાર તૈયારીઓ થવા લાગી તે વખતે વડીલોએ કહ્યુ કે 'ખીલુ ખધુ તો ઠીક પણ લગ્ન-પ્રસંગે સમુસ્તામાં પોશાક કેવો પહેરશો ?' મેં કહ્યુ 'ખાદીનાં એમાં કઈ ફેરકાર કરવાની જરૂર નથી' તેમણે કહ્યુ 'લગ્ન-પ્રસંગે યોગી ટોપી માથે ન થોભે એ તો એક જાતનુ અપશુકન ગણાય

ખાદીના વસ્ત્રો સામે આ એક ઘણી આકરી ટકોર હતી તે મારાથી સહન કેમ થાય ? મેં કહ્યુ 'શુકન અને અપશુકનની વાત છોડો આ બધા એક પ્રકારના વહેમ છે

નિજીય હતો અને તેણે જ મને ક નીના વિશ્વાસપાત્ર કામ-
કામ બનાવે હતો. જે નાક શેકનો વિશ્વાસ સપાટન કરી
શકે નહિ તે કદાં પણ પાતાની પ્રજાતિ સાધાં શકે નહિ.

[૨]

સાગ્રસ ગ

દુ અને વપની ઉમરનો હતા ત્યારે આશ પિતાશ્રી
સાથે સલાહ કરીને ઉમરશી બાણને મારા યગપણ લાખા-
પુસ્તા સ્વીચ શ્રી જાણી દેવની પુત્રી ઉમરબાઈ ઉદ્ધ
અમૃતબાઈ સાથે કર્યું હતું તે વખતે એની ઉમર માત્ર
એક વરસની / હતી.

લાખાપુત્ર પત્નીથી માત્ર વણ માર્કશના અતરે આવણ
હતું અને શ્રી જમશીબાઈ મારા મિત્રના આસ પિ હતા
વળી તેઓ અનાજના ધધામા હતા અને ઉમરશી બાણ પણ
અનાજના ધધામા હતા પણ એવેણ-બણણ હતું અને
ખાનદાનની છોકરીમા કઈ કહેવાનું ન હોય એ નાનકતાએ
તેમણે આ વણ કર્યું હતું.

એ વખતે તેમના છોકરા-છોકરીના સંખણ ધારિમા
કઈ બાજ તે વણ આગરુદ્ધર ગણવા તેથી આ પ્રકારને
સ્વાજ પ્રચલિત હતો પરણુ શેકોની સમજ મુધરી અને
બાણસ્વિધાના ખોટા પરિણામે તેમની નજર સામે દેખાયા,
એટલે એ સ્વાજ પર કાલિષ હતો. તે આજ તે સમાજ

કે રાત્રી કોઈ પણ આ પ્રકારના બાળ-સગપણ તેમ બાળ-વિવાહને મજૂર રાખતું નથી

હવે હું મોળ વર્ષની સમીપે પહોંચવા આવ્યો હતો, એટલે સસરાલએ મારા મોટાભાઈ સાથે લગ્નની વાતો શરૂ કરી મારા માતૃશ્રીની ઈચ્છા પણ એવી ખરી કે હું આ લગ્ન મારી આગે જોઈ લઉં તો સારું, કારણ કે વૃદ્ધાવસ્થામાં દેહને ભરોસો નહિ આમ પરસ્પરના વિચારો મળતા લગ્નની વાત નક્કી થઈ અને હું કંપનીના શેડિયાઓની રજા લઈને દેશમાં આવ્યો

જેમને હું રોજ યાદ કરતો તે વહાલી માતાના દર્શન થયા, સગાવહાલાઓને મળી શકાયું, તેમજ દિલોબ્ધન મિત્રો સાથે હરવા-ફરવાનું પ્રાપ્ત થયું, એટલે આનંદમાં શી ખાતી રહે ?

સવત્ ૧૯૮૮ના પોપ વર્ષે ૪ નો દિવસ લગ્ન માટે નક્કી થયો અને તે માટે તડામાર તૈયારીઓ થવા લાગી તે વખતે વડીલોએ કહ્યું કે ‘ખીલું બધું તો ઠીક પણ લગ્ન-પ્રસંગે સમુરતામાં પોશાક કેવો પહેરશે ?’ મેં કહ્યું ‘ખાદીનો એમાં કંઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી’ તેમણે કહ્યું ‘લગ્ન-પ્રસંગે ધોળી ટોપી માથે ન શોભે એ તો એક જાતનું અપશુકન જણાય

ખાદીના વસ્ત્રો સામે આ એક ઘણી આકરી ટકોર હતી તે મારાથી સહન કેમ થાય ? મેં કહ્યું ‘શુકન અને અપશુકનની વાત છોડો આ બધા એક પ્રકારના વહેમ છે

તની ખાતર ખાતી ત્થી એક પવિત્ર વતુન છે । શક્ય નહિ. વગી જિવા / ના જાવણુ દૂરઆ દૂર છે એ મડ ઠાસમી વતુ નથી. એ લ મા । ના એ અક્ષર નિવુચ છે કે લખની વધા કિયા ખાદાના વચ્ચમા / કર્યા.

માણ માતુથીને આ જાગતમા માન વાપા ન પતા રશતુ અન્ય વાંકો તેમ / અચાવકાલામા આ વાત મૂળ અચાર્ક સ્ત્રી હતી. આખર મોગાખાર્ક ઉદા વિચા ના હોર્ક માગી મહદે આન્યા અને તેમણે સહુને અમ તવીને માણ નિવુચને માન્ય ખા ચા.

જા? તેા પાગી ટોપી સુધુથી વધારે પવિત્ર અને શુકનવતી ગણવા લાગી છે અને લખાદિ પ્રનજ તેના સૂત્રી ઉપયોગ થાય છે.

નિર્ધારિતિ અમયે માગવાતુ સુદૂત થમુ ધર પ્રમાણે તેન એ ખર્ અને ધામધૂમથી લખ થયા.

આ મગજ પ્રચજ પછી અમાશ કુટુંબમા એક લખ હતુ તેમજ અધરાપક્ષમા પણ તણુ લખ પતા ઉતરાત મારી તમાર્ક તરીકેની નવાજેશ આણુ પતી, એન્દે દિવસો ખૂબજ માનદમા પચાર થવા લાગ્યા. નિચેએ તણુ વિવિધ પ્રકાશના વિનોદોથી મારુ દિલ મૂળ ગહેલાન્યુ.

મે મૂલ્ય પ્રાપ્તિહતુ નીતિનાશના માને પુતકે એ-તણુ વાર વાંચેશુ તેથી મારા મન પર એવી છાપ પડેથી કે લખાણવતનેા ત્રાષિ કાળ પુસ્ત્ય માટે વીશ વપ પછી અને કન્યા માટે સોળ વપ પછી શરૂ થાય છે જેઓ તે

પહેલા લગ્નજીવનમાં પ્રવેશે છે, તેમની ગારીરિક સપત્તિ ક્ષીણ થાય છે અને પ્રજા પણ નબળી પાડે છે

આ વસ્તુ મારે ખૂબ વિચારવા જેવી હતી, કાગણુ કે હજી મારી ઉમર સોળ વર્ષની હતી અને અમૃતબાઈની ઉમર ચૌદ વર્ષની હતી પરંતુ તે અગે કરવા જેવી વિચારણા મેં કરી લીધી હતી

લગ્ન પછી અમૃતબાઈ સાથે પ્રથમ મિલન થયું, ત્યારે મેં તેને ખૂબજ પ્રેમથી કહ્યું ‘કુટુંબના સંયોગને લીધે આપણા લગ્ન હાલ ભલે થયા, પણ લગ્નના ખરા કાળને હજી ચાર-પાંચ વર્ષની વાર ગણાય હું પોતે ત્યાં સુધી સયમ પાળવાના વિચારનો છું’

અમૃતબાઈ ગામડામાં ઉછેરેલી તદ્દન સરલ સ્વભાવની બાળા હતી તેણે ત્રણ ગુજરાતી પૂરી કરીને ચોથી અધૂરી મૂકેલી પરંતુ ઘરકામનો તથા ગાય-બેસોની સાચવણીનો અનુભવ બહુ મારો હતો વળી તેને માતાપિતા તરફથી નૈતિક તથા ધાર્મિક સંસ્કારો મારા મળ્યા હતા, એટલે તે એમ જ માનનારી હતી કે ‘પતિએ કહ્યું, તે પ્રમાણ’ આથી તે મારા વિચારમાં સમત થઈ અને મારી એક ચોટી સુઝવણીનો અત આવી

અહીં મારે એ નોંધ પણ કરવી જ જોઈએ કે ઘણા પુસ્તકોના વાચન-વિચાર તેમજ કેટલાક મનોમથન પછી હું આ નિર્ણય પર આવેલો, ત્યારે અમૃતબાઈને આ નિર્ણય પર આવતા થોડી મીનીટો કે થોડી જ પળો થઈ આવી.

તેની સાન્નિધ્ય વૃત્તિની મ મનથી ભારે પ્રશન્ના કરી અને તેના વિષે માત્ર અભિપ્રાય બદલુ જિંદગી બધાયો.

અ પછે ત્યાં લગ્ન વિષે ભારે ગંભીર પ્રવર્તી રહી છે પણ ખરા એમ જ માને છે કે લગ્ન અ વિષયભોગનો પરવાનો છે એટલી લગ્નજીવન પછી વિષયભોગની બાગતમા તેઓ લગભગ નિરકુશ બની જાય છે અને યોગ્ય / વખતમા નાના-મોટા બાધિઓના સોગ્ર થઈ પડે છે વાસ્તવમા લગ્ન એ સમમતી શાળા છે તે ખુશ અને સ્ત્રી બનેલી વાસનાઓને અકુશમા લાવે છે અને તેનું પ્રેમમા રૂપાતર કરે છે.

૩. રાધાકૃષ્ણને જુઓ છે કે પતિ-પત્નીએ ઉભયના મનની ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓ અને વાસનાઓગ્રથી પ્રયત્ન પૂર્વક હૃદયની એકતા સાધવાની છે.

લગ્નની બાગતમા રૂપરજ એ મહત્વની વસ્તુ નથી હૃદયની એકતા એજ મહત્વની વસ્તુ છે જે મનુષ્યો માત્ર રૂપરજ ઉપર મોહિ છે તેમની સ્થિતિ ખતરિયા / વી થાય છે પતંગિયુ રૂપથી મોહક પાનીને દીવાની બનેલતમા જ પ લાવે છે પણ યોગ્ય જ વારમા તે બળીને ખાખ થઈ જાય છે તેમ માત્ર રૂપરજ પર મોહિલાઓ યોગ્ય દિવસ તે પોતાના દિવસો આનંદમા શુભરે છે પણ હૃદયની એકતા નહિ હોવાને કારણે ધીમે ધીમે જુદા થઈ જાય છે અને વિચવાદી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રસિદ્ધ તત્ત્વચિંતક શ્રી ક્રિશ્ચિયસ્ટાલ મશરૂવાલાએ એક રચને જુઓ છે કે પતિ-પત્નીને પોતાની પ્રસન્નતાના તાલમા

પોતાના જીવનના જોડીદારના રૂપ, રંગ કે વિદ્વત્તાદિક ગુણોનો વિચાર કર્યો ઉઠતો નથી પ્રસન્નતાને અનુભવી ન શકે અને વફાદારીની ભાવના દુર્બળ હોય, ત્યારે જ એ પત્ની-પર-પુરુષના કપ-રજાદિકથી આકર્ષાય છે'

આહી ટોલ્લોચના વચનો પણ વિચારવા જેવા છે તેઓ કહે છે 'લગ્નજીવન એટલે જીવનમાં સુખ સગવડ અને આનન્દ-પ્રમોદની વૃદ્ધિ, એમ જે આધારણ પ્રચલિત માન્યતા છે, તે સત્યથી વેગળી છે વસ્તુતઃ લગ્નજીવન એવું છે જ નહિ લગ્નજીવન એટલે તો સદા એ જીવનમાં સુખ, સગવડને પ્રમોદમાં કાપ અને ઘટાડો જ, કેમકે એમાં પુરુષ ઉપર નૂતન વિષમ કર્તવ્યો ખળવવાના આવી પડે છે'

લગ્નની મિતિથી ચાર મહિના અને ત્રણ દિવસ બાદ એટલે સ ૧૯૮૮ ના વૈશાખ વદિ ૭ ને રોજ અમે પાચેય ભાઈએ છૂટા થયા મોટાભાઈ તો કેટલાક વર્ષ પહેલા જ માતાજીથી છૂટા પડ્યા હતા અને હવે તો ખીજા ભાઈઓએ પણ પોત પોતાનું ઘર માડ્યું હતું પરંતુ મારા લક્ષ્મણપ્રસંગની સહ જોવાતી હતી તે સારી રીતે પતી ગયો, એટલે આ નિર્ણય લેવાયો હવે સહુએ પોતાનો આર્થિક જોગે પોતાને જ ઉઠાવવાનો હતો અને માતૃશ્રીનો ખર્ચ સરખા ભાગે આપવાનો હતો અમારી જ્ઞાતિના શિવાજ મુજબ ભાઈઓ છૂટા પડે ત્યારે માતા નાના પુત્ર સાથે રહે, એ રીતે માતાને હવે મારી સાથે રહેવાનું હતું, પરંતુ મારે પત્નીમા રહેવાનું બહુ જોઈયું તુ આમ છતા દોઢ વર્ષે ચાર માસની રજા

મળતી ત્યાં પરી આવી માનુષ્યાં સાથે હતા અને તેમની
બનતી નેરા ક ના આ રીતે અન્ય બાંધ્યા ત્યાં મને સેવા
કરવાની વધા તક મળ્યાં, તેને માટે મહાભાગ્ય સમજી છું.

પર તમા મમય પૂ. ૧ થયા આ થા હતા એટલે
મેં રૂબરૂ ત્યાંની તમારી કરી, પણ આ સફર માટે એમનાં
જ કરવાની હતી અમૂલ્ય માં ને તા. ૧૫ વાગ્યા બાદ જ
બ્રહ્મદેશ લઈ ગયા હતા. તેટલા વખત ત પિયર અથવા
નાસરામા માનુષીની સ્વામા ૧ રહી હતી. અલબત્ત, હું
આપે સતના દિવસોમાં પરી આવતા ત્યારે તેની સાથે
કંટલાક દિવસો ગળ્યા અને તેથી તેને ખૂબ આનંદ થતા.

[૭]

પ્રગતિને પર્યે

હવે પછી બ્રહ્મદેશ ગયા, ત્યારે શેઠ જા. ૭ પ્રેમજી
કંપનીનું કામોની નિકાલનું કામ થયું મોટું હતું તેમાં
મારા સાથે માલ ગણ કરાવવો વજન કરાવવું તેને સ્વીકાર્યા
વધવવો વગેરે જાણતોનો સમાવેશ થતો હતો.

આપારનું મુખ્ય મથક રંગુન હતું પણ તેની આસ
પાસના બીજા આપારી મથકે જેવા કે મોસમીન, બસીન
હેન્ડાપ આમલા, પાણી લાઈન આદિ જગ્યાએ પણ મારે
આખા-ખરીદીના કામ માટે અવારનવાર જવાનું થતું મારા
માથે આવેલું કામ હું એકનિષ્ઠા અને ખતથી કરતો અને
બનતી હાથે પતાવતો, તેથી કંપનીના વડાઓ પણ

દારીવાળુ કામ અને સોપતા એ કામો હું જેમ જેમ કરતો
જયો, તેમ તેમ મારો અનુભવ વધતો જયો અને મારું
સ્થાન પણ વધતું ગયું.

આ વખતે બ્રહ્મદેશની સુખ્ય નિકાશ ચોખા અને
પેટ્રોલ હતી ઉપરાંત સાગતુ લાકડું કે જે વિવેકરમા
'બમાં ટીક' નામથી જોળાયાવ છે, તેની નિકાશ પણ ભારતમા
સારા પ્રમાણમા થતી વધારામા વાલ, ગોળ અને સોપારી
પણ અહીંથી ભારતમા જતા ખાણોમાથી કાચુ લોખંડ તેમ
બીજી ધાતુઓ જતી અને ૧૯૪૭ પછી આ સ્થિતિમા ફેરફાર
થયો. અત્યારે તે બ્રહ્મદેશમા ધધાતુ રાષ્ટ્રીયકરણ થયેલું
હોઈ જયો વ્યાપાર સરકાર હસ્તક છે અને તેની મારફત
ત્યાંથી માત્ર ચોખા અને બીજી કેટલીક ચીજો ભારતમા આવે છે.

બ્રહ્મદેશની એક વિશેષતા એ છે કે ત્યાંના બધા જ
લોકો બૌદ્ધ ધર્મ પાળનારા છે, એટલે તેમા શાંતિ-બાંધિના
આપણા જેવા લોક નથી અને આ કારણે તેમનું સગઠન
પણ સારું છે કેટલાક પ્રવાસીઓએ બ્રહ્મદેશને પેજોહાનો
દેગ કહી છે, કારણ કે ત્યાં સ્થળે સ્થળે પેજોહા એટલે
પુદ્ગના મહિરો આવેલા છે તેમાના કેટલાક મહિરો તે
ઘણા જ મોટા છે અને તેમા છુદ્દની વિશાળકાય પ્રતિમાઓ
બેસાડેલી છે વળી ત્યાં મહોની સખ્યા પણ ઘણી છે અને
તેમા હબરો દુગીઓ એટલે બૌદ્ધ સાધુઓ રહે છે.

આહી આ બાંધિને સ્વતંત્રતા ઘણી છે 'વધારે સ્પષ્ટ
કહું તે પુસ્તકો કરતા પણ ચીજોનું, સ્થાન અધિવાતું છે.

વ્યાજ ના મૂળ થઈ શીખો બેસે તં જ્ઞાનેનો વંપાર કરે
અને અંતરમા શાખ પલ્લુ તમની જ મળ્યા. આપણા
નેારીઓ તેના નામ જ્ઞાને રૂપિય માટે. જ્યાં પુત્રવતી
નામે કમ્પાઉ માં પુ હોય તેો વિચાર કરે

કામ કાલેસકરે સદાચરના પ્રવાસમા અહીંની ન કૃતિ
આશ્રિતુ ન વલુન કમુ છે ત વાચવા જેવુ છે

કનીના શેઠ ગદ્દરથી આર માન્સિ દૂર રાખલ બેઠ
પાયે એક બગલો શા થો હતો અને કનીના માલુસોને
પણ રહેવા માટે ત્યા જ બોલાવ્યા હતા. એવે અમારો
કામનો સમય મોગા બાને સુધારના દશથી સાબના છે
સુખીનો જ રહેનો. અહીં અને દમ્પ-નદર ભાઈઓ નાર
રહેતા. તેમ ના હીરજીભાઈ ઠ સરજ અને હું સમરુચિવાગા
હતા. તેઓ અમે ૭ વિભાજન સલાજતા હતા. ત્યારે સદા
દેશના આ વિભાજન સલાજનારને આપણા લોકો માસ્તર
કહેતા, એવે તેમની ખ્યાતિ માસ્તર તરીકે હતી. તેઓ
પણ વહેલા ઠહતા ફરવા જતા, બ્યાબામ કરતા સાથ સાચા
પુતકો વાચતા અને ખાદીમા રુચિ ધરાવતા વગી સ્વભાવે
શાલ અને સાદાઈમા માનનારા હતા અને આ-બીડીની
આ ન નહિ તેમ તેમને પણ આ-બીડીની આદત નહિ
આ વખતે ખા. એકવાની વળવળ જશેલી ત્યારે અમે બનેએ
ખા-સાકરની બધી વસ્તુઓ તથા મિયાન સાથે જ છોડેલા
દૂકમા જામને એકબીજના સહવાસથી આનંદ કરેલો અને
ઉપ્પ જીવનની ભાવના વળવાઈ રહેલી.

કંપનીના મુખ્ય કાર્યકર્તા શ્રી મોણીશીભાઈ વેરશી નાન્ય-મોટા સહુ સાથે પ્રેમથી વર્તતા તેમને સ્વભાવ ઘણો માયાળુ હતો તેઓ રોજ બગીચામાં બે કલાકે કામ કરતા અને બીજાને શ્રમ-પ્રતિષ્ઠાને પાઠ પઢાવતા વળી નાતુ મોટું કોઈપણ કામ કરવું હોય તો જરાયે સકોચ અનુભવતા નહિ જરૂર લાગે તો શાકભાજી સમારવા પણ બેની જતા અને દેઈ સ્થળે ક્યારે પડ્યો હોય તો નોકરોને હુકમ કરવાને બદલે પોતે જ ગાહુ હાથમાં લેતા પગિલાંમે મહુ કોઈ પોતાની ફરજમાં ખૂબ સાવધ રહેતા અહીં એકઠર કોટું બિંક ભાવતા વ્યાધી રહી હતી અને તેથી મારું મન ખૂબ પ્રમત્ત રહેતું

આ બગલામાં રહેતા એક ભાઈની ઝોળાબાણુ થઈ, તે ભાઈ ઘણા ફેશનેબલ હતા, વિદેશી અપ-ટુ-ડેટ વસ્ત્રો વાપરતા અને આ-બીડીનો પણ છૂટથી ઉપયોગ કરતા તેમને બીજી પણ કેટલીક કુટેવો હતી મે તેમને સુધારવા માટે કેટલાક પ્રયત્નો કર્યા, તેમાં તેમણે બીડી છોડી દીધી અને ખાદી અપનાવી, પરંતુ આ રીતે તેમના વિશેષ સસર્ગના ભાવતા તેમની હસ્તદોષની કુટેવ મને લાગુ પડી આ વાત લાખતા મને ખરેખર ગરમ આવે છે, પેણુ હું સત્ય હકીકત છુપાવવા માગતો નથી, ઠારણુ કે આ ઉમરમાં અનેક બાબકો આ કુટેવમાં સપાડાય છે અને તે લાખ્યા વખત ચાહુ રહેતા તેમની જીવની ખરણાઠ ઘાય છે તેઓને કુસ ગંથી બચાવવા એ વડીલોનો ધર્મ છે મારું સદ્બાચ્ય એટલું કે સદ્બાચનનાં પ્રતાપે ઘોડા જ વખતમાં હું બાંધત થઈ ગયો અને શ્રી

નામક દોસ્ત તથા કુવેવ બનને કામન માટ છાપી કીધા ત્યારે મારી વય ૧૪-૧૫ વરસની હતી.

શોખ વખત બાક બાબુના મનલામા સ્વેચ્છા શ્રી નાનાલાલભાઈ સચ્ચદ સાથે મિત્રતા થ તબ્બા નગીવ, કસ્ટ તથા વાચનના શોખીન હતા અને લગભગ મારી વખતના હતા તેમની મિત્રતાથી મને ઘણા આનંદ થયા.

અહીંનું વાતાવરણ એકદમ સારું હતું અને તેમા મારું ચિત્ત શોવાયેલું પહેલું પરંતુ હું મબૂમિન બૂલ્યો ન હતો. તમાના સાવલ્નિક કામોમા રૂવ બેઠો પણ ત્ય હતો હતો. ત્યા પ્રથમ શ્રી મનભાઈ કસ્ટર હસ્તિનશાળા ચલાવતા હતા. ત્યાથી તેમના ઘ્યાને જીવ શિક્ષકને રાજવામા આબ્યા. પણ તેમને એક આ જીવ પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આબ્યા જ કરવી. આ શાળાને અવસ્થિતરૂપ આપવાના વિચારથી મે રશુનમા કૃષ્ણ એકદુ કરવા માલુ ઠોઈ પાસેથી એક રૂપિયા તો કૃષ્ણ પાસેથી બે, કૃષ્ણ પાસેથી પાંચ, તો કૃષ્ણ પાસેથી હજાર-વીસ એમ અનેક મિત્રો અને સબંધીઓ પાસ વાકને કુલ રૂપિયા ૭૩૧ એકઠા કર્યા અને બ્યારે કચ્છ જયો ત્યાર પત્રીમા હસ્તિનશાળાના મકાન માટે મે એ રૂમાથી લગીન ખરીદી.

હવ તેના પર મકાન બાંધવાની જરૂર હતી, પણ બામના અપાસિયા તથા પ્રતિષ્ઠિત માણસો તે કામ કરવા હતા ન હતા આ વખતે શ્રી બેનુજીદાસભાઈ અમારી મદદે આબ્યા. સદુએ સાથે મળી બેરહાર સામનો કર્યો અને

બાધકામ શરૂ કર્યું, તેમાં મેં યથાશક્તિ મદદ કરી સ્થાનિક કામ ભાઈ કુવરજી હેમરાજ તથા ડૉ. ખીમજીભાઈ જેવત વગેરે ભાઈઓએ સલાહ્યુ પાછળથી પત્રી સર્વોદય સમાજે આ પ્રવૃત્તિ સલાખી લીધી અને ગાંધી વિદ્યાલયમાં જી રી બલિના બાળકો સાથે હરિજનોના બાળકોને પણ એસાજ્યા

પૂન્ય શ્રી ગામજીભાઈ કાપડીઆ અવારનવાજ પ્રદ્મ-દેશમાં આવતા પાછળથી તેઓ વીમા કંપનીમાં જોડાયા, ત્યારે પણ તેમણે અહીં ખાતેજ આગમન ચાલુ રહ્યું આથી મને તેમનો પ્રેમાળ સસર્ગ મળતો રહ્યો તેઓ મને અંગ્રેજીનો વધારે અભ્યાસ કરવા ઉત્તેજન આપતા અને તે માટે પોતે રાજ એક કલાકનો સમય આપવા તૈયાર હતા, પણ મેં અંગ્રેજી શીખવામાં બહુ રુચિ દાખવી નહિ મને જે બ્યાવહારિક જ્ઞાન મળતું, તેથી જ સતોષ માન્યો પાછળથી મને એમ થયું કે મેં આ તકનો લાભ લીધો હોત તો મારું, પણ ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હતું

સને ૧૯૩૩ના એપ્રિલમાસમાં વિશેષ પ્રગતિ માટે હું ગામજી પ્રેમજી કંપની છોડી શેઠ હાસમ પ્રેમજીની કંપનીમાં જોડાયો કે જેનું સ્થાન પ્રદ્મદેશ ખાતે સહુથી પહેલું હતું અને જે વર્ષે ઠહાડે દોઢ લાખ ટન ચોખાનો વિશ્વમાં નિકાશ કરતી હતી અહીં મને મુખ્ય હિસાબનીશનું કામ એક માસ માટે સોંપવામાં આવ્યું અને ત્યાર પછી પ્રદ્મદેશના એક બંદર મોલમીનની તેમની ઓફિસમાં મેનેજર તરીકે મારી નિમણૂક કરવામાં આવી આ વખતે મારો એપ્રિલ પગાર રૂ. ૬૦૦નો

નાથક ઠોસ તથા કુટેવ બનને કાચમ માટ છાડી હીધા ત્યારે મારી વય ૧૪-૧૫ વરસની હતી.

મોડ વખત બાક બાલુના બગલામા નહતા શ્રી નાનાલાલભાઈ રાચ્છક સાથે મિત્રતા થઈ તેણે સંગીત કસરત તથા વાચનના યોગીન હતા અને લગભગ મારી જ વચના હતા તેમની મિત્રતાથી મને ઘણો આનંદ થયા

અહીંનું વાતાવરણ એકદમ સારુ હતુ અને તેમા મારુ ચિત્ત પરોવાયેલુ રહેતુ પરંતુ હુ જ મનુષ્યોને જુલ્મો ન હતો ત્યાના સાવજનિક કામોમા દૂર ભેડો પણ રસ લેતો હતો. ત્યા પ્રથમ શ્રી મગનભાઈ ઠાકર હસ્તિનશાળા ચલાવતા હતા પછીથી તેમના મ્યાને બીજા શિક્ષકને રાખવામા આવ્યા પણ તેમને એક થા બીજા પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આવ્યા જ કરતી. આ શાળાને અવસ્થિતરૂપ આપવાના વિચારથી મે ૧૨ જુનમા ૬૪ એકડુ કરવા માન્યુ કેઈ પાસેથી એક રૂપિયા તેા કેઈ પાસેથી બે, કેઈ પાસેથી પાચ, તેા કેઈ પાસેથી ૬૫-૧૦૦ એમ અનેક મિત્રો અને સખીઓ પાસે જઈને કુલ રૂપિયા ૭૩૧ એકડા કર્યા અને ત્યારે કંઈ જ્યો ત્યારે પત્રીમા હસ્તિનશાળાના મકાન માટે મે એ ૬ માથી જમીન ખરીદી.

હવે તેના પર મકાન બાંધવાની જરૂર હતી, પણ બામના અશક્તિ તથા પ્રતિષ્ઠિત માણસો તે કામ જવા દેતા ન હતા. આ વખતે શ્રી ગેકુલદાસભાઈ જામ્બારી મહંદે આવ્યા સદુજ્જો સાથે મળી એત્યાર સામનો કર્યો અને

બાધકામ શરૂ કર્યું, તેમાં મેં યથાશક્તિ મદદ કરી સ્થાનિક કામ ભાઈ કુવરજી હેમરાજ તથા ડૉ ખીમજીભાઈ જેવત વગેરે ભાઈઓએ સલાહજુ પાછળથી પત્રી સર્વોદય સમાજે આ પ્રવૃત્તિ સલાખી લીધી અને ગાંધી વિદ્યાલયમાં બે સ્ત્રી જ્વતિના બાળકો સાથે હરિજનોના બાળકોને પણ બેસાડ્યા.

પૂજ્ય શ્રી ગામજીભાઈ કાપડીઆ અવારનવાર બ્રહ્મ-દેશમાં આવતા પાછળથી તેઓ વીમા કંપનીમાં બેડાયો, ત્યારે પણ તેમનું અહીં ખાતેનું આગમન ચાલુ રહ્યું આથી મને તેમનો પ્રેમાળ સસર્ગ મળતો રહ્યો તેઓ મને અંગ્રેજીનો વધારે અભ્યાસ કરવા ઉત્તેજન આપતા અને તે માટે પોતે રોજ એક કલાકનો સમય આપવા તૈયાર હતા, પણ મેં અંગ્રેજી શીખવામાં બહુ રુચિ દાખવી નહિ મને જે વ્યાવહારિક જ્ઞાન મળતું, તેથી જ સતોષ માન્યો પાછળથી મને એમ થયું કે મેં આ તકનો લાભ લીધો હોત તો મારું, પણ ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હતું.

સને ૧૯૩૩ના ઓક્ટોબર માસમાં વિશેષ પ્રગતિ માટે હું ગાગજી પ્રેમજી કંપની છોડી શેઠ હાસમ પ્રેમજીની કંપનીમાં બેડાયો કે જેનું સ્થાન બ્રહ્મદેશ ખાતે સહુથી પહેલું હતું અને જે વર્ષે ઠહાડે દોઢ લાખ ટન ચોખાનો વિશ્વમાં નિકાશ કરતી હતી અહીં મને મુખ્ય હિસાબનીશનું કામ એક માસ માટે સોંપવામાં આવ્યું અને ત્યાર પછી બ્રહ્મદેશના એક બંદર મોલમીનની તેમની ઓફિસમાં મેનેજર તરીકે મારી નિમણૂક કરવામાં આવી આ વખતે મારો ચોક્કસો પગાર રૂા ૬૦૦નો

માનવામાં આગ્ર્યે પ્રાણથી તેના વધારા કરી રૂ. ૧ ૦
આપવામાં આવતા હતા.

અહીંના મુખ્ય સંસ્થાલોક સમજાવ્યાદુર શેઠ શ્રી વીરજી
હસાભાઈ હતા કે જેઓ ધધાના ઘણા બાહોશ અને બારે
પ્રવૃત્તિઓમાં શોખરે રહેતા તેમજ સુમાજ અને શાસ્ત્ર બનેલા
તમને માન-મ તબો ઘણા હતા તેઓ મારા સુખથી પણ
હતા. (તમના ધમ નાની વાલબાઈ ત્રીજી પહોંચે મા ।
કાકાની ઢીકરી બહેન થાય) તમની નજ આરા વરદે ઇચ્છા
એ-ત્રણ વખથી હતી હું માનુ છું કે તેઓ મારી કાચ
પદ્ધતિથી આકાશમાં હતા સ્વરમાંથી પુતળી પ્રાઈ હોય
તો તે સ્ત્રીમાં પહોં રહેવી નથી તેને કાંઈ ને કાંઈ ઉઠાવી
હનાર મને જ છે એટલે મૂળ વાત પ્રાઈને તૈયા થવાની છે

મેં શોભનીત બહારે જઈને મારુ કામ સંભાળ્યું અને
સંખત પરિશ્રમ કરીને એક જ વખત ત્રણ લાખ રૂબી
ચોખાની (માલની) નિકાશ કરી. જ્ય પ્રદેના વર્ષમાં આ બહારેથી
વધુમાં વધુ સવા એ લાખ રૂબી ચોખાની નિકાશ થયેલી
એટલે પ્રથમ વખ જ સમજાવ્યાદુર શેઠ વીરજીભાઈને મારા
કામથી સંતોષ થયો અને મારી સત્કર વખની વચ્ચે મને
આત્મવિશ્વાસમાં વધુ હકવા આવી.

અહીં કંપનીના કામની જવાબદારી સંભાળતા માલના
ખરીદ-વેચાણ પર ખ્યાન આપવું પડ્યું નાણાની બચસ્થા
રખવી પડી અને નાના-મોટા હરેક કામની ચકાસણી કરવી
પડી તેમાં શાંતિના બાર કે એક પણ વાગી જતા ન હું

તેનાથી હું જરાયે કેટાળતો નહિ જરૂરી કામ પૂરું કર્યા પછી જ નિદ્રામીન થતો એ નિદ્રા પણ ખૂબ મીઠી આવતી

મારી આ કાર્યવાહીએ મને ખૂબ યશ આપ્યો તથા વ્યાપારી વર્ગમાં મારી અગત પ્રતિષ્ઠા ઘણી વધારી 'કામ કામને શીખવે છે' એ ન્યાયે મને અહીં વ્યાપારની વિવિધ બાબતોએ અમે શીખવાનું પણ ઘણું મળ્યું

હવે વાચન, વ્યાયામ વગેરે માટે વિશેષ સમય મળેતો નહિ પરંતુ તેથી મેં જે સદ્વિચારો ફેળવ્યા હતા તથા આરોગ્ય સંપાદન કર્યું હતું, તેમાં કાંઈ ખામી આવી નહિ ખાલી પ્રત્યે મારો પ્રેમ એવો જ રહ્યો હતો અને કરકસરથી ખર્ચ કરવાનું મેં આજુ જ રાખ્યું હતું હું મારા આના-પાઈ ખર્ચની નોંધ રાખતો હતો અને બને તેટલી બચત કરતો હતો મેં કદી કંપની પાસે ઉધાર પૈસા માગ્યા ન હતા, કારણે કે મારે તેની જરૂર જ પડતી ન હતી

કોઈક વાર વ્યાપારમાં ધ્યાન પહોંચતું તો કંપનીની રબ્બ લઈને વ્યાપાર કરી લેતો અને તેમાં બે પૈસાની પ્રાપ્તિ પણ જરૂર થતી, પરંતુ મેં કોઈ દિવસ ગેરવ્યાજબી રસ્તાએ લીધા ન હતા વધારે સ્પષ્ટ કહું તો મારા અગત કામમાં નુકશાન પેટે ડીપોઝીટ આપવાની ગોઠવણ કરીને જ કંપની મારફતે કે તેની રબ્બ લઈને રશુન, મુબઈ કે બ્યા હું પેહીનું જવાબદારીભર્યું કામ સંભાળતો હતો, તે સિવાયની જગ્યાએ વેપાર કરતો કે જેથી મારી જવાબદારી બાબત જરા પણ શંકા આવે નહિ

અહીં એ પણ જણાવી દઉં કે કંપની જે ધંધો કરતી હોય, તે / ધંધો આ પણ જાનકીમાં કરીએ અહીં કંપનીના કામકતાઓને અપવાદ માટે શક્ય બાજે અને તે કહી પણ આ પણને મોટી જવાબદારી વાળું કામ સોંપે નહિ. વગી જાનકી ધંધો કરતા જાનકી ખોટા છે તે એ કંપનીના ખાતે નાખી દેવાની મનોવૃત્તિ બાજે અને તેમણી અનેક અનિષ્ટા બિલા યામ એટલે કંપનીના મુખ્ય કામવાહકોની સમતિ હાલને જ મોટાનું કામ કરવું એ જાણવુંબરહોઈ રહેતો છે

કોઈ એમ માનવું હોય કે શેઠિયાઓ એ રીતે કામ કરવાની રજા આપે નહિ તે એ માન્યતા મૂલ્ય બરહોઈ છે જેઓ લાખો-કોડોનો ધંધો કરતા હોય, તે મનુષ્યનું મન સમજી શકે છે તથા સચેત્રે પ્રમાણે વલવાની વૃત્તિ પણ ધરાવતા હોય છે એટલે એમ માનવાને કશી નકારતા નથી.

મારા કેટલાયે સાથીઓ અતિમાન રહ્યા પણ પ્રતિમાન ન થયા, તેના કરણોને હું બ્યારે વિચાર કરું છું ત્યાર મને અવશ્ય લાગે છે કે તેમના નૈતિક વિચારો બેકાંબે તેવા બહુએલા ન હતા અને પેતાના બાજે આવેલા કામ માટે જે આવશ્યિક પ્રેમ-કેસાહ હોવો બેકાંબે, તે તેમનામાં બહુ બેકાંબે હોતો. વળી તેઓ ખચની જાબતામાં બેકાંબે હતા અને કામ કરતા અજાણતા ન હતા આ બધા કારણોને લીધે તેમની પ્રતિ રુધાઈ બેકાંબે હતી

કેટલાક કહે છે કે પુરુષાચ સાથે પ્રારંભ પણ બેકાંબે, પરંતુ પુરુષાચ કર્યા વિના પ્રારંભ બજવું નથી જેઓ

માત્ર પ્રારબ્ધના ભરોસે બેસી રહે છે, તે એદી, આગસુ કે પ્રમાદી બની બચ છે અને છેવટે લામણે હાથ મૂકે છે તેના કરતા કુદરતે આપણને જે હાથ, પગ તથા માથુ આપ્યું છે, તેનો સંદુપયોગ કરવો શુ જોટો ?

મનુષ્ય પોતે જ પોતાના ભાગ્યનો સૃષ્ટા છે, એ કહી ભૂલવા જેવું નથી

[૮]

ગૃહસ્થ-જીવનની શરૂઆત

લગ્ન કર્યા પછી પાચ વર્ષ સુધી મે સચમ પાળવાનો સ કલ્પ કર્યો હતો, તેની જ ભીરતા મારા લક્ષ્યમા હતી હું રજા મળતા દેશમા જતો, ત્યારે અમૃતબાઈને કુટુંબ-કબીલાની તેમજ ધધા-ધાપાની અનેક વાતો કરતો, પણ સચમની પાળ તૂટી ન બચ, તેની સાવચેતી રાખતો અમૃતબાઈ પણ આ આખતમા સાવધ જ હતી

જેમ છોડ વાવ્યા પછી તેને ઉછેરવા માટે પાણીનું નિચન કરવું પડે છે, તેમ સચમનો સ કલ્પ કર્યા પછી તેને સિદ્ધ કરવા માટે સદ્વિચારોનું સિચન કરવું પડે છે હું પૂજ્ય બાપુજી, શ્રીમદ્ રાજ્યદ્ર વજેરેના લખાણો ફરી ફરીને વાચતો, એટલે મારા સચમનો સ કલ્પ સદ્વિચારોથી સિચાયો અને તે આખરે સિદ્ધ થયે શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રનો નીચેનો ટુહો મારી જીલ્લે ચઢી ગયો હતો, તેનું મનન હું વાર વાર કરતો --

નિરખીને નવમૌવના લેશ ન વિષમનિદાન
 ભોલે કાષ્ટની પુનઃ તો જાવાન સમાન

વીચ વપની ઉમર પછી માત્ર ગૃહસ્થ-જીવન શરૂ થયું બીજા શબ્દોમાં કહ્યું તો મેં વિવાહિત જીવનમાં પ્રવેશ કર્યા આજકાલ વિવાહિત જીવનનો આનંદ કેમ મેળવવો ? તે માટે જાત જાતનું સાહિત્ય બહાર પડે છે અને તે સુવક-સુવલીઓમાં આશ પ્રમાણમાં વચામ છે પણ તેમાં માગદાન કરતા અસ્વીકતાનું પ્રમાણ વધારે હોય છે અને તે વાચકોની વિષયવાસનાને ઉશ્કેરી મૂકે છે વિવાહિત જીવનનો ખરો આનંદ તો પરસ્પરના સ્નેહભરેલા વર્તનમાં સ્કેલો છે તેમાંથી મન અને હૃદયનું ઐક્ય સધાય છે અને પ્રજાની ઉત્પત્તિ થાય છે

સ્નેહ વિનાનો શરીરસબંધ વધુ પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરી શકે ખરો પણ તેમાંથી આનંદનું તત્ત્વ ઉડી જાય છે જોગલું વિવાહિત જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સતો નથી.

કેટલાક જોમ માને છે કે શરીર જો સોજનું સાધન છે જોગલું તેનાથી સોજવી શકાય તેટલા સોજો સેડાવી લેવા પરંતુ આ નથી સૌતિકવાદ છે અને તે મનુષ્યને દિવ્યજાતી બનવા દેતો નથી. જાસ્તના મહાવિજ્ઞાણે શરીરને ધમનું સાધન કહ્યું છે તે જો લાજ માટે કે તેનાથી અને તેજુ ધર્માવરણ કરી લેવું જોઈએ ધર્માવરણથી મનુષ્યને અશુભ સધાય છે જો નિઃસશય બીના છે

સુદૃશી જીવનના પ્રારંભ સમયે દુઃકેશમાં હોવો

ત્યાથી પાછા ફરતા મારા ધર્મપત્નીને મોલમીન તેડતો આવ્યો
પણ સ્તામા જે કંઈ જાન્યું, તેણે મારા ધૈર્યની ઘણી
કસોટી કરી

અમે કચ્છમાંથી મુબઈ આવ્યા, ત્યારે અમૃતભાઈની
તબિયત ટૂંક અસ્વસ્થ લાગી, પણ તેને વિશેષ મહત્ત્વ ન
આપ્યું કેટલાક સાદા ઉપચારો કરીને પ્રવાસમાં આજણ
વધ્યા પરંતુ જ્યાં કલકત્તા પહોંચ્યા કે તેની તબિયત ખૂબ
જ બગડી નહીં જિલ્લીઓ પર જિલ્લીઓ થાય અને પેટમાં
પાણીનું ટીપું પણ ટકે નહિ વળી ખેંચેની પણ ઘણી જ
હું ગલસર્યા હવે શું કરવું ?

અહીં અમારી કપનીની શાખા હતી તેના મુખ્ય
અધિકારી શ્રી લક્ષ્મણશીલાઈ રાયબહાદુર શ્રી વીરજી ઠાયાલાઈના
પુત્ર હતા તેઓ સ્વભાષે અત્યંત નમ્ર, સાદા તેમજ મેવા-
લાવી હતા આત્મા ઘણો જાણે હતો તેઓ હિંદમાંથી
બ્રહ્મદેશ જતા 'કોઈ'ને પણ પરણ્યા તરીકે ઉતરવા-ખાવાની
મજબૂદ આપતા તેઓ મારા લાલ્લેજ શય તેમણે મને આ
આપત્તિમાં ઘણી મદદ કરી તેમની સલાહથી મેં જ ગાળના
એક સુપ્રસિદ્ધ ડોક્ટરને જોલાવ્યા તેણે અમૃતભાઈને તપા-
સીને પ્રથમ તો એમજ કહ્યું કે જો આ ખાઈનો જાત
જવાવવો હોય તો તેના પેટમાં જે ગર્ભ છે, તે કાઢી-
નાખવો પડશે

આ સાંભળી હું હેબતાઈ ગયો સ્તામા આવી મોટી
ઉપાધિ જાવી પડશે, તેની તો કલ્પના પણ ક્યાથી હોય ?

પરંતુ ખૂબ ચીવટથી ઉપચારો કરતા એ જ દિવસના કંઈક સુધારો જણાયો એટલે એ વિચાર મારી વાળ્યો. પછી તો સાત-આઠ દિવસના ઉપચારોથી તની તબિયત ઠંકાણે આવી ગઈ અને તે ઢગલી-ફરતી તથા ખાતી-પીતી ઘઈ ઘઈ ત્યાર બાદ એ-ત્રણ દિવસ અમે રાગુની સ્ટીમર પકડી અને ત્યાંથી રેલ્વે માર્ગે મોલમીન પહોંચ્યા.

ગૃહસ્થ જીવનમાં પહોંચી જરૂર થતી પરંતુ એટલે એ જાણી એક ઘણાં ઘાટે રાખેલ હતું તે અમૃતબક્ષિણી આવવાથી ચોવી ઠંકાયુ જેમ રાત્રિની શોભા સાદગી છે અને ત્રણવસ્ત્રી શોભા કમળ છે તેમ ગૃહની શોભા ગૃહિણી છે તેના હાથ બંધાયે કે બધું સુબંધ અને સ્વસ્થ બની જાય છે તથા / સ્ત્રીજ-વસ્ત્રુની ખાતી હોય તની પૂર્તિ થવા લાગે છે

ઘણ મજાકુ એટલે મિત્રો આવે, સ્નેહી-લે મ થીએ આવે અને મહેમાન-પરોણાની પણ પધરામણી થાય એ બધાને બરાબર સત્યવી હોવા એક જો નહિ તો ગૃહ-આશ્રમ લજવાજ માણ દરજ્જા પ્રમાણે જાણી મિત્રો સ્નેહી-સબધીએ તથા મહેમાન-પરોણાએ ઘણી વાર આવતા.

પરંતુ શરૂઆતના આર-પાત્ર માસ અમૃતબક્ષિણી તબિયત બરાબર રહેતી નહિ એટલે તેના બધા કામમાં હું નહિ કરતો. ગૃહસ્થાશ્રમનું આડું સ્ત્રી અને પુસ્તકથી એ બગાડોથી બચાઈ છે એટલે એક બીજાએ એક બીજાના કામમાં પૂરક થવું જ એક જો.

જાણી ત ૧૯૬૪ના આવણ સુધિ ૧૨ને રવિવાર તા.

મોલમીનમા ધર્મપત્ની શ્રી અમૃતબાઈ સાથે
સને ૧૯૩૭

અમરદેશભા સને ૧૯૩૮

ગામી નાનુચી (૧) શ્રી રોકતરી લાલજી ઠા રઝિયા (૨) શ્રી ની જીલ્લા
 દ સ ૧૪ તમા (૩) શામજીવર્ષ લાલજી ઠા રઝિયા (વડીલ નવુ)

૭-૮-૧૯૩૮ના રોજ બપોરના ત્રણ વાગતા અમૃતબાઈએ મીશન હોસ્પિટલમા પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. પ્રથમ પુત્ર જન્મ્યો, એથી અમને બનેને ઘણો આનંદ થયો, પણ એનું વજન માત્ર સાડાપાચ રતલનું હતું અને ઝોડું ચીમળાયેલું હતું, એટલે અમારા મનમા ચિંતા પેઠી અને અમે તેને ખૂબ નાવચેતીથી ઉછેરવા લાગ્યા તે સ્વભાવનો શાત હતો તથા ત્યાં બેસાડીએ ત્યાં બેસી રહેતો વળી રડવાનું બહુ બાણતો નહિ, એટલે ધીમે ધીમે તેની તબિયત સુધરવા લાગી તેનું નામ ધીરજલાલ પાડવામા આવ્યું.

ત્યાર બાદ બે વર્ષે બીજા પુત્રનો જન્મ થયો આ પુત્રનું વજન ૮ રતલ હતું અને તે દેખાવે પણ રૂપાળો હતો વળી જન્મ વખતે અમૃતબાઈ તથા તેની તદુસ્તી ઘણી સારી હતી પરંતુ છઠ્ઠીના દિવસે અકસ્માત કઠક વિકાર થવાથી તે માત્ર ત્રણ કલાકની જ માદગીમા હોસ્પિટલમા મૃત્યુ પામ્યો. અમને બનેને ઘણું દુઃખ થયું, પણ અમૃતબાઈને થયેલું દુઃખ મારા કરતા અનેકગણું વધારે હતું હું તો કામકાજમા પડીને થોડા દિવસે એ દુઃખ વિસરી ગયો, પણ અમૃતબાઈ લાખા સમય સુધી એને વિસરી શકી નહિ ખરેખર! માતાનું હૃદય અપૂર્વ હોય છે તેને પોતાના સતાનો પ્રત્યે જે વાતસલ્ય હોય છે, તે વાણીથી વર્ણવી શકાય એવું નથી.

વિ.સ. ૧૯૬૮ના આસો માસમા દીવાળીને રોજ અમૃતબાઈએ કંચુમા એક પુત્રીરત્નને જન્મ આપ્યો તેનું નામ કાતા પાડવામા આવ્યું.

ત્યારબાદ લગભગ પાંચ વર એમ્લે તા. ૨ - -૧૯૪૭
ના રાજ ક્રાંતિકુમારના જન્મ થયેા અને ત્યાર બાદ લગભગ
૬૪ વર એમ્લે તા. ૧ ૬-૫૭ના રાજ દેવચાનીએ ના
દુનિયાના પ્રથમ પ્રકાશ થયેા આ બંને સત્તાનો હેઠલ
પદમા રમ્યા

આજે મારે ધીરજશાહ અને ક્રાંતિકુમાર નામે જે પુત્રો
છે અને કાતા તમા દેવચાની નામે જે પુત્રીઓ છે તેમનો
વિશેષ પરિચય હું આગળ પર એક સ્વતંત્ર પ્રકરણમા આપીશ.

પ્રથમદેશમા મારું ગૃહસ્થાલન એકદર ધણુ સુખી
અને સતોષી રહ્યું ત્યાંના વિશાળ કારખાને લીધે અજસલી
લિટી, પબલી, માસ્વાલી, બર્મી સીના કસ્બાલી, જાપાની
તથા મુશ્કમિનોના સહવાસમા આવવું પડ્યું તેમાથી કે
લાક મહી અને સીનાઓ ધારે તે કુટુંબ નવા સજા
ગણાયે હતો.

૧૯૪૧ ના મુદ્દમા પ્રથમદેશ એમ્લે તે ગાહ ફરી અને
૧૯૫૫ ના એપ્રીલ માસમા હું અને મારા ધર્મપત્ની પ્રથમ
દેશના પ્રવાસે જાવ્યાં, ત્યારે આ બધા સબંધીઓએ ૨૨
રિવસ સુખી જમારૂં ભાવણીનું સ્વાગત કર્યું હતું અને અમને
આનંદમા તસ્બેદગ કરી લીધા હતા.

ગૃહસ્થાલનમા સંપૂર્ણ મહાજ્વલ તેા શક્ય નથી વિચ્ય

* મુસદ્દામાન પુરુષ અને બર્મી સીના હરનન થયેલી તનિને
જન્મદાત્રી કહે છે

શેઠ અને વિજયા શેઠાણીએ ગૃહસ્થાશ્રમમા ગ્હીને પણ સ પૂર્ણ પ્રદાયર્થ પાઠ્યુ એને એક આપવાદિક ઘટના લેખવી નેઈએ + બાકી મનુષ્ય ધારે તે ગૃહસ્થાશ્રમમા મર્યાદિત પ્રદાયર્થ પાળી શકે છે અને તે શરીર તથા મન બનેને માટે હિતકર નીવડે છે

આ પ્રકારનુ મર્યાદિત પ્રદાયર્થ પાળવા માટે પુરુષ તથા સ્ત્રીની શય્યા પૃથક્ હોવી નેઈએ, મહિનાના અમુક દિવસોએ શરીરસ્પર્શનો ત્યાગ કરવો નેઈએ અને દિવા-મૈથુનને તે સ પૂર્ણ છોડી દેવુ જ નેઈએ ખૂબ મસાલેદાર તથા રસવાળા કોળનો પ્રદાયર્થના પાલનમા બાધક છે, એટલે તેનો ત્યાગ કરવો નેઈએ અને ખાનપાન બને તેટલા સાદા રાખવા નેઈએ

અહીં રાષ્ટ્રીય ગુજરાતી શાળા સાથે સ બ ધ બ ધાર્યો, તે સદ્વિચારોનુ સ રક્ષણ તથા સ વર્ધન કરવામા ઘણું ઉપયોગી નીવડ્યો સત્સંગમા સવારે પાચ વાગે પ્રાર્થના થતી અને તેમા 'વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,' વગેરે ભજનો ગવાતા આદ શ્રીમદ્ સગવ્ય દ્રની મોક્ષમાળા આદિનુ વાચન થતુ શાળાના હેડમાન્તર શ્રી ખીમચ દલાઈ અત્ય ત ધાર્મિક વિચારના તેમજ સત્સંગપ્રિય હતા તેમનો કેટલોક લાભ મને પણ મળ્યો શ્રી જગનલાલ બાઈચિ દ તથા શ્રી કુલચ દલાઈ વગેરે પણ બિચા આત્માઓ હતા દૂકમા કહું તો અહીં મને

+ તેનો ઉલ્લેખ નૈન સાહિત્યમા આવે છે

કામના અસાધા જૂ બેઠા વચ્ચે ત્યુ હવનને ઘાસન ગખવાની સુદર તક મળી જઈ જતી.

પૂ જાયુની જાતી નિમિત્તે અહીં આ મ્યાનો થતા પછીથી તેમની કાયમી યાદ ના પુસ્તકોત્તમ વસાવવાનું નક્કી કનવામા આવ્યું અને અ કામ મેં મામે જુ પરતુ તેની શરૂઆત હજી થઈ શકે જ વખત જાપાન તરફનો ભ્રમ જિવો થયો અને તેણે મમારી આ બધી પ્રવૃત્તિઓ તોડી ગઈ.

[૧૫]-હવનમા ત્યા ૧-જોડ વજા પ્રસુતિ આવ હ તે વખતે મનુષ્યે પરિસ્થિતિને અનુકૂળ યર્જને વતણુ તેજ અ સુખમા હકી ન ત્યુ અને દુખમા હિમત હાસવી નહિ, એ આ સદા નાનવદ્ધ પુસ્તાની હિતશિક્ષા છે અને તેનું અનુસરવામા જ આ સહુ મેલ છે

[૯]

યુજના સપાટામા

એક મહાન જ્ઞાતાનગ સગમ્યે હોય તો તેની અસરમાથી જગતનો કોયે ભાગ સુખ શુદ્ધી શકે ? જીવુ વિશ્વમુદ્ધ એક મહાન જ્ઞાતાનગ સમાન હવુ અને તેની અસરમાથી જગતનો કોઈવજુ ભાગ સુખ શુદ્ધી શકયો ન હવો.

આ વિશ્વમુદ્ધે અમારે ત્યા અનેક જગતના પ્રશ્નો જગાજ્યા હતા હવે જોખાની નિમગ શકી શક્યો કે કેમ ? તે માટે સ્ત્રીમણ મળ્યો કે કેમ ? હજાય મજે તો કેવી

મળશે ?' 'મળમરીનો તેને ભરહરિયે રૂબાડી દે તો શુ થાય ?' વજેરે વજેરે આથી વ્યાપારમાં અનિશ્ચિતતા અને અવ્યવસ્થા વ્યાપી ગયા હતા.

જે કે ત્યાર પછી જે-ત્રણ વર્ષ સુધી સ્ટીમરો મળતી રહી, પણ તેની સખ્યા થોડી હતી અને તેનો આવવા-જવાનો સમય નક્કી ન હતો આમ છતાં જેઓ આ સ્ટીમરોમાં માલ ચલાવતા રહ્યા, તેમને અણધાર્યાં મોટા નફાઓ થવા લાગ્યા અને તેથી મહુની દૃષ્ટિ નફાખોરી તરફ વળવા લાગી.

પીમા કંપનીઓએ પીમાના હરો વધારી દીધા હતા અને સ્ટીમર કંપનીઓએ માલના નૂરમાં ઘણો વધારો કરી નાખ્યો હતો, પરંતુ વ્યાપારમાં નફાતુ ધોરણ વધવાથી તેની દરકાર ભાગ્યે જ થતી.

એક બાબતુ સુદનો ભય વધી રહ્યો હતો, ત્યારે ખીલુ બાબતુ પૈસા કમાઈ લેવાની વૃત્તિ જોર કરી રહી હતી આવી મિશ્ર મનોદશા વચ્ચે બહુ ઠામ ચાલતુ હતુ એવામાં જાપાને સુદમાં અપલાવ્યુ; એટલે બ્રહ્મદેશ પર મોટો ભય ઊભો થયો અને સહુ પોતાના કુટુંબોને દેશમાં મોકલવા લાગ્યા એ પછુ અમૃતબાઈ તથા ધીરજને દેશમાં મોકલી દીધા સર્વ-નાશનો પ્રમજ ઊભો થાય, ત્યાં અર્ધુ બચાવી લેનાર ડાહ્યો મળાય જ ને ?

પ્રથમ તો જાપાનેતુ સુદ દૂર દૂર થતુ રહ્યું પણ આઠ-દસ મહિને એટલે ડીસેમ્બર ૧૯૪૧માં તેનો સર્પાટો બ્રહ્મદેશને બરાબર લાગી ગયો.

આ વખતે દુ ન્યુ ઐથિઓટિક રાઈસ મીક્સનું કામ ચલાવી રહ્યો હતો. આ મીલ ઇલમીનની એક મોટી મીલ હતી. તે ફરોજખા ૧૨૫ નં. યાં ૧૧ નં. યાખા તથા ૪૨વી. મૂળ તો તેને જમનોએ બાધી હતી. પરંતુ સને ૧૯૧૪ માં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાં નીકળ્યા પછી તેના માલિકો જમની યાખા ગયા હતા ત્યાંબાદ એ માલ એક મુરોપિસન કંપનીએ ચલાવવા માટે બાડે લીધી હતી. પરંતુ બીજા વિશ્વયુદ્ધના યોગે તેના પર ચક્રમા એટલે તબ્બે પણ એ કામ છોડી દીધું અને તેના કારવાહકોએ પોતાના મુલકનો માં પક યો. આથી થોડા કાલમ પ્રેમજીની કંપનીએ સને ૧૯૩૬-૪ માં આ મીલ બાંધે ચલાવવા લીધી અને તેની હેબરપનું કામ મને સોંપ્યું.

આ મીલ ૧૩ થઈ ત્યાંથી કોબાબા નામનો એક ચીનો તેમાં ઈન્જિનર તરીકે કામ કરતો હતો અને તેની આર્થિક બંધબંધ પણ ચલાવતો હતો. અમારા વખતના પણ તે આટું જ રહ્યો. સવા છ ફૂટનો પૂરો પાણી આઈની અને મુખડું સદા હનુતુ આ મીલ સાથે તેની આત્મીયતા એટલી થઈ ગઈ હતી કે તેને બીજો ક્યારે જવાનું ગમતું ન હતું; પરંતુ તેનું પ્રાણી ખેડે આ જ મુદ્દમા ઊડી ગયું.

મારે આ બીનાબાઈ કોબાબા સાથે આરી હોસ્તી થઈ હતી. વધારે સ્પષ્ટ કહું તો તેની ક્વચ-પરાચલતા અને વફાદારી પર દુ મુખ બન્યો હતો. અજો પણ એ બીનાબાઈ કોબાબાનું હનુતુ મુખ માં સામે આવે છે અને મને જીવનની ક્ષણગુરવાનું જાન કરાવી બંધ છે.

અમારી ક પત્નીના મુખ્ય કાર્યકર્તા રાયબહાદુર શેઠ વીરભ
 ડાયાના લઘુ બધુ શેઠ ડુગરશી ડાયાના સુપુત્ર શ્રી પોપટભાઈ
 મારી પત્ની અમૃતબાઈના સગા મામા તેમ મારા બનેવી થાય
 તેમનો સ્વભાવ ઘણા સારો, મળતાવડા અને પ્રેમાળ હોતો
 તેઓ કામ શીખવામા તથા કામ કરવામા ખૂબ ચીવટ ગખતા
 તેઓ અભ્યાસ પૂરો કરીને મોલમીન આવ્યા અને મારા કામ-
 કાજમા સહકાર આપવા લાગ્યા તેમણે થોડા જ વખતમા સારી
 પ્રગતિ કરી અને મોલમીનની ઓફિસનુ કામ સભાળવા
 માડયુ આથી મારા કાર્યમા ઘણી ગહત મળી કહ્યુ છે કે
 ' એક કરતા બે બહા '

કેટલાક સમય માઢ તેમના પત્ની સુદર બહેન આવ્યા,
 તેઓ પણ ત્રીભ પેઢીએ મારા કાકાની ઢીકરી બહેન થતા
 હતા તેઓ સ્વભાવે ઘણા જ મળતાવડા, પરતુ થોડા જ દિવસ
 માઢ પ્રદ્વદેશ પર ચુદ્ધની નોખતો ગડગડી, એટલે આ પતિ-
 પત્ની દેશમા ચાલ્યા ગયા

અમારી મીલ કે જેમા હુ રહેતો હતો તથા તેનુ કામ
 સભાળતો હતો, તે લશ્કરી વિભાગ માટે અનામત રખાયેલી
 જગાની એકઢમ નહક હતી અને તેના દારૂગોળાનો જથ્થો
 અમારા ક પાઉન્ડની લગોલગ ખડકાયેલો હતો, એટલે અમારા
 પર ગોળમારાનો ભય સહુથી વધારે હતો આ બધા કારણોને
 લીધે અમારા સ્ટાફના ઘણા માણસો ચાલ્યા ગયા હતા, પરતુ
 આ સ્થિતિમા હુ મોલમીન છેડુ તો મારી જવાબદારી
 સભાળી ન ગણાય અને ગમે તે જેખમમા પણ ફરજ બજાવવી,

એ મારા દહ નિદેશ હતો, એટલે મુદ્દની આ કંગોડીલની સ્થિતિમાં પણ સ્થિર પર ભરોસો રાખી મેં કામ ચમકેવાનો સહાય ક્યો અને તેમાં મુકા-મુ

અનાએ મેં પૂતોને અગાઉના પૈસા આપીને મરીદેલું ધાન (૧૨) હજી ખેતરમાં જ હતું તને એ મોલમીન લેણુ કરીએ અને ઘઉં-ચમીલમાં મજૂરીને તેના ધ્યાન બંધ વીએ તમા સ્ટીમરમાં મજૂરીએ તો જ અમ એ મુકશાનમાંથી બચી શકીએ એટલે મારી પાસે જે કોઈ માણસ રહ્યા હતા, તે બધાને ખૂબ સમજાવી, જગલોમાં મોકલી ધાન એકદુ ઠણવા માંડ્યું. સારા નરીએ તેમાં સો મેં સો ટકા સફળતા મળી.

મોટા વહાણવાળી તેમ નાની હોડીઓથી ધાન મોલમીન આવવા માંડ્યું. પરંતુ અમારી મીલ એકલી આ કામ પૂરું કરી શકે એમ ન હતી, એટલે તે મારે બીજા પાત્ર-છ મીલોનો સહકાર મેળવ્યો અને ત્યાં ધાન પહોચાડવા માંડ્યું. આ મીલો છૂટીછવાઈ લગભગ આઠ-નવ માઈલિંગ વિસ્તારમાં આવેલી હતી, એટલે તેમાં ધાન પહોચાડવા મહેનત વધી જ કરવી પડતી, પરંતુ હિલમાં તેનો રજ ન હતો હવે ધ્યાન તૈયાર થવા હોય્યા હતા, એટલે મનનો ભાગ ફેંક હજવા સવા હોય્યા હતા.

આ વખતે દેવી પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી હતી તેનો કોઈ ખ્યાલ આપુ શક્ય બે થી ત્રણ વખત પચાશથી સાઠ જેટલાં ફાઈટર વિમાનો અમાસ માથેથી પસાર થતા અને

મીરીનો વાગતી ત્યારે તો એમ જ લાગતું કે હવે અમારું આવી બંધુ, પરંતુ બ્યારે તે ફાઈટરો પમાર થઈ જતા, ત્યારે સહુના જીવમા જીવ આવતો અને મુખ પર હાસ્યની રેખાઓ ફરકવા લાગતી.

રાત્રે ફાઈટર વિમાનો સર્વલાઈટ મારતા, ત્યારે અમારા બગલાના દરેક જોરડામા અજવાળું પથરાઈ જતું તે વખતે અમને એમ જ લાગતું કે ઉપરથી દુશ્મનો અમને ઘરાબર જોઈ રહ્યા છે અને તે હમણા જ અમારો કડાકો ખોલાવી દેશે, પરંતુ મદ્દલાજ્યે હજી સુધી અમારો વાળ વાકો થયો ન હતો 'રામ રાખે તેને કોણુ આખે ?'

અમારી મીલમા જમીનની અદર એક રક્ષણસ્થાન (શેલ્ટર) બનાવેલું હતું તેમા ૫૦ થી ૬૦ માણસો રહી શકે તેવી વ્યવસ્થા હતી બીજું એક રક્ષણસ્થાન અમારી ઓફિસ માટે, અમારા એજન્ટ શેઠ પાનાચ દ કાલીદાસે પણ બનાવેલું હતું, તેમા ઓફિસના બધા માણસો સમાઈ બંધ તેવી ગોઠવણ હતી બ્યારે બચની સીટીઓ વાગતી, ત્યારે મીલનો સ્ટાફ તથા બીજા માણસો એ રક્ષણ સ્થાનમા ચાલ્યા જતા, પરંતુ હું એ રક્ષણસ્થાનમા બાજ્યે જ જતો એ વખતે પણ મારા કાર્યમા જ મશગુલ રહેતો.

એક દિવસ હું મારા કાર્યાલયમા કામ કરી રહ્યો હતો, ત્યારે તદ્દન નજીક મોટો બોમ્બમારો થયો તેથી જેટી અને તેની આસપાસ ઘણા માણસોનું તેમજ બીજું સુકશાન થયું હવે તેજ લાંબું રક્ષણસ્થાનમા તો જવાય-એવું રહ્યું જ ન.

હવે તેથી કોમલજિયે આવ્યો જશે. હવે પશુ સમીપ આવવા મુશ્કેલી નારા પર પાતાને કાતિલ પાને ન ઉઝામ્યો, બોલી પ્રભુની દયા !

મીઠામા માણસો પૂસ્તા નહિ વળી ઘણી વાળ કામ છેડીને શેલ્ટરમા આવ્યા જાય અને રાત્રે અધાશપના કારણે ઠંડ પણ કામ થઈ શકે નહિ; છતાં ને મનને મળ્યુત રાખીને કામ ચલાવ્યે જ સખ્યુ પરિણામે ડીસેમ્બર-જાન્યુઆરીના એક માસમા અમારો બધો માલ તૈયાર થઈ જશે.

હવે પ્રથમ રહ્યો ડીમરનો, પણ અમારા સાથ નથીએ એ જ વખતે મોલમીલના ગણમા પ્રિટિશ સ્ટીમ નેવીગેશન કંપનીની ફૂલતલા' નામની બહુ મોટી સ્ટીમર આવી અને તેમા અમારી કંપનીનો બધો જ માલ એટલે કે સ્વેપાની ૫૬ ગુણીઓ ભરી ગઈ તા. ૪-૧-૧૯૨૧ના રોજ એ સ્ટીમર સ્વાના થઈ ગઈ એ પ્રભુનો તાડ માન્યો અને ફરી ફરીને તેને શિર ઝુકાવ્યુ એ તેની કૃપા ન હોત તો આમાનુ શુ બનત ? પુસ્ત્ર પ્રજાત અને કષ્ટિર કૃપા એ સિદ્ધાંતને સ્વા દુઃખમા કોતરી રાખવા જેવો છે તેનાથી પુસ્ત્રાથ પાગસ્તો રહે છે અને કષ્ટિર પ્રત્યેની શ્રદ્ધા કેળવાય છે.

[૧૦]

આખરે પ્રદાનેશ હોયો !

પુસ્ત્ર જાપુજના બેલોનુ સ્ટલ કસ્તા એ વાત મારા મનમા બરાબર ઠસી હતી કે ઈન્જાન ડરપોક થવા માટે

જન્મ્યો નથી તેણે નિર્ભય બનવું જોઈએ અને ગમે તેવી વિષમ પરિસ્થિતિનો પણ સામનો કરતા શીખવું જોઈએ'

મોલમીનની પરિસ્થિતિ અરેબર વિષમ હતી અને તે દિન-પ્રતિદિન વધારે વિષમ બનતી જતી હતી, પરંતુ ઉપરની માન્યતાને કારણે મારા મનમાં ભયનો ખાસ સચાર યથો ન હતો.

તા ૨૩-૧૨-૪૧ તથા તા ૨૫-૧૨-૪૧ના ૨ ગુન ઉપરના બેક્રામ બોબમારાથી આશરે ૪૦૦૦-૫૦૦૦ હજાર માણસો માર્યા ગયા હતા બાદ તા ૨૭-૧૨-૪૧ ના રોજ વિમાન મારકત મોલમીન પર પત્રિકાઓ ફેંકવામાં આવી હતી કે 'શહેરીઓ ! શહેરથી નજીકના જંગલોમાં જાઓ હવે મોલમીન શહેર પર બોબ ફેંકશે'

આ પરથી શહેર ખાલી થઈ ગયું હતું અને અમારી મીલમાં કામ કરનારા બધાને મેં સલાહ આપી કે નાસભાગ કરતા કામ બગડી જશે, માટે હાલ તો તમે મીલમાં જ રહો અને મીલના ઠરવાબ બંધ કરી દીધા હતા તે સાથે જ તેમને જણાવી દીધું હતું કે જરૂર લાગશે ત્યારે તમને ચાલ્યા જવા માટે મોટર અને ઝોટોની સગવડ આપવામાં આવશે, એટલે નાસભાગ અટકી હતી અને ધીબ દિવસે પણ મીલ રાખેતા મુજબ ચાલુ રહી હતી પરંતુ ધમકી મુજબ આ અઠવાડિયે બોબમારો યથો ન હતો.

સુદ્ધ દરેક વખતે અધમ્ય હોતું નથી, પણ આ સુદ્ધ

તો અધમના પાયા પ ૮ ત્યાંએ હતું તેના ઉદ્દેશ સવ માનવશક્તિ પર પાતાનું ક્યસ્વ મ્યાત્વાનો હતા તે માટે બાપાને છઠ્ઠા ૬ વર્ષથી ટ્રેકરૂંગોન સત્યા ના ક્ષત ધૂમી તૈયારીઓ કરી હતી.

શ્રીયેશ સ્ટીમ નેવીએશન કંપનીની ડીરેક્ટરોમા ૨ જુન- મોહમીન ખાતે સૌમી વધાર માલ નવવનાર શેઠ હાલમ પ્રેમજીની કંપની હતી તે કંપનીના મોહમીન એક્ષીસના મેનેજર મી. મેથસન હતા એટલે તેમની સાથે અમારો નિકટનો સબધ બધામ, એ સ્વાભાવિક હતું શ્રીયેશ સરકારે તેમને મુદ્દા ઠોકરીના કારણે લશ્કરના મેજરનું કામ સોંપ્યું હતું.

હૂલતલા સ્ટીમર તા. ૪-૧-૪૨ ના રોજ સ્વાના મ્યા બાક તેમણે તા. ૬-૧-૪૨ ના રોજ અમને કહ્યું કે હવે મોહમીનનું બાક બધ થયે, માટે તમે માત્ર કુટુંબને લઈને ભાવ્ય ભવ્યો મે તેમને મારે કિસ્માર કરી કે તા. ૧૨-૧-૪૨ ના રોજ સ્ટીમર આવવાની છે તેથી માલની સ્વાનમી માટે મારે શેકાવાની ઈન્ચિજ છે પરંતુ તેમણે લશ્કરના એક જવાબદાર અધિકારી તરીકે સ્પષ્ટ સલહ આપી કે હવે તમારી સલામતી માટે તમારે તસ્ત જ બસવું જોઈએ.

આ વખતે મી. મેથસને વિશેષમા એ પણ કહ્યું કે મે મારા કુટુંબને ભાસ્ત સ્વાના યત્રા માટે તા. ૨૩-૧૨-૪૧ ના ૨ જુન મોકલ્યું પણ એ જ દિવસે ત્યાં બેહમ બોબમારે સ્વામી અભરાત્રુ નામું તે મોહમીન પાકુ આવી ગયું હવે આ સ્થિતિના હું તેમ દુઃખ ઉપર હાઈ પ્રહારેશ છેડી

શકુ નહિ, તેથી આ કામ તમને લખાવુ છુ તમારે મિત્ર તરીકે આ કામ કરવાનુ છે'

આ સલાહ મને ઠીક લાગી, તેમજ કંપનીનુ કામ પૂરુ થઈ ગયુ હતુ, તેથી તા ૭-૧-૪૨ ના રોજ હુ મી મેથસનની પત્ની તથા ચાર બાળકોને લઈને રગુન જવા માટે રવાના થયો ત્યારે મોલમીનથી લેચ ઉપડવા માટેની જેટી, તેમજ સામા કિનારાની જેટી અને તેની નજીક આવેલા માર્ટાબાન રેલ્વે સ્ટેશન એ બધુ યોખમારાથી તારાજ થઈ ગયેલ હતુ અને યોખમારામા માર્યા ગયેલા માણસોના મડદા જ્યા ત્યા પડેલા હતા અહા ! કેવુ હતુ એ કરણુ દ્રશ્ય ! અમે એક સપાન (નાની હોડી) લાડે કરી અને સામા કિનારાની જેટીથી થોડે દૂર એક પુલ હતો, તેની નીચે થોડી વાર એસી રહ્યા રેલ્વે સ્ટેશન તારાજ થવા છતા અહી રેલ્વે તો આવતી જ હતી, પણ તે દૂર બીલી રહેતી હતી ત્યા અમે પગે ચાલીને પહોચી ગયા અને રેલ્વે પકડીને રગુન પહોચ્યા

આ વખતે રાયબહાદુર શેઠ વીરજી ડાયાએ રગુ નના તિનાન્ને નામના પરમા એક મકાન લાડે રાખ્યુ હતુ અને આકાશના માણસો પણ ત્યાજ રહેવા ચાલ્યા ગયા હતા શેઠ વીરજી ડાયાના મોટા પુત્ર શ્રી નાનજીભાઈ ને ખબર મળવાથી તેઓ અમને લેવા માટે સ્ટેશને સામા આવ્યા હતા તેઓ પ્રણા હિમતવાન અને નીડર હતા વળી મારા બહેન વાલબાઈ (રાયબહાદુરના ધર્મપત્ની)ની 'હિમત પણ અજબ હતી જ્યારે ત્યા રહેતા લલલલાને ધૂનરી છૂટતી, ત્યારે

પણ તેઓ જરાયે જાનનાવા વિના પાતાની કુજ્જ બલવતા અને સદુનેય એવું આદર-સત્કાર કરી હિંમત આપતા.

અહીં રાજ એરોપ્લેન તથા લગ્ગરી મશીનો પર બે-ત્રણ વાર બેળભારો ચલાવે ત્યારે ધરની ધૂણી ઉઠતી અને બલે મોળો ધરતીક ન થયે હાથ એમ જ હાગતું વધારે સ્પષ્ટ કહું તે ત્યારે અમારી અને મૃત્યુની વચ્ચે માત્ર બે તમ્બુ ન જ છેડું લાગતું !

અવ ન જાનનાવતું વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું હતું હાગભગ બધા જ હિંદીઓ અવેશ જ્યા તલથી રહ્યા હતા, પણ તે માટે સીનરાની સાવા ન હતી. કાસ્ત સપ્તારને રાજ તારા પર તારા જતા કે અમારા માટે રક્ષણવાળી ટીમરા મોકલે, પણ તેને કોઈ ચાલક જવાબ મળ્યો નહિ.

આ સમયેમા દલ્લરા હિંદીઓ પાતાની ગાલે ન કઈ મહત્ત્વની વસ્તુઓ હતી તે લઈને પગલે દિશ પહાચી જ્યા માટે મલિપુરને માત્ર પકડી રહ્યા હતા મે પણ એ જ માત્ર પકડવાને જિવાર ક્યો હતો અને તે માટે મારાથી ઉબકી શકાય તેવો ખાવા-પહેરવાની જરૂરી સામગ્રીવાળો એક થેલો તૈયાર કરી લીધો હતો. પરંતુ એવામા જ એક સાથે ત્રણ ટીમરો કલકતા જવાની બલે ૧૦ મઈ અને અમને તેની ટીકીટો પણ મળી ગઈ.

ત્યારે ગમે તેવા અગત્યના માણસોને પણ ત્રીજા વખ ની ટીકીટો મળવી મુશ્કેલ હતી, પરંતુ અમારી કંપની નેચલ શીનર હોઈને ટીમર કંપનીએ રાત્રિના સમયે રાજબહાદુર

શેઠ વીંગળ ડાયા પર ૩૦૦ ટીકાંટો મોકલી આપી હતી અહીં રાત્રે સપ્ત અધારપટ રહેતો, આમ છતાં જેમને ખાસ જરૂર હતી, તેમને ઘોલાવી-ઘોલાવીને અમે આખી રાત ટીકાંટો આપી હતી જેમને ટીકાંટો મળી, તેમણે અમારો ખૂબ ખૂબ આભાર માન્યો હતો અને સદા સુખી રહેવાના આશીર્વાદો આપ્યા હતા

બીજા દિવસે સવારે એકી સાથે ત્રણ સ્ટીમરો ઉપડવાની હતી, એટલે હજારો પ્રવાસીઓ જેટી ઉપર એકઠા થયા હતા બરાબર તે જ વેળાએ બપોલના કાઈટરોએ દેખાવ હીધો અને સહુ કૂકડી ઉઠ્યા કેટલાકે અતરથી ઈશ્વરને આરબૂ કરી કે 'હે નાથ ! તમે ગજને બધનમાથી છોડાવ્યો અને શ્રીપદીની લાજ રાખી તો અમને આ હૈત્યોના પાશમાથી કેમ ન છોડાવો ? આ દુહોને જરા પણ દયા નથી તેઓ નાના-મોટાને પણ જોતા નથી જો તેઓ હમણા જ ઘોળમારો કરશે તો અમારા સોયે વરસ પૂરા થઈ જશે ! અથવા તો અમે સ્ટીમરમા બેઠા પછી ઘોળમારો કરીને સ્ટીમર ફૂંચાડી દેશે, તો હે પ્રભો ! અમે ક્યોતે માયાં જઈશું અને અમાગ શરીરને બચકર જળચરો ફાડી ખાશે ! પ્રભો ! દયા કરો અમને બચાવો, બચાવો

તેણે આ પ્રાર્થના ઈશ્વરે સાલળી હોય અને તેણે બપોલીઓને ' રૂક બચો 'નો આદેશ આપ્યો હોય, તેમ બપોલી કાઈટરોએ એ વખતે ઘોળમારો કર્યો નહિ અને અમારી સ્ટીમરને તેના માર્ગે આગળ વધવા હીધી !

[૧૧]

સ્મરણ અને સવેદન

શ્રીમદ પાતાળ્ય ન્યય કાપવા લાગી અને માત મનના વિચારોના પ્રચલ મોજા ઉછળવા લાગ્યા. હું અહીં કેવી નિવૃત્તિમાં આભવ્યે હતો? કને કને કેવી રીતે અગગ વખો? અને ભાવી માટે કેવા કેવા સ્વપ્ને સેવ્યા? વર્ગી એ વિચારો પણ આવવા લાગ્યા કે શુ પ્રહારદેશ આ આફતમાથી ઉતરશે ખરો? અને કદાચ ઉારે તો પણ હવ અહીં વ્યાપારશૈલ-જાસ્તી પહેલા જેવી મજા પહેશે ખરી? શુ પ્રહારદેશન આ આખરી સલામ તો નથી?

આ પ્રસંગે મને પ્રહારદેશનો મારો તર વાનના વનવાળુ હવત થતો દેખાયો અને તે દરમિયાન તેની ની નામે મિત્રતા કે સ્નેહ સંબંધો બધામાં હતા તમના સમગ્રો તાજા થવા લાગ્યા. બે બે બધા હું અહીં લખવા બેસું તો પાર ન આવે. લગભગ ૨ જેટલા પાના ભરાયાં! તેના કોના નામે લખુ અને કોના ન લખુ? હિન્દીઓ, બ્રહ્મીઓ, ચીના જાપાની મુસલમાન અનેક સાથે નિકળતા સંધર્ષ હતી અને તેમના હવનમાથી મને ઘણુ ઘણુ બાજુવાળુ મળ્યું હતું! જ્યાં સુધી આખરે જીવનના સપક-સહવાસમાં આવીએ ત્યાં ત્યાં સુધી આપણી ગિતિ ફામલ જેવી જ રહે છે.

કૂપમ કુક એટલે કૂવામાં સ્નેહાશ દેડે. તેની વાત જરૂર જાનના સખવા જેવી છે.

એક ફૂવામા દેડકો રહેતો હતો તે કહી ખીબા રચણે
ગયો ન હતો તેનું આખું જીવન એજ ફૂવામા વ્યતીત
થયું હતું

૫ એક વાર પાણીનું પુર આવતા સરોવરનો એક દેડકો
એ ફૂવામા આવી ગયો તેને બેઈને ફૂવાના દેડકાએ કહ્યું
'ભાઈ! તું ક્યાથી આવે છે?'

પેલાએ કહ્યું 'સરોવરમાથી'

ફૂવાના દેડકાએ પૂછ્યું 'સરોવર એટલે શું?'

પેલાએ કહ્યું 'પાણીનો મોટો જથ્થો'

ફૂવાનો દેડકો- 'મોટો એટલે કેટલો? શું આ ફૂવાના
ચોથા ભાગ જેટલો ખરા?'

૬ પેલાએ કહ્યું 'ના, એથી ઘણું મોટું'

ફૂવાનો દેડકો- 'તો શું એ આ ફૂવાના અર્ધા ભાગ
જેટલો હશે?'

પેલાએ કહ્યું 'ના, એથી પણ ઘણું મોટું'

'ફૂવાનો દેડકો- 'તો શું પાણીનો એ જથ્થો આ ફૂવાના
પોણા ભાગ જેટલો છે?'

પેલાએ કહ્યું 'ના, એથી પણ ઘણું મોટું'

ફૂવાનો દેડકો- 'તો શું પાણીનો એ જથ્થો આખા
ફૂવાના પાણી જેટલો છે?'

૭ પેલાએ કહ્યું 'ના ભાઈ! ના; એથી પણ ઘણું મોટું'
આને જાણતા દેડકાએ કહ્યું 'હું- તારી' વાત માનવા- તૈયાર-

નથી મેં તે મારી જામી છુટીમા નાથી વધારે પાણીનો કોઈ મોળો તથા ભેથા જ નથી ।

મોલમીનના કુસ્તી સૌહમના ધામો પણ એક પછી એક મારા અસ્વપ્નપટ પર આવવા લાગ્યા ! રૂઢમાનદ બાળુનો બગીચો, નાના મોટા રમણીય તળાવો આઈબીમી દસ્તિયા કિનારો, અલૌકિક બૌદ્ધધામો કયો તરફના ગરમ પાણીના ગરણ, નાના નાના જગપીઠ ! આ બધાએ મને કેટલો નિર્હોષ સાત્વિક જ્ઞાનદ આપ્યો હતો !

મોલમીન બ્રહ્મદેશનુ એક સુદર ભેવાલાયક સ્થળ ગણાતુ એટલે દર વખતે અહીં પણ પ્રવાસીઓ આવતા અને તેમના કેટલાક બમારા મહેમાન થતા અહીં અમે અરસ અરસ પણ સ્નેહથી સ્હેતા એટલે એકનો મહેમાન તે બીજાનો મહેમાન ગણાતો એ રીતે પણ મહેમાનોની સંખ્યા ઠીક ઠીક રહેતી અમે આ મહેમાનોની સુદર સસ્વારા કર્યા પછી તેમને નહુક તથા દૂરના સ્થળો ભેવા લઈ જતા, ત્યારે કેવું સરસ વાતા વરણ જામતુ ! કેટલીક વાર લોચ મારફતે નહીંચોના વાકાચૂક પ્રવાહને ઓળગતા, તે કેટલીક વાર હાથમા હાકડીઓ લઈને જ્યા નીચા પહાડો ચડતા ! કેટલીક વાર મોટા મારફતે જાણીના દૂર દૂરના ભાગમા ચાલ્યા જતા, તે કેટલીક વાર પહેલાઈને પણ સૌહમસ્થાનોની યાત્રા કરતા !

પેલું નહીં કિનારાનું સ્થાન (કયો) કે જ્યા હું શેજ મિત્રો સાથે હસવા જતો અને વિવિધ પ્રકારની વાતો કરીને મનને બહેલાવતો, તે તે નજર સામેથી ખસતુ જ ન હતુ !

વળી ચોખાની મીઠો કે જે આ નદીના કિનારે આઠથી દશ માઈલના વિસ્તારમા ફેલાયેલી હતી અને જ્યાં માટે રોજ જવાનું થતું, તે બધીયે બહુ મારી સામે ખડી થઈ ગઈ હતી અને ખડખડાટ હસીને મારો ઉપહાસ કરતી હતી, 'અરે તું ચાલ્યો ક્યા ? શું તને અમારા વિના ગમશે ખરૂં ? પ્રીત બાધી તો નલાવી બહુવી પણ સ્વાર્થી° મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ° ત્ર્યો કે ચલતી પકડે છે ! તું પણ ખડો સ્વાર્થી° નીકળ્યો !'

મોલમીનમા ચોખા પણ ઠેવા આવતા ! એકરીન, મીંગલોન, યાહીન, પટાયાહીન, જ્યા, એકરે, કાવચી બધા જ મારી સ્મૃતિમા આવવા લાગ્યા અને બહુ મને કહેવા લાગ્યા કે અમારી પરીક્ષા કરો, અમને ખારવાનમા ખેગાડો, અમને સ્ટીમરની સહેલ કગવો !

અને મોલમીનના કળ ! દુરિયન (દુયદી), મોગસ્તાન (મિગોદી) અને લીચુ (ચિ માહીદી) ! બધા જ મારી સામે નૃત્ય કરતા હતા અને મારા મનમા એક પ્રકારનું સવેદન જગાડી જતા હતા ! ત્યાના અનનસ, જામ, આખા તથા કેળાને પણ કેમ ભૂલાય ?

મોલમીનમા સામાજિક તથા વ્યાપારિક સંબંધો ઉપરાત સત્સંગ પણ કેળવાયો હતો શ્રી ખીમચ દલાઈ માસ્તર, શ્રી છગનલાઈ, શ્રી પોપટલાઈ જવેરી, શ્રી કુલચ દલાઈ એ બધા સામે ખેડા હોય એમ લાગતું ત્યા પ્રાર્થના સમયે જે વાતાવરણ જામતું, અરસપરસની ચર્ચા-વિચારણામા જે દલીલો થતી તથા શ્રી ખીમચ દલાઈ વગેરે પોતાના અનુભવનો જે

પ્રકાશ કરતા તે બૂંદો બૂંદો ન હોય ! હું એ કે પ્રાણનાના નિયમિત ઢાંચરી આપી શકતો નહિ પણ અવારનવાર જરૂર પડે.

મોક્ષમીનમા પ્રજ્ઞા લોકોના સહવાસ થયેા કેળવાયેા હતા. તેમની ભક્તિ ભોગે સ્વભાવ, તેમનું આનંદી જીવન અને તેમની ધમ પ્રદા મારા મન પર અનેક અવનવા ચિત્રો ઉપચાવી રહી હતી. છેલ્લા પાંચ વર્ષોમાં હું બમી બારા પણ શીખ્યો હતો એટલે મારી સાથે પ્રજ્ઞા લોકો જીવા હોય અને હું તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યો હોઉં એવું જ લાગ્યા કરતું હતું.

અત્યારે મને રજુન, બસીન, હેલ્ડ જ વગેરે ગાનાં પણ યાદ આવી રહ્યાં હતા. આ બધા સ્થળે ધ ધાનિમિત્તે મેં ધણીવાર પ્રવાસો કર્યાં હતા ! રજુનનું શાયલ લોકો કે જેનો બંધાવા આર માધ્યમથી પણ વધારે છે તે તો મન લાગે છે કે મારી સ્મૃતિમાંથી કહી પણ જૂસી શકાયે નહિ આમારું નિવાસસ્થાન તેની નજીકમાં જ હતું એટલે રોજ સવારે ત્યાં જઈવા જતા અને આ ? પણ બને ત્યાં સુધી જઈવા જતા તેના નિમજ નીર સાથે તથા તેમાં ખેલ કરી રહેલા માણસો સાથે તાકી રહેતા મને ધણી વાર એમ થતું કે આ પ્રાણીઓને છે કંઈ ફીકર ! તે તો નિરતર ફી ! થયાં જ કરે છે ! અને માનવી કે જે પ્રાણીઓમાં સદુષ્ટી અગ્રિમ અલુપ્ત છે તેના સુખ પરથી વિચારની રૂપાઓ હકવી નથી ! ખરેખર, માનવી કુદસ્તથી થયેા દૂર આસ્થો ગમે છે અને તેથી સ્વાભાવિક જ્ઞાન હું સુખાવી ઈચ્છે છે !

આ જાતના સ્મરણો અને સંવેદનો અતુલ્ય કરતો હું મી મેથલનના કુટુંબ સાથે કલકત્તા પહોંચ્યો, ત્યારે સમાચાર મળ્યા કે મોલમીન ૫૦ યોગમારો થયો હતો તેમા અમારી ઐશિયાટીક મીલ કે જ્યાં હું રહેતો હતો અને તેના નજીકના ઘરગોળાતુ મથક પણ આવી ગયા હતા અને અમારી મીલના ૧૦૦ થી ૧૫૦ જેટલા મજૂરો માર્યા ગયા હતા ।

અમારી મીલમા મજૂરીતુ કામ મુખ્યત્વે ઘણી બહેનો જ કરતી અને તે મીલની આસપાસના લાગમા જ રહેતી, એટલે મીલ બંધ થવા છતાં તેઓ ત્યાં જ રહેલી હતી અને યોગમારોનો કરણ્ય લોગ બની ગઈ હતી કશિષુ બારતાન કેટલાક તામીલ મજૂરો પણ તેમા માર્યા ગયા હતા

આ રીતે અમારી મીલ તૂટવાના તથા મોલમીન બપાને લઈ લેવાના અમાચાર મળ્યા, ત્યારે મનમા ડેવી હાગણીઓ થઈ હશે, તેનુ અતુમાન કરવાતુ કામ હું પાઠકોને જ સોંપુ છું.

૨૫ જુન ૫૨નો ભય ઘણો જ વધી ગઈ હતો, પરતુ આડી રહેલા પેદીના માણસો સ્ટીમર મારકત વીશ-ખાવીશ દિવસ પછી મહિસલાગત હિંદમા આવી પહોંચ્યા હતા, તેમા રાયબહાદુર શેકે વીરજી ડાયાલાઈ આદિ પણ સામેલ હતા

આમ છતાં ઘણા ભારતીઓ પ્રદાદેશમા રહી જવા પામ્યા હતા અને તેમને અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી હતી તેમાના કેટલાક મુખામત્ર યોગની આજ્ઞા ફોજમા જોડાયા હતા

જેઓ અહિંપુરના નસ્તો ગયા, તેમાના કેટલાક ભૂખ

અને બિમારીથી બેહાલ બની ગયા હતા તો ડૉક્ટર આ સુધીબત નહીં ન થતા સ્વાસ્થ્ય જ મ મુ તામ્યા હતા તેમના જાણ બેહાલ સ્થિતિમાં પણ હિંદમાં નવીસલામત નહોતી શક્યા ત ખરખર બાન્યશાળી હતા.

આ ઉચ્ચવયસ્કના ધણા વાક્યોન માનસિક અવર પણ પહોંચી હતી તથા તબિયતને બારે ધક્કા પણ લાગ્યા હતા. મોટાભાઈ શામજીભાઈને રગુન રસના તા ૨૩-૧૨-૪૧ તથા ૨૫-૧૨ ૪૧ના પ્રથમ હવાઈ દુમલા વખતે જખરાઈથી હૃદય ૧૨ હળવા દુમલો થયો હતો. તેઓ ત્યાર પછી તસ્ત જ હિંદ આત્મા ત્યા હતા, પણ આ બિમારીએ તેમને પીછે ઊઠ્યા ન હતો તે આખરે જીવલેણ નીવડી હતી.

આજા નિચિત્ર અને વિષમ સંયોજના હું જાણ જાણ બચી ગયો અને હિંદમાં પહોંચી શક્યો, તેન માટે મે પ્રજુની વારવાર પ્રાર્થના કરી. આમ મહર્ષિઓ કહે છે કે જ્યાં સુધી મનુષ્યની પુસ્કરૈયા પ્રબળ હોય છે ત્યાં સુધી તેને કોઈ આપત્તિ સતાવી શકવી નથી. અનુભવે મને આ વાત સાવ સાચી લાગી છે.

[૧૨]

કલકત્તાથી કચ્છ

મનુષ્યના જુદાજુદાતુરને ખીલવવાની જે આરખાજ બાબતો છે તેમાં પ્રવાસ કે પથદનનુ સ્થાન પહેલુ છે તેથી નવા નવા પ્રદેશો જ્ઞેવા મળે છે નવી નવી ભાષાઓ સાંભળવા

મળે છે અને નવા નવા રીતરિવાજોનું જ્ઞાન મળે છે વળી મનુષ્યોએ પોતાની વિશિષ્ટ સર્જનશક્તિનો જે ઉપયોગ કરેલો છે, તેના પણ દર્શન થાય છે

અત્યાર સુધીમા હું કચ્છથી મુખર્ષ, મુખર્ષથી કલકત્તા અને ત્યાંથી રશુન-મોલમીન ગયો હતો તથા તેની આસપાસના કેટલાક ગામોમા ફર્યો હતો, પરંતુ ભારતના દર્શનીય સ્થાનો મેં જોયા ન હતા વધારે સ્પષ્ટ કહું તો તે માટે જે નિરાત જોઈએ તે હજુ સુધી પ્રાપ્ત થઈ ન હતી

હવે ટૂંક નિરાત મળતા એ ભાવના પૂરી કરવાનો વિચાર કર્યો અને તેની શરૂઆત કલકત્તાથી કરી

કલકત્તા એ મહાનગરી છે અને તે માઈલો સુધી પથરાયેલી છે પ્રથમ તે ભારતની રાજધાની હતી, આજે માત્ર પશ્ચિમ બંગાળની રાજધાની છે, પરંતુ વસ્તીની દૃષ્ટિએ ભારતમા તેનું સ્થાન પહેલું છે તે હુગલી નદીના કિનારે આવેલી છે અને બહાર તરીકે સારી સગવડ ધરાવે છે અહીં ધધાનો દોર મોટા ભાગે મારવાડી વર્ગના હાથમા છે

મેં અહીં બડીદાન જૈન ટેમ્પલ, બેલુક મઠ, સચ્ચિદ્રસ્થાન વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ, બોટેનિકલ ગાર્ડન વગેરે સ્થાનો જોયા બનરો-માર્કેટો વગેરે તો પહેલા જ જોયા હતા

કલકત્તાથી હું બેલુપુર ગયો કે બ્યા શ્રી સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોરે સ્થાપેલી શાંતિનિકેતન નામની વિદ્યાપીઠ આવેલી છે આ વખતે અહીં લાર્ડ ખીમણ કારાણી વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા તેમજે જે દિવસ ગાયે રહી બધી પ્રવૃત્તિઓ બતાવી,

તેથી મનને ધણી પ્રસન્નતા થઈ એ જીવનને બદલત રાખવું હોય તો આવા સ્વયંભાગ્યવીને ઘોષ દિવસ વસવું બેઠાં એ શાતિનિકેતન એ ખરેખર શાતિનું જ નિકેતન છે અને તે જ કાશ્યે જ્યતના અનેક શિષ્ય તથા સ કારી સ્ત્રી-પુરુષ તેને બેવા આવ છે પરિત જવાહરવાસ નહેરૂએ પાતાની એકની એક પુત્રી ઈશિરાને વિશેષ શિષ્યુ માટે જાદી માકલી હતી.

ભાઈ મીમણ કારાણી આ વિદ્યાપીઠના સ્નાતક થયા પછી મારી કપનીના કામમાં બેઠા હતા. તેઓ નૃત્ય અને સંગીત વૈદ્યમાં પ્રવીણ હોઈ એનો લાભ હૈદરાબાદ-ગુલ્શતવી પ્રગતિ સમાજને પણ આપવા હતા હવે તેઓ હૈદરાબાદમાં સ્વતંત્ર કામ કરે છે અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ ભાગ લે છે.

શાતિનિકેતન એમના પછી એ સીધું દિલ્હી તરફ પ્રયાણ કર્યું ત્યાં કુલુબમિનાર સ્ત્રીઓની લાટ, લાલકિસ્મૈ, સુમામસ્જી હુમાયુને મકબરો તથા ધતરમતર (વેખ્યાજ્ય) જગેરે ભેટા અને મારી આજ સામે આચીન ઈતિહાસ ખડો થયો. લોકસભા સજ્જતન તથા નવી દિલ્હીના વિદ્યાળ માર્ગેએ તેની ભવતાની માસ મન પર સુહૃ છાપ પાડી.

ત્યાંથી આગરા ગયા. દિલ્હી અને આગરાના નામે સાથે ઘોલાલ છે પણ તે જન્નેની વચ્ચે સો માઈલ ઉપલતનુ અંતર છે સ્ત્રીની સુખ વસ્તુ તાજમહાલ છે કે ?ને બેટો હજી સુધી જ્યતમા જલતો નથી તેને બેવાની મરી મધ્ય

પૂર્ણિમાની રાત્રિએ આવે છે, પણ એ યોગ મને માપડ્યો ન હતો હું તો એમ માનું છું કે તાજમહાલ ગમે ત્યારે જુઓ પણ એ સવ્ય જ લાગે છે તેની સવ્યતામા કદી ઘટાડો થતો નથી

અહીંનો લાલ કિલ્લો પણ જોયો કે ન્યા દિવાને આમ અને દિવાને ખાસ આવેલા હતા તેની સમૃદ્ધિ તો લૂટાઈ ગયેલી છે, પણ યાદ રહી ગઈ છે અહીં એક મહેલમા નાનું દર્પણ જોયું કે જેમા તાજમહાલનું પૂરેપૂરું પ્રતિબિંબ પડે છે એમ કહેવાય છે કે શાહજહા બાદશાહ ન્યારે કેદમા હતો, ત્યારે આ દર્પણમાથી પોતાની પ્રિયતમા નુરજહાની યાદમા આધેલ તાજમહાલની પ્રતિકૃતિ જોયા કરતો આ વખતે તેને કેવા વિચારો આવતા હશે, તે કહેવું મુશ્કેલ છે, પણ મોટા ભાગે વિચાર જ થતો હશે આવી મહાન ઇમારતનો બાધનાર તે પુત્રના હાથે કેદ થાય અને પરાધીન છવન ગાળવું પડે, તેમા આનંદનો અનુભવ તો કયાથી જ થાય ? અહીં દયાલબાગની સ્થા પણ જોઈ કે જે એક શૈક્ષણિક આદર્શ સ્થા ગણાય છે ખાત કરીને તેનું ઔદ્યોગિક શિક્ષણ ઘણું મહત્વનું છે

આ બધા ઐતિહાસિક સ્થાનો આપણને એમ કહે છે કે 'માનવી' તું ચેતીને ચાલ કોઈ વાતનો ગર્વ કરીશ નહિ જેની મૂંઝ પર લીધું કરતા, તે રણમા રાજાઈ ગયા અને જેની સિદ્ધિ સમૃદ્ધિનો પાર ન હતો, તે એક દિવસ લિખારી બની ગયા માત્ર જેમણે આસ કામ કર્યા, તેમના નામો યાદ રહ્યા તું પણ એવું કોઈ સારું કામ કર કે જેથી દુનિયા

આ રાશી હું આજીવિયે અને ત્યાં દેહવાદના હોલે
 જોયા. શુ કારીગરી! શુ શિલ્પ! જાણે બધું મીઠું
 ધીંધામાં જ ઉતારું ન હોય! કદવાય છે કે આના કારીગરોન
 આરસના પથ્થર કોસ્યા જેવા ભૂકા પથ્થર, તેજી સાદી જોઈ
 આપવામાં આવેલી આવી કદાચ વિના, આવી કદશાળી
 વિના આ પછિની કોઈ વસ્તુ બની શકે જ નહીં જાણી
 પાત્ર મહિરોના જગ્યામાં વિમળશાકલું મહિર તથા વસ્તુપાલ-
 તેજ માલત્ર મહિર ખાત્ર જોવા લાવક છે ઉલ્લા મહિરોમાં
 દેશાણી-જેઠાણીના જોખલામાં જલ્લુત શિલ્પકામ વચ્ચે છે
 આજીવિયે જીવનવતોના આનંદિક ઉલ્લાસથી ટથ ન કર્યાં અને
 સ્થિતિને પૂજા જ તૃપ્તિ મર્ક

આજીવિયે નથી તળાવ વધુ સુધર છે આ વખતે
 અત્યંત ઠંડી હોવા છતાં સવારમાં જ ત્યાં પહોંચીને તેમાં
 સ્નાન કરવાનો લાભ મેળવ્યો.

ત્યાંથી હું પાલીતણા ગયા અને શત્રુજયની યાત્રા કરી.
 શત્રુજયગિરિ ઉપર સેઠડે જીન મહિરો આવેલા છે અને
 તે સ્વચ્છતા, પવિત્રતા તથા કલાની દૃષ્ટિએ અપૂર્વ કહી
 શકાય તેવા છે તેનો સમગ્ર વહીવટ અમદાવાદની શેઠ
 આજીવિયે કરવાયુલની પદી કર છે.

આ રીતે પ્રવાસ તથા યાત્રા કર્યા બાદ હું પત્રી પહોંચ્યો
 અને પૂજ્ય માતૃશ્રી ખમંપતી અમૃતબાર્ક પૂજ્ય મોટાબાર્ક
 શામલબાર્ક અન્ય કુટુંબીઓ તથા મિત્રો વગેરેને મળ્યો,
 બાદ તેમના આનંદને પાર શકી નહિ તેઓ બધા જ

લડાઈના કારણે ચિતાતુર હતા એ પણ તેમના મિલનથી ખૂબ આનંદ અનુભવ્યો.

અહીં ફેબ્રુઆરીથી એપ્રિલ એ ત્રણ માસની સ્થિરતા— મા મારી સાળી સાકરબાઈના લગ્નમા હાજરી આપી તથા સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓમા રચ લીધો અને રે ટિયા પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી તે માટે ૧૨ થી ૧૩ રે ટિયા વસાવ્યા અને પૂર્ણિઓ આપવાની સગવડ કરી પરંતુ 'આમા મળે શુ ?' એમ કહીને લોકો તેની ઉપેક્ષા કરવા લાગ્યા ઘણુ સમજાવવા છતા તેનુ અર્થશાસ્ત્ર તેમના ગળે ઉતર્યું નહિ માત્ર વૃદ્ધ બહેનો કે જે ર બહાર જઈ શકતી ન હતી, તેમણે એમા રુચિ ખતાવી અને કામ ચાલવા લાગ્યુ પરંતુ થોડા વખત બાદ તેમા પણ ટલીક અડચણો આવી અને થોડ્ય કાર્યકર્તાઓના અભાવે િ બધ કરવુ પડ્યુ અહીં એટલી નોંધ કરવી જોઈએ કે આ કાર્યમા મારા પરમ મિત્ર શ્રી શીવલ્લભાઈ નથુ છેડા જે પીના ધર્મપત્ની શ્રી વેલબાઈએ ઘણી સહાયતા કરી હતી.

અમારા ગામની ભાગેળે જમીનનો ૧૬ થી ૧૮ એકર એટલો એક વિશાળ પટ હતો તેને મારી અગિયાર—બાર વર્ષની ઉંમરે જોતા મનમા એવી ભાવના જાગેલી કે આ જગા પર વિદ્યાલય બંધાય તેા કેવુ સારુ ! આ જમીન તથા ગામની વચ્ચે આવેલા બે મકાન મે આ વખતે વેચાતા લીધા તે બન્ને મારી ભાવના પૂર્ણ કરવામા ખૂબ ઉપયોગી નીવડ્યા આજળ જતા એજ એતરનો અર્થો ભાગ મે પત્રી સર્વોદય સમાજને અર્પણ કર્યો અને તેના પર એક લાખથી સવા

શાખના ખર્ચે આધીવિદ્યાલય (ખેતીવાડી નાશની હાકલ) ની
 સભ્ય ઇમાનુઅલ લિલી શર્મા તની સાથે અગ્રેયોક્તવાડી શર્મા
 અનેક કૃત્ય બન્યા, સ્મતગમનના આધના વસ્તુ, તેમજ તાજાંથી
 ત્યાં રૂપિયા ૧૬) ના ખર્ચ વ્યુહ છત્રાલય તથા બહુ

ગામ વચ્ચે જે મકાન લીધેલ તેમાં તબીબ સર્વોચ્ચ
 સમાજની ઓફિસ અને વાચનાલય બન્યા, તથા બાલુતુ
 મકાન સમાજને લેઈ આપ્યું

અહીં ઓલી નોંધ કરવી જરૂર છે જ્યારે કે ગામના
 પ્રવેશ કરવાનો ધારી માત્ર જે મારી જમીનની બાલુમાથી
 પનાર થતો હતો, તે ત્રાકડો હોઈ તેને પહોળો કરવા માટે
 દુષ્કાળના સમયમાં ૧૦ થી ૨ માણસોને કામે લગા વામા
 આપ્યા હતા અને તેનો ખર્ચ જે લોકોએ હતો આ માર્ગને
 ગામવાસીઓએ કાપિયા શરૂ નામ આપેલ છે અને ત્યાં
 બાલુમાં જે ખર્ચ છે તે જમાના કુટુંબે બધાવી આપેલ
 હોવાથી માન્યતા નામે લેવાય છે

[૧૩]

નવા કાર્યે નવું કામ

એમિલ માસની આખરે હું સુભઈ ગયો ત્યાં હાલમાં
 પ્રેમજીની કંપનીના મુખ્ય કાર્યવાહકોએ મને આદેશ આપ્યો
 કે તમારે હૈદરાબાદ જઈ જાતેનું આમરું કામ સંભાળવું

કંપની તરફથી આ બંને સંધકેમાં ઘણા ઉપરત્ત
 કોટણ, તેલીબીયા તથા કપાસની ખરીદીનું કામ શરૂ કરવામાં

આવ્યું હતું અને તે માલ મુબઈ અને અન્ય સ્થળોએ ચડાવવામાં આવતો હતો આ કામ નવા ઘોડે નવી લગામ બેસુ હતું, એટલે કે ક્ષેત્ર પણ નવું હતું અને કામ પણ નવું હતું આમ છતાં મેં તેમનો આદેશ માથે ચડાવવામાં કંઈ જાતની આનાહાની કરી નહિ કે સકોચ અનુભવ્યો નહિ, કારણ કે મને આત્મવિશ્વાસ હતો કે થોડા જ દિવસમાં હું ત્યાંની પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરીને ખુબ ઠીકઠીક કરી લઈશ

એમસને' કહ્યું છે કે 'આત્મવિશ્વાસ સફળતાનું કુસ્ય છે'

મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયના એ વચનો છે કે 'વિશ્વાસ જ જીવનની પ્રેરક શક્તિ છે'

સુપ્રસિદ્ધ આગલ કવિ ટેનીસને એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત થયો છે કે 'આત્મવિશ્વાસ, આત્મજ્ઞાન અને આત્મસયમ આ ત્રણ વસ્તુઓ જ જીવનને પરમ શક્તિસ પક્ષ બનાવે છે'

સ્વામી વિવેકાનંદ ઘણી વાર કહેતા કે 'જેને આત્મવેશ્વાસ નથી, તેને ખીણ કઈ વસ્તુ પર વિશ્વાસ થવાનો?'

હું થોડા જ દિવસો બાદ હૈદરાબાદ આવી પહોંચ્યો અત્યારે સમસ્ત ભારતમાં લોકશાહી સમવાયત્ર ચાલે છે, પરંતુ એ વખતે ભારતના ત્રીજા ભાગ પર ૬૦૦ જેટલા દેશી રાજાઓની હકુમત હતી અને તેમાં નિઝામની ગણના ખંડેલી થતી હતી

નિઝામનું રાજ્ય ૬૦૨ માઈલ લાંબા અને ૬૭૨ માઈલ પહોળા વિસ્તાર પર પથરાયેલું હતું તેનું ક્ષેત્રફળ ૮૨૬૬૮

અને સૈદ્ધાંત નામના જે ઉપનામ પછી ધણા આબાક થઈ ગયા હતા.

પ્રથમ નિઠામનાં રાજધાની અહીંથી થોડે દુર આવેલ જાવગઝાઈમાં હતી પણ સને ૧૯૮૭ થી પછલા નિઠામે નિઠામ રાજ્યને મા સોના અકુશાથી મુખ્ય કમું અને પાતાની રાજધાની હૈદરાબાદમાં કરી.

અહીં કોટ કચેરી મુનિવત્તી ટી, કોલેજો તથા શાળાઓના અનેક મકાનો, હિંદુ તથા ટૈન મદિરા શામન કોલેજિકલુ મોટુ સ્થલ વિગેરે આવેલા હતા અને આરમિનાર મહા મસ્જીદ, ખાજે આમ હાઈકોર્ટ હોસ્પિટલ, રોજાદો તુ મેદાન, નિઠામને રાજ્યમહેલ વગેરે ખાસ જોવા લાયક ગણાતા.

અહીંના રસ્તાઓની વિસ્તાર વ્યાપારને મુખ્ય હતો હતો. તેમાં વિવિધ પ્રકારના બજારો અને જોડા આવેલી હતી તથા બહારગામની અનેક પ્રસિદ્ધ પહોંચીની શાળાઓ હતી. ગુજરાતીઓને મોટો જામ આ જ લત્તામાં વસેલો હતો અને વેપાર-સેવાઓમાં મથાગુલ હતો.

જે હૈદરાબાદમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તે જોવી કમળના પણ ન હતી કે આમળ જતા હું આ જ શહેરમાં ગિર શક્તિ અને અહીં મારા કાચરી નિવાસ થશે પરંતુ આપણી કમળામાં ન આવ્યું હોય જોવું ધણુ અને છે અને આ જામલમાં પણ જોમ જ બન્યું.

જે અહીંની સવ પરિસ્થિતિ બરાબર સમજી લીધી, આકાંક્ષોનો અભ્યાસ કર્યો અને કામમાં બંધાવ્યું શરૂઆતના

થોડા દિવસો તો બધું નવું નવું લાગ્યું, પણ પછીથી ક્ષવટ આવવા લાગી અને કામ આગળ ધપવા લાગ્યું મૂળ વાત એ છે કે કોઈપણ નવું કાર્ય હાથ ધરીએ તો આપણું મન તેમા બરાબર ખૂચવું જોઈએ પછી તે અગે નવો નવો પ્રકાશ સાપડતો જ રહે છે જે કામ આપણા દિલ કે દિમાગને સ્પર્શતું નથી, તેમા પ્રગતિ થઈ શકતી નથી

[૧૪]

સેવાત્રામમાં એક સપ્તાહ

સને ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટ માસમા હું હાસમ પ્રેમણી કપનીના કામે નિઝામ રાજ્યમા પ્રવાસ કરી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા મનમા ભારે મથન ચાલી રહ્યું હતું 'લવન ક્યા માર્ગે વહેવું જોઈએ?' એ બાબતમા મારી સ્થિતિ દિવા થઈ ગઈ હતી એક બાબત પૂજ્ય ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો આકર્ષણ કરી રહ્યા હતા અને ખીણ બાબત વ્યવહાર અને વ્યવસ્થાનો તમામ ભાગ મારે ઉચકવાનો હતો સમજ પડતી ન હતી કે મારે બરેબર શું કરવું જોઈએ !

આ પ્રસંગે મનમા એમજ પસી ગયું કે હાલ પૂજ્ય બાપુજી સેવાત્રામમા બિરાબે છે, ત્યાં પહોંચી જઈ તો તેમના દર્શન અને સમાગમનો લાલ મળશે તથા મારું મન પણ હળવું થશે

અહીં એટલું જણાવીશ કે પૂજ્ય ગાંધીજી લંડન ખાતે થોળથેલી ગોળમેળ પરિષદમા જઈને 'પાછા' ક્યાં, ત્યારે

મુખર્જિયા બાતમા ડીમર રસ્થી ઉત્તવા તેમના હથન થયેલા
 ઠીથી આઝાદીની ચળવળ કરમિયાન મુખર્જિયા આઝાદ
 મેકાનમા બાપમાન-પ્રસંગે તેમના હથન થયેલા, પણ તે
 દૃષ્ટી અને પ્રજ્ઞા જાણ ત્યારબાદ તેમની જુદુની સ્થિત્તામા
 તેઓ રાજ દરિયા કિનારે હતવા જતા, ત્યારે પણ છેટેથી જ
 તેમને પ્રજ્ઞામ કરીને ફતાથતા અનુભવથી. રસ્તુ તદન નિક
 ઠના પસ્થિયમા આવવાને પ્રસંગ અનેહો નહિ. આથી મનમા
 એવી ભાવના તેા પ્રજ્ઞા વખતથી રહ્યા જ કરવી હતી કે
 એક વાર તેમના નિકટ પસ્થિયમા આવુ તેા ઠીક રસ્તુ
 સમજ શક્યા વિના કોઈ વસ્તુ બનવી નથી હવ તેને સમજ
 શકી એવે હતો એટલે મનમા આ પ્રકારની ભાવના પૂબ
 એરથી જાગી અને હુ નાંદેડથી બસ રહી બાકાલા રો
 અને ત્યાંથી વર્ધા મર્ધ સેવાગ્રામ પહોચ્યો. વર્ધાથી સેવાગ્રામ
 આશરે બાર માઈલના અંતરે આવેલુ છે

પૂજ્ય આર્ષીજીએ અમદાવાદનો સત્યાગ્રહ આરમ્ભ
 છિડ્યા પછી સને ૧૯૪૬મા થી જમનાલાલ બલ્લવ વજેરની
 વિનતિ પરથી અહાં આરમ્ભ શરૂ કર્યો હતો અને તેમનો
 મુખ્ય વસવાટ અહીં જ રહેતો હતો આ વખતે આરમ્ભ
 તથા સરખાસ બના મળી નાના-મોટા આશરે ૧૫ વસ્તુ
 અહીં રહેવા હતા અને તેઓ આરમ્ભના નિઝમ અનુસાર
 પોતાનુ છવન જુભરતા હતા શ્રી મહાદેવભાઈ શ્રી ખારેલાલ
 વજેરે પૂજ્ય બાપુજીની છવવળીની બંધવસ્થા કરતા, બ્યારે પૂજ્ય
 આર્ષીજીના ભત્રીજા શ્રી મગનભાઈ સરખાસ બની છવવળીની
 બંધવસ્થા સંભાળતા.

હું સેવાશ્રમ પહોંચ્યો તે જ દિવસે જાપોરના આશ્રમ-વાસીઓ તથા કોચેસના ત્રણસો જેટલા કસાયેલા અધ્યોની એક સભા મળી હતી. પૂજ્ય ગાધીજીએ તેના હાજરી આપી હતી આ વખતે પ્રસાદેશનું પતાન થઈ ગયું હતું અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝની આગ્રહ સેના હિંદને વિદેશી હુસરીમાંથી મુક્ત કરવા તેની પૂર્વ સરહદ પર ચડાઈ કચ્છે, એવી વાતો કહેતી થઈ હતી આથી અરકારને ધાસ્તી પેઠી કે કદાચ આવું અને તો સરહદ પરના જાગણીઓ તેમા જરૂર ભળી જશે, તેથી તેમને ઠીલા ખાડવા માટે તેણે હમ-નનો કોરડો વીઝવા માડ્યો હતો અને તેથી શ્રામવાસીઓની આ ઘણીજ કફેલી થઈ ગઈ હતી આ સમાચારથી ગાધી-જીને ઘણું દુઃખ થયું હતું અને સમસ્ત સભા પર તેની ઘેરી અમર પડી હતી યજ્ઞિભૂમે તેમા ઝરમાઝરમ ભાષણો થયા હતા આ જ વખતે પૂજ્ય ગાધીજીએ 'કરે જે વા મરે જે'નું સૂત્ર પેશ કર્યું તથા બંધિતગત સત્યાગ્રહની છૂટ આપી

સાગે પ્રાર્થના થઈ તેમા પૂજ્ય ગાધીજીએ પોતાના અતરના અવાજ અનુસાર અતિ ઠઠંભાર્યા અવાજે અંગ્રેજોને ઉદેશીને કહ્યું 'હવે તમે ભારત છોડો' ત્યારથી 'કંવીટ મંન્ડિયા'નું સૂત્ર પ્રચલિત થયું અને તેણે આગળ જતા આગ્રહીની લડતમા ગતિ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો

ત્યાર પછી ચોથા દિવસે પૂજ્ય ગાધીજી સેવાશ્રમ આશ્રમથી વિદાય થયા, ત્યારે અમે વર્ધા સ્ટેશને વિદાય આપવા ગયા હતા ત્યાં ખાદ તેઓ સુખઈ ગયા, જ્યાં મહાસભાની

અખિલજિંદ સ્વાસ્થ્ય અમિતિની બેઠક મળી રહી હતી. ત્યાં હિંદ પેંગે અને કવી/ ઈજિપ્તનો કતવ થયો અને ત્યાર બાદ પૂજ્ય ગાંધીજી તથા બધા નેતાઓને સુરમરે નિકર તારી કરી લીધા.

વચ્ચે પ્રાણના ત્રણ દિવસ અને તેમની સાથે રાજ બે વખત પ્રાયના કરવાનો તથા કરવા જવાના અવસર મળી ગયો હતો. આ વખતે કેટલીક આમાન્ય વાતો થઈ હતી.

અહીંના આશ્રમવાસીઓ રોજ સવારમાં સા ત્યાર વાગે ઉઠી જતા અને જગા સાફ કરવાનું અનાજ પીસવાનું ખેતરમાં ઈંને બગતણ તથા છાણ લઈ આવવાનું વગેરે કામો કરવા મળી પતા બરાબર પાસ વાગતા પ્રાયના કરી, તેમાં બધા આશ્રમવાસીઓ અવચ્ચે બાજ લેતા અને પૂજ્ય ગાંધીજી પણ હાજર રહેતા. તેઓ પ્રાયના પછી કઈ પણ ઉદ્બોધન કરતા અને તેથી આશ્રમવાસીઓને આશ્રય છુટકા છુટકા માટેનું પણ બગ મળતું.

ત્યારબાદ નાની-પોકને સહુ વરખા-કાતણના કામમાં લાગી જતા. જેના બાગમાં સ્વોર્કનું કામ આવતું તે સ્વોર્ક બનાવના હાથબાજ બાર વાગે સોબન થતું તેમાં મરી-મથાલા વિનાના માત્ર બાફેલા શાક અને જુવાર કે બાજરના અડધા શરદલા પીરસાતા. તેને ઘી ચોપકવાના આવતું નહિ. સાજો પણ આવો જ જોરાક અપાતો. ઠેકવિાર ભાત-ખીચડી પણ ખતા, પરંતુ પ્રમાણમાં બહુ ઓછા. સવાર-સાંજ રૂબનો એક એક પાસો આવવામાં આવતો અહીં ... ૧૦૧ ૩.

હકળે જ રેના ? પૂજ્ય ગાધીજીએ આ બંને વસ્તુઓને અનાવશ્યક ગણેલી

ઘણા એમ માને છે કે આવો લૂખો ખોરાક શી રીતે ખવાય ? પણ મેં અતુલવધી બેસુ છે કે ગતમહેનત કરનારને લૂખો-સૂકો રાટલો પણ ઘણો મીઠો લાગે છે, બ્યારે બેઠાડું લોકોને મેવા-મીઠાઈમાં પણ બેઠાંએ તેવો સ્વાદ આવતો નથી મને પોતાને અહીંનો ખેતગક ખાતા જરાયે ધતરાજી થઈ ન હતી, કારણ કે અહીં આવીને હું આશ્રમવાસીઓની જેમ વહેલી સવાચ્છી મારીરિકે શ્રમ કરવા લાગતા, તેથી ભૂખ ખૂબજ લાગતી અને ભૂખને તો બમે તેવો ખોરાક પણ મીઠો જ લાગે છે

સાને પ્રાર્થના થતી, ત્યાર બાદ વાચન આદિ થતું અને નવ વાગતા શયનનો ઘટ ણજતો

પૂજ્ય ગાધીજીએ સેવાઆમનો આશ્રમ છોડવા પછી પણ હું ત્રણ દિવસ ત્યા રહ્યો હતો અને એ રીતે પૂરું એક સંપત્તાહ ત્યા વ્યતીત કર્યું હતું

અહીં શ્રી મનભાઈ તથા બીજા કેટલાક પીઠ ધર્મ-કર્તાઓ સામે મેં મારી મુજબજ અમે કેટલીક અવ્યંગ્ગિ કરી મેં તેમને સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે ‘મને હસ્તિન-અવૃત્તિ અને ગાદી પર ઘણો પ્રેમ છે તથા પૂજ્ય ગાધીજીએ ઉપદેશેલા બીજા મિત્રોનો પગલે પણ ઘણો આદર છે મારા મનમાં એમજ થાય છે કે મારા સમન્ત જીવન આ ખાતે જ અર્પણ કરી દઈ, પણ બીજા બાબુ મારા કુટુંબની મારા માથે

જવાબદારી છે એક માટાભાઈ મગજની અસ્થિસ્થા સોજવે છે તેમને સાચવવાના છે અને માતાની સેવા કરવાનું પણ મારા હાથે છે એ મારા હાથમા કોઈ સારા વ્યવસાય કે કારોબાર ન હોય તો આ જવાબદારીઓ દુ પૂરી કરી શકુ તેમ નથી કારણ કે મારે સ્વાસ્થ્યથી જ નભવાનું છે આ સુયોગોમા મારે શુ કરવું યોગ્ય ગણાય ?

કમ કમ્પોઝિટો કહ્યું કે તમને તમારા સ યોગે અનુસાર જે વ્યવસાય કે કારોબાર પ્રાપ્ત થયેલો છે તે સુખેથી ભલાવા પણ વૃત્તિ સેવાભાવની યોગે બ્યારે પણ અવસર મળે ત્યારે તન-મન-ધનથી સેવા કરવી એમ કરવાથી તમે તમારું ભણુ કરી શકશો અને સમાજનું પણ ભણુ કરી શકશો. એ સુયોગોની ઉપસ્થિતિ થઈને તમે વ્યવસાય કે કારોબાર છોડી દેશો તો વ્યવહાર બચાવવામા સહી મુશ્કેલીઓ નાંચો અને તેની અસર તમારી સેવાવૃત્તિ ઉપર પણ પડશે. ધારો કે તમે અત્યારે યપિ વ્યવસાય-કારોબાર છોડીને બહી બાવી બાકો કે બીજો કોઈ ક્ષેત્રે બેસી બાકો, પણ તેમા તમારું મન એકરસ થઈ શકતું નહિ કે કોઈ કારણે વૃત્તિમા પહોંચે આ થો તે અચેલો વ્યવસાય કે કારોબાર બંધી હાથ આપશે નહિ અને એ સુયોગોમા તમારી મિથિતિ કહેાડી થશે.

સ પણ સમપણુભાવ તે વિસ્થ સ્ત્રી-પુરુષો જ કેળવી શકે છે એટલી તૈયારી ન હોય તે પ્રાપ્ત ક્ષતવ્યમા જ્ઞાનદ પામવો અને સુયોગો અનુસાર સમાજ તમા દેશની સેવા કર્યાં કરવી.

आ फुलासाथी मारा मनने ठीक ठीक गमाधान सापड्यु
अने मननो बार हुणवो थये

त्याथी पूज्य विनोयाना दर्शन भाटे सुरब्राभ तमा
पौनार गथे त्या तेमना दर्शन थया अने त्रघु-चार मीनीट
पात थध आ वणते तेज्यो आ अने गरमने आदर्श
अनाववा भाटे डेटकक प्रयोगे करी रह्या हुता अने तेमा
रात्रि-दिवस ध्यान आपी रह्या हुता त्तारे गणर न हुती
के भाटे जेक दिवस तेमना निकट स सर्गा-परिस्थिमा आववानु
थये अहीनु अथु कामकाज मे जेक मुगा प्रेक्षक तरीके
जेया कथुं, तेनी छाप जेक दर वळी सारी पडी

त्याथी हु हुंदराणाड पाछे इथे

[१५]

गांधीवाद

मे पाछवा प्रकरणेमा पू गांधील अने तेमना
विचारो सगंधी वळीवार उद्वेग करेवे छे, आम छता
बेमनी भावना अने तेमना विचारोना पाडकेने स्पष्ट ज्वाहा
आवे ते भाटे आ आम प्रकरणे ज्ज्यु छे

पूज्य गांधीलना मनमा जे भावनाज्यो रमी रडी हुती,
तेनु प्रतिगिण तेमने नरसिंह महेताना नीयेना कजनमा
हेभास्यु हुतु तेथी तेज्यो वळी वणत तेनु रटण करता अने
आश्रमनी प्रात क्षणनी प्रार्थनामा पणु ते ज्येटा बाजे मोदातु

પૂ ગાંધીજીનું પ્રિય ભાવન

વૈષ્ણવ જન તા તને કહીયે ૧ પીક પરાઈ જણે ૨
 પશુ ખે ઉપકા કર તોય, મન અભિમાન ન જાણે ૩ ૧
 સકળ ઘાકમા સહુને વર્ત, નિહા ન રે મેની ૨
 વાચ કાઇ મન નિશ્ચલ રાખે, ધન ધન તનની તેની ૩ ૨
 સમસ્ટિ ને તૃષ્ણાત્યાગી, રસ્તા જેને માત ૨
 જિહ્વા યકી અનત્ય ન જોઈ, રક્ષણ નવ જાણે કાચ ૨ ૩
 મોહમાયા આપ નહિ જેને, દહ વૈરાગ્ય જન્યા મનમા ૨
 રામનામશ્રુ તાગી ઘા પિ, સકળ વીચર તના તનમા ૨ ૪
 વજ્રસૌખી ને કપટ ક્ષિત જ કામ ક્રોધ નિવાર્યા ૨
 ભણે નરસૈયો તેનું હરશન કરતા કુળ જોડેસેર તાર્યા ૨ ૫

આ ભાવન મેં પણ ગાનપણથી જ કઠમ્થ કરી લીધું
 આમા વાન તો વૈષ્ણવજનની છે પણ તે કોઈ પણ ધમ
 રાચણ મનુષ્યને જોકે સરખી લાગુ પડે છે

પૂ ત્ય ગાંધીજીએ આશ્રમવાસીઓ માટે નીચેના જોડાઈયા
 મત પણ હ કરેલા અને તે પ્રાચનામા રોજ જોલતા જેથી
 પ્રત્યેક આશ્રમવાસીને તેનો આલ તાલો થતો. અહીં તેના
 નામો અને દ્રૂક તમજ આપુ છે

જોડાઈયા મત

૧ સત્ય-સત્ય જ પરમેશ્વર છે સત્ય-આજ્ઞ સત્ય-
 ચિત્તાર સત્ય-વાણી અને સત્ય-કમ જો જાણ તેના અર્થો
 છે જ્યા સત્ય છે ત્યા શુદ્ધ ગાન છે જ્યા શુદ્ધ જ્ઞાન છે
 ત્યા જ્ઞાનદ જ હોઈ શકે

૨ અહિંસા-સત્ય જ એક પન્મેશ્વર છે તેના સાક્ષાત્કારનો એક જ માર્ગ તે અહિંસા છે અહિંસા વિના સત્યની શોધ અસંભવિત છે

૩ પ્રહ્લાચર્ય-પ્રહ્લાચર્યનો અર્થ છે, પ્રહ્લાની-સત્યની શોધમાં ચર્યા, અર્થાત્ તેનાથી સખધ રાખનારો આચાર આ મૂળ અર્થમાંથી સર્વેન્દ્રિય-સચમનો વિશેષ અર્થ નીકળે છે કેવળ જનનેન્દ્રિય-સચમના અધૂરા અર્થને આપણે ભૂલી જવો જોઈએ

૪ અસ્વાહ-મનુષ્ય બધા સુધી જીલના રોને ન જિતે, ત્યા સુધી પ્રહ્લાચર્યમતનુ પાલન અતિ કડિન છે લોગન કેવળ શરીર-પોષણને માટે જ હોય, સ્વાહ કે લોગને માટે નહિ

૫ અસ્તેય-ચોરી ન કરવી)-ખીજની વસ્તુ તેની રાજા મા લેવી એ તો ચોરી છે જ, પરતુ મનુષ્ય પોતાની આછામાંથી જરૂરીઆત ઉપરાત જે કંઈ લે છે, તે પણ ચોરી જ છે

૬ અપરિચ્છાદ-સાચી સુધારણાની નિશાની પરિચ્છાદ-હિ નહીં, પણ વિચાર અને ઇચ્છાપૂર્વક પરિચ્છાદ ઓછો રવો એ છે જેમ જેમ પરિચ્છાદ ઓછો થતો જાય છે, તેમ તેમ સુખ અને સુતોષ વધે છે, એવાની શક્તિ પણ વધે છે

૭ અભય-જે સત્યપગયણ રહેવા ચાહે, તે ન તો ખત-ખિજદરીથી ડરે, ન સરકારથી ડરે, ન ચોરોથી ડરે, ન ખિમાગી કે મૃત્યુથી ડરે, ન કોઈના છુરા માનવાથી ડરે

૮ અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ-આલાડછેટ એ હિંદુધર્મનું અંગ નથી, એટલું જ નહિ, પણ તે એક પ્રકારનો સડો છે,

વહેમ છે પાપ છે અને તેનું નિવારણ કરવું એ પ્રત્યેક દિલ્લુનો ધમ છે

૬ શરીરશ્રમ-જેનું શરીર કામ કરે છે એવા સ્ત્રી-પુરુષોએ પોતાનું શરીરનું સવ કામ જે પોતે કરી શકે તેવાને મોઝ હોય તે ખુબ કરવું એક એક અને વિના કારણ ધીરની સેવા ન લેવી એક એક જે પોતે મહેનત ન કરે એને ખાવાનો હક ન શો હ ?

૧ સર્વધર્મસમસાવ-આપણે જેટલા આદર આપણા ધમનો કરીએ છીએ, એટલા જ આદર અન્ય ધર્મોનો પણ કરવો એક એક ન્યાયની વૃત્તિ હોય ત્યાં એક-બીજાનો વિરોધ સલાવી શકતો નથી કે પરધર્મીને પોતાના ધર્મમાં લાવવાની કેમગીશ જ થઈ શકતી નથી. બધેકે હમેશા પ્રાર્થના એવી જ કરવી એક એક કે જે સવ ધર્મોમાં પહેલા દોષને દૂર કરે.

૧૧ સ્વદેશી-પોતાની આસપાસ રહેનારોની સંવાદમાં એકત્રિય થઈ જવું એ સ્વદેશી-મત છે જ નિકટમાં રહેવાની સેવા એકીને દૂર રહેવાની સેવા કરવાને દોષ છે તે સ્વદેશીનો ભાગ કરે છે

સ્વનાદમકે કામ કરમ માટે પૂનમ જાણીએ ૧૬ સુદાઓ રજૂ કરેલા, તે તેમની જ જાણમાં જાણી રજૂ કરુ છું

સ્વનાદમકે કામકરમ

૧ કોમી એકતા-એકતાનો અર્થ માત્ર રાજનૈતિક

એકતા નથી તેનો સાચો અર્થ તો છે દિલની દોસ્તી કે જે તોડી ન તૂટે આવી એકતા પેદા કરવા માટે સહુથી પહેલી જરૂરીઆત એ વાતની છે કે કેંગ્રેસજન તથા કોઈ પણ ધર્મને માનનારો, પોતાને હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, ચહૂદી બધી કોમનો સમજે

૨ અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ-હરિજનોના મામલામા તો દરેક હિંદુએ એ સમજવું જોઈએ કે હરિજનોનું કામ એ પોતાનું જ કામ છે

૩ મદ્યનિષેધ-અફીણ, ઠાંડૂ વગેરે વસ્તુઓના વ્યસનમા ફસેલા આપણા કરોડો લાઈ-અહેનોને લવિખ્યની સરકારની મહેરબાની અથવા મરણ પર છોડી શકીએ નહિ આ વ્યસનના પળમાથી છોડાવવાના ઉપાય શોધવા જ જોઈએ

૪ ખાદી-ખાદીની મતલબ છે દેશના સર્વ લોકોની આર્થિક સ્વતંત્રતા અને સમાનતાનો આરભ ખાદીમા જે ચીજો સમાયેલી છે, તે બધીને ખાદીની સાથે અપનાવવી જોઈએ. ખાદીની એક મતલબ એ છે કે આપણામાથી દરેકે સંપૂર્ણ સ્વદેશીની લાવના વધારવી અને ટકાવવી જોઈએ

૫ ગ્રામોદ્યોગ-હાથે દળવું, હાથે ફૂટવું, હાથે આટકવું, સાથુ બનાવવો, કાગળ બનાવવા, દીવાસળીઓ બનાવવી, ચામડા ફેળવવા, તેલ કાઢવું વગેરે સામાજિક જીવનને માટે જરૂરી અને મહત્વના ધંધાઓ વિના ગામોની આર્થિક સ્થિતિ સંપૂર્ણ થઈ શકતી નથી

૬ ગામડાંની સફાઈ-દેશમા જગાએ જગાએ સુદર

અને મનોહર નાના નાના પામજીઓને ત્યાં ઉકડેલા
પામજીઓ તેવા મગ છે આનો ફલ છે કે આ પામજીઓને
ફરેક રીતે સફાઈના નમૂના મનાવવા.

૭ ધુનિમાઠી તાક્ષીમ—ધુનિમાઠી તાક્ષીમ હિંદુસ્તાન
ના તમામ બાગકેને, તે પાનના રહનાન હી અથવા શહેરોના,
હિંદુસ્તાનના બધા મેષ તત્વા સાથે ભેડી છે છે આ તાક્ષીમ
બાગકેના મન અને શરીર બંનેને વિકાસ કરે છે

૮ પ્રૌઢશિક્ષણ—આ પણ મોટી ઉંમરના દેશવાસીઓને
મૌખિક સીધી વાતચીત ઠાત સાથી શબ્દનૈતિક શિક્ષા આપી

૯ સ્ત્રીમુક્ષાર—સ્ત્રીને પેતાની મિત્ર અથવા સાથી
મનવાને બદલે પુત્રને પેતાને તેને સ્વામી માનેલો છે
કેમિત્રવાળાઓની જે ખાસ ફળ છે કે તેઓ નીચે પડેલી
હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓને હાથ પકડીને ધિતી કરે

૧ આરોગ્યના નિર્ભયોનુ શિક્ષણ—બીજા દેશની
સરખામણીમાં આપણા દેશની પ્રવૃત્તિ વધારે મૃદુ અને
મુખ્ય કારણ જે જરીબી છે કે ? દેશવાસીઓના શરીરને
કેતરીને ખર્ચ રહી છે પરંતુ જેઓને આરોગ્યના નિર્ભયોનુ
ઠીક ઠીક શિક્ષણ આપવામા આવે તો તેમા પ્રવૃત્તિ પ્રગટો
કરી શકાય.

આરોગ્યનાર પરીબે ત્યારે આરા યવા માટે પેતાના
સાધનોની મર્યાદા પ્રમાણે પ્રાકૃતિક બિહિત્રા કરવી ભેદભે

૧૧ પ્રાતીમ વાપા—હિંદુસ્તાનની મહાન બાપાઓની
અવધાનના કારણે હિંદુસ્તાનને જે જેકદ નુકશાન થયું છે

તેનો કોઈ અદાજ આપણે કાઠી શકતા નથી ત્યાં સુધી જન સાધારણને પોતાની ઝાલીમાં લડતના દરેક પગથિયા કે કંઠમને સારી રીતે સમજાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આપણે કેવી ગીતે આશા રાખી શકીએ કે તેઓ એના પોતાનો હિસ્સો આપે ?

૧૨ રાષ્ટ્રભાષા—સમસ્ત હિંદુસ્તાન સાથે વ્યવહાર કરવા માટે આપણને ભારતીય ભાષાઓમાંથી એક એવી ભાષાની જરૂર છે કે જે આજે વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં લોકો બોલતા અને સમજતા હોય અને બાકીના લોકો જેને ઝટ શીખી શકે તે ભાષા હિંદી (હિંદુસ્તાની) જ હોઈ શકે

૧૩ આર્થિક સમાનતા—આર્થિક સમાનતાને માટે કામ કરવાની મતલબ એ છે કે મૂડી અને મજૂરી વચ્ચેના અંધડાઓને હુમેશ માટે મિટાવી દેવા જે ધનવાન લોકો પોતાના ધનને અને તેના કારણે મળનારી સત્તાને પોતે જ ચાલુખુશીથી છોડી દે અને સહુના કલ્યાણ માટે સહુની સાથે મળીને વર્તવાને તૈયાર નહિ થાય તો એ સમજવું કે આપણા દેશમાં હિંસક અને યુનખાર ક્રાંતિ થયા વિના રહેશે નહિ

૧૪ ખેડૂત—સ્વરાજ્યની ઈમારત એક જળરહસ્ત વસ્તુ છે, જેને ધનાવધામાં એ સી કરોડ હાથોતુ કામ છે આ ધનાવધારાઓમાં ખેડૂતોની તાકાત મહુથી મોટી છે સાચું તો એ છે કે સ્વરાજ્યની ઈમારત ધનાવધારાઓમાં મોટા ભાગે (૮૦ ટકા) તે જ લોકો છે, એ માટે અસલમાં ખેડૂત એજ કેન્દ્ર છે, એવી હાલત પેદા કરવી જોઈએ

૧૫ મજૂર-અમદાવાદના મજૂર-સંઘના નમૂનો સમસ્ત હિંદુસ્તાન માટે અનુકરણીય છે કેમકે તે શુદ્ધ ગૃહિણી જીવન પર ઊભેલા છે મારું જાણે તેમ હું હિંદુસ્તાનની બધી મજૂરસંસ્થાઓનું સચાલન અમદાવાદના મજૂર-સંઘની નીતિ પર કરું.

૧૬ આદિવાસી-આદિવાસીઓની સેવા પણ સ્વનામક કામકેમનું એક અંગ છે સમસ્ત હિંદુસ્તાનમાં આદિવાસીઓની વસ્તી બે કરોડ છે તેમ માટે કેન્દ્રીય સેવકો કામ કરી રહેલા છે છતાં તેમની સખ્યા પૂરતી નથી.

૧૭ કુષ્ઠ રોગી-આ એક બહાનમ રાજ છે છતાં આ નવામાંથી ૭ કરોડ કે આગળ વધેલા છે તેમની માફક કુષ્ઠ રોગી પણ આ નવા સમાજનું અંગ છે તેમને નકલિત બે છે કે ૭ કુષ્ઠ રોગીઓની ચારસલાખની સહુલ વધારે જરૂર છે તેમની આપણે ત્યાં જાણી-જુઝીને ઉપક્રમ કરવામાં આવે છે.

૧૮ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થી અવિધ્યની આશા છે આ નવજીવન શ્રી અને પુરુષોમાંથી તેમ જ સ્ત્રીઓમાંથી નેતાઓ તૈયાર થવાના છે વિદ્યાર્થીઓએ હલખંધીવાગી પદ્ધતિય રાજનીતિમાં ઠીક પણ સામેલ થવું ન જોઈએ તેમજ સંસ્કૃતિક હવાસો પામવી ન જોઈએ બધા વિદ્યાર્થીઓએ સેવાને માટે શાસ્ત્રીય શિક્ષણને કાવળું જોઈએ પોતાને જોડવા-પહેરવા માટે તેઓ હમેશા ખાલીને ઉપયોગ કરે.

૧૯ ગોપસેવા-ગોપસેવા મને બહુ પ્રિય છે મને કોઈ

પૂછે કે હિંદુધર્મનું સહુથી મોટું બાહ્ય સ્વરૂપ શું છે, તો હું તેને ગોરક્ષા બતાવું અને વર્ષોથી દેખાઈ રહ્યું છે કે આપણે એ ધર્મ ભૂલ્યા છીએ દુનિયામાં એ એવો કોઈ દેશ નથી નહિ કે જ્યાં ગાયના વશની હિંદુસ્તાન જેવી કંઈકી હાલત હોય

ગાધીવાદને વધારે સ્પષ્ટ સમજવા માટે નવલખન કાર્યાલય-અમદાવાદ તરફથી પ્રકટ થયેલું સાહિત્ય વાચવું જોઈએ.

[૧૬]

વ્યવસાયનો વિકાસ

અષ્ટેમ્બર માસમાં મારા મોટાભાઈ શામળભાઈની તબિયત વધુ લથડી હૃદયરોગના હુમલા અવારનવાર થવા લાગ્યા, એટલે મેં દેશમાં (કાંઈમા) જઈને તેમની સેવા કરવાનું સુનામય માન્યું હું બ્રહ્મદેશમાંથી પાછો ફર્યો, ત્યારે તેમની સાથે જે માત્ર ગૃહી હતો અને તબિયત સુધરતી લાગી, એટલે જ સુખઈ થઈ હૈદરાબાદ ગયો હતો પણ પાછળથી તબિયત સુધરવાને બદલે બગડવા લાગી ઉપચારો બરાબર ચાલુ હતા, પણ તેને અક્ષમતા મળી ન હતી કોઈકે ઠીક જ કહ્યું છે કે 'હે મનુષ્ય! રોગ, જરા અને મૃત્યુ એ ત્રણ મહાન શત્રુઓ તારી પાછળ પડેલા છે, માટે તાગથી થાય તેટલું સુકૃત કરી લે જો ગફલતમાં રહ્યો તો પરતાઈશ'

મારા આવ્યા પછી કંઈકે સારું લાગવા માડ્યું આ અસ્થામા ગચબહાદુર શેઠે વીરજી ડાયાભાઈનો તાર મળ્યો કે

મે સ્કાટ પરી ગરૂ કરી છે અને તમારે રીવાઝીથી તેમા જોવાનું છે માટે મુબર્ક બારા ત્રણ દિવસ બાદ કરી તેવા જ તાર મારા આ વખતે શામલુબાઈએ કમ્પુ કે હવે મને ઠીક લાજ છે માટે તુ મુબર્ક બા મારુ મન માનતુ ન હતુ પણ તમણે ખુબ જ આગ્રહ કર્યા જોઈને હુ મુબર્ક થિય અને શેક થી વી ૭ આબાઈને મળ્યા માઠ તેમની સૂચનાથી નિઝામ સલ્તનતુ કામ કરવા માટે હૈદરાબાદ પાછો ફર્યો ત્યા થો ૧૪ દિવસમા સ્ત્રી શામલુબાઈના સ્વાવાસના હુ બદ સમાચાર તા થા મળ્યા.

તેમણે સરકારી અને સેવાભાવી જીવનથી ખૂબ જ સુવાસ માવજેલી હતી, જોઈએ તદુને કારે હુ મ થયુ અને ત્યા સદુથી વિશેષ, કારણ કે તેમણે મારા પર ધણુ ઉપકાર કરેલા હતા.

ખબહાદુર શેક વીરજી યજ્ઞબાઈએ હાનમ નમજી ક સ્ત્રીમાથી છૂટા થઈને હૈદરાબાદમા ચાલુ પીમગ્રી ૪ ૧૨થીના નામથી કામ શરૂ કરેલુ હતુ આ ક પનીમા તેજામા સ્ત્રી તસ્ત / તેની વ્યવસ્થાનુ કામ ને હાય થયુ અને કાસ્તના જુદા જુદા કારોમા તથા નિઝામના જ જીવવામા થોખા, બનાજ કડોળ, તેલીળીયા વગેરેની નિમશ કરવા માગી તેમા થોખા નિવાજ બધા કામો મારા માટે તેમજ ક પની માટે પણ નવા હવા નવુ કોત્ર નવી રીત, માફની બતાવે જોગખવી, તેની તેજ-મદી નમજવી બ્યારી સબ થો બાજવા વગેરે કાલ્લે મારે અહી ધણો જ રરિશમ કરવા પ તે, પરતુ તે હુ કોશથી કરતો હતો માત્ર મનમા એક વાત બરાબર

હસેલી હતી કે ‘ પશ્ચિમની રોટીમા જે મળ છે, તે અન્ય કશામા નથી ’

આ પેઢીનું કામ મારી જવાખદારીમા આગળ વધ્યું અને કેટલીક વાર તે તેણે સો વર્ષની ઝુની પેઢી કરતા પણ સારું કામ કરી બતાવ્યું, તેથી તેની ઘણી શાખ બધાઈ અને વ્યાપારીવર્ગમા તે સન્માનનીય બની આ પેઢીના કામ અંગે મારે સતત પ્રવાસ કરવો પડતો ત્યારે પેઢીની નિકાશ મોટા ભાગે દક્ષિણમા થતી, એટલે મહેસુર રાજ્ય, મદ્રાસ રાજ્ય, મલબાર વગેરે સાથે સંબંધો જોડવા પડતા આ પેઢીનું કામ કરતા મારા અગત સંબંધો ઘણા સારા બધાયા

આ વખતે શેઠ વીરજી ડાયાભાઈએ મુબઈ, કલકત્તા વગેરે સ્થળે પણ પોતાની પેઢીઓ ખોલી હતી અને પ્રદક્ષિણની જેમ ભાગ્યમા પણ સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી તેઓ સને ૧૯૪૪ના ઓગસ્ટ માસમા પહેલવહેલા હૈદરાબાદ પધાર્યા, ત્યારે અમે તેમનું ઉમળકાભેર સ્વાગત કર્યું હતું અને તેમને સન્માનવા માટે એક ખાસ સમારોહ યોજ્યો હતો તેમા હૈદરાબાદના આગેવાન વ્યાપારીઓ, અધિકારીઓ તથા સામાજિક કાર્યકરો વગેરેએ સારા પ્રમાણમા ભાગ લીધો હતો

આહી એ વાત પણ જણાવી હઉ કે આ વખતે નિઝામ રાજ્યમા મજકીય પરિસ્થિતિ ઘણી ખરાબ હતી દેશનેતાઓને આહી આવવાનો પ્રતિબંધ હતો અને જાહેરસભાઓ ભાગ્યેજ સારી ગઠાતી વાણીસ્વાત ત્ય તે બિલકુલ હતું જ નહિ જેઓ હરિજનપ્રવૃત્તિ કરતા તેમને પણ શકાની નજરે જોવામાં

આવતા અને ખાસીધારીની ઘણા પી તેની નિયમિત ખબર રાખવી, એ સી આઈ ૧. ખાતાની ખાસ ફરજ ગણાવી. તેથી હું બધા ત્યા જતો ત્યા મારી ખબર લેવાતી અને પૂછપરછ થતી, કારણ કે સી આઈ ૧ આ ખાસી ખબર જાપી દેતી બીજી રીતે કહું તો મારી સહીચલામતીનાં સરકાર બરાબર ખબર રાખવી કે લીકવાર સરકારી અધિકારીઓ અને અવસ્થાના પ્રશ્નો પૂછી તગ કમ્પા, પરંતુ મને તો બેમજ લાગતું કે પૂબ્ય બાપુજી તથા બીજા નેતાઓ દેશને માટે કેટલું સહન કરે છે? એના વિચારમાં આ સ્તામણી ગી વિચારમાં છે? અને હું જરામ હીલો પ થો નહિ. મારા અગ પર સ્ફેદ ખાહી પૂર્વવત્ શોભતી જ રહી અને તપ્તીય પ્રવૃત્તિઓમાં સ્વાસ્થ્યના ભાગ લેતો જ રહી.

સાથે જો પણ કહી કઈ કે અને ૧૯૪૫થી મે અહીં સુલતાન-ખજાર સમુદાય બાગમાં રહેવાતું રાખ્યું હતું કે બધા ભાઈ હીરજી કે સદાજ તથા ભાઈ બીમશી ડુગરશી તેમજ બીજા પણ ઘણા યોગબાણુ-પીછાણુવાળા રહેતા. મારા ધર્મપત્ની અમૃતબાઈ પુત્ર ખીસ્તજીલ અને નાનાં પુત્રી કાતા બધાને અહીં જોઈ ગયું હતું હું મધ્ય સિવામનો મારો સમજ તેમની સાથે આનંદમાં સ્વીત કરતો હતો. ક્ય વખ બાદ બ્યારે દેશબાહ્યમાં સોમજીવુક્રમાં મારી મલિહીતુ કાપલિયા નિયામ સુ ત્યારે જ મે આ સ્થાન છોડ્યું હતું.

નાનું કામ સારી રીતે કરીએ તો તેનાથી મોટા કામોની યોગ્યતા આવે છે અને જો મોટું કામ સારી રીતે કરીએ તો

તેનાથી મોટું કામ કરવાની યોગ્યતા આવે છે આમ જે જે કામો પ્રાપ્ત થતા જાય, તે દિલ દર્દને સારી રીતે કરવાથી જ પ્રગતિ કે વિકાસ સાધી શકાય છે

જેઓ નાના કામોને તુચ્છ સમજી તેના તરફ ઘેરફેર રહે છે, તે મોટા કામો કરવાની યોગ્યતા કેળવી શકતા નથી અને પરિણામે પ્રગતિ કે વિકાસ સાધી શકતા નથી

ધનાઢય માણસો પણ પોતાના પુત્રોને કેળવવા માટે પ્રથમ સામાન્ય કામમાં જોડે છે અને તેનો અનુભવ થયા પછી જ મોટા કામો સોંપે છે જે અનુભવ વિના મોટું કામ સોંપવામાં આવે તો છબ્બરડા વળે છે અને ઘણું નુકશાન થાય છે બીનઆવડતવાળા માણસોના હાથમાં કારભાર આવવાથી પેઢીઓ ઉઠી ગયાના અનેક દાખલાઓ આપણી નજર સમક્ષ આવ્યા જ કરે છે

શાહ બીમશી ડુંગરશી કંપનીમાં કામ કરતા શ્રી લક્ષ્મન-દાસ ગુપ્તા બી એ, એલ્એલ્ બી, સાથે મારો પરિચય થયો અને તે મિત્રતામાં પરિણમ્યો તેઓ આમ તો વીમાનુ કામ કરતા હતા, પણ રાજ્યના અધિકારી-વર્ગમાં સારી લાગવજ ધરાવતા હતા અને અહીં ના શ્રીમત વેપારીઓની જાણપિછાણવાળા પણ હતા

શાહ બીમશી ડુંગરશીની કંપનીમાં કામ કરતા બીજા મહત્વનો પરિચય શેઠ બકટલાલ બટ્ટાકાને થયો કે જેઓ રાયસાહેબ રામદયાળ ગાસીરામની પેઢીના મુખ્ય કાર્યકર્તા હતા આ પેઢી એ-સવાસો વર્ષની જુની હતી અને સ્ટેટ બેંકના

આવતા અને ખાલીધારીની સાજા પડી તેની નિમ્નલિત ખબર સુખવી એ સ્ત્રી આઈ ૧. ખાખાની ખાસ કૃત્ય જણાવી તેથી હું જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં મારી ખબર દેવાતી અને પૂછપરછ વતી, કાસ્તુ કે સ્ત્રી આઈ ૧ આજાથી ખબર આપી દેવી. બીજી રીતે કહું તો મારી સહીનવામતીની સરકાર બરાબર ખબર સાખતી કે લીકવાર સરકારી અધિકારીઓ અને વ્યવહારના પ્રકાશ પૂછી તજ કરવા. ૧૨૧૦ મને તો એમજ લાગતું કે પૂજ્ય બાબુજી તથા બીજા નેતાઓ દેશને માટે કેટલું સહન કરે છે? એના હિસાબમાં આ સવામણી શી વિસાવમાં છે! અને હું જલ્પ દીલો પ યો નહિ મારા જ ૧. ૧૨ સુદેહ ખાલી પૂવક્ત શોખની જ રહી અને તપ્તીય પ્રવૃત્તિઓમાં મધ્યશક્તિ ભાગ લેતો જ રહી.

સાથે જો પણ કહી જઈ કે અને ૧૯૪૫થી મેં આહી સુલતાન-ખંઠાર ત્યુનાથ બાગમાં રહેવાનું રાખ્યું હતું કે જ્યાં ભાઈ હીંગલ દસરાજ તથા ભાઈ બીમરી કુ ૧૨૨થી તેમજ બીજા પણ મણા બોળખાણ-પીછાણવાળા રહેતા મારા ધર્મપત્ની અમૃતબાઈ પુત્ર ખીરજીવાલ અને નાની પુત્રી કાતા બધાને આહી ગોઠી જમું હતું હું મધ્ય સિવામનો મારો સમજ તેમની સાથે આનંદમાં વ્યતીત કરતો હતો. ૧૩૫ વય બાદ જ્યારે હૈદરાબાદમાં સોમાલજીવમાં મારી માલિકીનું કાપડિયા નિવાસ જમું ત્યાર જ મેં આ મ્યાન છેડ્યું હતું.

નાનું કામ સારી રીતે કરીએ તો તેનાથી મોટા કામોની શોખલા આવે છે અને જો મોટું કામ સારી રીતે કરીએ તો

તેનાથી મોટું કામ કરવાની યોગ્યતા આવે છે આમ જે જે કામો પ્રાપ્ત થતા જાય, તે દિલ દર્દને સારી રીતે કરવાથી જ પ્રગતિ કે વિકાસ સાધી શકાય છે

જેઓ નાના કામોને તુચ્છ સમજી તેના તરફ બેદરકાર રહે છે, તે મોટા કામો કરવાની યોગ્યતા કેળવી શકતા નથી ને પરિણામે પ્રગતિ કે વિકાસ સાધી શકતા નથી

ધનાદય માણસો પણ પોતાના પુત્રોને કેળવવા માટે થમ આમાન્ય કામમાં જોડે છે અને તેનો અનુભવ થયા છી જ મોટા કામો સોંપે છે જે અનુભવ વિના મોટું કામ પ્રપામાં આવે તો છબરડા વળે છે અને ઘણું નુકશાન થાય છે ખીનઆવડતવાળા માણસોના હાથમાં કારભાર આવવાથી રહીઓ ઉઠી ગયાના અનેક દાખલાઓ આપણી નજર સમક્ષ આવ્યા જ કરે છે

શાહુ બીમશી ડુંગરશી કે પનીમા કામ કરતા શ્રી લક્ષ્મન-દાસ ગુપ્તા બી એ, એલ્એલ્ બી, સાથે મારો પરિચય થયો અને તે મિત્રતામાં પરિણમ્યો તેઓ આમ તો વીમાનું કામ કરતા હતા, પણ રાજ્યના અધિકારી-વર્ગમાં સારી લાગવજ ધરાવતા હતા અને અહીં ના શ્રીમત વેપારીઓની જાણપિછાણવાળા પણ હતા

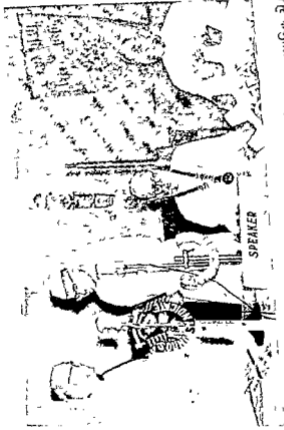
શાહુ બીમશી ડુંગરશીની કે પનીમા કામ કરતા બીજે મહત્વનો પરિચય શેઠ બકટલાલ બટ્ટકાનો થયો કે જેઓ રાયસાહેબ રામદયાળ ગાસીરામની પેઢીના મુખ્ય કાર્યકર્તા હતા. આ પેઢી એ-સવાસો વર્ષની જુની હતી અને એ. ૧૦.

जेरटी प्राकरनु काम करती हती. श्री एक वाद्यणु अहुका
 आदी नहन्ता केअसनी प्रवृत्तियेआमा वा । वंता अनं मास्वाजी
 समाजमा पक्षु प्रतिष्ठाअसु ध्यान धरावता सु अहृमा तेओ
 गोपीवास अहन्वावना नामथा अनाअ तसिजीसा शराही
 तथा गीअना अग नु काम कन्ता हता.

माहे शेक अकवाहणु अहुकाने अवारनवार मणवतु
 शतु क अ के अ वेग मा हु अजया हता तेवो अ वेपार
 तेओ अहु कन्ता हता. अक वा तेमले अमारी पदी साये
 मगीने कयसिअनी निमशना भोग अग मणवतु नकी
 कहेसु अे के अे काटा सभोजवशात् मणेवो नहि. वगी
 सामाजिक कार्यअसने अहु अमे पक्षी वा मणवा अेकवार
 श्री लछमनदास सुप्ताअे मने अहुं के अे तमारी अिअ ह्ये
 तो शेक अकवाहणु बागीदारीमा काम करवा अु अे आधी
 स १६४४ ना ह्ये ना विवसे अमे अहु अहु अेग दमा
 अने बोरी वातअीत यमा आह अणेय अहुअे बागीअ अनी
 अहुका कपनीना नामे काम आहु करवानु नकी कसु

शाह बीमशी अुअरणी कपनीमा मने वजतर सारे
 मणेअ, अहु हु ते कपनीने रीतअरनेओ वा लीअर न हते
 तेथी अवनअ बागीदारीनु काम प्राप्त अता अने शप्ते पक्षु
 सारी मणता अे आ रीते वा लीअर तरीके अेअवानु नकी
 कसु हतु अही पक्षु शाह बीमशी अुअरणी कपनीनी
 माअेक अकअाने कुअ हार मात हाअमा मूआये अते.

आ अरले हु शाह बीमशी अुअरणी कपनीमाथी

દેહરાબાદ રોટરી ક્લબની ૩૨૯ સેન્ડ વેલ્ફેર કમીટી તરફથી સુતે ૧૯૬૨-૬૩ નો ઉત્તમ સામાજિક સેવા માટેના શ્રીસ રોટરી ક્લબના માજી ગવર્નર ડૉ શ્રી રામભાગરી શ્રી ટોકરશી લાલજી નાપરિયાને અર્પણ કરી રહ્યા છે. બાબુમા રોટરી ક્લબના પ્રમુખ શ્રી ઇ. જી. તારાચોર તથા માનદ મંત્રી શ્રી પલ્લવી બેડેલા છે.

ॐ हा कापडिया कपनीच्या कायवाळकातु सामूहिक दरम सने १८४८

१५३१ नोव्या अंश री. मुला संख्या ७६ सास ७ हा अंत ७७ श्री राकली वासल हायिमा बोड्या ७

ટૂટો થયો અને તેનું કામ શ્રી લીમશીભાઈ ડુગરશીને સોંપ્યું તેમણે આ કંપનીનો સારો વિકાસ કર્યો

સ ૨૦૦૧ના કારતક સુદિ ૧ થી બદ્દુકા કંપનીનું કામ ચાલુ કરવામાં આવ્યું અને તે બદ્દુકા આગળ વધવા લાગ્યું આ કંપનીનો સર્વ વહીવટ મારા હસ્તક હતો, એટલે ખરીદ-વેચાણ, નાણાકીય સ્થિતિ, નવા એજન્ટોની નિમણૂક વગેરે પર ખાસ ધ્યાન આપવું પડતું

શ્રી ગુપ્તા સરકાર તથા રેલવેને લગતું કામ સલાખતા તથા અંગ્રેજી પત્રવ્યવહાર પર ધ્યાન આપતા

શ્રી બકટલાલ તો માત્ર મૂઠી રોકનારા ભાગીદાર હોઈ તેમના માથે કોઈ જવાબદારી ન હતી તેઓ હિંમતમાં આવે ત્યારે પેદીમાં આવતા અને સામાન્ય માહિતી મેળવી સતોષ પ્રદર્શિત કરતા

અમે પહેલા જ વર્ષે અનાજ, કઠોળ તથા તેલીખીયાની સારા પ્રમાણમાં નિકાશ કરી અને તે કામ ઉત્તરોત્તર વધતું જ રહ્યું

સ ૨૦૦૪ના કારતક સુદિ ૧ થી શ્રી બકટલાલજી બદ્દુકાના ભાઈઓ પણ આ કામમાં ભાગીદાર તરીકે બેઠાયા તે વખતે કંપનીનું નામ 'બદ્દુકા કાપડિયા કંપની' કરવામાં આવ્યું આ વખતે આ કંપનીનું વાર્ષિક કામ લગભગ રૂપિયા ૫ દોઢ થી બે કરોડ સુધી પહોંચ્યું હતું અને હૈદરાબાદ રાજ્યના તમામ સ્ટેશનોથી અમારી કંપનીનો માલ બહારગામ ચડતો હતો આ કંપનીએ માલોની બહારગામ ખાતે નિકાશ કરવા

ઉપરાંત કેન્દ્રીક ઓર્થોક્ષીયો તથા સાર્કોક્ષીયો બાડે લઈને ચલાવવાનું કામ પણ શરૂ કર્યું હતું એ ગીતે તાદ્દરમાં અગોષ્ટ ઓર્થોક્ષીય, ગનાપુત્રના ગનાપુત્ર ઓર્થોક્ષીય મહે-સુદામાદના મહેસુદાબાદ ઓર્થોક્ષીય વગેરે ચલાવી હતી, પણ સુખ્ય કામ ત્યાં નિકાશનું જ રાખ્યું હતું.

ત્યાર પછી જ્યાં સુબઈ જાને મકનસાલ ધીરજલાલની કપની નામથી એક પેટી ચાલુ કરવામાં આવી હતી તેમાં મકનસાલ એ બકટલાલ શેઠના ટીકણનું નામ હતું અને ધીરજલાલ એ માન ટીકણનું નામ હતું આ પેટી અમારા સુબઈમાં આવતા માલનું વેચાણ કરતી હતી આશરે ત્રણ વર્ષ પછી એ સ્વતંત્ર કામ શરૂ કરીને ધીરજલાલ ટેક શીની કપનીના નામથી એ કામ વ્યાજુ રાખ્યું.

આ વખતે સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ પણ ત્યાં પ્રમાણમાં ચાલતી હતી, જેનો પરિચય હવે પછીના પ્રકરણમાં આપેલા છે.

[૧૭]

પૂજ્ય ગાધીજીનું મહાપ્રયાણ

સને ૧૯૨૨ માં પૂજ્ય ગાધીજીએ પ્રવર્તવિષુ સિદ્ધ છેડો નું સૂત્ર આપરે સફળ થયું અંગ્રેજોએ બધી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરીને સને ૧૯૨૭ ના એપ્રિલ માસની ૧૪ તારીખે સત્રિના બા વાગે સત્તાના સૂત્રો ઠેકા મૂક્યા, પણ તે વખતે કુર્મિલ મુસદ્દીનીરીનો પ્રયોગ કરીને બાસ્તના ભાગલા પાયા અને સકિસ્તાન ભીનું કર્યું.

તા ૧૫ મી ઓગસ્ટે દિલ્લીના લાલ કિલ્લા પર પહોંચી ત્યાંહરલાલ નહેરૂના હાથે ત્રિરંગી ઝંડો ફરક્યો અને ભારતે માઝાદીનો ઉત્સવ માણ્યો, પણ તેનો આનંદ લાગ્યો વખત થાવ્યો નહિ પાકિસ્તાનમાં હિંદુઓની ભય કરૂં પૂનરેણ થઈ અને ભારતની સરહદના લોકોએ તેના વળતા જવાખ રૂપે ઘણા મુસલમાનોની હત્યા કરી

પૂન્ય ગાંધીજીએ જીવનભર કેમી એકતાનો પ્રચાર કર્યો હતો તેમની એવી દૃઢ માન્યા હતી કે સ્વરાજ્ય તો આવશે જ પણ આપણામાં કેમી એકતાસ નહિ હોય, તો આપણે એ સ્વરાજ્ય જોગવી શકીશું નહિ ભારતના ભાગલા પડે એ વિચાર તો તેમને અસહ્ય જ હતો, પણ ભવિતવ્યતા એવી જ નિર્માયેલી હતી, એટલે આખરે ભારતના ભાગલા પડ્યા અને આ રીતે કેમી કડવાશનો દાવાનળ ભભૂકી ઉઠ્યો

પૂન્ય ગાંધીજીએ એ દાવાનળ એટલવવાની ચેષ્ટા કરી તો નથુરામ ગોડસે નામના એક હિંદુ ભાઈએ કેમી માનસથી ઉશ્કેરાઈ જઈને દિલ્લી ખાતે તેમના પર ગોળી ચલાવી એ હીંચકારા હુમલામાંથી બચી શકાય એમ તો હતું જ નહિ પૂન્ય ગાંધીજી સર્વ સ્થિતિ પારખી ગયા અને તેમણે 'હે રામ !' એટલું જોલી મહાપ્રયાણ કર્યું

આ સમાચાર તરત જ રેડિયો મારફત સર્વત્ર ફરી વળ્યા અને હાહાકાર મચી ગયો જેમણે પોતાનું સમસ્ત જીવન દેશના ચરણે ધર્યું અને તેની મુકમ્મિલ આઝાદી માટે અનેક પ્રકારની ચાલનાઓ સહન કરી, તેમનું આટલું વહેલું

ઉપસત કે સીક ઓફિસીયો તથા રાઈસમીયો બાડે લઈને
 ચલાવવાનું કામ પણ શરૂ કર્યું હતું એ રીતે તાદુરમા
 અગ્રેસ ઓફિસીયલ ઇન્ડાપુરમા ગનાપુષ ઓફિસીયલ, મહે-
 સુબાબાદમા મહેસુબાબાદ ઓફિસીયલ વગેરે ચલાવી હતી, પણ
 સુખ્ય કામ તો નિકાશનું જ રાખ્યું હતું

સ ૨૦ જમા સુબાઈ ખાતે મહનલાલ ધીજ્જલાલની
 કંપની નામથી એક પેઢી વ્યાજુ કરવામા આવી હતી, તેમા
 મહનલાલ એ જ કટલાલ શેઠના ડીકરણુ નામ હતું અને
 ધીજ્જલાલ એ મા. ડીકરણુ નામ હતું આ પેઢી અત્યંત
 સુબઈમા આવતા માણનું વેચાણુ કરતી હતી આશરે ૧૫૫
 વખ પછી એ સ્વતંત્ર કામ શરૂ કરીને ધીજ્જલાલ ટોકરશી
 ની કંપનીના નામથી એ કામ વ્યાજુ રાખ્યું

આ વખતે આમાજિક પ્રવૃત્તિઓ પણ તારા પ્રમાણમા
 ચાલતી હતી, જેનો પરિસ્થ હવે પછીના પ્રકરણોમા આપેલો છે

[૧૭]

પૂજ્ય ગાધીજીનું મહાપ્રયાણ

સને ૧૯૪૨ મા પૂજ્ય ગાધીજીએ પ્રવતવિહુ હિંદ
 ઉદ્દેશુ તુ સૂત્ર આગરે સફળ થયું બમ્બેએને જામી પરિસ્થિતિને
 ખ્યાલ કરીને સને ૧૯૪૭ ના ઓગસ્ટ નામની ૧૪ તારીખે
 શરિના બાર વાગે અત્યાંત સૂચો હેઠ મૂક્યાં, પણ તે વખતે
 કુવિલ સુમરીગીરીને પ્રયોજ કરીને બાસ્તના બાગલા પાસમા
 અને પાકિસ્તાન ઉજી કર્યું

તા. ૧૫ મી ઝોજસ્ટે દિલ્લીના લાલ કિલ્લા પર પહોંચી જવાહરલાલ નહેરૂના હાથે ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવ્યો અને ભારતે આઝાદીનો ઉત્સવ માણ્યો, પણ તેનો આનંદ લાભો વખત ઘણાં નહિ પાકિસ્તાનમાં હિંદુઓની ભય ઠર પૂનરેશન થઈ અને ભારતની સરહદના લોકોએ તેના વળતા જવાબ રૂપે વહા મુસલમાનોની હત્યા કરી

પૂન્ય ગાંધીજીએ જીવનભર કેમી એકતાનો પ્રચાર કર્યો હતો તેમની એવી દૃઢ માન્યતા હતી કે સ્વરાજ્ય તો આવશે જ પણ આપણામાં કેમી એકતાનું નહિ હોય, તો આપણે એ સ્વરાજ્ય લોગવી શકીશું નહિ. ભારતના ભાગલા પડે એ વિચાર તો તેમને અસહ્ય જ હતો, પણ ભવિતવ્યતા એવી જ નિર્માયેલી હતી, એટલે આખરે ભારતના ભાગલા પડ્યા અને આ રીતે કેમી કડવાશનો ઠાવાનજ ભબૂદ્ધી ઉઠ્યો

પૂન્ય ગાંધીજીએ એ ઠાવાનજ એકલવણની એથા કરી તો નથુરામ ગોસ્વે નામના એક હિંદુ ભાઈએ કેમી માનસૂત્રી ઉશ્કેરાઈ જઈને દિલ્લી ખાતે તેમના પર ગોળી ચલાવી એ હીચકારા હુમલામાથી ખચી શકાય એમ તો હતું જ નહિ. પૂન્ય ગાંધીજી ત્યાં સ્થિતિ પારખી ગયા અને તેમણે 'હે રામ।' એટલું બોલી મહાપ્રયાણ કર્યું

આ સમાચાર વસત જ રેડિયો મારફત મર્વાજ કરી વહ્યા અને હાહાકાર મચી ગયો. જેમણે પોતાનું સમસ્ત જીવન દેશના સરજો પશું અને તેની મુક્તિમિલ આઝાદી માટે અનેક પ્રકારની ચાલનાઓ સહન કરી, તેમનું આટલું વહેલું

અને આ રીતે મહાપ્રસાદ થયો, ઈવી પ્રપના તો કોઈને જ આવેલી નહિ.

આ વખતે હું લખપ્રસાદ પર મુજબ આવેલો હતો અને જમણુમા ભાગ લેવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યાં આ સમાચાર મારા સામળવામા આવ્યા કે અને વીતી કરતા પણ વિશેષ આવકો લાગ્યા. મારું હૈમુ સુનમૂન બની ગયું કુદુબ કે નસારની સવ વ્યક્તિઓ કરતા પૂજ્ય ગાધીજીનું સ્થાન માથા હુદમમા વધારે ઉચ્ચત હતું.

મે તબ્ત / વિમાનમાગે દિલ્લી પહોચી ત્યાંને વિચાર થયો કે તેમની સ્મરણાત્યાત્રામા ભા. હઈ શકું પણ જોઈલો હતભાગી કે વિમાનની તીકી / મગી શકી નહિ.

તેજ રાત્રે રીઠિયોમા વ્યાખ્યાન સામળ્યુ મત.કલ્પમા અત્યંત વ્યથા તથા ગમગીની હતી. પૂજ્ય બાપુજીએ બાલ્ક તેમ / વિશ્વને માનવતા સાથે નિભરતા શીખવી. અગત માન જીવનમા તેા તેઓ પ્રેરણાતમક મહાન બજારૂ / હતા તેમજ આધ્યાત્મિક જીવનમા પ્રાણ સિધ્ધતા હતા. આવા પ્રાણધારા બાપુજીની વચ્ચેની વિદ્યાવમા ડેશના દરેક નાગરિકની ફરજ અને ખાસ કરીને તેમના નિકળ સહવાસમા આવનાર તથા તેમના પ્રત્યે મહાધાન ફરકની ફરજ આ સમયે બાપુજીએ બતાવેલ માર્ગે કઈક કરી છૂવાની હતી તેમના અધૂન કાર્યોને પૂરા કરવાની હતી. બાપુજીને દેહ ગયો પણ તેઓ અમર હતા. મુ. મુગ મુખી ભાસ્ત તેમજ વિશ્વ તેમને ભૂલી શકે તેમ ન હતું પરિત નહોડૂ તથા સસ્થાર આજ સંદેશ

આખો મેં બાપુજીને અતરથી પુન પુન શ્રદ્ધાજલિ આપી અને હું ખિત મને હૈદરાબાદનો માર્ગ પકડ્યો.

અહીં હું કેએસના સેવક તરીકે બહોર રીતે બહાર પડ્યો ન હતો, પણ તેની પ્રવૃત્તિમા મારો નસ્ર હિન્સો આખ્યા કરતો હતો, તેથી ઘણા કાર્યકર્તાઓના સપર્કમા આવ્યો હતો અને મિત્રતા બધાઈ હતી ખાદી અગેના કાર્યમા શ્રી રામકૃષ્ણ ધૂતણ મારા ખાસ મિત્ર બન્યા હતા.

પૂજ્ય ગાંધીજીના અસ્થિવિસર્જનની ક્રિયા તા ૧૨-૨-૪૮ના રોજ અહ્મદાબાદ-ત્રિવેણીસ ગમ ખાતે થવાની હતી, તેમા અમે બધા મિત્રોએ લાગ લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે માટે ખાન વિમાન રોકી લીધું તા ૧૧-૨-૪૮ના રોજ વીશ જણ અહ્મદાબાદ પહોચ્યા.

ત્યારે ઉત્તર પ્રાતાના ગવર્નર શ્રી સરોજિની નાયક હતા તેમના પુત્રી લીલામણી પણ અમારી સાથે જ વિમાનમા હતા અહીં એટલું સ્પષ્ટ કરવું જરૂરી છે કે શ્રી સરોજિની દેવીનું નિવાસસ્થાન હૈદરાબાદમા જ હતું અને તેમના કુટુંબીજનો ત્યાજ રહેતા હતા.

તે માળે બધા નેતાઓ દિલ્લીથી તેમજ અન્ય સ્થળેથી ખાન વિમાનમા અહ્મદાબાદ આવી ગયા હતા લોકોનું તે પૂછવું જ શું ? તાળેતરમા કુલમેળો પૂરો થયો હતો, તેના કરતા પણ વધારે ગીટીં જામી હતી આશરે ૨૦ થી ૨૫ લાખની માનવમેદની આ પ્રમગમા લાગ લેવા માટે ઉમટી હતી.

માળે સાડાપાચ વાગ્યે શ્રી સરોજિની દેવીને મળવા

ગયા ત્યાં સરદાર વસ્ત્રબનાઈ પટેલની સુલાકાત થઈ તેમણે હૈદરાબાદના હવાઈ પુછાણા વ્યાજ વખતે નિઝામ સલ્તનતમાં સ્વાકારોની ચળવળ પુનઃશરૂઆત થાકતી હતી.

જમારાનાના હરેકે હૈદરાબાદ રાજ્યની સ્થિતિ અને હેવાલો આખા તેમજ કેટલાકનો ખ્યાલ એવો હતો કે ભારત સરકાર જ્યારે પગલાં ભરશે ત્યારે નિઝામ રાજ્યની સહાર આરી એવી ખુવારી થશે જે જ્યાં સુધી માગ વિચારો દર્શાવેલ કે નિઝામ રાજ્યની સહિત ભારત સરકારની સરખા મણીમાં કશી જ વિચારતા નથી.

સરદારે બધાનું આજગી લીધા પછી કહ્યું કે હૈદરાબાદના કિંદુઓને કહેલો કે તેઓ ઇસ્લામ નહિ અને પાતાનો ધર્મ છોડે નહિ. નિઝામ સલ્તનત ભારતના પાંચ ભાગ છે એ પેટનું ગૂંચ પાકવા હું ચૂકળ જોષપરશન કરીશ. તેમજ પેઠાની ખુવારી થશે નહિ. તમે બધા બચવર હિંમત રાખો.

ખીલાફતે બાપુના અધિને કુલ હાઈને રોસમલ ટ્રેન આવી પહોંચી. બાપુજીના ત્રણ અતેવાનીઓ ભારતની ખૂબ મચાવના તેની આશીર્વાદ આપેલા હતા.

નવેમ્બર સરદાર તથા અન્ય નેતાઓએ અધિકારને પોતાના હાથે નીચે ઉતાર્યો અને અન્ય તરફથી તૈયાર કરેલા સ્વપ્નમાં જોડાયેલા આ સ્વપ્નને ઉપાડીને તેઓ ટ્રેનની બહાર ઘાબ્યા અને તેને ઉત્તમ રીતે શણગારેલા વાહનમાં મૂક્યો. ત્યાંથી ત્રિવેણીસગમ તરફ આવે માહલની યાત્રા ચરૂ થઈ આ દરમિયાન મારી જીવનીમાં કંઈપણ બૂલી શકીશ નહિ.

શ્રીરામ વનવાસે આલ્યા ત્યારનું વર્ણન કવિઓએ કર્યું છે તેમા મનુષ્ય, પશુપક્ષી તથા આડને પણ કલ્પાત કરતા બતાવ્યા છે તે પ્રસંગ મેં આજે પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યો

રસ્તાની બને બાબુ માણસોની બીઠ જામી હતી મકાનના બાજી-બરખા પણ માણસોથી ઉભરાતા હતા અરે! મકાનના છાપરા કે આડ ઉપર પણ માણસોએ પોતાની બેઠકો જમાવી હતી દેશવિદેશના અનેક લોકો પણ આ યાત્રામા સામેલ હતા

વિમાનો આકાશમાથી વારવાર અસ્થિકુલ પર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી રહ્યા હતા અને સરકારી ફોજો લશ્કરી અદાથી છેલ્લી સલામી આપી રહી હતી લજનમ ડળીઓ શાત સુરીલા ગીતથી લજનો ગાતી હતી અને વચ્ચે વચ્ચે 'મહાત્મા ગાંધી કી જય' ના ગગનલેદી નાદો થતા હતા સહુની આખમાથી પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ વહ્યા કરતો હતો

ત્રિવેણીસગમ ઉપર એક કલામય સુઠર હોડી તૈયાર રાખવામા આવી હતી તેમા અસ્થિકુલ પધરાવવામા આવ્યો દેશનેતાઓ બીજી હોડીઓમા બેસી તેની સાથે ગયા અને જ્યા ગયા, યમુના તથા સરસ્વતી એ ત્રણે સરિતાઓનો પવિત્ર મગમ થતો હતો, ત્યાં એ અસ્થિકુલનું વિસર્જન કર્યું

દેશનેતાઓ કિનારા પર પાછા ફર્યા પછી તેમણે પૂજ્ય ગાંધીજીને ભાવભરી અન્વલીઓ સમર્પિત કરી અને તેમનું અધૂરું રહેલું કાર્ય ઉપાડી લેવાનો નિર્ધાર કર્યો સાથે સાથે જનતાને પણ તેમા પૂરો સહકાર આપવાની વિનંતિ કરી

નાજ દિવસ જ્યે હૈહરાબાદ જ્યા ઉપજ્યા, ત્યારે શ્રી
 ત્રણેજિની દેરી વિમાનપર પર જમને વિદાય આપ્યા
 આપ્યા ત્યારે તેમણે હૈહરાબાદ શબ્દના પ્રાધીઆરકનિષિ માટે
 જમને બંધાને ફાળે આપ્યા માટે કહ્યુ સારી સાથે માગથી
 મહુ સમુજ મિત્રો પણ હતા તેથી માન મનમાં આવેલ
 ઉમિ મે જણાવી નહિ પણ તે જ વખતે મનમાં વિચારુ
 કે પૂજ્ય બાપુજીની પુસ્તકમૃતિ નિમિત્તે તેમણે કશાવિદ્યા
 સ્વનાત્મક કાર્યો માટે તન-મન-ધનથી શક્ય કામ કરી છૂવુ
 અને એ માટે આશરે સવાસાખ રૂપિયાનો સફળજ તો કવે
 જ મને જણાવતા આવડ શાય છે કે મારી આ જાવના
 પૂરી કરવાના પ્રસંગે દુઃક સમયમાં જ ઉપસ્થિત થયા કે
 જેવું પણ ન મે હવે ખરીના પ્રકરણોમાં કરેલું છે

અસ્થિવિનુજન નહી થોડા જ વખતે હૈહરાબાદમાં
 બંદરસભા થઈ અને તેમાં પ્રાધીઆરકનિષિનું કામ આગળ
 ખપાવવાનો નિર્ણય થયે તેમાં સમગ્ર શબ્દના મત્રી તરીકે
 શ્રી રામકૃષ્ણ પૂતજી નિમાયા અને શહરસમિતિના મત્રી
 તરીકેનું કામ માણ માથે આવ્યું

હું બધા કામે છેડીને આ કામની પાછળ લાગ્યે અને
 દુકાને દુકાને કરવા લાગ્યે તેમાં સદુએ પોતપોતાની મદદા-
 શક્તિ મુજબ ફાળે આપ્યે. ગરીબ-તવગર સદુ કોઈ આ
 નિષિમાં પૈસા બંધે એવી મારી જાવના હતી, એવે સામાન્ય
 દુકાનદાર પાસે જ્યા પણ દુ અજાતો નહિ. જેણે માત્ર
 એક રૂપિયે બંધે તેને પણ મે ખન્યવાદ આપ્યા.

આ કામ ચાર મહિના ભેરથી ચાલ્યું, તેમા શરૂઆતના દોઢ મહિનામા તો રાત્રિ-દિવસ જોયા ન હતા

આ કાળમા સુખ્ય કાર્યાલય મારી હુકમની સામે જ હતું, એટલે મને કામ કરવાની વધારે કાવટ આવી હતી આમ એક પવિત્ર કામ કરતા જે આત્મસંતોષ થયે, તેનું વર્ણન શબ્દોમા થઈ શકે તેમ નથી

[૧૮]

રજાકાર વ્યવહાર તથા હૈદરાબાદ રાજ્યની આઝાદી

સને ૧૯૦૬ના અરસામા મુસલમાનોના હિતોની રક્ષા કરવા માટે મુસ્લીમ લીગ નામની સંસ્થા હિંદમા સ્થાપવામા આવી હતી તેણે થોડા વર્ષો તો રાષ્ટ્રીય મહાસભા એટલે કેએસ સાથે મળીને કામ કર્યું, પરંતુ પછીથી તેના આગેવાનો આખા રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ પોતાની કોમની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા થયા અને તેમાથી કોમી વેરઝેરના ધીજ વવાયા પાકિસ્તાન એ તેની જ સતત માગણીનું પરિણામ હતું

નિઝામ ગત્યમા ઈત્તિઆદીન મુસ્લીમ નામની સંસ્થા આ ધોરણેજ કામ કરતી થઈ હતી તેના પ્રમુખસ્થાને કામમ રહી નામના એક ગૃહસ્થ હતા કે જે લાતુર-ઓસમાનાબાદ જિલ્લામા વકીલનું કામ કરતા હતા તેમની વકીલ તરીકેની કારકીર્દિ તો છેલ્લા દરજ્જાની હતી, પણ કોમી જુસ્સાને લીધે તેઓ મુસ્લીમોમા આગળ પડતા થયા હતા તેમને કોઈ વાતમા સમાધાન ખપતું ન હતું લડી

લેવું એ તેમનો મુલ્યોપ હોતો અને તે માટે જમે તેવી સુવચાહી કરવી તો તે કરવાની તેમની તત્પરતા હતી.

સને ૧૯૪૬-૪૭મા ઈત્તીઆદીન મુસ્લીમને એ વાત ધ્યાનમાં આવી ગઈ હતી કે ભારત સ્વતંત્ર થતા જ હશે ત્યારે વિધીનકરણ થશે અને એ રીતે નિઝામ શાહને પણ તેમાં ભાગી જવું પડશે એટલે તેણે મુસ્લીમ શાહને નભાવવા માટે રાજકાર ચળવળની શરૂઆત કરી. રાજકાર એટલે સ્વયં સેવક કે ? મુસ્લીમ સમાજની એક આ બીજી રીતે સેવા કરતો હોય.

આ વખતે હૈદરાબાદના નિઝામ નામદાર મીર એસ-માન આઝીખાન હતા કે તેઓ જાણે પણ હકાલ છે તેમણે કોની દુકી દરિને ઠારણે ઈત્તીઆદીન મુસ્લીમને તત્કાલીન ફરજો આપ્યે અને રાજકારની ચળવળ પાતાના હાથમાં છે એમ માની તેને પ્રોત્સાહન આપ્યું આથી રાજકારે ખૂબ જોર પર આવ્યા અને ચલવચતા પાતાના હાથમાં હોય, એ રીતે વતવા હાયા.

મઠટ હોય અને મહિશ પીએ, પછી તેજાનમાં બાહી શું સ્થે ? એ જ સ્થિતિ રાજકારની થઈ તેઓ ભેક્ષમ બનીને કોંગ્રેસને પ્રોત્સાહન આપવા હાયા તથા તેને ટેકા આપનાર હિંદુ સમાજની વિવિધ રીતે સત્કારણી કરવા હાયા તેઓ હાહી જાણ તસવ તથા બહુક વગેરે હાથને ટેળીઓમાં બહાર નીકળાં પડતા અને મારણ પણ કરતા કેટલાક સ્થાનેમાં તે તેમણે આગળ પ તા હિંદુ

ઓના ખૂન પણ કરી નાખ્યા હતા અને તેમની મિલકતો લૂટી લીધી હતી. આથી ચોમેર ગુજરાત અને ત્રાસનુ વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું હતું અને ઘણા હિંદુઓ નિઝામ રાજ્ય છોડીને બહાર ચાલ્યા ગયા હતા.

સને ૧૯૪૭ના ઓગસ્ટમા ભારત આઝાદ થયા પછી થોડા જ વખતે ભારતના લોખંડી પુરુષની ખ્યાતિ પામેલા સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે ૭૦૦ દેશી રાજ્યોના વિલીનકરણનો પ્રશ્ન હાથ ધર્યો હતો અને તેમા અજબ સફલતા મેળવી હતી. જુનાગઢ જેવા કોઈકે કોઈકે તેમની સામે માથું ઉચક્યું હતું, તો તેમની વલે ખૂરી થઈ હતી. તેમને કા તો રાતોરાત ભાગવું પડ્યું હતું કે જેલના ઢરવાળા જેવા પડયા હતા.

હવે નિઝામનો જ પ્રશ્ન બાકી રહ્યો હતો તેઓ ભારતના સમવાયત્રમા લખવા માટે તૈયાર ન હતા કાસમ-રજવી તથા અન્ય રજાકાર આગેવાનોએ તેમને એવી સલાહ આપી હતી કે આપણી પાસે ઘણી મોટી ફોજ છે અને આપણી લડવાની તાકાત પણ ઘણી જી રી છે એટલે ભારતની સરકાર આપણો વાળ વાકો કરી શકે એમ નથી આમ છતાં જો ભારત આપણા પર હુમલો કરશે તો ભારતમા ગ્રહેલા છ કોડ મુસલમાનો, પાકિસ્તાન તથા પોર્ટુગલ વગેરે આપણને મદદ કરશે, માટે ભારત સરકારની માગણીને મચક આપવી નહિ કોઈકે કોઈકે જ કહ્યું છે કે 'જ્યારે મનુષ્યનો નાશ થવાનો હોય છે, ત્યારે તેની યુદ્ધિ તેવાજ પ્રકારની થઈ જાય છે.'

લેવું એ તેમને મુદ્રાલેખ હતો અને તે માટે તેમણે તેવી ગુલામી કરવી પડે તો ઠસ્વાની તેમની વાપરતા હતી.

અને ૧૯૪૬-૪૭માં ઈતિહાસીન મુસ્લીમને એ વાત ધ્યાનમાં આવી ગઈ હતી કે ભારત સ્વતંત્ર થતા જ દેશી શક્તિઓ વિલીનકરણ થશે અને એ રીતે નિઝામ શાહને પણ તેમાં ભાગી લેવું પડશે એટલે તેણે મુસ્લીમ શાહને નબાવવા માટે સ્વાકાર ચળવળની શરૂઆત કરી. સ્વાકાર એટલે સ્વ-સેવક કે જે મુસ્લીમ સમાજની એક આ બીજી રીતે સેવા કરતો હોય.

આ વખતે દેહરાબાદના નિઝામ નામદાર મીર એક માન બહીષ્કાર હતા કે જેઓ આ પછી હવાલ છે તેમણે કેમી ટુકી દૃષ્ટિને ઠાસ્યે ઈતિહાસીન મુસ્લીમને રાજકીય દસ્તો આપ્યો અને સ્વાકારોની ચળવળ પોતાના લાભમાં છે એમ માની તેને પ્રોત્સાહન આપ્યું આથી સ્વાકારો જૂબ જોર પર આવ્યા અને સર્વસત્તા પોતાના હાથમાં હોય, એ રીતે વતવા લાગ્યા.

મકલ હોય અને મદિશ પીએ, પછી તેમને આ બધું શું છે? એ જ સ્થિતિ સ્વાકારોની હતી તેઓ બહામ બનીને કોમિયને ગાળે આપવા લાગ્યા તથા તેને ટેક આપનાર હિંદુ સમાજની વિવિધ રીતે સુતામણી કરવા લાગ્યા તેઓ લાડી માલા તથા બહુક વગેરે લઈને ટેલીઓમાં બહાર નીકળી પડ્યા અને માણસ પણ કરતા કેટલાક સ્થાનેમાં તે તેમણે આજળ પડ્યા હિંદુ

ઓના ખૂન પણ કરી નાખ્યા હતા અને તેમની મિલત્તો લૂટી લીધી હતી આથી ચોમેર ગલરાટ અને ત્રાસનુ વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું હતું અને ઘણા હિંદુઓ નિઝામ રાજ્ય છોડીને બહાર ચાલ્યા ગયા હતા.

સને ૧૯૪૭ના ઓગસ્ટમા ભારત આઝાદ થયા પછી થોડા જ વખતે ભારતના લોખંડી પુરુષની ખ્યાતિ પામેલા સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે ૭૦૦ દેશી રાજ્યોના વિલીનકરણને પ્રશ્ન હાથ ધર્યો હતો અને તેમા અજબ સફલતા મેળવી હતી. યુનાઇટેડ નેવા કોઈકે કોઈકે તેમની સામે માથુ ઉચકયું હતું તો તેમની વલે ખૂરી થઈ હતી તેમને કા તો રાતોર ભાગવું પડ્યું હતું કે જેલના દરવાજા નેવા પડ્યા હતા.

હવે નિઝામનો જ પ્રશ્ન ઊઠી રહ્યો હતો તે ભારતના સમવાયત ત્રમા લાગવા માટે તૈયાર ન હતા કા રહ્યા તથા અન્ય રજાકાર આગેવાનોએ તેમને એવી રૂ આપી હતી કે આપણી પાસે ઘણી મોટી ફોજ છે આપણી લડવાની તાકાત પણ ઘણી ઊંચી છે ; ભારતની સરકાર આપણો વાળ વાકો કરી શકે એમ આમ છતાં જો ભારત આપણા પર હુમલો કરશે તે તમા રહેલા છ કોડ સુસલમાનો, પાકિસ્તાન તથા વગેરે આપણને મદદ કરશે, માટે ભારત સરકારની મુ મચડ આપવી નહિ કોઈકે ઠીક જ કહ્યું છે ; મનુષ્યનો નાશ થવાનો હોય છે, ત્યારે તેની શુદ્ધ પ્રકારની થઈ જાય છે.

શાસ્ત્ર અરકાર નિઝામ શાહખની પરિસ્થિતિ પર બારીક નજર તાપી રહી હતી અને ત્યા ખરેખર શુ બાકી રહ્યું છે? તેના બરોચાપાત્ર સમાચાર મેળવી રહી હતી. પરિણામે તેણે નિઝામ શાહખના અમુક અમુક વસ્તુઓ મોકલવી નહિ એવું ફરમાન બકાર રાડમુ હતું બાકી કા. હવા તથા બીજા અનેક વસ્તુઓની તગી ન્યાવા લાગી હતી અને વસ્તુઓના ભાવ ઊંચા ઓછા હતા અને યાદ છે કે એ વખતે જમે ૩ થી ૪ રૂપિયા એક ટોલન પેટ્રોલ લેતા હતા !

આ વખતે નિઝામ શાહખના મુખ્યમંત્રી લાલકજલી હતા તેમને લોકો વારો કઠીને જણાવતા કે રજાકારની સલામણીમાંથી અમને રક્ષણ આપા બ્યારી મહાલા સભ્યો સામે દુ. પણ તેમને ચાર-પાંચ વાર મળ્યો હતો, પરંતુ તેઓ કોઈ અસરકારક પગલા બરી શક્યા ન હતા. ખરી વાત તો એ હતી કે તેઓ સ્વ મુસ્લીમ લીગના ટેકેદાર હતા, એટલે રજાકારને ઇબાવીને કહી શકે એમ ન હતા અને કઠાબ કહે તો સ્વ રજાકારો એવા માધ્યભાગે કઈ જવા હતા કે તેમનું માને તેમ ન હતા મતલબ કે નિઝામ શાહખની પરિસ્થિતિ દિનપ્રતિદિન બગડી રહી હતી અને કોઈને પાતાના જાન-માલની સલામતી લાગતી ન હતી.

હવે મારી અજ્ઞ વાત કહું આ વખતે બટુકાકાપદિયા કંપનીનું કામકાજ મોગા રાપે ચાલતું હતું એટલે સ્થળે સ્થળે જમે ખરીડેલા માલના દરજાઓ :

તેની કિંમત રૂપિયા ૩૦ થી ૩૫ લાખની હતી જે આ માલ સુરક્ષિત રહે, રેલ્વેમા ચડે અને હિંદ પહોંચે તો જ તેના નાણા થાય, પરંતુ જે અને તેની વચ્ચે મુશ્કેલીરૂપી મોટા પહાડો પડેલા હતા

પ્રથમ તો માણુએની તગી, એટલે અદગ્ના પ્રદેશમા જય કોણુ અને માલ ત્રાયવીને ચડાવે કોણુ ! વળી વીમા કપનીએ માલના વીમા લેવાના બંધ કરી દીધા હતા ખીજુ રેલ્વે પાસેથી સમયસર વેગન મળે નહિ જ્યારે પૂછીએ ત્યારે તગી (શોર્ટ્જ)નો જ જવાબ મળ્યા કરે અને માલ ચડ્યા પછી પણ માલગાડીએ છુટાય નહિ કે તેની દુર્દશા થાય નહિ, એ પણ જોવાનું ખરૂં !

ખરેખર ! અમારા માટે આ સમય કપરી કસોટીનો હતો, પણ અમે જરાયે ઢીલા પડ્યા નહિ મેં તો પ્રદ્વદેશનુ સુદ્ધ નજરે જોયેલુ અને યોજનામારાની વચ્ચે પણ કામ કરેલુ, એટલે રાજકારોની લાઠીએ, તલવારો કે બદ્ધકોથી જરાયે ખીતો ન હતો

અમે ખૂબ હિંમતથી કામ લીધુ અને માલને રેલ્વેમા ચડાવવા માડ્યો આ વખતે ભારતમાથી નિઝામ રાજ્યમાં માલ આવતો ન હતો, પણ નિઝામ રાજ્યમાથી ભારતમા માલ મોકલવાની છૂટ હતી

એક વાર ભારત સરકારે અહીંથી નિકાશ થતા માલ પર બંધી ફરમાવેલી, પરંતુ તે વખતે અમે શ્રી કનૈયાલાલ માણુકલાલ મુનશીને મળેલા કે જેઓ અહીં ભારત સરકારના

પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરતા હતા. તેમને ખમ હોવાથી આપેલ કે આપારે ૧૫ થી ૨ કરોડના તેલીનીયા, કોળા આદિ નિઝામ રાજ્યના છે તે બધા નાણા જે ભારતવાસીઓ માલ આચાર કર છે તેમના છે અને ભારતના તે માલની વ્યવસ્થા છે વળી આ નાણાનો ઉપયોગ ભારતની વિકાસમાં થાય એવી કેઈ શક્યતા નથી આથી મુનશીભાઈને જણાવવા ઉતરી અને તેમણે આદીની નિકાલ થતા માલ પરની બંધી ઉઠાવી લેવા માટે ભારત સરકારને ભલામણ કરી અને તેનો ખમલ થયો. શ્રી મુનશીભાઈને સમજાવવામાં મેં આગળ હતો ભાગ લીધો હતો, એટલું સ્પષ્ટ કરું તો અવિનય નહિ જ ગણાય.

આપણે નાની કે મોટી કેઈ પણ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરીએ, તેમાં કેઈને કેઈ વિનયો તો આવે જ છે અને તે આપણા ક્ષેત્રની તથા બુદ્ધિકૌશલ્યની કસોટી કરે છે જો આપણે તેમાં રૂઝવણ તો બધું કર્યું-કાલ્પ્યુ જાણ મળે છે અને પાર ઉતર્યાં તો વિકાસ વધારે વગમી શકે છે અને અનુભવી પુરુષોએ જુદું છે કે વિનયોથી પુન પુન હજીવા છતાં, લીધેલું કામ પાર પાડવાને જ ઉત્તમ પુસ્ત્ર ગણવેલ.

મારે વિશાળ કારોબાર ચાલવવા ઉપરાંત સાવજનિક કાર્યો પ્રત્યેની અભિરુચિને લઈને તેમાં પણ કેટલીક અગ્રણી કર્યો જાણવવાની હતી. આ વખતે આદીના પ્રજાપતિ કોંગ્રેસ નેતાઓ જેવામાં હતા અને બાકીના નેતાઓ રાજ્ય બહાર ચાલ્યા ગયા હતા ત્યાં તેમણે કોંગ્રેસ નેતાઓની એક એકાગ્ર

મીટી' બનાવી હતી અને તે ભારત સરકારના સહકારમાં હીને કામ કરતી હતી

શ્રી રામક્રીશન ધૂતણ, હું વગેરે કોંગ્રેસના સક્રિય સભ્યો ન હતા, એટલે અમારા પર ધરપકડના વેરટો બળ્યા ન હતા વધારે સ્પષ્ટ કહું તો અમને પકડવા માટે નિઝામ સરકારની પાસે કોઈ દેખીતું કારણ ન હતું, પરંતુ અમે અમારી ફરજ બજાવ્યે જતા હતા

આ વખતે ૨૮ વર્ષની વયના એક મુસ્લીમ નવયુવાન સૌચ યુલાબા ઇમિરોજ નામનું એક વર્તમાનપત્ર ચલાવતા હતા તેઓ અહ્મદાબાદમાં ગાંધીજીય તીના દિવસે જન્મેલ, તેથી સહુ તેમને ગાંધી તરીકે ઓળખતા હતા તેઓ ન્યાયપરાયણ તથા સત્ય-પ્રિય હોઈને પોતાના પત્રમાં પ્રત્યેક કારને સ્થાન આપતા હતા અને ભારત સાથે નિઝામના જોડાણની ખુલ્લ ખુલ્લા હિમાયત કરતા હતા

શ્રી રામક્રીશન રાજ્યો કે જેઓ નિઝામ રાજ્ય વખતે કોંગ્રેસના અગ્રણી નેતા હતા, તેમણે તેમની જગામાંથી એક ચોરડી તેમને કાઢી આપેલ આમ તેમને ટેકો હતો, પણ પાછળથી તેઓ આર્થિક મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા અને રજા-કારોએ તેમના વર્તમાનપત્રને જોઈતો કાગળ મળે નહિ તેવી ગોઠવણ કરી આ વખતે શ્રી રામક્રીશન ધૂતણ અને અમે તેના મિત્રોએ રૂપિયા દરેક હજાર એકઠા કરી તેમને કાગળ તથા ધીણ જરૂરિયાતની વસ્તુઓ મળતી રહે તેવી વ્યવસ્થા કરી અલબત્ત, આ વ્યવસ્થા ખાનગી હતી અને તેમાંથી તેમને જોઈતી મદદ મળ્યા કરતી હતી.

आ रीने रजाकारे न्याये धर्मशास्त्र पत्र अथ कल्पवामा
निष्पन्ना नीवज्या त्वाये तेमत्रु न्याय पुढाआनु करपीवु पून
कमुं अने तेमना द्वाय, पत्र तया शरीरना अनेक दुःख
करी नापुढा. आशी अमने अधान अत्यत आघात लाग्यो
वात स अग्नार सदुने अरैती उपल

आइ आ सोब पुढाआनी बाइ वाहू रहे ते भाटे
अमे अिसमानिया सुनिवसि टीने नियम मु ल्म नापु आ रीने
अपवाशेनी उत्तम व्यक्तिने इ० वष तेना न्याये आइ
भगे तेवी अवस्था करी. आ अवस्था अनुसार इ० वर्षे उत्तम
पत्रकाणे निमित्त आइ अपाव छे

तेमना धर्मपत्नी तेम / जे जागकोने पाछाणी भारत
सरकारे निमित्त मासिक मदद आपवा मापी, ते पढा
अमे मित्रो पासेधी नापु। उपरावीने तेमने केटकीक सदाय
करी हवी.

निष्काम शक्यनी जहार जे अेकशन कमीटी जनी
हवी तेना प्रमुअ श्री बि। अरराव जिदु हता तेमने दु
भाराधी जनवी अधिक सदाय कस्तो हतो अने अजसना
समाचारी पत्र फेलावाहता हतो उपरात जे नेताये सरहद
पर रहेला हता अने जेमनी साथे स्वयसेवकोना वृष हता,
तेमना सेमकुसुखनी नपु चिता कस्तो हतो. आ अवस्था
न्याये दु मुअर जे-आर विपत्र भाटे जतो हतो त्वाये
त्वाधी भारोवार भवी हवी.

अही भारे जेटहु स्पष्ट कस्तु जे/जे के जेम

હિંમત, સાહસ અને કુનેહને લીધે મારા વ્યવસાયનો વિકાસ થઈ રહ્યો હતો, તેમ સાર્વજનિક કાર્યોમાં નિસ્વાર્થ ભાવે ધનતો ફાળો આપવાની પ્રવૃત્તિને લીધે કેએસ આગેવાનો સાથેના મારા સંબંધોનો વિકાસ પણ થઈ રહ્યો હતો.

સરદાર પટેલને ત્યારે એમ લાગ્યું કે હવે શુભકું પાકી ગયું છે, ત્યારે તેનું ઓપરેશન કરવા માટે તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે તા ૧૭-૬-૪૮ના રોજ આપતા પોલીસ પગલા લીધા.

ભારતીય સૈનિકો, રણગાડીઓ (ટેકો) તથા વિમાનોએ નેઝામ રાજ્યમાં પાંચ સ્થળેથી પ્રવેશ કર્યો નિઝામની ફાળે તથા રજાકારોએ તેનો સામનો કર્યો, પણ કયા રાજા ભોળ અને કયા ગાગો તેલી! ભારતના સમર્થ કેળવાયેલા સૈનિકો અને તેના વિશાળ શસ્ત્રસરભમ આગળ તેમનું ચાલે શું! માત્ર ત્રણ દિવસમાં જ તેમને સામનો તૂટી પડ્યો અને નિઝામે શરણાગતિ સ્વીકારી! ત્યાર બાદ થોડા દિવસ સુધી છલ્લાઓમાં છૂટી છવાઈ લડાઈ ચાલુ રહી હતી, પણ તેનું કઈ મહત્ત્વ ન હતું આ લડાઈમાં ઘણા રજાકારો માર્યા ગયા કે નાશી છૂટયા! ઝોટા ધર્મજનુન અને અવિચારી પગલાનું આખરી પરિણામ કેવું આવે છે, તે આ પૃથ્વી સમજી શકાશે.

નિઝામ રાજ્યમાં પોલીસ પગલા લેવાયા, તેના ચાર દિવસ પહેલા હું મુંબઈ ગયો હતો, એટલે ત્યાંની પરિસ્થિતિ અંગે ચિંતા થતી તેમાં વળી બતબતની અફવાઓ આવતી, એટલે મનમાં વસવસો રહ્યા કરતો પરંતુ હૈયે એટલી હામ

જરૂર હતી કે સરકાર પટેલ કેસરીસિંહ છે તેમનો પત્ને કહી ખાલી ભાજ જ નહિ તેઓ આ લગ્નમાં જરૂર રહેશે મેળવશે અને નિઝામની સાત ઠેકાણે લાવી રહેશે

પોલીસ પગલા લેવાયા, ત્યારથી ૬ શબ્દ હું શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીને તમના નિવાસસ્થાને ટેલીફોન કરતો અને તેઓ મને હૈદરાબાદની છેલ્લામાં છઠ્ઠી ખબર આપતા તેઓ હૈદરાબાદમાં સ્થેલા ત્યારે તેમની સાથે તેમજ તેમના કુટુંબની સાથે મારો ઠીક ઠીક પરિવાર થયેલા

નિઝામની શરણાગતિ પછી સરકાર પટેલે શ્રી લીલાવતી મુનશી તથા તેમના કુટુંબને ખાસ વિમાનમાં હૈદરાબાદ જવાની પન્વાનગી આપેલી અને શ્રી લીલાવતી મુનશીએ એ જ વિમાનમાં મને સાથે આવવાનું આમ ત્રણ આપેલું ભાવનું હોય અને વૈષ્ય છે, તરીકે જાનની સીમા કેમ રહે ? મતલબ કે આ આમ ત્રણથી મને ખૂબ જાનદ થયો અને મેં વિમાની પ્રવાસની તૈયારી કરી તે વખતે કેલકાક પુસ્પદારો તથા કુટુંબ પુસ્પો પણ સાથે લઈ લીધા

હજી જુલ્યાઓમાં લગ્ન સાલતી હતી તથા આ વિમાનનો પ્રતો સાફ બનાવવા માટે લશ્કરના અધિકારીઓને ખાસ સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી અને એ વિધિમાં અમારું વિમાન બે કલાક મોડું ઉપડ્યું હતું

મેં વિમાનમાં થવું પ્રવાસો કર્યા છે પણ આ પ્રવાસમાં એ જાનદ અને ઉડવાસનો અનુભવ કર્યો તે બંધ ઠેકાં પ્રવાસમાં થયો નથી

સુળમિ મે આભળેલું કે મુનશીજીને પોલીસ પગલા વખતે નિઝામ નરકારે અટકમા લીધેલા અને તેમના પર જુદમ ગુનરેલો વળી અટકમા લીધા ત્યારે તેમને તાવ આવી ગયેલો મુનશીજીએ ભારત સરકારના દૂત તરીકે વિજયની વરમાળા પહેરી અને આ વિજયના ગૌરવ અંગે અપૂર્વ દૃશ્યો બેવામા આવ્યા

અમે હૈદરાબાદ ઉતર્યા ત્યારે વિમાની મથક સુનસાન હતું, કારણ કે હિન્દુ લશ્કરહુલ હૈદરાબાદમા પહોંચ્યું ન હતું હવે પછી ૩-૩૧ કલાક બાદ લશ્કર દાખલ થવાનું હતું પણ લડાઈની અસરમા અમારો સતકાર થયો ત્યારથી અમે સોલારામ દક્ષિણસદનમા ગયા કે જ્યા શ્રી મુનશીજીનું ભારત સરકારના એજન્ટ તરીકેનું રહેઠાણ આવેલું હતું હૈદરાબાદ સ્ટેટ કોંગ્રેસના પ્રમુખ સ્વામી રામાનદતીથ તે જ દિવસે બેલમાથી છૂટીને આવેલા, તેઓ પણ ત્યાજ હતા અમે તેમનું પુષ્પહારોથી સ્વાગત કર્યું અને હાર્દિક અભિનંદનો આપ્યા

ત્યાર બાદ હું શ્રી મુનશીજીની મોટર લઈને જ મારી ઓફિસે જવા નીકળ્યો એ વખતે બંપોર પછી ત્રણનો સુમાર હતો અને મોટરમા હું એકલો જ હતો એ મોટર પર મુનશીજીનો ભારતના એજન્ટ તરીકેનો ધ્વજ ફરકી રહ્યો હતો આ જ વખતે ભારત સરકારનું લશ્કર શહેરમા દાખલ થવાની વધી હતી, એટલે સ્તાની બને બાબુ લોકોની ભારે ઠક બમી હતી. તેઓ સમજ્યા કે દિલ્હીથી કોઈ નેતાનું

આ પ્રસંગે ખાસ આ ઈતિહાસ છે (મારો પોષાક રાષ્ટ્રીય તેથી પણ કેઈ નેતા માની શકે) તે અહીંથી પસાર કરવા છે એટલે તેઓ ભારતમાતાની જગ્યા પોકરો કરવા લાગ્યા અને મારી મોટર પર પુષોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા હું તો તદ્દન નાનો માણસ અને મારું સ્વાગત આ રીતે હોય નહિ પણ સમોગો જ એવા બન્યા કે ઐતિહાસિક પ્રવેશ-મહોત્સવમા મારું પણ આ રીતે સુંદર સ્વાગત થયું !

ઓહિસ પહોંચ્યા બાદ હું સિકદરાબાદ ત્યાં નીકળ્યો કે જ્યાંથી ભારત સરકારનું લશ્કર ઢાળવલ થવાતું હતું તે સુબકીની ૮ મારી સાથે લીધેલા પુષોના ઠરણિયાનો આ પ્રસંગે ઉપયોગ કર્યો લાભગ ત્રણ-ચાર માઈલના અંતર સુધી હું પુષો વસ્તો જ ગયો.

લગભગ ૩-૪ વાગતા લાળી લાળી ક્વારોમાં ભારત સરકારનું વિજ્ઞી લશ્કર શસ્ત્રસરજામ સાથે સિકદરાબાદમા ઢાળવલ થયું તે વખતે લોકોએ જે હુલનાદો કર્યા જે પુષો ઉછાળ્યા તથા ઉલ્લાસનાં ? દ્વેષે ખજા કર્યા તે કદી પણ શૂંઈ શક્યો નહિ બાલે પણ મારા સ્મરણપત્રમા એ બધા દ્વેષો જેવા ને તેવા તાબા જ છે

[૧૯]

ખેડૂતસ મેલન તથા ગાંધીચિંતાલય

ભારત ખેતીપ્રધાન રેષ હોવા છતાં વિદેશી સરકારે એનીના પ્રશ્ન પર નેહાંએ તેવું લક્ષ આપેલ નહિ. આ ત

આજાદ થયા પછી દેશની સર્વાંગીણ ઉન્નતિ માટે વિચારણા ગતિમાન થઈ એ રીતે કચ્છ-મુદરા તાલુકામાં એડ્વૉકેટોના પ્રશ્ન પર રાજ્યનું ધ્યાન એવવા અને એતીવિષયક સુધારાઓની ચર્ચા કરવા એક કચ્છપ્રદેશ એડ્વૉકેટસ મેલન યોજવાનો કેટલાકને વિચાર સ્ફુર્યો

આ મેલન કયા ભરવું ? તે અંગે નિર્ણય કરવા હું કચ્છમાં ગયો, ત્યારે મારે મુદરાના ડૉક્ટર શ્રી વાઘજીભાઈ સોલકી સાથે ચર્ચા થઈ અમે બંનેએ એતી વિકાસના કાર્ય માટે અહીં ટ્રેકટર રાખી નવી પદ્ધતિએ એતી કરવાનું નક્કી કર્યું પછીથી ડૉ. ખીમજીભાઈ જેવત ધરોડ પણુ આ વિચારમાં સામેલ થયા અને અમે ત્રણેયે મળીને કચ્છ એતી વિકાસ કંપનીના નામથી કામ શરૂ કર્યું

એ વખતે કચ્છ કોલેસના પ્રમુખ શ્રી ભવાનજી અરબજી ખીમજી હતા, તેમના હાથે મુદરા શહેરના એતરમાં ઉદ્ધઘાટન કમિટી અને જલદેર પ્રજાની સમક્ષ જ એ ટ્રેકટર ચાલુ કરવામાં આવ્યું આ પ્રયોગમાંથી એતીની સુધારણા અંગે જે વિચારો સ્ફુરે તે અમારે કચ્છ તથા ભારતની જનતા સમક્ષ મૂકવા એવી ધાવણા હતી આ રીતે એડ્વૉકેટસ મેલનને મૂર્ત સ્વરૂપ અપાયું અને ત્યારે જ એ મે એ સમેલન પત્રીમાં ભરવાનું આમ ત્રણુ આપ્યું પછી તે માટે રીતસર સમિતિઓ નીમાઈ અને તેણે સ્વાગતપ્રમુખ તરીકે મારી ચૂંટણી કરી

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરી હતી કે મુદરા તથા પત્રી ગામમાં ટ્રેકટરથી એડ્વૉકેટોની જમીન એકાઈ, તેમાં ઉપજ દોઢી

આ પ્રસંગે ખાસ જામન થયું છે (મારો પોષાક રાશીયુ તેથી પણ કોઈ નેતા માની શકે) તે બહીષી પસાર કરી રહ્યા છે એટલે તેઓ બાસ્તમાતાકી જ્યન્ય પોષારો કરવા લાગ્યા અને મારી મોટર પર પુષોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા હું તો તદ્દન નાનો માણસ અને મારું સ્વાગત આ રીતે હોય નહિ પણ સયોગા / એવા બન્યા કે ઐતિહાસિક પ્રવેશ-મહોત્સવમા મારું પણ આ રીતે સુદર સ્વાગત થયું !

બોહિસે પહોંચ્યા બાદ હું સિક્કદરાબાદ જવા નીકળ્યો કે બનાબી બાસ્ત સરકારનું હસ્કર દાખલ થવાનું હતું એ મુબહીષી / મારી સાથે લીધેલા પુષોના કરગિયાનો આ પ્રસંગે ઉપયોગ કર્યો હવનન ત્રણ-ચાર માઈલના અંતર સુધી હું પુષો વસ્તા જ ગયો

હવનન ઠ-૩ વાજતા લાળી લાળી દત્તારીમા બાસ્ત સરકારનું વિજ્ઞી હસ્કર શબ્દસર જામ સાથે સિક્કદરાબાદમા દાખલ થયું તે વખતે લોકોએ જે હવનાનો કર્વા જે પુષો ઉજાવ્યા તથા ઉસ્લાસનાં જે હસ્યો ખદ્ય કર્યા તે બધી પણ ભૂલી શકાયો નહિ. આજે પણ મારા સ્મરણપત્રમા જે બધા હસ્યો જેવા ને તેવા તાબ જ છે

[૧૯]

ખેતૂતમ મેલન તથા માધીવિચાનય

બાસ્ત ખેતીપ્રધાન દેશ હોવા છતાં વિદેશી સરકારે ખેતીના પ્રશ્ન પર બોહિષી જે- તથા આપેલું જે સત

આજાદ થયા પછી દેશની સર્વોચ્ચ ઉન્નતિ માટે વિચારણા જાતિમાન થઈ એ રીતે કચ્છ-મુદરા તાલુકામાં ખેડૂતોના પ્રશ્ન પર રાજ્યતુ ધ્યાન ખેચવા અને ખેતીવિષયક સુધારાઓની ચર્ચા કરવા એક કચ્છપ્રદેશ ખેડૂતસ મેલન યોજવાનો કેટલાકને વિચાર સ્કુર્યો

આ સ મેલન કયા ભરવું ? તે અગે નિર્ણય કરવા હું કચ્છમાં ગયો, ત્યારે મારે મુદરાના ડોક્ટર શ્રી વાઘણ-ભાઈ સોલકી સાથે ચર્ચા થઈ અમે બનેએ ખેતી વિકાસના કાર્ય માટે અહીં ટેકટર રાખી નવી પદ્ધતિએ ખેતી કરવાતુ નક્કી કર્યું પછીથી ડૉ. ખીમણભાઈ જેવત ધરોડ પણ આ વિચારના સામેલ થયા અને અમે ત્રણેયે ત્રણીને કચ્છ ખેતી વિકાસ કંપનીના નામથી કામ શરૂ કર્યું

એ વખતે કચ્છ કોંગ્રેસના પ્રમુખ શ્રી ભવાનજી અરવજી ખીમણ હતા, તેમના હાથે મુદરા શહેરના ખેતરમાં ઉદ્ઘાટન કમળ્યુ અને વાહેર પ્રજાની સમક્ષ જ એ ટેકટર ચાલુ કરવામાં આન્યુ આ પ્રયોગમાંથી ખેતીની સુધારણા અગે જે વિચારો સ્કુરે તે અમારે કચ્છ તથા ભારતની જનતા સમક્ષ મૂકવા એવી ધાગણા હતી આ રીતે ખેડૂતસ મેલનને મૂર્ત સ્વરૂપ અપાયુ અને ત્યારે જ એ એ સ મેલન પત્રીમાં ભરવાનું આમ ત્રણ આપ્યુ પછી તે માટે રીતસર સમિતિઓ નીમાઈ અને તેણે સ્વાગતપ્રમુખ તરીકે મારી ચૂટણી કરી

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરી હઉ કે મુદરા તથા પત્રી ગામમાં ટેકટરથી ખેડૂતોની જમીન ખેડાઈ, તેમાં ઉપજ દોઢી

ઈ પણ ડૉક્ટરનું કામ વિશેન માન્યુ નહિ તે માથા હ
 ય હોસ પાવરનું ડૉક્ટર પછીથી મે જોધનમા જાસ્ત ફૂવિ
 ડા હીમીટે માટે મગાવી લીધુ જોધનની વિશેન હકીકત
 મે એકવીશમા પ્રકરણમા જણાવેલી છે

એકાદશ મેલનના પ્રમુખનો તાજ સમાધાનનિવ.શ્રી
 રામબહાદુર શેઠ શ્રી વીરજી ઠાવાભાઈના મન્ટકે મૂકાયો અને
 મત્રીઓ તરીકેની પસંદગી શ્રી શીવજી નથુભાઈ છેજ શ્રી
 શ્રીમજી જોશી ધરો, જોશી રઘુવીરસિંહ ભાવતસિંહ
 યે વામજીભાઈ સોલકા તથા શ્રી માઈ રામ મહેતા પર
 ઉતરી આ ધધા સમાજના સુનહા કાયકતઓ હતા અને
 ચારી લોકપ્રિયતા મેળવી ચૂક્યા હતા

મે અગાઉ જામના જોખર જે જમીન વેચાવી હતી
 રાખી હતી તેની બાબુમા આ સ મેલન બરાબુ તેનું ઉદ્ધારન
 તે વખતના અજ્ઞાત કોંગ્રેસના પ્રમુખ શ્રી કનૈયાલાલ દેસાઈ
 (હાલના સુજરાણના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી હિતેન્દ્ર દેસાઈના
 પિતાશ્રી) ના વશ હસ્તે કરાવ્યુ તેઓશ્રીનું તથા સ મેલનના
 પ્રમુખ શેઠ શ્રી વીરજી જાવાભાઈનું સ્વાગત બહુ હબહબાથી
 કરવામા આવ્યુ આ પ્રસંગે પદ્માવેદ્યા સવ મહેમાનોની
 સરકાર પત્રી વીચા એકશવાળ હિતવચક સમાજ તથા જામના
 મહાજને ખૂબ ઉત્સાહથી કરી

આ સ મેલનનું કામ જે-ત્રણ દિવસ બાક્યુ તેમા મે
 વાવે તેની જમીન ને પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો તેના પર
 ખૂબ અશમાઅશમ થઈ ઈ હતી આ મી શત ભાગ્યે જ થયા

આ વખતે આસપાસના ગામોમાંથી ઘણા ઓસવાળ બધુઓ પધારેલા હોવાથી મારા માતૃશ્રીને એવી ઈચ્છા થયેલી કે આપણે આપણા તરફથી આ બધા ધર્મબધુઓને જમાડીએ. ત્યારે મેં જણાવ્યું કે આપણે ૭૦૦-૮૦૦ ધર્મબધુઓને જમાડીએ તે કરતા સહુની મહેમાનગત કરીએ તો શુ ખોટું ? એ પણ આપણા ભાઈઓ જ છે ને ? અને સંમેલનના વળતા દિવસે ગામવાસીઓ, હરિજનો તથા સંમેલનના ભાઈઓ મળીને ૪૦૦૦ માણસોનો જમણુવાર કરેલો તેથી મારા માતૃશ્રીને તથા અમારા કુટુંબીજનોને ખૂબ સંતોષ થયેલો.

એક દર આ ખેડૂત-સંમેલન સંજ્ઞતાને વરેલું અને અસ્પર્શની ભાઈધારાની લાગણી વધારવા માટે ઉપયોગી નીવડેલું તે સાથે પત્રીનું નામ કચ્છની બહાર પણ ઉજાવણ ખ્યાતિને પામેલું.

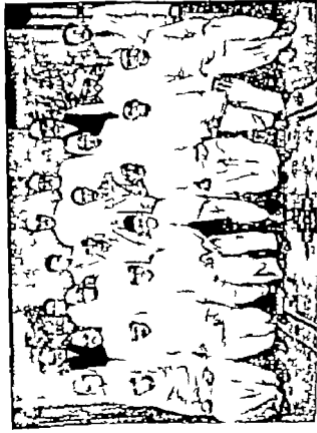
અહીં બીજી વાત એ પણ કહી દઉં કે પૂજ્ય ગાંધીજીની પુણ્ય સ્મૃતિ નિમિત્તે મેં જે રકમ ખર્ચવાનો મનમાં ન કલ્પ કર્યો હતો, તે બને તેટલો વહેલો પૂરો કરવાની મારી ભાવના હતી કાલ કેવી ઉગશે, તેની કોને ખબર ? શરીર બગડ્યું, સયોગો પલટાયા કે બીજી કોઈ અડચણો ઊભી થઈ, તો મનની મનમા રહી બાક આજનું કામ કાલ પર સુકતવી રાખવું, એ વાસ્તવમાં એક જોખમ છે, કારણ કે તેમાં નહિં ધારેલી અને નહિં કલ્પેલી એવી અનેક મુશ્કેલીઓ ઊભી થવાનો મલવ ગઢે છે અને તેમ થતા કામ જે સ્વરૂપે કંવા ધાર્યું હોય તે સ્વરૂપે થતું નથી, અથવા તો ખોર બે પડે છે.

વળી પૈસા ખર્ચવા તે સમગ્ર-વિચારીન ખર્ચવા એવો મારો આત્મ ખરો એટલે તે અગ્ર ઠીક ઠીક મનોમથન થયું શિવરામપણીમાં સર્વોદયસ્થ સ્થાન કરવાનો તેમ પ્રામ સેવાકેન્દ્ર સ્થાપન કરવાનો પૂર્ણ વિનયજાણી પ્રવૃત્તિથી મે નિજીય લઈ લીધેલ તેની વિજાત વીચારા પ્રકરણમાં છે ઉપરાંત મારી દૃષ્ટિ જ મનુષ્ય ઉપર પણ પડી કે જ્યાં મારી વ્યવસ્થાવસ્થામાં મે અનેક પ્રકારના સ્વપ્ના સેવેલા હતા ત્યાં ૧૯૨૨માં શ્રી પત્રી વીચારા એવાવાળા હિતવધક સમાજ ના નામથી એક સ્થા સ્થાપાયેલી હતી અને તે માતાની માવજત, પુસ્તકાલય, વિનયમદિર વગેરે પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવી હતી તેમાં વિનયમદિર માટે ભોમ્બેની જગ્યા ન હતી, વળી આર્થિક સંક્રમણને કારણે તેને બેઠકે તેવો વિકાસ થતો ન હતો એટલે મે તેમને સૂચના કરી કે એ તમને આ સમાજનું કોમી સ્વરૂપ બંધીને 'શ્રી પત્રી સર્વોદય સમાજ' નામની સાવજનિક સ્થા કરો અને તમામ કોમિટીના માણસો તેના સંસ્કર થઈ શકે તથા સેવા આપી શકે એવી ભોગવાઈ રાખો તથા વિનયમદિરને 'આર્થિક વિદ્યાલય'નું નામ આપો અને તેમાં હસ્તિન બાળકોને પણ હાખલ કરો તો હું મારી અર્પન નહીં સેવા સાથે આર્થિક મદદ કરવા તૈયાર છું.

આ શરતો એક કોમી સંસ્થાના બધા કામ કરાવ્યાને તો ન જ રહે, એ રેખીતું છે પરંતુ મે રૂબરૂમાં સમજાવ્યું કે હવેની આપણી સેવા સમાજ આમ જાવે કરીશું તો તે વધારે લીધી નીકળશે. હું આ મહત્તમમાં શક્યતઃથી જ સાથે

दक्षिण भारत हिन्दी प्रचार सलामानी १९६१-६५ नी दारोप्यारी समिति साथे गेडेची व्यक्तिओभा
 डाप्री गान्जुथी पायभा मद्रासना कार्यवाहक प्रमुअथरी आथगर तथा तेनी गान्जुभा नमस्ली
 गान्जुथी छ्हा; सलामाना अम्जनवी श्री टोकरशी बालळ आपडिया गेडेवा उे

१९७०-५५१ सुतोडव सभारन्य मर्यु कतञ्चि आधे
सने १९६६-५०

હું, તેમ આમા મારી અગત કરી શરત નથી આ શાળામા રૂ. ૧૦૦૦૦ (દશ હજાર) આપે તેની સાથે દાતાનુ નામ જોડવાની બહેરાત તો મહાજે અગાઉથી જ કરેલી છે, છતાં હું મારુ નામ તેની સાથે જોડવા ઈચ્છતો નથી કે મારુ કોઈ પ્રકારનુ અગત વર્ચસ્વ રહે એવી શરત પણ મૂકતો નથી મારી ભાવના તો માત્ર એટલી જ છે કે પૂજ્ય ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે આપણને જીવન જીવવાની પ્રેરણા મળતી રહે અને સમગ્ર ગામનુ ભલુ થાય, એ રીતે આપણે કામ કરી શકીએ'

આટલી સમજાવટ પછી મારી શરતનો સર્વાનુમતે સ્વીકાર થયો અને સ. ૨૦૦૬ના કારતક વદિ અમાસ તા. ૨૦-૧૧-૪૬ના રોજથી પૂજ્ય ગાંધીજીએ ચીધેલ સર્વોદયના માર્ગને અપનાવી સ્થાની કાયાપલટ કરવામા આવી ત્યારથી તેનુ નામ 'શ્રી પત્રી સર્વોદય સમાજ' રાખવામા આવ્યુ.

આ સ્થાને ત્રણ-ચાર ટુકડે મે રૂપિયા ૫૩૦૦૦૭ આશરેની સહાય કરી તથા ગામના પ્રવેશસ્થાનમા મોખરે જ મારી ૧૬ એકર જેટલી જમીન હતી, તેમાથી એક ભાગની જમીન તે વખતના કેએસના પ્રમુખ શ્રી ગુલાબશ કર ધોળકિયાના પ્રમુખપદે ભરાયેલી બહેર સભામા વિધિપૂર્વક અર્પણ કરી તથા પત્રી સર્વોદય સમાજનુ વિધિ પૂર્વક નામ-કરણ કરી સૌ પત્રીવાસી જનોને સહસ્થતા આપી. આ રીતે ગામડામા એક ધાર્મિક ડોંગી સંસ્થાએ સર્વોદયનુ સાર્વજનિક રૂપ ધારણ કર્યું અને શાળામા હરિજન બાળકોને અપનાવ્યા, એ દાખલો કર્યો-ગુજરાતમા પણ પહેલો જ બન્યો.

આ મર્યાના કાચ વાહકોને મે પ્રચલિ પ્રચલિ મારા વિચારો કહેલા છે અને તેમનું એ બાબત પ્રત્યે પણ મ્હાન ખેતિજી છે કે આપણે માત્ર મનનું જ્ઞાન હેનાર કાવ્યોને જ માનનાન આપીએ કે તેમને મુખ્ય ભૂમિએ મે પૂરતું નથી જોએ તન અને મનથી સુસ્માનુ કામ કર છે તેમને ત્વ કોટલી જ અગત્ય આપવી જોઈએ કોઈ પેનને મહત્ત્વ આપે અને હાથ-પગની ઉપેક્ષા કરે તો તેનું શરીર કેવું થાયે? અથવા કોઈ મોટા વૃક્ષોની સામે જ નાત્ર શાખે અને નાના છેડ કે વલકા તરફ બેઠકાર રહે તો બગીચાની હાલત કેવી થાય?

ત્યાર બાદ લોકોમાં ખૂબ ઉત્સાહ આવ્યો તેમણે ક્ષિપિયા ૭૫ લોકોની નાટક તેમજ કાવ્યોના જ્ઞાનથી મેળવ્યા. આજે પત્રીનું પ્રધીવિદ્યાલય કચ્છના બધા ગામડાઓમાં સૌથી વધુ વિદ્યાળ અને બલ્ક મહાન ધરાવે છે તેનું ઉદ્ધારન પાછળથી શુભચાત્રના મહાન મૂક સેવક શ્રી સ્વિશ્વર મહારાજના હાથે થયું હતું તે વખતે નીચે મુજબ વાતા વસ્તુ સંબંધી હતું —

દષ્ટિ ચમક છે સર્વોદ્ધારની ભાવના
જ્ઞાતુભાવની વૃદ્ધિ જનુ ક્ષેમને
ન્યાત, જાત કે જગના શેઠ ન પાતા,
જ્ઞામ સમાજનું સદૈવ સાધે ક્ષેમને ૧

જાણુ ત્રિષ્ટા મા । ત્રી જતિમાન હા,
મવલ્ક-અત્તજ બને હવ મો મિત્રજો

સર્વોદય સિદ્ધાંતોના આલખને,
સહકારે સૌ આણે સુરાન્ય સમીપ જો -૨

ગાંધી વિદ્યાલય સાથે અશોકવાડી છે તેની જમીન પણ મે લેટ આપેલી છે સમાજે આ જમીન પર ખેતીવાડી શરૂ કરેલ સ ૨૦૦૬મા તેનો નામકરણ વિધિ તે વખતના કચ્છના કલેક્ટર શ્રી તુલસીદાસ શેઠના હાથે કરવામા આવ્યો હતો

‘ ગાંધીવિદ્યાલય ’ પત્રી સર્વોદયસમાજ ચલાવતી પાછળથી સરકારે ખેતીવાડીની જગા સાથે એક હાઈસ્કૂલ તૃચ્છના ગામડાને આપવાનું નક્કી કર્યું તેની ખબર પડતા જ અમે સરકારને લખી જણાવ્યું કે ‘ જો તમે ગાંધીવિદ્યાલયના નામથી જ હાઈસ્કૂલ ચલાવો તો અમે ગાંધીવિદ્યાલયનું વિશાળ મકાન અશોકવાડી સાથે તમને સોંપવા તૈયાર છીએ ’

પરંતુ સરકારે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે ‘ પત્રી ગામ નાનું છે, તેથી હાઈસ્કૂલ માટે ઉપલા વર્ગના બાળકો પૂરતા ન મળે આ નયોગોમા તેને હાઈસ્કૂલ કેમ આપી શકાય ? વળી બીલ્ડ ગામોએ પણ આ બાબતમા માગણી કરેલ છે, માટે સરકાર આ બાબતમા વિચાર કરશે ’

આમ છતાં અમે અમારી માગણી ચાલુ રાખી અને વિશેષમા ગાંધીવિદ્યાલયની બાબતમા વિશાળ જમીન પર ધાત્રાલય ગરૂ કરવા કયુલ્યુ, જેથી બહારગામના વિદ્યાર્થીઓ પણ ત્યાં લણવા આવી શકે અમારી આ માગણી બહાલ મળવા તે વખતના કચ્છ રાજ્યના સલાહકારે શ્રી પ્રેમજીભાઈ

જવાનજી ઠક્કર તથા શ્રી નમિતરામભાઈએ ખાસ મલામત
કરી અને ત્યાબ્ધાઈ તેનું તર સરકારે સંભાળ્યું

નાછળથી જનતાએ ઘણી મહેનત કરી તા ૧૪

એક લાખ આશીશ હજારના મને છત્રાલય ઊંચું કર્યું
તેમાં મે મોઠા કાળા આખે તથા મારી વાગીમાથી કેળીક
જમીન કાઢી આવી

આ વિદ્યાલયના બધા જ વામના બાળકોને જીવન
વિકસાવવા માટે સાસ સરકારે મળે છે તેમ જ પત્રી
જામ કેળવણીનું ધામ બનવા તેનો વિકાસ પણ મારી રીતે
ચર્ચ સ્ત્રેષ છે

[૨૦]

શિવગમપક્ષીમા મામસેવાકેન્દ્ર

૧૯૪૮મા પૂજ્ય વિનોબા ઠેકરાબાઈ આજ્યા તેમને
ઉત્તારે પ્રતાપગીરી કેળીમા હુતો કે જે મારી પેલીની સામે જ
હુતો એટલે તેમના દયાન-સમામને મને ઠીક ઠીક લાભ
મળ્યો એટલું જ નહિ પણ તેમની સ્વયે બાબ્થી પદર
નેટલા સાધીએ હતા તેમની મહેમાનગત કસ્વાની તક પણ
મને સાપડી ગઈ

દેશબાઈમા પોલીસ પત્રલા લેવાયા પછી પ્રમજના
ગુપ્તીમા તરફથી પાતાને અનેક પ્રકારની અડચણો થઈ
રહ્યાની કસ્વાનો આવવી હતી, તેથી પૂજ્ય વિનોબા દરેકજ
સવારે મોટરમાં કસ્વા નીકળી જતા અને દરેકી પદર
માઈલને પ્રવાસ કરી ગામડાઓની મુલાકાત લેતા અને

સુની અને આખે દેખી 'મા ઘણું ફેર હોય છે, તેથી કોઈ પણ વસ્તુની પ્રામાણિક માહિતી મેળવવી હોય તો બત-તપાસ કરવી જોઈએ અને વસ્તુની જી ડાણુમા ઉતરવું જોઈએ

ત્યાથી વળતી વખતે તેઓ ઘણા ભાગે પાચ-છ માહિતિ પણે ચાલતા આ પ્રવાસમા કેટલીક વાર હું પણ સાથે જતો એ રીતે પૂન્ય વિનોબા સાથે મારો સંપર્ક વધ્યો અને તેમના કાર્ય પ્રત્યે મને ઘણું આદર પેદા થયો.

હૈદરાબાદમા કાર્યકર્તાઓને પૂન્ય વિનોબાએ કહ્યું કે, 'તમે શહેર છોડી ગામડામા જાઓ અને ત્યાં સ્વનાત્મક કાર્ય કરો' એ વખતે મે પ્રસ્તાવ કર્યો કે 'અહીંના કોઈ નણકના ગામમા આ જ કાર્ય માટે એક આશ્રમ સ્થપાતો હોય તો હું જરૂરી આર્થિક સહાય આપવા તૈયાર છું'

આ વાત શ્રી ગમઠુબ્બુ ધૂતણએ ઉપાડી લીધી તેઓ પચીસ વર્ષથી પોતાનો ધર્મ છોડી સેવાના કાર્યમા પડ્યા હતા અને સ્ટેટ કોલેસના પ્રથમ મંત્રી તરીકે પીસ વર્ષ અગાઉ જેલનારા પણ કરી આવ્યા હતા તેમને સ્વનાત્મક કાર્યમા વિશેષ પ્રીતિ હતી, એટલે તેઓ ખાદી કેન્દ્રોનું કામ ચલાવતા હતા અને હવે પછી સેવાશ્રમ જવાની ભાવના ગળતા હતા.

તેમણે કહ્યું કે 'જે આ જ કાર્ય માટે આશ્રમ સ્થપાતો હોય તો એની જવાબદારી હું સંભાળી લઉંશી'

આ જ વખતે મે મારી બદુકા કાપડિયા કંપની તરફથી રૂ. ૩૦૦૦૦ ત્રીસ હજાર આ કાર્ય માટે આપ-

વાળી ભાવના પ્રકાર કરી અને તે અંગે જરૂરી દ્રુષ્ટિ રાખવા
કરાવી શ્રી રામકૃષ્ણ પુસ્તકને મેનેજર દ્રુષ્ટી વરીકેની સલા
સેાપી. આ પ્રસંગના અનુસધાનમા કામ કરાવવાને જણાવ્યું
કે ઘાતાનુ નામ સસ્થા સાથે જોડવામા હરકત નથી, પણ
મારે અમારૂં નામ તેની સાથે જોડવું ન હોય ને કઈ
દીર્ઘિની કમ્પાઈ કરવા માટે આ ઘાન કરેલું ન હતું મારે
તેા જોક પવિત્ર સુઠવણી સિદ્ધિ કાવવી હતી, જોઈએ દ્રુષ્ટવું
નામ 'સુવોદ્ય દ્રુષ્ટ રાખ્યું અને તેનું કામ 'આમ
સેવા કેન્દ્ર-શિવરામ-પક્ષી' વરીકે શરૂ થાય જોવે
નિવૃત્ત કર્યો

તે માટે ડેહરાદુનથી માત્ર સાથ જ માઈલના અંતરે
આવેલ કાંટેપન નામના ગ્રામ આગળ શિવરામપક્ષીની ૨૬
જોકર જમીન, ૬ ફુવાળો, ખજીલો તથા જમીન વગેરે
રૂપિયા ૧૪૦ મા ખરીદવામા આવ્યા

પક્ષીની અતિથિનિવાસ માટે મે ૨૯ ૭ નું વિશેષ
ઘાન કર્યું આ સસ્થાને જમના તેમજ મરકાઈની આંધિક
સહાય મળતી રહી અને તે વડુણની નેમ જૂન ઘાલી
કૂલી. આજે તેા તે જોક ઐતિહાસિક સ્થાન બની ગયું છે
તે અંગે જાણવા જોવી જોઈ હકીકતો આવી રજૂ કરે તે
અનુચિત નહીં જ લેખાત.

આશ્રમની સ્થાપના થયા પછી બીજા જ વર્ષે અખિલ
ભારતીય સંમિલન પુસ્તકાલયમાં બંધવાનું નહીં હતું પરંતુ
જેવું થઈએ કારણક્રમશઃ તેણે આમતલ પાછું જે થી
લીધું આ ખબર મળતા જ ડેહરાદુનના સર્વોદય વિના

શ્રી ગવિન દત્ત મહાગજ-પત્રી ગાંધી વિદ્યાલયના ઉદ્ઘાટનનું
મંગલ પ્રવચન કરી રહ્યા છે

રકોની એક સલા મળી અને તેણે શિવરામપહલી આશ્રમ ખાતે સમેલન બરવાતુ નક્કી કરી અખિલ ભારતીય સર્વોદય સમેલનને વિધિસર આમ ત્રણ મોકલી આપ્યુ તથા પૂજ્ય વિનોબાને અમારા તરફથી પ્રતિનિધિઓ મળવા ગયા

ત્યારે તેમણે પગપાળા યાત્રા કરવાનો નિર્ણય લઈ લીધો હતો અને સેવાઆમથી અહી પગપાળા આવવાનું કઠિન હતું, એટલે તેમણે અહી આવવા માટે ખાસ ઉર્મિ બતાવી નહિ, પરંતુ અહીના પ્રતિનિધિઓએ તેમને ભાર-પૂર્વક કહ્યું કે 'પ્રેમના પ્રયોગોમા આપ આવો તે જ અમે ઉત્સાહિત થઈ શકીશું' અને પ્રેમવશ તેઓ સમત થયા ત્યારબાદ પગપાળા યાત્રા કરીને અહી પધાર્યા આ પ્રસંગે મને આઠ દિવસ તેમની સેવા કરવાની તક મળી

આ સર્વોદયસ મેલનમા પૂજ્ય વિનોબાએ પચવિધ કાર્યક્રમનું એક સૂત્ર ઉચ્ચાર્યું 'જત'શુદ્ધિ' વહિ:શુદ્ધિ શ્રમ: શાન્તિ' સમર્પણમ્ । એટલે કે જાતની શુદ્ધિ, આસપાસની સ્વચ્છતા, મહેનતુ જીવન, શાંતિ અને તે માટે જીવન સમર્પણ કરવાની તૈયારી

અહીથી તેઓ પગપાળા પ્રવાસ કરતા તૈલ ગાણાના સામ્યવાદી વિસ્તારમા ગયા કે બ્યા સામ્યવાદીઓ હિંમત રીતે જગીનની વહેચણી કરી સમાનતા સ્થાપવા માગતા હતા ચીનમા સામ્યવાદીઓએ ઉત્તરના ચેનાન પ્રાંતમા ક્યુન, તે રીતે તૈલ ગાણામા પોતાની રીતને સફળ કરી બતાવી આખા હિંદુસ્તાનમા સામ્યવાદી કાલિનો ઝંડો ફરકાવવાનો

તેમનો મનનુમા હતા પણ લોકો તેમની આ રીતરસમથી ત્રાસ પોકારી જતા હતા આ બધું તેમ પૂર્વ વિનોબાએ વિચાર્યું કે જો નવ દાસ શૂદ્રાન યામ તો / આનો સ્તે નીકળે અને તેમણે અહીંથી ૭ માઈલ દૂર પોમમપટ્ટી પહોંચ્યા પછી બાહનસલામા ભૂમિની માણી કરી શી સમયેન્દ્ર કૃષ્ણે ખુશીથી પાતાની ૧૨૫ એકર ભૂમિનું પ્રથમ દાન કર્યું અને ભૂમિવિહિતો લોકોને તે / ભૂમિ આપી દેવામાં આવી.

ત્યારબાદ આમદાન, જીવનદાન યમદાન, ન પતિદાન, બુદ્ધિદાન વગેરેની યોજના કરી તેઓ સામાજિક કષ્ટિ લાવવા સમય પ્રસૂતો કરી રહ્યા છે તેમની આ પ્રવૃત્તિઓનું નિમિત્ત આમલેવાકે— શિવરામપટ્ટી બન્સુ આ વસ્તુ તેમણે ધણી વાર સભાઓમાં સ્વમુખે પ્રકટ કરેલી છે.

આ ૭ આ આમમમાં બધા કામ કરાવે છે સ્વનામકે કામોમાં મન રાશીની આ છે અને કુશલ્લી ઈલાજનું દવાખાનું ખેતીસુધાર તથા આમકલેજો અલાવી રહ્યા છે કે જેમાં કતાઈ વજાટ, તેલની ઘણી હાથકાળા યોખા અટાકનું વજાટકામ હાથકાળણ, કુશારકામ, છુહારકામ, ખાતર હાજાનું વૃક્ષ આદિ કાષેનિ સમાવેશ યામ છે તેમાં હાથ લેવીજ પહેલાં કરતા મહ પડ્યા છે કારણ કે યોટી મીઠાની હરીફાઈમાં જિલા રહેવાનું મુશ્કેલ છે આમ હતા તેમથી જીવ-નીચ ભવિષ્ય સેદ વિન્યા ૭ થી ૪ અધિક્યોનું પેલણ યામ છે.

શ્રી વેળખાઈ બાલનિવાસમાં શ્રી મોરારજી દેસાઈ
પંચાયતે વખતનું દશ્ય

નિવગમપત્રી આગમ્બેના કેન્દ્રમાં કુદરની ઉપચાર વિભાગના
દાર્પકલાઓ સાથે વચ્ચે સર્વોદય કુટુંબ મેનેજીંગ કમિટી
શ્રી ટોડગીલાઈ બેઝેલા જે

राष्ट्रपति राजे द्रव्याणु साथे
 (१) देव ल्याह्या सर्वोद्यम काय कर्माओ साथे. () सित एम रक्षीमा

ભારતના અગ્રેસર નેતાઓ અવારનવાર હૈદરાબાદ આવે છે, તે આ ગ્રામસેવાકેન્દ્ર નેઈ ને પ્રસન્ન થાય છે અને તેને નવા નવા કામોની પ્રેરણા કરતા રહે છે વચ્ચે રાષ્ટ્ર-પતિ શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદજી અહીંની મુલાકાતે પધાર્યા, ત્યારે ઘણા જ ખુશ થયા હતા અને આવું કાર્ય ગામડે ગામડે ચાલે તો જ આઝાદીનો ખરો સ્વાદ લઈ શકાશે, એવો અભિપ્રાય તેમણે વ્યક્ત કર્યો હતો આ પ્રસંગની ૧૨૦૦ ફીટ જેટલી ન્યુઝરીલ સરકારના ન્યુઝ રીલીઝ વિભાગ તરફથી લેવાઈ હતી

ધીમે ધીમે આશ્રમ પાસે ૩૨ એકર જમીન થયેલી, પણ તેમા ૮ એકર જમીન નકાળી હતી, તેને તરી કરવાની મહેનત પણ હવે સફળ થઈ છે વિશેષમા સરકાર તરફથી પશુપાલન માટે ૫૦ એકર સૂકા ઘાસવાળી ચરાઉ જમીન પણ મળેલી છે

આવા કાર્યોમા સમય જાય છે, ત્યારે મારો આત્મા અવિશેષ જાગે છે, અને અપૂર્વ આનંદ અનુભવે છે

દશ વર્ષ ગ્રામસેવાકેન્દ્રમા રહ્યા પછી શ્રી રામકૃષ્ણ ધૂતણએ આશ્રમ છોડ્યો, પરંતુ તેઓ મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી તરીકે તો ચાલુ જ રહ્યા ત્યારબાદ છ મહિને અહીં શ્રી પ્રસાદજી આવ્યા કે જેઓ મેવાગ્રામ-વર્ધામા પૂજ્ય બ્રાહ્મણ નાથે વર્યો મુધી રહેલા હતા તેમને ભૂદાન-આમદાન માટે પૂજ્ય વિનોબાએ તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે આશ્રમા મોકલ્યા હતા તેમના આવ્યા પછી આશ્રમા ભૂદાન-આમદાન માટે

ખાસ સર્વોદય મંડળ વ્યાજી અને તેના પ્રમુખ તરીકેની જવાબદારી તેમને સાંપવામાં આવી તેમનો જ મ આશ્રમા જ થયેલ જ્યાં તેઓ બાલકલ્યાણ, શાલ ઈતિ અને વિદ્યાન હોઈ શિવરામપક્ષી આશ્રમને ધણુ જગ તથા મા ઈશન મજુ તેઓ શિવરામ પક્ષી આશ્રમને મા જ સ્કે છે અને સર્વોદયનિમિત્તે આશ્રમ સંસ્થા તેમજ અન્ય સ્થળે પ્રવાસ પણ કરે છે

શ્રી પ્રભાકરજીએ આશ્રમની પ્રવૃત્તિમાં નવત ત મયવા ધામવી તેના સુદર વિકાસ કર્યો છે તેમની પ્રેરણાથી અહીં આમ સ્વરાજ્ય વિદ્યાલય શરૂ થયુ છે અને તેમાં આશ્રમને તૈયાર કરવામાં આવે છે તે સાથે બાલકોને શિક્ષણ આપવા બાળવાદી, મહિલાઓને શિક્ષણ આપવા મહિલામળાવત્રે પ્રવૃત્તિ શરૂ થયેલ છે ઉપરાંત પચાસત રાજ્ય તાલિમ કેન્દ્ર પણ શરૂ થયુ છે અને તેમાં કરપાને તાલીમ આપવામાં આવે છે

તા. ૭-૭-૬૫ના રોજ શ્રી રામકૃષ્ણ પૂતલ પાતાની વૃદ્ધાવસ્થા તથા ધર્મપત્નીની તનિમતની બલસ્વસ્થતાના કારણે મેનેજીંગ ડિરેક્ટરની જવાબદારીમાંથી છૂટા થયા ત્યારે અમે બધાએ તેમનો જૂન જૂન જાબદાર માન્યો અને આ જાબદાર હવે પછી મારે લેવાકેવો એમ સલામમાં નહીં થયુ આ સલામમાં શ્રી જુનાબ દોત્રેલ કે જેઓ આ સ્થાના એક ડિરેક્ટી છે તેમ બાપુજી અને પૂજ્ય વિનોબાના બહુ જુના સાથી છે અને અખિલ ભારતીય ગામી સમાજકનિષિમાં મુખ્યમંત્રી તરીકે કામ કરી ચુકેલા છે તેઓ હાજર રહ્યા

હતા અને ખાસ માર્ગદર્શન આપ્યું હતું સર્વસેવાસઘના મુખ્યમત્રી શ્રી રાધાકીશનજી પણ આ સલામા હાજર હતા આ રીતે તા ૭-૭-૬૫ થી આ કાર્યની જવાબદારી હું યથાશક્તિ સલામી રહ્યો છું. અહીં હજી ઘણું કાર્ય કરવા જેવું છે, તે પૂરું કરવાનો દિલમા ઉમંગ છે. હાલ તો આ કાર્ય અગે પૂજ્ય બાપુજીના વિચારોને અમલમા મૂકનાર સેવકોના સત્સંગનો લાભ મળે છે અને તેથી જીવનમા જાગૃતિ અનુભવાય છે.

આ પ્રકરણ પૂરું કરતા એ પણ જણાવી દઉં કે પૂજ્ય ગાંધીજીની પુણ્યસ્મૃતિ નિમિત્તે મેં ૩ સવા લાખ ખર્ચવાનો મનથી જે સંકલ્પ કર્યો હતો, તેથી પણ કંઈક વધિક રકમ હું સમયસર ખર્ચી શક્યો હતો અને એ રીતે મારો સંકલ્પ પૂરો થતા મેં જીવનની કૃતાર્થતા અનુભવી હતી.

[૨૧]

સર્વોદય વિચારપ્રચાર ટ્રસ્ટ

વૈદિક ઋષિઓએ 'સર્વે વૈ સુખિન' સન્તુ-સર્વે પણ સુખી થાઓ !' એ ગાંધોમા સર્વના કલ્યાણની ભાવના પ્રકટ કરેલી છે ભગવાન મહાવીરે પણ 'મિત્તી' મૂણસુ કષ્ણ-સર્વે જીવો માથે મૈત્રી ગાખવી ઘટે' એ શબ્દોમા સર્વની સાથે પ્રેમભર્યું મમાન વર્તન રાખવાની ઘોષણા કરેલી છે ભારતના અન્ય સતો પણ 'સહુનુ ભલુ થાઓ' એ ભાવના જુદા જુદા સ્વરૂપે રજૂ કરતા જ રહ્યા છે.

વર્તમાન સુખના સુવ સુખો પ્રાપ્ત વિચાર કરીને સંકોચને કાઢી કે ન મનુષ્ય બાધાથી નીચા છે તેને ઉપર લાવવાની ઈચ્છા કરવી બહુ યત્ન પડેલો પ્રયત્ન આ બંધ સુખ વડે

પૂજ્ય બાપુજીને આ વિચાર ખૂબ સગી થયેલો. ત્યાંજાં મનોમથન કરતા તેમણે પોતાના જીવનની અસ્પૃશ્ય શિક્ષા તરીકે નવોદય શબ્દની યોજના કરી. નવોદય એટલે સર્વનો ઉદય સર્વની બહાઈ તે બાલિ તથા વિચારને નુ ઉ મૂલન દો છે અને સ્વનાત્મક કાચ વા. વગદીન સમાજ નિર્માણને પ્રયત્ન કરે છે

પૂજ્ય ગાંધીજીના મહાપ્રયાણ પછી એક વા સેવા આમમાં તેમના બનુયાયીઓતુ એક મોટું સંગેલન બન્યું તેના શ્રી જ્ઞાપરવાલ નહેરૂ પલુ કાલુ હતા. ત્યાં પૂજ્ય વિનોબાની પ્રેરણાથી સર્વોદય સમાજની સ્થાપના થઈ અને સર્વોદયની ભાવનાના વિશેષ પ્રચાર થવા લાગ્યો. મને પોતાને સર્વોદયને વિચાર ખૂબ જ સગી થયેલો અને જો હું તેના પ્રચારમાં સતક્રિયા થાળો આપી શકું તો જીવન ધન્ય બનશે, એમ માનેશુ

ત્યાંજાં પૂજ્ય વિનોબાએ તેણેજી ભાષામાં બુદ્ધાન પત્ર શરૂ કરવાની પ્રેરણા કરતા મને સર્વોદય વિચારપ્રચાર દ્વારા નો વિચાર સૂઝ્યો અને રૂ. ૩૦) ત્રીશ હજાર બાલાજી સ્વીકારાવન એ ટેકરથી લાલજી બેરુન્ટ કંપની તરફથી તે માટે જુદા કાઠી ખાસ દ્રવ્ય કમું

તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સમૃદ્ધિતા પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીએ

ભાષણો, લખાણો તથા પુસ્તકો દ્વારા જે વિચારો રજૂ કરેલા છે, તેનો પ્રચાર કરવાનો સમયો સાથે તેમણે દર્શાવેલા સ્વનાતમક કાર્યો કરવાની પણ જોગવાઈ રાખી

આ ટ્રસ્ટનું ઉદ્દઘાટન તા ૧૯-૫-૧૯૫૬ ના રોજ હૈદરાબાદ સંજલવન ખાતે તે વખતના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી રામકીશન રાઓના શુભ હસ્તે થયું અને તેણે કાર્યકર્તાઓમા ઉત્સાહનો આદેશ આપ્યાર કર્યો. આ ટ્રસ્ટ તરફથી તેલુગુ ભાષામા ભૂદાન પત્ર શરૂ કરવા માટે તે અંગે નિમાયેલી સમિતિને રૂા ૬૫૦૦ આપવામા આવ્યા આ પત્ર આજે ચાલુ છે

ત્યારબાદ ગાંધીલવનના સચાલકો તરફથી પાંચ ચોરકાઓ આપવામા આવ્યા કે જ્યાં તે વખતના રાજ્યપાલ શ્રી ચંદુલાલ ત્રિવેદીના શુભ હસ્તે 'ગાંધી જ્ઞાનમંદિર' ખુલ્લુ મૂકવામા આવ્યું તેમા પૂજ્ય બાપુજીએ લખેલા દરેક શાખાના પુસ્તકો તથા સર્વોદયને લગતુ સાહિત્ય સંઘરાયેલુ છે અને એક વાચનાલય પણ જોડાયેલુ છે

આ ટ્રસ્ટ તરફથી પૂજ્ય બાપુજીએ લખેલ 'નઈ તાલીમ' અને 'સ્વનાતમક કાર્યક્રમ' નામના બે પુસ્તકોનો તેલુગુ અનુવાદ સંપૂર્ણપતિ શ્રી રાજેન્દ્રબાબુના શુભ હસ્તે સુદર સમારોહપૂર્વક પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે

ત્યારબાદ સર્વોદયને લગતા સાહિત્યનુ વેચાણ કરવાનુ નામ હાથ ધરવામા આવ્યું અને તેની જવાબદારી શ્રી બીરદીચંદ ઓધરીને સોંપાઈ તેઓ કુશળ વ્યવસ્થાપક હોઈ આ કાર્ય સારી રીતે ચાલવા લાગ્યું હાલ આ ટ્રસ્ટ તરફથી

ખાદીભડાર સલાસ્જી । મ્યુઝિયમ, સ્વીન્ડ્ર ભારતી, બાગે
ચામ (પળ્લીક ગા ન) તાજમહાલ હોટેલ, તમજ રેલ્વે
સ્ટેશનો પર ખાસ સોલો માર્કેટ પુસ્તક-વેચાણુ કામ
ચાલી રહુ છે તે નજીકના ભવિચમા જ બહુ સારો વિકાસ
પામશે એવી મારી ધારણા છે

આ દ્રષ્ટને પ્રાપ્ત થયેલા એરડાઓમા પૂર્વમ વિનોબાજી-
પ્રેક્ષિત સર્વોદય મળને પણ ગ્વાન આપવામા આનુ છે
કે તેના અધ્યક્ષ શ્રી પ્રભાકરજી છે તેઓ અહીં શ્રી સર્વોદય
મળને લગતી અનેક પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે ભૂદાન ગ્રામદાન,
સપ્તિદાન વગેરેને ગતિમાન કરે છે વિશેષમા અહીં અનેક
મહત્વની સભાઓ થાય છે અને આપ્રમા પધારનાર લગભગ
દરેક સમાનનીય વ્યક્તિ અહીં જરૂ પધારે છે

માગ દ્વારા વવાયેલા એક નાનકા બીજમાથી આ
રીતે શુભ પ્રવૃત્તિઓનુ એક સુદર વૃક્ષ ઉચ્ચ અને તે
દિનપ્રતિદિન વિકાસ પામી રહુ છે તે જોઈને આત્માને
મણે સતેજ થાય છે

ભૌતિકવાદના ભપકાથી અબાઈ ગયેલા મુવક-મુવતીઓ
આડે ગદુ સાહિત્ય વાચવા આકર્ષાઈ રહેલા છે અને તેનુ
પરિણામ આપણાં ઘરોમા તથા આપણા સમાજમા સ્પષ્ટ
રૂખાઈ રહુ છે પરંતુ એટલી જાનહની વાત છે કે ભારતીય
સંસ્કૃતિની જ મણી ઊઠી હોવાથી હજી પણ આપણુ
હવન-આપણુ માન્ય આધ્યાત્મિક પરંપરાઓથી વિમુખ
બની ગયુ નથી જાણ્યા વૈજ્ઞાનિક મુગમા ને આપણે

सर्वोदय विचार ट्रस्ट तरुणी नामधर्ती (हैदराबाद) स्टेशन फुलकाला स्टेशन प्रुल्लो
भुजवाभा आल्यो तेलु हस्य ता १५-८-६५ जाली आल्युथी जम्बो-१ डे
वे कटराओ २ श्री रामक्रीशनल धूत दीवो भ्रकटावे छे ३ श्री टोकटरी क्रापलिया-
सर्वोदय विचार प्रचार ट्रस्टना मेनेल्लग ट्रस्टी ४ श्री अमृतनार्थ क्रापलिया

ਆਪਣ (ਅਮਰ ਗਲਰ) ਮਾ ਮੰ ਟੋਕ ਸੀ ਥਾਥਥ ਕ ਪਤਿਮ ਤ ਦਾ ਨਾਮ ਮੰ
 ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰੀ ਨਕ ਭ ਨਾ ੧੫-੩-੬੫

UNITED COMMERCIAL BANK

ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ (ਜਿਵੇਂ ਠਿਕਾਣਾ) ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤ ਆ ਅਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਨ ਕਨਕ ਕੁਨਾਠ ਟੋ ਮੇਲਿਥਿਥ ਅ ਆ
 ਆਪਣੀ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰੀ ਨਕ ਭ ਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੋ ਨਾ ਥਾ ਡੇ

આધ્યાત્મિક વિચારોને સાચા સ્વરૂપે રજૂ કરી શકીએ તો વિજ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક વિચારના સમન્વયનું દર્શન થઈ શકશે કે જે માનવજાતિની એક બહુ મોટી મેવા છે.

આ પ્રયત્ન સર્વસેવાસઘ તરફથી અખિલ ભારતીય સ્તર પર થઈ રહ્યો છે અને આશ્રખાતે તેનું કામ સર્વોદય વિચાર ટ્રસ્ટને સોંપાયું છે. આ ટ્રસ્ટ તરફથી એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે કે—સને ૧૯૬૬ની ગાંધી સવત્સરી પહેલાં નીચેની યોજના અમલમાં લાવવી.

- (૧) શહેરના મધ્યભાગમાં સત્ સાહિત્યનો એક વિશાળ ભંડાર ખોલવો અને તેના માટે સરકાર તરફથી જમીન મેળવવી તે માટે પ્રયત્ન ચાલુ છે.
- (૨) શહેરના જુદાજુદા સ્થાન પર સાહિત્ય વેચાણના વધુ કેન્દ્રો ખોલવા.
- (૩) આન્ધ્રપ્રદેશના મોટા મોટા શહેરોમાં પણ આ પ્રકારના સાહિત્ય વેચાણના કેન્દ્રો ખોલવા.
- (૪) મુખ્ય મુખ્ય રેલવે સ્ટેશનો, ધાર્મિક સ્થાનો તથા અન્ય સાર્વજનિક સ્થાનો ઉપર પણ સાહિત્ય વેચાણના કેન્દ્રો ખોલવા.

આ બધા કાર્ય માટે રૂ. એક લાખની જરૂર પડે તેમ છે તેમાં સર્વોદય વિચાર ટ્રસ્ટે પોતાના તરફથી રૂ. ૧૦૦૦૦૦ ટકા હવર આપવાનો નિર્ણય કરેલો છે અને બાકીની રકમ જાહેર જનતા પાસેથી મેળવવાની છે. તે માટે કેટલીક યોજનાઓ ઘડવામાં આવી છે. જેમકે—

- (૧) જાનમા રકમ પ્રાપ્ત સ્વી.
- (૨) સહાયક સહસ્થા બનાવવા તથા તેમની પાસથી ૨ ૧ ૧
સ્માનત (વિપાકી)ના રૂામા પ્રાપ્ત કરવા.
- (૩) રૂા ૧ ૦ લગર બ્યા / મંગલવા યન તનો ૨
ટકા જાન દરેક વષ પાછા આવા વારે

આશા તેા જોવી છે કે આ યોજના પગલર થઈ જશે
બને તે દ્વારા સર્વોચ્ચ સાહિત્યનુ ન્યાયુ બહુ સારા પ્રમાણમા
થવા લાગશે

દેશબાહ શહેરમા સમન્વય આશ્રમ નામની એક
સહસ્થા ચાલવી હતી આ સહસ્થા સમેવાનુ નક્કી થતા તેની
આશરે રૂા ૧૫ ની જવાબદારી આદા કરવાના નિર્ણય
સાથે આ ટ્રસ્ટે તેની ઘમ જોકર જમીન, મકાનો વગેરે
પ્રાપ્ત કર્યા કે જે હુસેનસાગરના કિનારે હુસેનસાગર
રોડનની લગેલા છે આ સ્થાનને શાંતિધામનુ
નામ આપેલુ છે ત્યા આજે સર્વોચ્ચ સાહિત્યવિભાગનુ
કેન્દ્રીય કાર્યાલય બાલે છે તેમજ અમીરપીઠ નેચરકચેર
હોસ્પીટલ (કુલસ્તી ઈલાજને લાવી ઈસ્પીતા)મા અભ્યાસ
કરતા વિદ્યાર્થીઓને રહેવાનુ સ્થાન આપવામા આવે છે
આ ટ્રસ્ટનો એક હેતુ મૂળથી જ કુલસ્તી ઈલાજની પ્રમાને
વેત્ર આપવાનો પણ રહેલો છે એ તરફ પાડકોનુ ધ્યાન
જેમુ છે

તળાવના કિનારે આવેલુ હોવાથી તેમજ ત્યા મારો સરસ
ઈને બાંધેલી હોવાથી આ સ્થાન ધણુ રમણીય લાગે છે અને

ત્યા આવનારને અનેક પ્રકારના સહવિચારો સૂઝે તેમજ આધ્યાત્મિક પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય એવો ઘણો સભવ છે અહીં સર્વોદય વિચારપ્રચાર ટ્રસ્ટના એક ટ્રસ્ટી તથા સર્વોદય સાહિત્ય પ્રચારસમિતિના સચાલક શ્રી ખીરદીયદ ઔધરી પચાસ વર્ષની ઉંમર થતા ધધામાથી નિવૃત્ત થઈને રહેવા માટે આવી ગયા છે, એટલે ભવિષ્યમા અહીં સસ્થાના વિવિધ મનોરથો સાકાર થશે, એવી આશા રહે છે

આ પ્રકરણ પૂરું કરતા એટલો ખુલાસો કરી લઉં કે સર્વોદય સાહિત્યમા અમે પૂજ્ય ગાંધીજી અને પૂજ્ય વિનોબા ઉપરાત સ્વામી રામતીર્થ, શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, શ્રી વિવેકાનંદ વગેરે ઉત્તમ કોટિના પુરુષોત્તુ તેમજ રાષ્ટ્રા-નતિને લગતુ અન્ય શિષ્ટ સાહિત્ય પણ વેચવાતુ રાખેલુ છે

આ ટ્રસ્ટના એનેજીગ ટ્રસ્ટી તરીકે કામ કરવાતુ મને પ્રાપ્ત થયુ, તેને મારુ અહોભાગ્ય માનુ છુ, કારણ કે તેનાથી અનેક સત્પુરુષોને સમાગમ થાય છે અને જીવનમા બદગૃતિ માટે મે અત્યાર સુધી જે ભાવના એવી છે, તેને ઠીક ઠીક બળ મળી રહે છે

આ ટ્રસ્ટ ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામે, એવી મારી હાદિંક ભાવના છે અને તે દિશામા મારો યથાશક્તિ પ્રયત્ન પણ છે

[૨૨]

ખેતીનો એક સંકળ પ્રયોગ

સને ૧૯૪૮મા અનાજની ઘણી તંગી હતી, ત્યારે ભારતના સન્માનનીય વડા પ્રધાન શ્રી જવાહરલાલ નહેરૂએ

રહિયો પન્થી ઠાધા દેશવાસીઓને અનુરોધ કર્યો હતો કે ખેતી પર ખાસ ધ્યાન આપા. વળી પૂલ્ય ગામીજી તથા પૂલ્ય વિનોબાના લખાણો વાચતા માન મન પર એવી છાપ પડી હતી કે ખેતી એ દેશનો મુખ્ય આધાર હોવાથી તેમા રસ હોવો જોઈએ અને તેના વિકાસ પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

મારા વ વાણે દેશમા ખેતી કરતા હતા અને તેમથી જે કંઈ આવક થાય તેથી અતુષ્ટ રહેતા હતા. વળી તેમનું જીવન કુદસ્તના ખોળે ખતીત થતું હતું તેથી તેમના તન નીશાળી તથા ખાતલ હતા અને મનને પણ ઘણી શાંતિ મળતી હતી. કુદસ્તી જીવનમા તન અને મનની જે તાજગી અનુભવાય છે તે શહેરના ધાધલિમા જીવનમા હરગીજ અનુભવાતી નથી.

આજે જીવ્યા ધરના ઘણા માનવીઓ એમ માને છે કે વ્યાપાર વ્યવસાય ઉદ્યોગમા જેટલા પૈસા કમાઈ શકાય, તેટલા ખેતીવાદીમા કમાઈ ન શકાય; પણ હું માનું છું કે એ એક ભ્રાંતે ભ્રમ છે એ ખેતીવાદીનો જોખમ વિકાસ કરવામા આવે તો એ કામખેનુની ગરજ તારે તેમ છે મૂળ વાત એ છે કે આપણે ખેતીવાદી પાછળ જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપ્યું નથી તેમ તેના પ્રશ્નોનો ચક્રલ ઉઠેલ લાવવા માટે જોઈએ તેવા પ્રયત્નો કર્યા નથી. જ્યાં વર્ષમા ત્રણ પાક લઈ શકાય, એવી જમીનમા આપણે માત્ર એક પાક લઈએ છીએ અને તે પણ જોઈએ તેવો નહિ. વળ

જમીન સોનાનો દુકડો અને તેવી હોય તે કથીરની હાલતમાં પડી રહે છે, કારણ કે તેને કેળવવા માટેનું વ્યવસ્થિત જ્ઞાન નથી

પૂજ્ય વિનોબાએ જેતી અને આમોદ્ધારના પ્રશ્નમાં ખૂબ રસ લીધેલો છે અને એ દૃષ્ટિએ સમસ્ત ભારતવર્ષનું પરિશ્રમણુ પણ કહેણું છે તેઓ કહે છે કે 'ભારત પાસે એટલી જમીન છે કે જો તેને ધરાધર કેળવવામાં આવે તો એક અબજની વસ્તીને પણ આનાજની તગી પડે તેમ નથી'

ભારતના સહગત વડા પ્રધાન પ્રધાન શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રીના ધ્યાન પર એ વાત તો આવી જ હતી કે આપણા રેશને આનાજની લગભગ આઠ ટકા જેટલી ખાદ રહે છે, ૧ જેતીવાડીનો વધારે વિકાસ કરવાથી પૂરઠ જલ્ય તેમ છે અને તેથી તે અગે તેઓ વિવિધ યોજનાઓને ગતિમાન કરી રહ્યા હતા

આ વખતે બદ્દકા-કાપડિયા કંપનીનો વિશાળ કારોબાર મારા માથે હતો, તેમજ હૈદરાબાદના સાર્વજનિક કાર્યોની કેટલીક જવાબદારી પણ મારે શિરે હતી, પરંતુ ભારતના એક નાગરિક તરીકે મારે કઈક કરવું જોઈએ, એવા વિચારથી મે જેતી તરફ લક્ષ્ય આપ્યું અને તે માટે અનુકૂળ જમીન શોધી કાઢવાની યેચવી કરી

તે અગે મારે હૈદરાબાદની આસપાસના ઘણા સ્થાનોની મુલાકાત લેવી પડી છેવટે હૈદરાબાદ-મનમાડ રેલ્વે લાઈન પર આવેલ જોધાન સ્ટેશનથી ૬ માઈલના અંતરે આવેલો ૧૫૫ એકર જમીનનો એક વિશાળ પટ મારી નજરમાં

જેકો અને તેના માલિક સારોષ ચેડમ શસ્ત્રોએ ખગીલી હીધા. આ જમીનના માલિક એક નવાળ હતા અને તેઓ પુરાણી નીતિએ એકાદ પાસ ખેતી કરાવતા હતા તેમા મુખ્યત્વે શેરી અને ઘોખા વાવવામા આવતા હતા.

અહીં ખેતીનો યોગ્ય વિકાસ થાય તે માટે મેં ભાસ્ત કૃષિ પ્રાઈવેટ લીમીટેડ એ નાનથી વહીવટ ચાલુ કર્યો. હવે ત્યાં મુખી જમીનનું યોગ્ય ખેતરુ માય નહિ તથા તેમા જોઈતું માતર નખાય નહિ તેમજ પાકને પૂરું પાણી આપવામા આવે નહિ ત્યાં મુખી ખેતીનો વિકાસ થઈ શકે નહિ એટલે અમે ટ્રક્ટર ભાડે લાવી જમીનનું ૧૨ થી ૧૫ ઈંચે ૧૦૬ બ્રુ ખેતરુ કરવા માગ્યું અને તેમા સારું ખાતર ભરવા માગ્યું વળી પાણીના પુલ્કા માટે બે જોઈએ એન્જનો કામે લગાડી હીધા.

અહીં એ લી રખવા કરવી આવશ્યક છે કે અમે ટ્રક્ટરથી જમીનનું ખેતરુ કરવા માં મુ આમ છતાં હાલ- ખાર જોડી જોડની તથા પાણી તે સખી જ હતી કે જે લેખ જા હલકા હળેથી જમીનનું ખેતરુ કરવામા તેમજ ખાતર લઈ જવા વજેરમા કામ લાગતી હતી. એ વખતે માણસોની સખ્યા ૭ થી ૮ જેટલી હતી, તે ખીમ ખીમે વખવા પામી હતી અને આજે તે ૧૨૫ થી ૧૫ જેટલા માણસો એ ખેતર ૧૦ કામ કરી પાણી શેલ આનહપૂર્વક રજો છે જમીન પણ ૧૫૫થી વધારી ૨૧૩ એકર જેટલી કરી છે.

પહેલા બે વર્ષ તો આ જમીનમાં નુકશાન થયું હતું, પણ ત્યાર પછી અનુક્રમે પાક વધતા તેનું ચોખ્ખું વળતર મળવા લાગ્યું હતું અને આજે તો વાર્ષિક લગભગ રૂપિયા ૫૫૦ જે લાખનું માલ ઉત્પન્ન આવે છે, જે આવતા વર્ષે રૂપિયા ત્રણ લાખનું થવા સંભવ છે.

અહીં હાલ શેરડી, ચોખ્ખા તથા મજાણીનું વાવેતર થાય છે તેમાં શેરડી એક એકરે ૫૦ થી ૭૦ ટન જેટલી ઉતારે છે આ શેરડી સરકાર-સંચાલિત નિઝામ સુગર ફેક્ટરીને વેચી દેવામાં આવે છે કે જે રાજ્યની ૪૦૦૦ ગુણી જેટલી ખાડ તૈયાર કરે છે એશિયામાં ખાડના જે માટા કારખાનાઓ ગણાય છે, તે પૈકીનું આ એક છે.

આ જમીન હૈદરાબાદથી ૧૩૦ માઈલના અંતરે આવેલી છે અને લગભગ પાંચ કલાકના પ્રવાસ પછી ત્યાં પહોંચાય છે ત્યાં માણસોને રહેવા માટેના મકાનો બાંધેલા છે, તેમજ અમારા માટે પણ ખાસ મકાન બાંધેલું છે અને રવના દિવસોમાં ત્યાં જઈએ છીએ, ત્યારે તાજું હવા, તાજું ફૂલ તથા તાજાં શાકભાજી ખાવાના મળે છે અને કુદરતની ગોદમાં બેસીને તેને આરોગતા અનેરો આનંદ આવે છે આ વખતે ઘણા ભાગે મિત્રમણ અમારી સાથે હોય છે, એટલે એ આનંદમાં વૃદ્ધિ થાય છે અને દિવસો સુધી અહીં જ ધામા નાખીએ, એવો વિચાર આવ્યા વિના રહેતો નથી પરંતુ જીવનની જાનણ પાછા અમને શહેરમાં બેચી લાવે છે અને ત્યાં કૃત્રિમ જીવનની જે જાનણ પથરાયેલી છે, તેમાં ફરી ફસાવું પડે છે.

અહીં એ પણ જણાવવું જોઈએ કે ભારત દૃષ્ટિ પ્રાકૃતિક લીમીટે નામથી પ્રથમ કામ શરૂ કરેલ, પરંતુ આન્ધ્ર લે રિફોર્મ એક જમલમા આવતા અથવા ભાગી હારેને તેમના ભાગની જમીન આવી હોવામાં આવી હતી. આ ૨ એ કામ આ કંપનીના નામથી ચાલી રહ્યું છે આ કંપની લીમીટેડ હતી ત્યારે હું મેનેજર જમરકરવતુ કામ સંભાળતો પણ હવે મારા કુટુંબીઓ આ કામ સંભાળે છે.

[૨૩]

હૈદરાબાદ રાજ્યમાં પ્રથમ ચૂંટણી

સને ૧૯૪૮ના સપ્ટેમ્બરની ૨૧મી તારીખે હૈદરાબાદ રાજ્યનો પૂણ્ય કબજો લેવાયા બાદ જનરલ ચૌધરી મીસ્ત્રીની એ મીનીસ્ટર તરીકે નિમાયા ત્યારબાદ તેમની જગાએ શ્રી વેલોડી આબ્દા અને માર જણની સમિતિ નિમાઈ તે નહીં લોકપ્રતિનિધિઓને સત્તા સોંપવાનું નક્કી થતા ચૂંટણી આવી. હૈદરાબાદ રાજ્યમાં આ પ્રથમ ચૂંટણી હતી અને તેમાં મે એક કાચ જ્યાં તરીકે ભાગ લીધો હતો એટલે અહીં તેની કટલીક વિગત રજૂ કરું છું.

ચૂંટણી દરમ્યાં માટે પૈસા જોઈએ તેથી કોંગ્રેસના મેમ્બરોએ એક લાખ રૂપિયાનું કે એકત્ર કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને એ રૂાને તે વખતના કોંગ્રેસપ્રમુખ પંડિત શ્રી જવાહરલાલ નહેરુના નામ પરથી શ્રી નહેરુ પસંદ કરે.

એવું નામ આપ્યું, પરંતુ ઘણા પ્રયત્નો કરવા છતાં એ પર્સિયા માત્ર રૂા ૫૫૦૦૦ જેટલી જ રકમ ભરાઈ પોણા એ કરોડની આબાદીવાળા રાજ્ય માટે આ વસ્તુ માસુલી ગણાય, પરંતુ એ વખતે લોકોને કોંગ્રેસ રાજ્યની નીતિમાં પૂરો વિશ્વાસ નામ્યો ન હતો.

બાપુજી કોંગ્રેસમાં હતા અને તેમણે અસાધારણ પ્રયત્નો કરીને કોંગ્રેસને લોકપ્રિય બનાવી હતી, એટલે મારા આ સ્થા પ્રત્યે પ્રથમથીજ પ્રેમ હતો હું વ્યવસાય અર્થે દેહરાબાદ આવ્યો અને સાર્વજનિક કાર્યોમાં રસ લેવા લાગ્યો, ત્યારે પણ મારા આકર્ષણ કોંગ્રેસ પ્રત્યે જેવું ને તેવું જ હતું અને તેથી જ તેના કાર્યોમાં બને તેટલો સહકાર આપવાનું ચૂકતો નહિ આથી કોંગ્રેસના ઘણા કાર્યકર્તાઓ તથા આગેવાનોના પરિચયમાં આવવાનું બન્યું હતું અને તેમને મારા પ્રત્યે સદ્ભાવ કેળવાયો હતો ચૂંટણીના પ્રશ્નમાં પણ તેઓ મારી સાથે ચર્ચા-વિચારણા કરતા હતા.

હવે ચૂંટણી આડા માત્ર ચાર દિવસ જ બાકી રહ્યા હતા અને સામ્યવાદીઓ મેદાન મારી બંધ એવો રંગ બમ્યો હતો ખરેખર! પરિસ્થિતિ ઘણી કટોકટી ભરેલી હતી ને સામ્યવાદીઓ નત્તાસ્થાને આવે, તો શું કરે અને શું ન કરે? એ એક ગભીર સમસ્યા હતી કોંગ્રેસમાં કેટલાક રૂપણી પેનવા છતાં તેમાં હજી ઘણી લાયક વ્યક્તિઓ હતી અને તે છતાં એમાજ દેશનું કલ્યાણ હતા... એટલે એ માટે

આ વખતે કેન્સરના કારણે શ્રી જિગ્મર રાજા બિહુલ
હતા તેમજ તથા મુખસિદ્ધ કેન્સર ગોવાન શ્રી રામકાશન
રાજા વગરની મારી સાથે છેલ્લામાં છેલ્લી પરિસ્થિતિની
વચ્ચે કરી અને તાત્કાલિક સલામતી મારી નાખ્યા બંધકર કરવાનું
નક્કી હતું

રાત્રે બિહુલ આંત્રિની હાલતમાં સલામતી મને
તેમના માર્ગસર ગ્યાપારીઓએ હાલતી પણ આવી તે વખતે
તાત્કાલિક રૂપિયા ૩ આવાની માગણી તેમની સમક્ષ
મૂકવામાં આવી, પણ સામેથી ઉત્તર મળ્યો નહિ ત્યારે બેઠી
રકમની લેવા આપવાની માગણી કરવામાં આવી, પરંતુ તે
મળે ચકાઈ તૈયાર થયું નહિ વિશેષમાં છેલ્લા એક વર્ષ મા
આંત્રિ કેન્સરના કારણે તે વખતે વેપારીઓ સામે જે
વર્તણૂક થયેલો તેની આંત્રિ ટીકાઓ માર્ગ નેતાઓએ હતું
કે જે દોષો હશે તે હવે પછી સુધારીશું પણ હાલ તો
આ કામ પતાવો. પરંતુ કોઈ રસ્તો નીકળ્યો નહિ

આખરે અનાજ-તેલીગિયાનું મારું કામ હતું એટલે
તે વેપારીઓ તરફથી રૂપિયા ૧ લેવા કરવાનું મને
સોંપાયું અગાઉ રૂપિયા ૫૫ લેવા થયેલા તેમાં જે
તેમ અનાજ તથા તેલીગાના વેપારીઓએ ચોગ્ય કાળે આપ્યો
હતો હતા કેન્સર પ્રત્યેના મનવચી તે જવાબદારી સ્વીકારી
લીધી આંત્રિના રૂ. ૨ લેવા કરવાનું અન્ય વેપારીઓને
સોંપાયું પણ તેનું પશ્ચિમ શું આવશે, તે મારી કમ્પના
બહાર ન હતું

બીજા દિવસે શ્રી હિજમ્મર રાઓ તથા શ્રી રામદીશન-
રાઓ વગેરેને મળી પરિસ્થિતિની જી કાણુથી ગચ્યા કરી આ
વખતે મારું મન તે મારી પેદીમાથી પૂરા ત્રીશ હજાર
રૂપિયા તેમને આપી દેવાનું હતું, પણ વ્યાપારમાં રોકેલ
મૂઠી તરત નીકળે નહિ, એટલે જી રઘુનાથ બેઠ પામેથી
જી ૩૦૦૦૦ કરને મેળવ્યા અને તે રકમ મે તરત જ
કોંગ્રેસ કાર્યકર્તાઓને પહોચાડી દીધી

એઈતી કુમક આવી મળતા લશ્કરમાં જેમ અનેરો
ઉત્સાહ પ્રકટી નીકળે છે, તેમ આ રકમ આવી જતા કોંગ્રેસ
કાર્યકર્તાઓમાં અનેરો ઉત્સાહ આવી ગયો અને તેમણે
એક્લા ચાર દિવસમાં જીવ સ્ટોસ્ટ પ્રયત્ન કરતા કોંગ્રેસ પક્ષે
ચૂંટણીમાં જીત મેળવી પરંતુ જેમણે રૂપિયા ૨૦૦૦૦ ની
જવાબદારી લીધી હતી, તેમાંના કોઈએ તે માટે મહેનત
કરી નહિ, તેમજ પોતાની પાસેથી પણ કશું આપ્યું નહિ !
મે મારી જવાબદારી અગે જી ૬૦૦૦ લેગા કર્યા અને
મારા તરફથી તેમાં જી ૧૦૦૦ ઉમેરી સ્વીકારેલી જવાબદારી
પૂરી કરી આ રીતે જી ૨૦૦૦૦ લેાન અગે બાકી રહ્યા,
તે પાછળથી કોઈએ સલાયા નહિ

આ વસ્તુ મે અહી આત્મસ્લાધા માટે રજૂ કરી નથી,
પરંતુ બાહેર જીવનના કાર્યો કરતા કેવા કેવા અનુભવો થાય
છે અને કાર્યકર્તાઓએ તેના પગથી કેવો ઘોષપાક લેવો
લેઈએ, તે બાણુવા માટેજ લખી છે

ચૂંટણી પછી દેહરાબાદ રાજ્યના વિલાનન અગે જે

सगवण शूरा धर्मा ते अजे पञ्च ज्योतिषी ये शब्दा वसु ते
 उच्यन्ते न होष्याते

सूटला १३ी ढैरशाणाह ऐं केंद्रियना प्रमु म म्वाभी
 समान २ वीय सूटारा तेचो ढै राणाह राज्याना विषय म्वाभी
 तऱ्हेचु करता हुता ज्येष्ठे के ढैरशाणाह राज्याना १ क्रिस्ताज्यो
 तेचु प्रोक्षनाश हुता तेमने आध राज्यामा ज्येडी देवा
 कतड ज्येष्ठनाश हुता, तेमने म्हेसुर राज्यामा ज्येडी देवा
 आने मराठी ज्येष्ठनाश हुता तेमने म्वाशाष्ट्र राज्यामा ज्येडी
 देवा. आ शीने ढैरशाणाह राज्यानु विजय न धर्मा ज्यम ते
 क्रीने ज्येष्ठ देशी राज्या तशीके पोतानु मासु उच्यकी शडे
 नहि ज्ये तेमने अतगत हेतु हुतो ज्यने तेमा पञ्च नध्य
 ममायेसु हुतु कटकाक समजु होजेजे तेमना आ विद्यास्त्र
 टेंके आये हुतो ज्यने हु पञ्च आ ज्यमतमा तेमने
 ज्येष्ठ अमयठ न रहा हुतो.

ज्येष्ठ वार ढैरशाणाह शब्दमा ते अगे मोनी सवा धर्मा
 हुती, तेमा वेपारीज्यो उद्योगपतिज्यो सामाजिक काम कर्ताज्यो
 तवा राजदारी पुरुषोजे पञ्च ढाजरी जापी हुती. आ सभानु
 प्रमुजपह सभाजवानु मास माये ज्यज्यु हुतु ते मे
 यो ज्य शीते अ ज्यज्यु हुतु आ सभाज्ये विद्यामजनी सगवणने
 पूरा टेंके आये हुतो ज्यने विद्याग आध राज्यानी कर्मणाने
 वहेती म्ही हुती.

विद्यामजनी आ सगवण अह्म धर्मा हुती ज्यने निजा
 माणाह पर गत नसुटा, भहेजुजनार ढैरशाणाह, क्रीम-

નગર, મેદક અને તાદુર આ આઠ તેલુગુ ભાષાવાળા બિલ્લાઓને આદ્ર રાજ્યમા જોડી દેવામા આવ્યા હતા તેજ રીતે ગુલબર્ગા, બીદર અને રાયચુર આ ત્રણ ક્ષેત્ર ભાષાવાળા બિલ્લાઓને કર્ણાટક એટલે મહેસુર રાજ્યમા જોડી દેવામા આવ્યા હતા અને ચોસમાનાબાદ, લીડ, ચૌરગાબાદ, પરભણી તથા નાદેડ બિલ્લાઓ કે જ્યાં મુખ્યત્વે મરાઠી ભાષા બોલાતી હતી, તેને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમા જોડી દેવામા આવ્યા હતા આ રીતે જુના હૈદરાબાદ રાજ્યતુ સંપૂર્ણ વિભાજન થઈ ગયું હતું

મદ્રાસમાથી આદ્ર રાજ્ય કેવી રીતે જુદું પડયું, તે ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ છે એ વખતે તેની રાજધાની કર્નુલ (રાયલસીમા) મા હતી, પરંતુ પાછળથી એ રાજધાની બદલીને હૈદરાબાદમા ખસેડવામા આવી અને એ રીતે જે શહેર એક વખત નિઝામ રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર હતું, તે વિશાખ આદ્રની રાજધાનીનું શહેર બન્યું

અહીં પ્રાસંગિક એ વાત પણ જણાવી દઉં કે મને સ્વનાતમક કાર્યમા વિશેષ પ્રીતિ રહી છે અને જ્યાં સુધી મારાથી બન્યું ત્યાં સુધી મેં હોદાઓ ગ્રહણ કરવાની વસ્તુને ટાળી છે હું હૈદરાબાદ શહેર સમિતિ-ની વોર્ડનો ઉપપ્રમુખ કેટલોક વખત રહેલો, પણ તેને અપવાદરૂપ ઘટના લેખવી જોઈ એ મારી ઓફિસ એ જ લતામા આવેલી હતી, એટલે મારે એ હોદા સ્વીકારવો પડ્યો હતો

મેં હૈદરાબાદ સ્ટેટ કોંગ્રેસના ખૂબનચી તરીકે, વર્ષો

સુખી કામ કર્યું છે પણ તે અગે હોદ્દો સ્વીકાર્યો નથી. સ્વામી રામાનંદ તીર્થ તથા બીજાઓએ મદ્ય વખત મજૂરી જાનના હોદ્દા આપવાની તથા મ્યુનિસિપલ સુવર્ણીમા કોંગ્રેસ ટીકી આપવાની તેમજ એક વાર લોકસભામાં પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવાની સૂચના કરેલી પણ તેમાંથી કોઈનોય મે સ્વીકાર કર્યો ન હતો.

જમ પૂર્વે વિનોબા ગાંધીજીની દ્વારા રહીને સમાજની વિવિધ પ્રકારે સેવા કરી રહ્યા છે તેમ મને માથા બંધનમાં રહીને સામાજિક સેવા કરવાનું વિશેષ નસક પ મુ છે અને અનુભવે હું બેઠ શક્યો છું કે જેણે સમાજની સાચી સંવા કરવી હોય તેણે અને ત્યાં સુખી હોવાનોથી દૂર રહેવું બેઠવું.

[૨૪]

મહાસભાનું અધિવેશન વગેરે

સને ૧૯૪૮ થી ૧૯૫૨ ના ગાળામાં મારા બંધનમાં અંગે કેટલાક મહત્વના પરિવર્તનો થયા, તેમજ સામાજિક સેવા અંગે મે કેટલીક નવીન જવાબદારીઓ સ્વીકારી, પણ તે બધાનું વજન સ્થાનમાં આવશે હાથ તે મહાસભાનું અધિવેશનનું અધિવેશન જે સને ૧૯૫૦ની સાલના પ્રારંભમાં હૈદરાબાદ ખાતે ભરાયું તથા ત્રણ વર્ષ બાદ જોડાઈ ઇન્ડિયા કોંગ્રેસ કમીટીની બેઠક મળી તે અંગે કેટલીક વિગતો મનુ કરીશ.

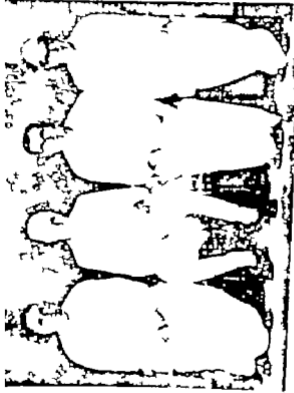
શરૂઆતમાં મહાસભાના અધિવેશનમાં ૬ થી ૭૦ જેટલા શિક્ષિત લોકો એકઠા થતા, જેમાંનો મોટો ભાગ

हैदराबाद कोअिस अखिवेश-
नना सभये. सने १९५३

उमेवा गणी आनुथी-

- (१) इडुरसतिथ्या जेम जे, (२)
इमि सलनारायणु सीटी कोअिसना
प्रमुण, (३) श्री ओइओटे हे स्टेना
प्रणवणी प्रधान, (४) श्री अड्ड-
बाव अद्रुडा, (५) श्री टोकरथी
बावळ अपणिया तथा (६) श्री
डी डी, इटासिया M P ओडेवा
गणी आनुथी-(१) श्री रागडिगन
राओ मुण्य मत्री हे अ (२)
प श्री नहेडे, (३) श्री रामानद
तीर्थ प्र व्यात्र प्रदेश कोअिस,
श्री पन्नाबाव पीत्ती, (५) ओअिस्ट
अडुअरअली जेम पी

देवराज्यास पास क्विदया क्विसि क्वीदीना सभा वभते सने १८५८
 । श्री भाग्यधी र वी. रजादेदी-व्यात्र प्रदेस क्विसिना प्रमुष र र श्री त्यादरमान
 न्तेरे क्व्यात्र राकनना मुष मची रे. लेन. (स. ७५) रेदी नभा

અધિકારીઓ તથા ઊરીસ્ટરો વગેરેનો હતો તેઓ 'હાઇમરૂલ' વગેરે અંગે ચર્ચા કરતા અને પોતાના વિચારો ઠરાવના રૂપમાં ભારતના વાયસરોય તથા પાર્લામેન્ટના સભ્યો વગેરે પર મોકલી આપતા આ અધિવેશન માટે ટાઉનહોલ, થિયેટર કે એવા જ ધીજા હોલો ખસ થતા પરંતુ ધીમે ધીમે મહાસભામાં અન્ય લોકોએ પણ ભાગ લેવા માડ્યો ખાસ કરીને પૂણ્ય જાધીજીએ તેમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેનું સ્વરૂપ જ બદલાઈ ગયું અને તેથી મહાસભાના અધિવેશન માટે ખુલ્લા મેદાનમાં મોટા મડપો બાંધવાની જરૂર પડી, તેમજ તેમના ઉતારા વગેરે માટે પણ મોટા પાયે પ્રબંધ કરવાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ ત્યારબાદ આઝાદીની લડત ઉપડતા મહાસભાના અધિવેશનોમાં લોકોની પ્રચંડ હાજરી થવા લાગી અને આજે પણ તે જ સ્થિતિ ચાલુ છે આ કારણે જે પ્રાતને મહાસભાનું અધિવેશન યોજાવવું હોય, તેને સારી તૈયારી કરવી પડે છે

હૈદરાબાદ પ્રદેશ કોંગ્રેસને એમ લાગ્યું હતું કે જે આપણા આગણે મહાસભાનું એક અધિવેશન મળી નાય તે લોકોની મનોવૃત્તિમાં ઘણો ફેર પડે અને રાજદ્વારી દૃષ્ટિએ આમ પ્રાતને સારી એવી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય એટલે તેના કાર્યવાહકોએ હિંમત કરીને મહાસભાના અદ્વાવનમાં અધિવેશ માટે આમ ત્રણ આખું અને તેનો દિલ્હી ખાતે સ્વીકાર થયો ત્યારબાદ તરત જ તે અંગે સ્વાગતસમિતિ નીમવામાં આવી, જેમાં સ્વામી ગમાનદતીર્થ અધ્યક્ષ ચૂંટાયા

આજેક માત્ર અગાઉથી તૈયારીઓ થવા માડી તેમાં

માલ અને ખરીદી (Stores and Purchase) નું કામ કે જે બીજા ડોર્સ પણ વિભાજ કરવા વધારે મહત્વનું તેમજ વધારે જવાબદારીવાળું છે તે મને સોંપવામાં આવ્યું કાચ કર્યાંબાને મારી વ્યવસ્થા-શક્તિ તથા મારી નિષ્ઠાના વિશ્વાસ હતો તેનું જ પણ પરિણામ હતું મેં પણ દૈહિકબાહ પ્રદેશ કેમિસે ઉપાડેલા કાર્યમાં માણસી બનતો સહકાર આપવાની ભાવનાએ આ જવાબદારીના સ્વીકાર કર્યાં હતા.

આ અધિવેશનની નાણાકીય સમિતિના પ્રમુખની જવાબદારી અહીંના પ્રસિદ્ધ ઉદ્યાપતિ શ્રી પનાલાલ પીત્તીને સોંપવામાં આવી હતી અને બીજાની ચકાસણી વગેરેને તાત્કાલિક શ્રી વાસુદેવ નાયકને સોંપવામાં આવ્યું હતું કે જેઓ કેમિસના જુના કચકર સીટી કેમિસના પ્રમુખ તથા તે વખતની ધારાસભાના ઉપ્યુટી સ્પીકર હતા તેઓ નાણાકીય સમિતિના માનક મત્રી નીમાણ સાર્થે તે સમિતિનો હું સહમાનક મત્રી નીમાણે, તેથી વારવાર આ કાચના મારી સલાહ-સૂચના લેતા આ રીતે મારે કેટલોક સમય એમાં પણ આપવો પડ્યો.

આ વખતે કેમિસના મુખ્ય મત્રી શ્રી બજવતરાય મહેતા હતા તેઓ અધિવેશનની તૈયારી અને વારવાર અહીં આવતા અને જામને વિવિધ પ્રકારના સૂચનો કરતા તેમણે જામને એક સૂચન એવું કર્યું કે શ્રી નહેરુજી આદિ અગ્રેસર નેતાઓની સસ્તતા અહીંના ગુજરાતી ભાઈ એણે કરવી અને તેનો જે ખચ થાય તે પણ તેમણે ભોળવી લેવો એમાં મુજરાતીઓની તેમજ ગુજરાતની શોભા વધશે.

આ સમયના પ્રધાનમંડળમાં એક માત્ર ગુજરાતી શ્રી કુલચંદ્ર ગાધી હતા તેમની સાથે શ્રી બળવતરાયભાઈએ કેટલોક પરામર્શ કર્યા પછી હૈદરાબાદ-સિકંદરાબાદના ગુજરાતીભાઈઓની સભા ભરવામાં આવી અને તેમની સમક્ષ ઉપરનું સૂચન રજૂ કરતા સહુએ તેને હર્ષભેર વધાવી લીધું.

આ વિભાગમાં ૧૦૪ જેટલા આગેવાનો આવવાની વહી હતી, જેમાં મુખ્ય પ્રધાનો તેમજ દિલ્હીના મુખ્ય મંત્રી-મંડળની વ્યક્તિઓ વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. વળી આ આગેવાનો સાથે તેમના મંત્રીઓ વગેરેનો સ્ટાફ પણ ત્યાજ રહેવાનો હતો, એટલે કુલ ૪૦૦ થી ૫૦૦ વ્યક્તિઓની સંગવડ કરવાની હતી અને તે માટે સ્વયંસેવકો વગેરે અમારે જ રોકવાના હતા.

આ મહાનુભાવોના ઉતારા માટે પ્રીન્સ નીલોફર હોસ્પીટલની પસંદગી કરવામાં આવી કે જેનું નૂતન આલિશાન મકાન હમણા જ બંધાઈને તૈયાર થયું હતું અને જેનો ઉદ્ઘાટનવિધિ થવાનો હજી બાકી હતો. આ કાર્યમાં પણ મારે ભાગ લેવો જ પડ્યો, કારણ કે કેટલાકનો એવો આગ્રહ હતો કે 'તમે નહિ તો અમે નહિ' રાત-દિવસ માથે કામ કરનારાઓને નારાજ પણ કેમ કરી શકાય? મારે કહેવું જોઈએ કે અહીં નાના-મોટા ગુજરાતી ભાઈ-બહેનોએ જે સુદર કામગીરી બતાવી, તેથી દેશ-નેતાઓ ઘણા ખુબ થયા હતા અને તેમણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું કે 'મહાસભાના ઠોઠ પણ અધિવેશનમાં અમારી આટલી સુદર સરસરા થઈ ન હતી'.

મારા માથે આવેલી જવાબદારી ઘણી માટી હતી. આ જવાબદારી મારે સફળતાપૂર્વક પાર પાવી હોય તો તેના પ્રત્યેક વિભાગ અંગે સીધી વિચારણા કરવી જોઈએ તથા માલ-સામાનની ઝીણામણ ઝીણી વિાત તૈયાર કરીને, તે કામથી કિફાયત બાવે મળી શકશે, તેનો નિર્ણય કરી લેવો જોઈએ. પરંતુ આ બધું તો જ બની શકે કે જો હું મારો બધો સમય આ કામની પાછળ જ પાડું એટલે મેં પેટીએ જવાનું માની વાળ્યું અને માત્ર આ જ કાર્યમાં ચિત્ત પરોવ્યું. કેટલેક કામમાં ચિત્ત એકાગ્ર થયા વિના તેમાં સિદ્ધિ મળતી નથી, એ એક સિદ્ધ હકીકત છે, આમ છતાં કેટલી બંધિઓ સ્વીકૃત કામમાં પોતાનું ચિત્ત એકાગ્ર કરે છે?

આ કામ પરત્વે સત્રિ-દિવસ ચિંતન કરતાં મને પહેલો વિચાર જો આવ્યો કે ઝયા વધ નાશિકમાં અધિવેશન લગાવું હતું અને તેના સ્વાસ્થ્યમાં મુબત્તિ રેવનું મીનીસ્ટર બાઉ સાહેબ દ્વારા હતા, તેમને મળી બધી વસ્તુની માહિતી મેળવી લેવી. આથી તા. ૨૭-૬-૧૯૪૬ પરના રાજ મેં દેશબાહ પ્રદેશ કેમિસના મુખ્ય મંત્રી શ્રી પ્રાણેશનાથ મારફત બાઉ સાહેબ દ્વારાને બજાર તાર કરાવ્યે કે શ્રી ટોકરથી લાલજી કાપડિયા આવવી કાલે સવારે કેમિસના અગ્રણના અધિવેશનને લગતી તૈયારી અંગે આપને મળવા માટે આવે છે તો દૃષ્ટ કરીને તેમને શક્ય એટલી તમામ માહિતી પૂરી પાડ્યો.

હું બીજા દિવસે મુબત્તિ મેં અને બાઉ સાહેબ

હીરને મળ્યો તેમણે મારા પૂછવા બધા પ્રશ્નોનો સતોષ-કારક જવાબ આપ્યો અને તેથી મને ઘણું માર્ગદર્શન મળ્યું. ગુજરાતી ભાષામાં કહેવત તે કે 'પૂછતા નર પડિતા-જે મનુષ્ય ડહાં સાણસોને પૂછતો ગઢે છે, તે આખરે નિષ્ણાત બની જાય છે'

આ અધિવેશન માટે સહુથી મોટી જરૂર લોખંડના પતરાની હતી તેના ૮ થી ૧૦ વેગનો તાતા કંપની પાસેથી વ્યાજબી ભાવે મેળવવામાં આવ્યા આ પતરાનો ઉપયોગ થઈ રહ્યા પછી પાછા આપવાના હતા આગળના અધિવેશનમાં પણ આ જ રીતે ગોઠવણ થયેલી હતી, પરંતુ નાશિક અધિવેશનમાં પતરા પાછા આપતા કુલ રૂ. ૬૦૦૦૦નો ધમરો ખમવો પડ્યો હતો, જ્યારે મારા હસ્તકના આ કાર્યમાં માત્ર રૂ. ૧૦૦૦૦ના ઘસારાથી કામ પટ્યું હતું !

મારે નાની મોટી સખ્યાબધ વસ્તુઓ ખરીદવાની હતી, તે હું બને તેટલી કસીને ખરીદતો હતો મારો આપારી અનુભવ મને આ બાબતમાં ઘણો જ ઉપયોગી થયો હતો, પરંતુ સહુથી મોટી વાત તો નિષ્કાની હતી જે એક કાર્ય સંનિષ્ઠાથી કરવું હોય તો તેને માટે બધા માગો ખુલ્લા થઈ જાય છે અને કુદરત પણ તેમાં મદદગાર બને છે

અધિવેશનને લગતી વસ્તુઓમાં એક પ્રશ્ન પાચ લાખ લોકોને બેસવા માટેની ચટાઈઓનો હતો જે તે નવેસરથી ખરીદ કરવામાં આવે તો ખર્ચ ઘણો થતો હતો, આથી

મે લાગવગને ઉપયોગ કરીને મોટી મોટી શેત્રજીઓ મહત્ત મેળવી હતી. આ એક નવાબી શહેર હતું એટલે વહી જીવાળી મોટી મોટી શેત્રજીઓ ફોવાની સમ્ભવના હતી. વિશેષમા બાસ્તાન વેચનારા ભાઈઓને સ પક સાધી મામુલી વસાઈની શસ્તે કલાન મેળવ્યા હતા અને તે સીવીને પાયજી બનાવી તેવાથી કામ ચલાવ્યું હતું.

અહીં એ ૧૫૫ જીવવુ જરૂરી છે કે વાસજી આદિ બીજી પણ વહી વસ્તુઓ મિત્રો તેમજ સસ્યાઓ પાસેથી મહત્ત મેળવેલી કે મામુલી બસાને બાસ્વાની શસ્તે પ્રાપ્ત કરેલી લોખલના તલગો, ટેબલો ખુશરીઓ જાલીનકિયા આદિ સીલીટરીમાથી સારી હાલતમા પાછી બાપવાની શસ્તે મેળવેલા આવા જાહેર સનેલનોમા બીજાની વસ્તુ માળી લાવીને વાપરવામા તુ - ફૂ ધવાનો તથા ઘોરાડ જવાને સભવ ખગે પણ તે માટે પૂરી સાવધાની રખવી રહી વિશેષમા અહીં સામ્યવાદીઓનો પણ કેટલાક બચ રહ્યા ઠસ્તો હતો કે રખે તેઓ કોઈ જાતની ગોઝમાલ કરી જાય.

આ અધિનયન માટે હૈદરાબાદ શહેરથી થોડે દુર વિયાજ મેજાનમા નાનલનગર વસાવવામા આવ્યું હતું ત્યા પોલીસનો પૂતો બહોળાજ હતો તેમજ સી બ્લર્ક નીના કાબેલ માલુમે પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યા હતા. આમ છતાં મે મારા અગત માલુમ્યાને મહલ-ગામ્યાન પર પૂરતી દેખરેખ રાખવાની ખાસ સૂચના આપવી હતી, તેથી થોરી વજેરના ટોઈ મોટા કિસ્સાઓ બતવા પામ્યા ન હતા.

આ રીતે કરકસર, સાવધાની અને વ્યવસ્થાનો પૂરો આશ્રય લેવાથી હૈદરાબાદ અધિવેશનતું ખર્ચ રૂ. પાંચ લાખની અંદર આવ્યું હતું, જ્યારે તેની પૂર્વેના નાશિક અધિવેશનનો ખર્ચ રૂ. પોણાસાત લાખ અને તેની પૂર્વેના જયપુર અધિવેશનનો ખર્ચ રૂ.પિયા ત્રીશ લાખ નોંધાયેલો હતો.

આ અધિવેશન પ્રસંગે કચ્છના ડે.એસ. કાર્યકર્તાઓ તથા મલાહકાર પ્રધાનો વગેરેનો ઉતારો મારે ત્યાં રહ્યો હતો તે માટે મારી પેઢીને જે રહેઠાણના રૂ.પમા ફેરવી નાખી હતી, મારા સ્ટાફને તેમની સરભરામા મૂકી દીધાં હતો તથા મારી પત્નીએ તેમના લોજન વગેરેની વ્યવસ્થા ન લાખી હતી કુકમા જે તેમને મોઘરા મહેમાન માની મારાથી બને તેટલી આગતા-સ્વાગતા કરી હતી.

આ અધિવેશનના પ્રમુખ પદિત જવાહરલાલ નહેરૂ હતા કે જે તેમની નિસ્વાર્થ ભવ્ય સેવાઓ તથા પ્રેમાળ હૃદયને લીધે લોકપ્રિયતાની ટોચે પહોંચેલા હતા તેઓ ગમે તેવા વિકટ પ્રશ્નો ખડા થાય તો પણ પોતાની વિલક્ષણ ખુદ્દિ તથા પોતાના અદ્ભુત વ્યક્તિત્વથી તેનો ઉકેલ લાવી દેતા હતા.

અધિવેશન પૂર્ણ થયા બાદ પણ કામ સમેટતા આશરે એક મહિનો લાગ્યો હતો આ રીતે મારા કુલ ચાર મહિના આ કામ પાછળ ગયા હતા અને મને અગત ખર્ચ પણ રૂ. ત્રણ હજારથી અધિક થયો હતો.

અહીં એ પણ સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે રાજદારી

કાનમાં પક્ષાપક્ષી હોય છે અને ત્યાં જમે તંબુ ચાર કામ કરતા હોઈએ તે પણ વિરુદ્ધ રાજના લોકો મરી અફવાબો ફેલાવતા રહે છે અને લાગ મળે તે આપણને ફક્ત હેતા પણ જરાયે અચકાતા નથી એવો આવા પ્રસંગ કામ કરવામાં પૂરી પ્રામાણિકતા ઉપરાંત ધીરજ ખત અને સહન રીલાતા પણ સારી રીતે કેળવવી જોઈએ.

અને ૧૯૫૬ના એક્ટોબર માસમાં આલ ઈન્ડિયા કોંગ્રસ કમીટીની બેઠક અહીં મળી હતી, ત્યારે કોંગ્રસ ઈંગ્લેન્ડની બંધવશી કરવાનું કામ અને સોપાનું હતું અને મે જુબ ઈસ્ટાઈપૂવક તે કામ પાર પાશુ હતું આ વખતે કોંગ્રસના પ્રમુખ શ્રી ઉદ્ધરજરાય ડેબર હતા ત્યાર બાદ કેન્દ્રીય વખતે કોંગ્રસ કારોબારીની બેઠક મળી ત્યારે પણ બંધવશીનું તેમ મારા હસ્તક રહ્યું હતું.

આ રીતે મહાસભાના અધિવેશન આદિમાં કામ કરતા મને ઘણું ઘણું બાવનનું મળ્યું છે અને આ માને એવો સતોમ ધર્મ છે કે મને પ્રાપ્ત થયેલી તકને હું યોગ્ય પણ અનુપયોગ કરી શક્યા છું.

અહીં એ પણ જણાવી દઉં કે આ પહેલાના મહા સભાના કેન્દ્રીય અધિવેશનમાં મે એક પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી હતી અને ત્યારબાદ પણ બંધવશી મુખી પ્રતિ નિધિ કે એક તરીકે હાજરી આપતો રહ્યો છું.

[૨૫]

ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજ

પર્વતની તળેટીમાંથી નીકળેલું નાનું ઝરણું આગળ જતા નદીનું રૂપ ધારણ કરે છે અને લોકમાતાની ગરબ સારે છે અથવા નાનકડા ધીજામાંથી છોડ હોય છે, તે કાલાતરે મોટું વૃક્ષ બને છે અને અનેક પશુઓ, પક્ષીઓ તથા મનુષ્યોને શીતળ છાયા તથા મધુર ફળ આપીને મહાન ઉપકાર કરે છે આવું જ કઈક હૈહરાજાદેવના ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજ માટે કહી શકાય

વર્ષો પહેલા કેટલાક ગુજરાતી ભાઈઓ ભેગા થતા, ત્યારે વ્યાપાર-રાજગાર ઉપરાત સમાજહિતની વિચારણા પણ કરતા એમાંથી સને ૧૯૩૮મા નવયુવક મહાન સ્થપાયું અને તેણે પુસ્તકાલયની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી આ પ્રવૃત્તિ આમ તે સામાન્ય ગણ્યું, પણ તેના વ્યવસ્થાપકોએ તેને વિશિષ્ટરૂપ આપ્યું અને પાંચ વર્ષના ગણામા બાળમહા, સ્ત્રીમહા, વકતૃત્વસભા, હસ્તલિખિત ત્રૈમાસિક, નામાકિત વ્યક્તિઓના મુલ્ય અંગે શોધસભાઓ, નોંધર સન્માનો, રનેહસ મેલનો, વિવિધ સાધનો દ્વારા માતાની માવજત તથા દુષ્કાળ જેવા પ્રસંગોએ સહતકાળો વગેરે યોજનાઓ અમલમા મૂકતા ગુજરાતી ભાઈઓમા સારી જાગૃતિ આવી અને સામાજિક કાર્યો કરવાનો ઉમંગ બન્યો

આ વખતે કેટલાક ભાઈઓને એમ લાગ્યું કે આપણા તંત્રથી એક ગુજરાતી ક્રીન્ડલ ચાલે છે તથા ધીણું આ

નવયુવક મળી આવે છે તે બંને પ્રવૃત્તિઓને લેખી કરીએ તો ગુજરાતી સમાજની વધારે સારી સંવાલ થશે. અહીં ગુજરાતી ફીસ્કલ સને ૧૯૦૭ માં આચાર્યશ્રી જી. અને તેના વહીવટ ગુજરાતી બાઈબ્લોની અનેકી એક સમિતિ દ્વારા આવતો હતો.

આ વિચાર બહુને ૧૯૧૬ પછી એટલે બંને પ્રવૃત્તિઓનું એકીકરણ થયું અને તે માટે એક મકાન બનાવવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. સમયાને પોતાનું મકાન ચલાવતી જ જામે છે અને ત્યાં બંનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી શકાય છે એવા મારા અભિપ્રાય સાથે દુ. ધારુ છુ કે બધા પાડકે સમત થશે.

આપણા પ્રાચીન પુસ્તકોએ કહ્યું છે કે ચાહરી નાવના ચાહરી સિદ્ધિ - જેવી જાવના હોય તેવી સિદ્ધિ યાજ છે. અત્રિજી જાવામા ૧૩૦ તેને મળતી જ એક કહવત છે કે જ્યાં હક સકર્ય હોય, ત્યાં માગ જવસ્થ મળી આવે છે. અહીં બધાની જાવના હતી, હક સકર્ય હતો એ લે મા. મળી આવ્યો.

રાજ્ય જાવનાદાસ હસ્તિનાય એ ઠ સન્સના સવાલકો તરફથી મકાન બાંધવા માટે કેટલીક જમીન તથા રૂપિયા ૫ ૧ નું ધાન કરવામાં આવ્યું અને વા. ૧૩-૧૧-૧૯૪૭ એટલે વિ. ન. ૨ ના કારણક વરિ ૧ ને શનિવારે એ મકાનનું ખાનગુકૃત સુખર્મિય શાક સોહાજર શીમાન પુસ્તકો તમદાસ ઠાકુરદાસના વસ્તુ હસ્તે કરવામાં આવ્યું.

આ વખતે ગુજરાતી સમાજમા વિવિધ રીતે પ્રગતિ

કરવાની ભાવનાથી 'ગુજરાતી ફ્રીસ્કૂલ તથા નવયુવક મંડળ'નું નામ બદલીને ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું.

ત્યારબાદ આ સમાજને રજીસ્ટર્ડ સંસ્થા બનાવવામાં, બંધારણ ઘડી પસાર કરાવવામાં, કાયદા મુજબ ટ્રસ્ટીઓ નીમી ટ્રસ્ટ ડીડ કરવામાં તથા મકાન અંગે જોઈતું ફંડ એકઠું કરવા વગેરેમાં કેટલોક સમય પસાર થયો.

તે પછી મકાનનો પાયો ખોદાઈ બાંધકામ કરવાની સ્થિતિમાં આવતા નિઝામ રાજ્યમાં રજાકાર ચળવળ બંધી, તેના લીધે હૈદરાબાદના ઘણા ગુજરાતી કુટુંબો હિજરત કરી દેશમાં ચાલ્યા ગયા અને તે કારણે શાળા તથા પુસ્તકાલયની પ્રવૃત્તિ મંદ પડી.

વર્ષાઋતુના અંતે જેમ નાના-મોટા અનેક વાહળોમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેમ સામાજિક, રાષ્ટ્રીય તથા ધાર્મિક સંસ્થાઓને પણ નાની-મોટી અનેક આપત્તિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે જે સંસ્થાઓ એ આપત્તિઓને પસાર કરી નીકળે છે, તેનું ભાવી ઉજ્જવળ બને છે બાકીની સંસ્થાઓનું આયુષ્ય ટુંકુ થાય છે અને તેના સચાલકોને અપથશના સાગી બનવું પડે છે.

પછી તો હૈદરાબાદ રાજ્ય નિઝામની સત્તામાંથી સુક્ત થયું અને તે આઝાદ ભારતનો એક ભાગ બન્યું તેણે સહુના હૃદયમાં નૂતન આશાનો સચાર કર્યો અને ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજની પ્રવૃત્તિ પૂર્વવત્ ચાલવા લાગી.

અને ૧ ઠક્કરી નાણાની આ વાત છે કે બ્યારે મને ફેરસાબાહ આવ્યાન લગભગ સાત વરસ વીતી । આ હતા અને ૫ ફેરસાબાહના ગુજરાતી સમાજનું એક વિશિષ્ટ અ । બની । આ હતો એ લુ જ નહિ પણ તેની મારા પ્રત્યે મમતા પણ જાણી હતી આથી તા ૨૪-૭-૧૯૪૬ ના દિવસે ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજની કામવાહક સમિતિએ તેના માનકમત્રી તરીકે મારી નિમણૂક કરી તે બાદ મેનેજીંગ ઠક્કરી તરીકે પણ મારી નિમણૂક કરી.

ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજના વિકાસ યાજ તે બોલા હુ ઈતેબદ્ધ હતો, તેમજ તે મારે બનતું કરી છૂટવું તેને હુ મારું ક્તબ્ય સમજતો હતો તેથી એ નિમણૂકને મે માન્ય રાખી અને સમાજના મત્રીપદની જવાબદારી સંભાળી લીધી.

આ વખતે સમાજની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ આશરે ૮ વિદ્યા થી ઝોની સખ્યા સારે પ્રાથમિક શાળા અને પુસ્તકાલય પૂરતી મર્યાદિત હતી અને રજાકાર અળવળ પછી તેમા પણ કેટલીક મહત્વા આવી હતી વળી આપણમા વિચારોનો બોધએ તેવો મેળ ન હતો, તેથી પ્રવૃત્તિઓમા ધાર્યો વંગ આવી શકતો ન હતો આ પરિસ્થિતિમા મને પ્રથમ ક્તબ્ય એ સમજાયું કે બધાને પ્રેમળખનમા લાવવા અને તે માટે મે

શ્રી ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની મુખી માત્ર —એ નામથી એક પત્રિકા શરૂ કરી અને તેના શ્રી ગણેશ તેજ સાહની ઝોગખટની પદ્મશ્રી તારીખથી ક્યાં એ પત્રિકા હુ અહીં રજૂ કરુ છુ તેથી તે વખતની પરિસ્થિતિનું સ્પષ્ટ ચિત્ર પાડકે સમજાવી જશે.

“ શ્રી ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની મૂર્તી માગ ”

પ્રગતિ

૫૬૪મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૬ પ્રથમ સ્વાતચ્છદિને
માનદ મત્રીનો સંદેશ

‘ શાળાની કેટલીક મુલાકાતો લીધા બાદ ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓની મૂર્તી માગ શુ છે, એ મારે આ શુભ દિવસે સમાજ પાસે મૂકવી જ નોઈએ હું સમજી શક્યો છું કે તેમને બેસવા માટે નવા મકાનનું ગાંધકામ અધૂરું છે તેમા પૂરતી જગ્યા નથી વાર્ષિક અપૂર્ણતાથી સારા ગિલકોનો અભાવ છે વળી બાલમ હિર નથી, રમત-જમત-કનસત માટે મેદાન નથી, સારું વાચનાલય પણ નથી આ બધી ‘વિદ્યાર્થીઓની મૂર્તી માગ છે’ આપણે આ શુભ દિવસે નિષ્પૃથ કરી અમલમા લાવીએ એમની માગ આપણે એટલે કે વાલીઓએ જ પૂરી કરવી પડી

હૈદરાબાદમા વચ્ચતા ગુજરાતીઓ સામાજિક ભાવનાથી પ્રેમઈ જે ઉત્સાહ તથા પ્રેમથી હાલ શ્રી ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજ મારફત કાર્ય કરી રહેલ છે, તે પ્રશ સનીય છે, છતા હવે નિકાસને અવકાશ છે

કારોબારીમા મે કહેલું કે જે સમાજના બધા ભાઈઓને ઉત્સાહ તથા પ્રેમથી આપણી સાથે લોગવીએ તે બધા કાર્યો પાર પડી શકે બાદ બધા ભાઈઓને ઉત્સાહ કેવો છે, એ બદલ જાણવા મળ્યું કે વાર્ષિક ચૂટણીની ખીટીંગમા પાંચ ભાઈઓની હાજરી હતી ને કારોબારીમા ઓછામા ઓછા ૫ હર જણાઓને ચૂટવાના હતા આ પરથી આપણી સમાજ પ્રત્યેની ઉદાસીનતાની કલ્પના આવે છે

આ ઉદાસીનતા શા માટે ? સમાજના કાર્યમાં ઉદાસી
નતા અહીં આપણા પ્રત્યેની જ ઉદાસીનતા. સમાજના કાર્યમાં
આપણના વિચારોનો હોય ત શક્ય છે તેમ જરૂરી પણ
છે પરંતુ સમાજનું કામ એ પોતાના માટેનું જ કામ છે
તેની પાછળ પ્રેમ હોય તે આપણા ભિન્ન વિચારો પણ આવકારને
પત્ર થાય ભિન્ન વિચારોનાથી નવું કામ ને નવા રસ્તો
ચોખી શકાય આપણા જુગત્તલીઓની સમૃદ્ધિ તે આપણી
સામાજિક નરસ્યાઓની પ્રગતિથી જ આકી શકાય એ આપણા
સમાજમાં આ દષ્ટિ ડેળવીશું તે હરેક રીતે પ્રગતિ કરી શકીશું

ભાઈઓ તથા બહેનો ! આજના આ શુભ દિવસે હરેકને
આપણે સહેજ પહોંચાડી શકીએ તે માટે તરત જ એક
પબ્લિક ડે માસિક ત્ર પ્રક્ર કરીએ. આપ સહુ આપના
વિચારો નીચેના સરનામે ચોકલશે એકબીજાના વિચારો
પ્રક્ર કરી એકબીજાના દષ્ટિબિંદુઓ સમજીએ તે હુ આશા
રાખુ છુ કે વિદ્યાર્થીઓની મૂળી માગ કે જે વાલીઓ
એજ પૂરી કરવાની છે તે આપણે સમૃદ્ધ સમાજ સહેલાઈથી
પૂરી કરી શકશે. મારી સૌ જુગવાલીઓને પ્રાયના છે કે આ
સમાજ આપણી અજત મિલકત છે અજત સમૃદ્ધિ છે એમ
ગણી, ઉદાસીનતા છેડી, તેના સભ્ય બની, તેના કામમાં
પૂસ્તો રસ લેશો. જ્વાન્ય દિન મુબારક.

લિ. આપનો

ટૅકરશી લાલજી કાપડિયા

માનક મત્રી

૧૧/૧૧/૧૧

આ રીતે સમયે સમયે પત્રિકાઓ પ્રકટ કરતો રહ્યો પરિણામે સલાઓમા સારી હાજરી થવા લાગી અને એક પછી એક પ્રશ્નનો ઉકેલ આવતો ગયો કહ્યું છે કે 'ચાર ચાર ગાઉ ચાલતા, લાખો પથ કપાય' નો શેજ થોડું થોડું ચાલતા રહીએ તો પરિણામે લાખો પથ કપાય છે અને ન્યા: પહોચવા ધાર્યું હોય ત્યા પહોચી શકાય છે

ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજે છેલ્લા ૧૭ વર્ષમા જે પ્રગતિ કરી તેનો ખ્યાલ હાલમા ચાલી રહેલી નીચેની પ્રવૃત્તિઓથી આવી શકશે

૧ શિક્ષણસમિતિ—આ સમિતિના આશ્રય હેઠળ શાળાનું સચાલન થાય છે શ્રી ગુજરાતી વિદ્યામંદિર (શાળાનું નામ પાછળથી આ પ્રમાણે રાખવામા આવ્યું છે)મા હાલ ૭૨૫ વિદ્યાર્થી લાઈ-અપેનો અભ્યાસ કરે છે પ્રાથમિક અભ્યાસ ગુજરાતીમા, ત્યારબાદ અંગ્રેજી તેમજ હિંદી માધ્યમથી મેટ્રીક સુધીના વર્ગો ચાલે છે

૨ વિદ્યાર્થી વિકાસસમિતિ—આ સમિતિ કોલેજમા લગ્નતા જરૂરિયાતવાળા વિદ્યાર્થી લાઈ-અપેનો શિષ્યવૃત્તિઓ અને પાઠ્ય પુસ્તકો આપે છે

૩ પ્રકાશનસમિતિ—આ સમિતિ દર મહિને 'પ્રગતિ' નામનું માસિક સાહકલોસ્ટાઈલથી પ્રકટ કરે છે તેમા સમાજની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના સમાચાર અપાય છે સમાજના સર્વે સભ્યોને તે વિના મૂલ્યે મોકલાય છે

૪ ગુજરાતી વાડી અને અતિથિગૃહસમિતિ—

જા સમિતિ સમાજ દ્વારા તૈયાર થયેલ ગુજરાતી વાઘી અને અતિથિગૃહની વ્યવસ્થા સલાખે છે ગુજરાતી વાઘીનો લગ્ન પ્રસંગે સદુપયોગ થાય છે આદલા પખા વગેરેની સારી વ્યવસ્થા છે અતિથિગૃહ પ્રવાસીવાઈઓને ઉત્સવા માટેનું એક સગવડાભર્યું સુઠર સ્થાન છે

૫ કાર્યક્રમ સમિતિ—જા સમિતિ વધુ દરમિયાન આવતા તહેવારના દિવસોનો કાર્યક્રમ ધરી કરે છે તથા મનોરંજન કાર્યક્રમો ચોળને સમાજ માટે આધિક બહોળ એકત્ર કરે છે તેમજ જાહી પધાસ્તા અતિથિઓનું સમાન આદિ કરે છે

૬ સાધનસહાયક સમિતિ—જા સમિતિ લગ્ન કે અન્ય કોઈ શુભ પ્રસંગ ચોખતા ચોજન સમારકમા જમવાના વાસણો વગેરેની વ્યવસ્થા કરી આપે છે જાહી ૭ વાસણો યાજેલા છે તેનો લાભ ઠસવેકુ બાહુ આપીને કોઈ પણ લઈ શકે છે

૭ પ્રગતિ પુસ્તકાલય—તેમા ૪૦ પુસ્તકો છે દૈનિક જાહવાઈ પખવાઈ અને માસિક મળી ૩૧ ત્રો આવે છે વાચનાલયનો હોલ સુઠર બનેલો છે

૮ બાંધકામસમિતિ—સમાજનું જીવન, યાગાનું જીવન અતિથિગૃહ તથા અન્ય સ્થળે અન્ય બાંધકામની જરૂર હોમ ત્રા જા સમિતિ દ્વારા બાંધકામ થાય છે

ચાહે છે, તે આ બાલમ દિરતુ સચાલન કરે છે તેની સગવડ તથા વ્યવસ્થા નમૂનેદાર છે

૧૦ કલામ ડળ—વિવિધ પ્રકારની કલાઓને ઉત્તેજન આપે છે

સમાજની અતર્જાત ચાલતુ ગુજરાતી સેવામ ડળ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ સલાળે છે —

- ૧ શિક્ષણ-સ્વાસ્થ્ય સહાયક પ્રવૃત્તિ
- ૨ સેવાડળ—સ્વય સેવક પ્રવૃત્તિ
- ૩ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ
- ૪ સંગીત પ્રવૃત્તિ
- ૫ કલબ પ્રવૃત્તિ
- ૬ ગમૂહલોજન-પર્થટન પ્રવૃત્તિ
- ૭ મનોરજન પ્રવૃત્તિ
- ૮ ગૂર્જર બાલમ ડળ
- ૯ મહાયક કંડ

સમાજની અતર્જાત ચાલતો શ્રી ગુજરાતી ભગિની સમાજ નીચેની પ્રવૃત્તિઓ સલાળે છે —

- ૧ નૃત્યકલા વર્ગ
- ૨ શીલ્પકલાના વર્ગ
- ૩ ડૂંગ બેઠ
- ૪ પ્રાથમિક સારવારના વર્ગ
- ૫ પર્થટન પ્રવૃત્તિ
- ૬ મનોરજન પ્રવૃત્તિ

આ પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાત ગુજરાતના કેઈ યજ્ઞ નેતા

દેહરાબાદ પધાર ત્યારે તેમને સત્કારવા-સભાજવાની પ્રવૃત્તિ પણ રાખવામા આવી છે અને તેમા મે ખાસ રસ લીધેલો છે આ રીતે ગુજરાતના ગુખ્ત મત્રી શ્રી હવરાજ મહેતા શ્રી બળવતરામ મહેતા શ્રી હિતેન્દ્ર દેસાઈ તથા ગુજરાતના રાજ્યપાલ શ્રી ઝેહેરી નવાબજી તેમજ અન્ય પ્રધાનોને સત્કારવાનો તથા સેવાકાર્યમા બેઝમેલ ભારતના અનેક કસાએલ કાયદાઓના અનુભવપૂર્ણ ભાષણો સાબળવાનો શાલ સમાજને મગેલો છે

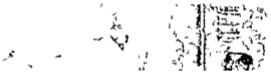
સને ૧૯૬૪મા પૂલ્યશ્રી રવિશંકર મહારાજ દેહરાબાદ પધારતા સગાજ તરફથી તેમનું ભાવશીનું સ્વાગત થયું હતું અને તેમની નિખાલસ નિમળ વાણી સદુચ્છે એક ચિત્તે સાબળી હતી

તે સિવાય શાળાના નવા મકાનના ઉદ્ઘાટન માટે ભારતના નાણાપ્રધાન શ્રી મોતરલુ ડેશાઈને બેલાવવામા આવ્યા, ત્યારે તેમના વિચારો સાબળવાની તક મળી હતી. આ વખતે આપના ગુખ્ત મત્રી તેમજ કેટલાક પ્રધાનોએ પણ હાજરી આપી હતી. અને તેમણે ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજની પ્રવૃત્તિઓને અભિનંદી હતી. ત્યાંસ્માદ ભારતના ઉદ્યોગમત્રી શ્રી મનુભાઈ શાહ પધાર ત્યારે પણ સગાજે તેમનું ઉલટસેર સ્વાગત થયું હતું અને તેમનું ઉદ્ઘોષન પણ રસપૂર્વક સાબળ્યું હતું

પુસ્તકલેખને પચીસ વર્ષ પૂરા થયા તે નિમિત્તે ત્ય
૭-૨-૬૫ના રોજ રોષ મહોત્સવ ઉજવાયો, ત્યારે ગુખ્ત

ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજના શ્રી મોરારજી દેસાઈ સાથે

महत्वाती प्रकृति समस्तान्मा इन्द्रिज स भारताना नामुत्तमाना न्मा श्रीशारदा देवार्ति पदपत्रो त्तारे अस्मिन्दिना प्रदेव

राष्ट्रीय कक्षाणा दीर्घीकृत न ३१५ ना गवर्नर श्री सुदर्शन साधे गगनपहाड
गाभभा श्री टाकरशीभाई जमखी आल्मशी तीगण ठामेवा छे सते १८६२-६३

श्री कल्याणदास मूरठा तथा श्री बलियावली मुनका सन १९६६ भा
 श्री प्रज्जाना अनति उभाकरनी मूसाकाले र्थाशी शारे काय कलाकाय साबळे

અતિથિ સૌરાષ્ટ્રના શાહુસોદાગઢ શેઠ નાનજીભાઈ કાલિદાસ
પધાર્યા હતા તે વખતે નવા મકાન માટે રૂા ૩ લાખ
એકત્ર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો અને ત્યારબાદ મિત્રો સાથે
રોજ ઉઘરાણા નિમિત્તે કરવા જતા રૂા સવા બે લાખ
એકત્ર કર્યા હતા વળી આ નિમિત્તે અમારા બુના સ્નેહી
શુજરાતના રાજ્યપાલ નવાબ મેહેદીજી જે આમત્રણ આપતા
સમાજના પ્રમુખ શ્રી પ્રેમજીભાઈ લાલજી, ઉપપ્રમુખ શ્રી
છળીલદાસ મહેતા, મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી શ્રી વલ્લભદાસભાઈ
તથા બાધકામ સમિતિના ચેરમેન શ્રી ચંદુલાલભાઈ ડગોરિયા
વગેરે સાથે મારે અમદાવાદ જવાતુ થયું હતું કે બંધા
અમારો સુદર સંકાર થયો હતો અને મકાનના ફંડમાં
રૂપિયા વીશ હજાર જેટલી રકમ પ્રાપ્ત થઈ હતી હાલ
મિલકતો તથા સાધનો મળી રૂપિયા આઠ લાખથી વધુ
સમાજના મેવાકાર્યોમાં પ્રાપ્ત થયા છે

અહીં વિનમ્ર ભાવે એટલું સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છું છું કે
ઉપર્યુક્ત સમિતિઓ સમાજના બધા કાર્યોની સહાયતા માટે
સ્વાયેલ છે અને તેના સચાલકો તેમાં સારો રસ લે છે
તેથી માનદ મત્રીઓ એકતાતુ માધ્યમ બની બાંધત સેવક
તરીકે બધી ફરજો ઉત્સાહથી બંભવવાની હોય છે

આજે તો પ્રગતિ સમાજ મારા જીવનમાં જડાઈ ગયો
છે અને નિરંતર તેની પ્રગતિનાજ વિચારો આવે છે બંધારથી
મેં આ સંસ્થાતુ મત્રીપદ સંભાળ્યું, ત્યારથી વંચેના દોઢ
વરગ બિવાય હું આ હોદાપર સ્થિર રહ્યો છું ઢરમિયાન

ઠારાભારીઅ આ સમાજના પ્રમુખ તરીકે માગી બે વાર ચૂટણી કરેલી પણ ન આવેવાન બનવા હસ્તા લિપ્ય પત્રવ્યવહાર જ કત ન્યનુ વિશેષ તાલન થઈ શકશે એમ માનીને તેનો સ્વીકાર કર્યો ન હતો.

છેલ્લા ૧૬-૧૭ વર્ષમાં સમાજ માટે હું બે કંઈ કરી શક્યો તેમાં અનેક બંધિતબંધો સાથે અને સહકાર સાધકો સાથે, તેમજ તેમની નાથે મારા અગત સબંધો બધાના હતા. તેમ કે શ્રી પ્રમલભાઈ લાલજી શ્રી વલ્લભ દાસભાઈ શ્રી ચંદુલાલભાઈ ડોશિયા શ્રી છળીલાલભાઈ મહેતા, શ્રી ગોવિંદલાલભાઈ મહેતા શ્રી બાલાક્રિશનભાઈ તથા તેમના બહુઓ, શ્રી સીમરીભાઈ ડગરશી, શ્રી ભાણુભાઈ ખેરાજી શ્રી ડી. આર. દેશાઈ શ્રી લક્ષ્મીચંદર બી. ભટ્ટ, શ્રી સમજાસભાઈ જે શાહ શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ શ્રી નવીન ભાઈ શ્રી પીરભાઈ શ્રી વસંતભાઈ પારેખ, શ્રી નવરલાલ કેશરી, શ્રી લક્ષ્મીચંદ કેણીઆ, શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ દેશાઈ શ્રી પ્રજોધભાઈ ઉદાણી, શ્રી કુમુદબહેન નાયક માં નંદિની બહેન ગાંધી વૌરે વૌરે.

આને ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજ હૈદરાબાદના ગુજરાતી સમાજનું પ્રતિનિધિત્વ પ્રત્યક્ષતરી ઓક અતિ ઉપયોગી સંસ્થા બની ગઈ છે અને તેનું ભાવી કલ્યાણ છે.

[૨૬]

શ્રી હૈદરાબાદ ચિલ્ડ્રન એઈડ સોસાયટી

અને ૧૯૪૮-૪૯મા હૈદરાબાદ જીલ્લાના કલેક્ટર મી. રીખેલો સાથે શ્રી રામકૃષ્ણ ધૂતજીને એક મહત્વનો વાર્તાલાપ થયો તેનો સાર એ હતો કે જે બાળકો એક યા બીજા કારણે નાનપણથી ગુનો કરવા ટેવાઈ જાય છે અને જેમને જેલની શિક્ષા કરવામા આવે છે, તેઓ ત્યા સુધરવાને બદલે બગડે છે અને જેલમાથી છૂટ્યા પછી મોટા ભાગે એવા જ ગુનાઓ કરે છે આમ કરતા તેઓ રીઠા બની જાય છે અને છેવટે સમાજવિરોધી તત્વો તરીકે કામ કરે છે વળી તેમને હાલ એક સાથે મોટી વયના કેલીઓની સાથે જ રાખવામા આવે છે તેમને જુદા સારા વાતાવરણમા ઉછેરવા 'ચિલ્ડ્રન એઈડ સોસાયટી' જેવી એક સ્થા ઊભી કરવી જોઈએ કે જે આવા બાળકોનો કબજો લઈ તેમને ઘર જેવા વાતાવરણમા ઉછેર અને સારી કેળવણી આપી આદર્શ નાગરિક બનાવે

ત્યારપછી શ્રી રામકૃષ્ણ ધૂતજીએ આ વાત મને કરી એટલે મે તેનું સમર્થન કર્યું અને 'ધર્મના કામમા હીલ કરવી નહિ,' એ સૂત્રને આગળ કરી તેની તરત સ્થાપના કરી દેવા પર ભાર મૂક્યો તેમજ તેનો પ્રારભ કરવા માટે ૩ ૧૦૦૦૦ દશ હજાર જેટલી રકમ આ સ્થાને જીવનભર સહાય કરે તેવા કેટલાક સભ્યો, તેમજ ચાલુ વાર્ષિક સભ્યો બનાવીને મેળવી આપી પરંતુ આ કાર્ય મોટું હતું અને તેનો પાયો સગીન થાય તો જ સુખ્ય

ધોમ પાર પડે, એટલે અમે ઠેરઠાક અધિકારીઓ તથા પ્રધાનોનો સંપર્ક સામ્યો તેના એટલું જાણી શકાય કે તેઓ આવી કોઈપણ સમ્યા સ્વપાય તેને બાવકારે છે અને તેને સરકાર તરફથી આજ પ્રમાણમાં અનુદાન (ગ્રાન્ટ) મળતું રહે તે માટે જરૂર મહદ કરશે. તેની પ્રાથમિક તૈયારી માટે મારી એક્સિસે બવાસનવાર સભાઓ થતી તેમાં કલેક્ટર મી રીએલો મી પૂતણ તથા અન્ય ગિરો હાજરી બાપતા.

પછી તે ઢેરરાબાદ સ્ટેટમાં ચીફ્ફૂન એક્ટ પસાર થયે અને તે વખતના ચીફ એમ્પ્લીનીસ્ટ્રેટર મી વલોડીના ધમ પત્ની શ્રીમતી કુત્તી વેલોડીએ બા પ્રવૃત્તિમાં રસ ઢાખવા તેમના પ્રમુખ હે 'ધી હેરરાબાદ ચીફ્ફૂન એક્ટ સામ્યાટી ની સ્થાપના થઈ તે સાથે જ આ સંસ્થાના સંચાલન અર્થે એક લાગવગવાળી સારી કમીટી નીમવામાં આવી ઢેરરાબાદ જીલ્લાના કલેક્ટર જેલોના ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ કમીશનર એફ પોલીસ મેડીકલ ડાક્ટર ડીરેક્ટર હેલ્થ ડાક્ટર ડીરેક્ટર વગેરે એકસ એક્સિસિયે સભ્ય નિમામાં મને તેનું ખજાનચી તક આપવામાં આવ્યું અને મેં એ જાનો પુશીધી સ્વીકાર કર્યો.

આ ધરના સને ૧૯૧૧ માં જાની એ વખતે જેલમાં મોટા કેદીઓ સાથે ૬ થી ૧૮ વયના ગુનાહીત બાળકો આશરે ૬૭ હતા તે સરકારે ચીફ્ફૂન એક્ટ સામ્યાટીને સામ્યા આ બાળકોને બચાવવા તેમ જ તેમના ગુનાહીત માનસનું પસ્વિતન કરવા એક હોમ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને તે

હોમને શ્રીમતી કુત્તી વેલોડી ચીલ્ડ્રન હોમ નામ આપ્યું પછીથી ચક્રવે એ હોમનો કબજો લીધો હાલ તેમા ૬૦૦થી વધુ બાળકો છે

ધીમે ધીમે ચીલ્ડ્રન એઈડ સોસાયટીનો વિકાસ થવા લાગ્યો અને તે બાળકોના આશીર્વાદ લેવા લાગી

સને ૧૯૫૩-૫૪ની સાલમા હૈદરાબાદ રાજ્યના ગૃહ-પ્રધાન શ્રી દિગંબર રાઓ બિદુલ્લ આ સસ્થાના પ્રમુખ હતા તે વખતે વ્યવસ્થાપક સમિતિમા મે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે જે બાળકો કોઈપણ કારણે માબાપના કબજામા રહેતા ન હોય, રખડુ બની ગયેલા હોય, ભીખ માગતા હોય, માબાપના ગુજરી જવાથી કે જેલ વગેરેમા જવાથી નિરાધાર બની ગયા હોય તથા માતાપિતા માનસિક રોગોનો ભોગ થઈ પડતા કોઈકે હાલતમા આવી પડ્યા હોય, તેમને આપણે અપનાવી લેવા જોઈએ અને તે માટે એક છાત્રાલય અર્થાત બાલનિવાસ ભવો કરવો જોઈએ આ શુભ કાર્યની શરૂઆત કરવા માટે મે રૂ ૧૦૦૦૦ દશ હજાર ભેટ આપવા ઇચ્છા દર્શાવી

સહુને આ વિચાર ગમ્યો અને બાલનિવાસ શરૂ કરવાનો નિર્ણય તેજ સભામા લેવાયો તા ૨-૧૦-૫૪ના રોજ આનંદ તથા ઉત્સાહભર્યા વાતાવરણ વચ્ચે તેની શરૂઆત થઈ તે બાલનિવાસ માટે પેટા સમિતિ નીમાઈ અને તેનો પ્રમુખ મને નીમ્યો તે કાર્ય જવાબદારી સાથે મે હર્ષથી માભવ્યું

ત્યારબાદ આ બાલનિવાસ ગ્રામી નામ જોવાનો પ્રથમ ઉદ્ભવ્યો અને તેમાં મારું નામ જોવાની હરખાત ઘડી હતી તેનો મેં સવિનય અધીકાર કર્યો મારા જીવનમાં બહુ સરખાઓ લેખી કરવાનો અવસર મળ્યો છે તેમજ નાના-મોટા ઘનો હોવાનો લાભ પણ મળ્યો છે પરંતુ તેમાં મારું નામ જોવાના વિચારથી હું દૂર રહ્યો છું અને લોકોનો વિચાર કે અનુભવ પ્રમાણે તે જોય પણ મને પાતાને આવા પ્રસંગે પોતાની રજા સમજીને નિખાલસ બાલે કામ કરવામાં જ વધારે આનંદ મળ્યો છે અને તેથી આત્માને સતોષ થયો છે

પાંચ વય પછી ઉપરોક્ત બાલનિવાસ માટે મારા માતૃશ્રી વેળાઈતુ નામ જોવાની હરખાત આવી. કુટુંબી જનો જોવો વિચાર ધરાવતા હતા કે પૂજ્ય માતૃશ્રી વેળાઈતુ સ્મરણથી આ રજા કમીક કરવું જોઈએ. સંસ્થાના ઉત્સાહી મત્રી શ્રી વી કે ઠો તેમજ બીજા કામ કરાવ્યાં તેમના આ વિચારને સગીન ટેકો આપ્યો, જોડે છેવટે તે માટે માટે સમતિ આપવી પડી અને તે જ વખતે અમારા કુટુંબીજનો તરફથી આ સંસ્થાને હાંપતાથી રૂ ૨ વીંચ હજારનું ધન આપવામાં આવ્યું

તા. ૩૧-૭-૬ ના રોજ સાસ્તના રાજ્યપતિ શ્રી રાજેન્દ્ર બાપુના હાથે આ બાલનિવાસને વિધિસર વેળાઈ બાલનિવાસ નું નામ આપાયું ત્યારે એક જગત સમારંભ

કારીઓ, તેમજ અન્ય સલાવિત ગૃહસ્થોએ મોટી સખ્યામાં હાજરી આપી હતી. ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદે આ સસ્થાની ઉપયોગિતા અંગે સુદૃઢ પ્રવચન કર્યું હતું અને કાર્યકર્તાઓને ધન્યવાદ આપ્યા હતા.

આ સસ્થાને મારા પૂજ્ય માતૃશ્રીનું નામ અપાયુ એ તો હીક, પણ મારી ભાવના એવી હતી કે આ સસ્થાના ાણકો પર પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનની ઉડી છાપ હે તે માટે તેમના કેટલાક ચિત્રો તૈયાર કરાવીને અહીં પ્રકાશવા તે માટે મેં પૂજ્ય ગાંધીજીના પ્રપુત્ર શ્રી કનુગાંધીનો સંપર્ક માધ્યો કે જેઓ પૂજ્ય ગાંધીજીના સંપર્કમાં સારી રીતે આવેલા હતા તથા ઉત્તમ કોટીના કલાકાર હતા તેમણે ગાંધીજીના જીવનને આવરી લેતા ચિત્રો એટલે કે ફોટો એન્સાન્જ તૈયાર કરી આપ્યા, જેને આ પ્રસંગે 'ગાંધીદર્શન' તરીકે ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદજીના શુભ હસ્તકે પ્રુક્તા મૂકવામાં આવ્યા.

અહીં પ્રસંગોપાત્ત એ પણ જણાવી દઉં કે આ ચિત્રમાળા ઘણી આકર્ષક બનેલી છે અને અહીં પધારનાર લગભગ દરેક દેશનેતાએ તેના સુક્રતકે વખાણ કર્યા છે. સ્વ શ્રી લાલ-બહાદુર શાસ્ત્રીએ આ સસ્થાની સુલાકાત લીધેલી, તે વખતે તેમણે આ ચિત્રો જોઈને પોતાનું મસ્તક ડોલાવ્યું હતું અને પોતે ઉત્તર પ્રાંતમાં સ્થાપેલા એક આશ્રમ માટે આના જેવી જ એક ચિત્રમાળા તૈયાર કરાવી આપવાની માગણી કરી હતી. આ પૃથ્વી તેની ઉપયોગિતા સમજી શકાયે

વેળખે ધી બાલનિવાસ નાનલન રમા આવેલુ છે તેને હવા, ઉભલ અને બીજી બધી સગવળે ધરાવતુ પોતાનુ સ્વતંત્ર મકાન છે હાલ ૧૧ વિદ્યાર્થીઓને સરકારી શાળાઓમા મોકલવામા આવે છે અને બાકીના સમથમા કે/લીક ઔદ્યોગિક તાલીમ આપવામા આવે છે બાલનિવાસ મા પૂ ગામીજીના પુનકો તથા બીજી બાલો સાગી સારુ સાહિય વચાવેલ છે બાળકો પૂ ગામીજીને પસંદ કરેલ પ્રાયના રાજ કરે છે

આ બાલનિવાસમાથી જે વિદ્યાર્થીઓ બહાર પાયા છે તેમાના કેટલાકે સરકારી નોકરીઓનો સ્વીકાર કર્યો છે તેા કેટલાકે ખાનગી નોકરી સ્વીકારી છે અથવા તેા નાના પાયે પોતાના ધધા શરૂ કરેલ છે અહીના વિદ્યાર્થીઓની વત લુક અંગે તેમજ અભ્યાસની કક્ષા અંગે શાળાઅધિકારીઓના અભિપ્રાયો ઘણા સારા આવેલા છે

આ સુસ્થાને વાવિક ખબ અશરે રૂ ૪૭ છે તે અંગે હૈદરાબાદ શાખા તરફથી રૂ ૧૪ આશરેનુ તેમજ સેનલ સોશયલ વેફર ઓગ તરફથી રૂ ૫ આશરેનુ અનુદાન મળે છે બાકીની રકમ કલબો, વેપારી પેઢીઓ તથા પરગણુ બંધિઓ તરફથી મળે છે

બીજાનુ એક સોસાયટીની છયામા બીજી પણ તબુ અગત્યની પ્રવૃત્તિઓ વિકાસ પામી છે તેનો અહી દેક પરિશય કસવીશ.

આ પ્રવૃત્તિઓ પૈકી ખેલો પ્રવૃત્તિ 'સાધારિન હોમ

ની છે કે ન્યા સયોગોનો ભોગ બનીને સગલાં થયેલી કુમારિકાઓને ગુપ્ત રીતે પ્રસૂતિની સગવડ આપવામા આવે છે અને તેઓ જે બાળકોને જન્મ આપે તેને કેળવાયેલી આયાઓના હાથ નીચે ઉછેરવામા આવે છે વિશેષમા સતતિ વિહાણા જે ગૃહસ્થોને બાળકોની જરૂર હોય તેમને યોગ્ય બાહેધરીથી આ બાળકો જોળે આપવામા આવે છે અને બાકીના બાળકો પાચ થી છ વર્ષની ઉમરના થાય ત્યા સુધી તેમને અહી રાખીને ઉછેરવામા આવે છે ત્યારબાદ તેમને શિક્ષણ વગેરે માટે વેજબાઈ બાલનિવાસ કે રાધાકિશન બાલિકા હોમમા મોકલી આપવામા આવે છે

સમાજની અમુક પ્રકારની સ્થના, કેટલાક કુરિવાજો, વેલાસી વાતાવરણ, ધાર્મિક તથા નૈતિક સંસ્કારની ખમી ગેરે કારણોને લીધે કેટલીક કુમારિકાઓ સગલાં બને છે તેઓ સગલાં થયા પછી પોતાની આબરુ બચાવવા આપઘાત કરે છે અથવા ગર્ભપાતનો આશ્રય લે છે અથવા પ્રસૂતિ બાદ બાળકોને મૃત અથવા જીવત અવસ્થામા જમે ત્યા સખરતા મૂકી દે છે જે બાળકોને દેવના હીથેલા સમજીને સ્નેહથી ઉછેરવા જોઈએ, તેમની આવી કરુણ હાલત જોઈને કોને લાગી ન આવે ? તાત્પર્ય કે બાળકો પ્રત્યેના મમત્વ ભાવથી આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવામા આવી છે અને તેને દંશ-નેતાઓ તથા સામાજિક કાર્યકર્તાઓના આશીર્વાદ આપડયા છે

આ સંસ્થાનુ મકાન વેજબાઈ બાલનિવાસ નજીક મુનિર-

બામ તોલી બાકી પર આનહુ છે એવે ત્યા આવતા નાં
જીવનના બનાવને જળવધી રહે છે

સન્યના ઉત્સાહી મત્રી થી વી કે હજેએ આ
પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવા માટે સ્થાને પ્રાથમિક ઠાન રૂ. ૧
હજ હજારનુ આપ્યુ હતુ તેમનાં માતાનુ નામ રાધા અને
નિતાનુ નામ કિશન હતુ તે તરફી આ વિભાગને તથા
કિશન હોમ એવુ નામ આપવામા આવ્યુ છે

આ રાધાકિશન હોમનુ ઉદ્ઘાટન તા ૬-૧-૫૨ના
શા ૮ મા તના ઉપરાખ્યપતિ ડો એસ રાધાકૃષ્ણનના હાથે
થયુ હતુ તેનો વાર્ષિક ખચ આશરે રૂ. ૪ આવે
છે તે અને આમ પ્રકથ સ્ટેટ ગવ મેન્ટ રૂ. ૮૩ નુ
તથા સે ૮૬ સેસ્યલ વર્કેર ડો રૂ. ૪૬ નુ વાર્ષિક
અનુદાન આપે છે બાકીની રકમો સમાજ તરફથી પ્રાપ્ત થાય
છે હાલ આ સરવા ૪૫ જેટલા બાગડોને ઉછેરી રહી છે

વધ હરમિયાન ૧૫ થી ૨ કુમારિકાઓ આ વિભાગના
લાભ લે છે સ્થાના અધિકારી બહેનોની ઓળખાણ લઈ
શક્તા નથી તેમની આબરૂ સાચરવા પૂસ્તી તકેહારી સખાય છે

ત્રણ પ્રવૃત્તિઓ પૈકી બીજી પ્રવૃત્તિ 'રાધાકીશન
બાલિકા ભવન' ની છે કે વ્યા નિરાધાર બાલિકાઓને
આમમ આપવામા આવે છે અને તેમને મેઝ શિમલુ-સ સ્કાન
આપી જીવનચારા માટે તૈયાર કરવામા આવે છે મી વી
કે હજેલ તરફી આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવા માટે રૂ. ૧
હજ હજારનુ પ્રાથમિક ઠાન મળ્યુ હતુ

वेळप्याळी व्याख्याननिवासभा

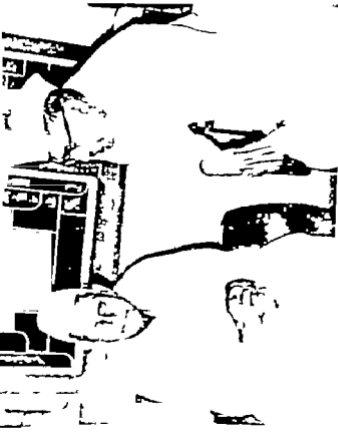
पंडित श्री नवाशंकराक्ष नखेदे साथे वार्तालापना ग्रॅंड प्रसंग, सन १९६२

भारतम् प्राप्तिं तु राष्ट्राय न अरु सोसाइटीमा स्थानी ते वपतन् इत्य

ले १९६७ मा पण्डित जवाहरलाल नडेरू श्रीरङ्गन श्रेष्ठ सोसायटी जेरा
 ध्यायां ते वषतनु ह"य तेमनी जमशुी आलु मोसायटीना प्रमुप श्री
 शिनादेवी अमरर अने गयी आलु श्री टोकरशी लालशु हापडिया गाधी
 दर्शन इम अताची ग्ला ठे

भा. विश्वकार अखण्ड वैदिकसाहित्य सन्ने १९६१ न भा. पञ्चमो न्तारे भा. टोकरसा बासक
कार्यमा लेभनी बाबे वालोबाभन करी र्त्ता ७

આ વિભાગનું ઉદ્ઘાટન તા ૪-૨-૬૧ ના રોજ ભારતના મહામાન્ય વડાપ્રધાન પ શ્રી જવાહરલાલ નહેરૂના હાથે કરાવવાનો નિર્ણય થયો, ત્યારે હું સુખઈ હતો અહીં મને શ્રી ડગ્લે તરફથી એક અર્જન્ટ તાર મળ્યો કે 'મારે કોઈ પણ રીતે તા ૪-૨-૬૧ ના રોજ સવારના વિમાનમા હૈદરાબાદ પહોંચવું પ જવાહરલાલ પ્રથમ વેળખાઈ બાલ-નિવાસમા પધારશે તેમને સર્વ હકીકત આપે સમજાવવાની છે'

આ સંદેશો મળતા જ હું તા ૪-૨-૬૧ના રોજ વિમાનમા હૈદરાબાદ આવ્યો પ ડિલિલ પણ સવારના વિમાનમા દિલ્હીથી હૈદરાબાદ આવ્યા અને ચોરોડોમથી સીધા વેળખાઈ બાલનિવાસમા પધાર્યા સાથે આપ્ર પ્રદેશના રાજ્યપાલ, ચીફ-મીનીસ્ટર તેમજ અન્ય અગ્રગણ્ય નેતાઓ પણ હતા તેમણે સન્મામા ફરી સર્વ કઈ જોયું અને કેટલાક ઝીણવટભર્યા પ્રશ્નો પૂછ્યા મે તે બધાના વિગતવાર ઉત્તરો આપ્યા પછી તેઓ પિતૃવાત્સલ્યથી બાળકોને મળ્યા આથી બાળકોને ખૂબ જ આનંદ થયો

સને ૧૯૩૭માં બ્રહ્મદેશ-મોલ્લમીન ખાતે પડિલિલ પધાર્યા હતા સાથે તેમની પુત્રી ઈન્દિરા ગાંધી પણ હતા ત્યારે તેમની અગત સર્ભાળ રાખવામા હું પણ હતો પરિણામે તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાનો તંથા તેમની સેવા કરવાનો લાભ મળ્યો હતો ફરી ૧૯૫૩મા હૈદરાબાદ ખાતે મહાસભાનું અધિવેશન ભરાયું ત્યારે, તેમજ સને ૧૯૫૮મા હૈદરાબાદમા એલ ઈન્દિયા કોંગ્રેસ કમીટીની સભા મળી ત્યારે વ્યવસ્થાનુ ત્ર માર્ગ હાથમા ડોઈને નેગર્મી સંહવાસનો

લાલ મળ્યો હતો. અને ૧૯૨૨મા તેમણે ફરી ટેલરબલ પધારી સાલા ૧૭ મ્યુઝિયમના નવા મકાનનું ઉદ્ઘાટન કર્યું ત્યારે ફરી ફરિયાદ થયા તે વખતે તેમની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિ તેમ જ આત્મિક દુઃખી થયો અને ઠોસ્વીમા અમાનક રંગો આપી જ બહીમ હુમલો કર્યો તે બાદ પવિત્રનું દિલ ભાગી ગયું હતું અને શરીરની સ્થિતિ બગડતી ચાલી હતી. છેલ્લા ૩૦ વર્ષથી હું તેમને જુસ્સો ભેટો આપ્યો હતો તેમની ખુમારી મુવાનને ચરમાવે તેવી હતી, પણ તે આજે જોસરી સ્ત્રી હતી તા ૨૭-૫-૬૪ ના તેઓ વિશ્વ છેડી જશે જોવી તો કન્યા પણ ક્યાથી આવે? પરંતુ ભવિત્વતાના મોઝે તેમ બન્યું અને આજે દેશ ચોક્કમા રૂબી ગયો. બાસ્તના એ લાડીલા નેતાને હબાર હબાર વહન હો !

આ વિશ્વાગતુ મકાન વે.જી.આઈ.બાલનિવાસ નજીક જ નાનકનગરમા આવેલું છે તેનું વાર્ષિક ખર્ચ આશરે રૂ. ૩ ત્રીશ હબારનું આવે છે તે જગે આખ પ્રદેશ સ્ટેટ મવનમેન્ટ તરફથી રૂ. ૮૧ નું તથા સેન્ટલ સોસાયલ વેફરેર બોર્ડ તરફથી રૂ. ૫ નું અનુદાન મળે છે

તેણે પ્રવૃત્તિઓ પૈકી ત્રીજી પ્રવૃત્તિ સમાજિક બાલ સ્વસ્થાલયની છે આ વિશ્વાગમાં જે બાળકો લાભા મુમની બિમારી મોગવતા હોય અને જેમને બીજા આધાર ન હોય, તેમને બહી સખી તેમની મોગ્મ ઔપધાપબાર વગેરે દ્વારા સારવાર કરવામા આવે છે

શ્રી વી કે ડે ડે એન્સેસ્ટ્રલ ટ્રસ્ટ તરફથી મળેલી રૂ. ૭૦૦૦ની પ્રાથમિક સહાયથી આ વિભાગ તા ૨-૧૦-૧૯૬૨ના રોજ ચાલુ કરવામા આવ્યો હતો અને તેનું ઉદ્ઘાટન તા ૧૫-૧૦-૬૪ના રોજ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડૉ એસ રાધાકૃષ્ણનના વરદ હસ્તે કરવામા આવ્યું હતું

આ વિભાગને પોતાનું સ્વતંત્ર મકાન છે અને તેનો ૨૦ ફ્લીઓ લાભ લઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા છે તેનો વાર્ષિક ખર્ચ આગરે રૂ ૧૩૦૦૦ આવે છે તે અંગે આદ્ર પ્રદેશ સ્ટેટ ગવર્નમેન્ટ રૂ ૪૮૦૦નું વાર્ષિક અનુદાન આપે છે વિશેષ અનુદાન મેળવવા પ્રયત્નો ચાલુ છે

હૈદરાબાદ શહેરમા સમાજ-કલ્યાણની જે પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે, તેમા આ સંસ્થા સહુનું ધ્યાન ખેંચે તેવી છે અત્યાર સુધીમા ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદ, ડૉ એસ રાધાકૃષ્ણન, શ્રી નવાહરલાલ નહેરુ, શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી, શ્રી મોરારજી દેશાઈ, ડૉ બી રામકૃષ્ણ રાઓ, શ્રી મહેશી નવાબ જગ, મીસીસ વાયોલેટ આલ્વા, શ્રી વી કે આર વી રાઓ વગેરે તથા શ્રીમતી દુર્ગાબાઈ દેશમુખ, શ્રીમતી અચ્છમ્મા મથાઈ, શ્રી તારાબાલી બેગ, શ્રીમતી સ્થામાદેવી આદિ અચ-ગણ્ય આમાનિત કાર્યકરોએ પણ આ સંસ્થાની મુલાકાતો લીધી છે અને સંસ્થાના કાર્યની પ્રશંસા કરી છે

અહીં ન્યારે શ્રી ચંદુલાલ ત્રિવેદી રાજ્યપાલ હતા, ત્યારે તેમના પત્ની શ્રી કુશુમ ત્રિવેદી આ સંસ્થાના પ્રમુખ હતા ત્યાર બાદ છેલ્લા પાંચ વર્ષથી ડૉ એન સહુવ રહી

કે જ્યો મધ્યસ્થ સરકારના મત્રીમળામાં વહુન વ્યવહાર તથા વિમાનખાતાના મત્રી છે તેઓ સસ્થાનુ પ્રમુખપ- સભાએ છે જ્યાં સસ્થાને પાત્ર ઉપપ્રમુખો છે તેમ માન નામ છેલ્લા સાત-આઠ વર્ષથી મુગતુ આવે છે તેના મત્રી શ્રી વી. કે. જી. છે અને સહાયક મત્રીઓમાં શ્રીમતી તહે મીનાબાઈ જી તથા ડો. જી. કે. શાહ છે શ્રી વી. કે. જી. અને મીસીસ તમીનાબેન જીને અને આ સસ્થાના પ્રમુખ છે તેઓ બાગડોને પોતાના જ સમજી આ સસ્થાને તન-મન મન સમર્પિત કરી રહ્યા છે.

જે વૃક્ષ વ્યાપણા હાથે વવાયુ હોય તે કાલાતરે યોદુ થાય અને મધુર જ્યો આપવા હાથે ત્યારે તેને જોઈને આપણે આત્મા પ્રસન્ન થાય, જે સ્વાભાવિક છે.

આ સસ્થા હજી પણ બહુ વિકાસ પામશે અને સુમ સ્ત ભારતની જોકે નમૂનેદાર સસ્થા બનશે, જોવી મારી આંતરિક મદદ છે.

આ પ્રકરણ પૂરું કરતા પહેલાં જો પણ જણાવી હતું કે જેલમાં ૧૮ વર્ષ સુધીનાં બાગડો હાલ ૬૦ વ્યાયર છે તે માટે જવમે ટ સર્ટીફિકેટ સ્કૂલ આજે છે તેની સમિતિમાં આ પ્ર પ્રદેશ સરકાર અને શરૂથી અત્યાર સુધી મુટે છે તે સમિતિ ઉપસત પ્રીઝનર એડ સોસાયટી ની કાશિબારી સમિતિમાં વર્સોથી કામ કરું છું તે સોસાયટી આત્મની બધી જેલોમાંથી છૂટા થતા નાન્ય તેમ મોટા કેડીઓને મારી આકબલગત માટે સમજાવવાનું તથા ફરી

કામઘ ઘે લગાડવાનુ કામ કરે છે તેના તરફથી કેળવાયેલ પ્રતિનિધિઓને પૂરા પગારથી આ કામમા રોકેલ છે આ કાર્યમા હુ રસ લેતો હોવાથી મોટી જેલમા પણ જેલના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાથે જવાનુ અવારનવાર થયેલ છે

આમ સમાજમા સૌથી છેલ્લી સ્થિતિના ગણાતા માનવતાના કાર્યમા ભળ્યો છુ, તેનો બધો અનુભવ આ નાનકડા અથમા શી રીતે વર્ણવાય ?

[૨૭]

વ્યાપારી મ ડગો વગેરે

રાષ્ટ્રીય, શૈક્ષણિક તથા સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ સાથે હુ કેવી રીતે સંકળાતો ગયો, તેનુ વર્ણન પાછલા પ્રકરણોમા કર્યુ છે હવે આ પ્રકરણમા વ્યાપારી હિત ધરાવનારી સંસ્થાઓ અગે મે જે પ્રવૃત્તિઓ કરી, તેનુ દિગ્દર્શન કરાવીશ.

સને ૧૯૪૨મા હુ હૈદરાબાદ આવ્યો, ત્યારે અનાજ તેલીબીયા વગેરેના વ્યાપારીઓ લેગા મળીને સંગઠિત કાર્ય કરે એવી પદ્ધતિ ન હતી પરિણામે ઘણી બાબતેમા મુશ્કેલી પડતી અને ધારણા મુજબ છૂટથી વ્યાપાર થઈ શકતો ન હતો આ પરિસ્થિતિ દૂર કરવા માટે સને ૧૯૪૪-૪૫મા ' ધી હૈદરાબાદ સ્ટેટ એઈન એન્ડ સીડ્સ મર્ચન્ટ એસોસીએશન ' ની સ્થાપના કરવામા આવી તેમા મુખ્ય ભાગ હોનારા શ્રી લલમનદાસ ગુપ્તા બી એ એલ્એલ્ બી, શ્રી ભીમશી ભાઈ ડુગશી તથા હુ એમ ત્રણ જણ હતા તેની એક્ઝિસ

પ્રથમ અમારી બ્રહ્મ-કા-રિક્ષા કપનીની ઐહિકમાજ રાખવામાં આવી હતી અને તે પછી ભીમરાી ડુગરથીની પેઢીની બાબુમા મહાન માટે રાખી ત્યાં હર્ષ જવામાં આવી હતી. સને ૧૯૫૭-૫૮માં તેની ઐહિક આસમાનગજમાં ગર્હ ત્યાં સુધી હું તેને મત્રી કે પ્રમુખ પદા હતો.

સને ૧૯૫૫ પછી હૈદરાબાદ સ્ટેટની ત્યાંબે આમ પ્રદેશ બેલુ નામ નેત્રમુ અને આ એસોસીએશને પૂર્વ પ્રદેશની ફેડરેશન જુવુ રૂપ ધારણ કરુ હવે તેા સરકાર દ્વારા નીમાવી બુદ્ધી બુદ્ધી બજાતની સમિતિઓમાં તેના પ્રતિ નિષિઓને આનુ રચાન આપવામાં આવે છે તથા રેલ્વ ખાતામાં પણ તેનુ ઘણુ વજન પડે છે.

સને ૧૯૪૬-૫ માં તેલીનીજાના વાજદાના કામકાજ બંબે હૈદરાબાદ ઐહિક ટે એસોસીએશન બિની મર્હ તેમાં મે પ્રારબધી જ રસ લીધા હતો વધારે સ્પષ્ટ કરુ તેા તેને બિની ક વા માટે કેટલાક રિવિસ સુધી અખત પરિશ્રમ કર્યો હતો. તેનુ પ્રમુખપદ મી બટલાલ બુકાએ યોજાવુ હતુ અને મત્રીપદની જવાબદારી મે સંભાળી હતી.

આ જવાબદારી સાન્ધ્ય ન હતી ઠાણુ કે શેજ લાખોની હેવી-હેવી થતી તેના કસીમરી । પર ધ્યાન રાખવુ પડતુ તથા સોદાઓ બંબે જે અપાઓ બિલા થતા તેની જતાવન કરવી પડતી તેમાં અમમ ઘણા જતો.

આ પ્રવૃત્તિ તેમજ બીજી બધા અદિ ત્રિવામ્બી અન્વ પ્રવૃત્તિ દરમિયાન આવાની અનિશ્ચિતતા વધારે પ તેર

પરિશ્રમ વગેરે કારણે મને મરડાનો રોગ લાગુ પડ્યો અને તબિયત સુધારવા માટે મહાબળેશ્વર જીવુ પડ્યુ ત્યાં એક મહિનો રહેવાની ગણતરીએ કુટુબ સાથે ગયો હતો, પરંતુ મારી ગેરહાજરી સહુને સાલવા લાગી અને સોદાની પતાવટો અગે અહીં પત્રો તથા તારો આવવા લાગ્યા છેવટે મારે થોડા જ દિવસમા મહાબળેશ્વરની શીતળ છાયા છોડીને હૈદરાબાદ પાછુ ફરવુ પડ્યુ બહૈર કામોની જવાબદારી એ ઘણી મોટી જવાબદારી છે અને તે અદા કરવા માટે શરીર, સમય તથા નાણા એ ત્રણેયનો પૂરતો લોગ આપવો પડે છે

હૈદરાબાદ આવ્યા પછી એક અનુભવી વૈદ્યરાજની દેખરેખ નીચે 'દૂધકલ્પ' ચાલુ કર્યો, એટલે કે અનાજ, ફળ, પાણી વગેરે બધ કરીને માત્ર દૂધ ઉપર જ રહેવા માડ્યુ તેની સાથે થોડી દવા પણ લેવાની હતી વૈદ્યરાજની સૂચના એવી હતી કે મારે હાલ પૂરતો આરામ લેવો તથા વધારે બોલવુ નહિ, પરંતુ ઉપર્યુક્ત એસોસીએશનનુ કામ એટલુ વધી ગયુ હતુ કે દર ચાર દિવસે મારે ત્યાં તેની સભા ભરવી જ પડતી અને વિવિધ પ્રશ્નોની ચર્ચા-વિચારણા અગે મારે ઘણુ બોલવુ પડતુ આ બધી લાજગડમા ૪૦ દિવસના દૂધકલ્પનુ જે પરિણામ આવવુ બોધ્યું, તે આવ્યુ નહિ તાત્પર્ય કે મરડાની કેટલીક અસર રહી ગઈ અને ન્યારે આવા-પીવામા અનિયમિત થાઉ કે તેનો હુમલો થવા લાગ્યો જે કે પછીથી ખાસ ધ્યાન કરતા આ તકલીફ આજે રહી નથી

'બહુ તે થોડા માટે' એ કહેવત ઘણા અનુભવ પછી પ્રચલિત થયેલી છે આ બાબતમા મને એવો જ અનુભવ

મયે. વાયદાનું કામ ખૂબ વધી જતા અને કેટલાક અરો કાળુ બહાર જતા કેન્દ્રીય સરકાર તરફથી ખાસ કરીયાન નિમાયુ તેણે અહીંની પરિસ્થિતિને અભ્યાસ કર્યા પછી વાયદાનું કામ જામ ઠરવાની ભલામણ કરી, એટલે આ એસોસી-એશન સમેટાઈ ગઈ

ત્યારબાદ ધી દેહરાબાદ એક્ઝિઝિટિવે સીડસ એકસ એન્ડ લીમીટેડ નામની બીજી સંસ્થા યુબઈના મોરણે ચર્ચ કરવામા આવી, જે આજ યુધી બાહુ છે તેમા હું પ્રથમ ડાયરેક્ટર નિમાયો હતો અને પછીથી પ્રમુખ તરીકે વ્યુટાયો હતો. છેલ્લા સાત-આઠ વર્ષ થી તે પ્રમુખપદની જવાબદારી મિત્રો મને સોંપે છે અને હું તેને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ કરી મારી ફરજ બજાવતો રહી છું

દેહરાબાદ સ્ટેટ ફેઝેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ એક્ટિવિટીમાં ઘણી બંધારણી સંસ્થાઓ નોખેલી હતી. પછીથી તે ફેઝેશન એન્ડ આર્થ પ્રદેશ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ એક્ટિવિટી બની તેની કામવાહક સમિતિમા સને ૧૯૪૮ થી ૧૯૫૩ સુધી તેમ ૧૯૬૬/૬૭ માટે સ્ટેવાને પ્રમુખ બાબો છે અને તેના દ્વારા નિમાયેલી ગુપ્તિ ગુપ્તિ પેટ્રોલિયમ કોર્પોરેશન ઠરવાની તરીકે તે કોર્પોરેશન સદસ્ય તરીકે મારી ફરજ બજાવતો બજાવી છે

દેહરાબાદ સ્ટેટ એક્ઝિઝિટિવ એન્ડ એસોસીએશન પણ એક મહત્વની સંસ્થા ૧૯૫૫ સરકારે તેને માન્યતા આપી હતી અને સને ૧૯૪૬-૫૦મા તેની ભલામણ અનુ-

સાર તેલ તથા ખોળની પરમીટો અપાતી હતી શ્રી બક્ટ-લાલ બટ્ટકા ઘણા વર્ષ સુધી તેના પ્રમુખ રહ્યા હતા અને ૧૯૬૦-૬૧થી શ્રી હડુબાલ નરસઈયા આ સ્થાના પ્રમુખ તરીકે અને હું મત્રી તરીકે ફરજ બજવું છું આ સ્થા તેલના વ્યામારને લગતી નીતિ ઘડે છે તથા રેલ્વે આદિની જે તકલીફો હોય તેને હર કરવાનો પ્રયાસ કરે છે હાલ સરકાર સાથે તેનું કામ ચોક્કસ થઈ ગયેલું છે

હવે હું વ્યાપારી જીવનના એક શેમાન્યક પ્રકરણ પર આવું છું અહીંની મ્યુનિસિપાલિટીએ હૈદરાબાદ શહેરમા આવતી સખાબંધ વસ્તુઓ પર એક્ટરોય ડ્યુટી નાખવાનો નિર્ણય કરતા હૈદરાબાદ શહેરનો વ્યાપાર અન્યત્ર ખેંચાઈ જાય તેવા સંયોગો ઊભા થયા વળી તેના તરફથી 'પ્રોફેશન ટેક્સ' નાખાયો હતો, તે ઘણો કઠંગો હતો કોઈ પાસેથી તે વધુ લેવાતો, કોઈ પાસેથી તે ઘણો ઓછો લેવાતો અને કોઈ તેમાથી સાવ છટકી જતું આ બંને વસ્તુઓ વ્યાપારી દૃષ્ટિએ અનિષ્ટ હોઈ તેનો વિરોધ કરવા માટે શહેરના ૯૧ એસોસીએશનો તથા ફેડરેશન વગેરે મળી 'આંત્રપ્રદેશ એક્ટરોય એન્ડ પ્રોફેશન ટેક્સ પ્રોટેસ્ટ કમીટી' બની તેનો હું કન્વીનર નિમાયો પાછળથી પ્રમુખ ચૂટવાનો પ્રશ્ન આવ્યો, ત્યારે સહુએ મારા તરફ આગળી ચીંધી, પણ એ પદ પારસી ગૃહસ્થ શ્રી ડી ડી ઇટાલિયાને આપી હું ઉપપ્રમુખ થયો, જે કે પાછળથી પ્રમુખ તરીકેની જવાબદારી પણ સલાખી

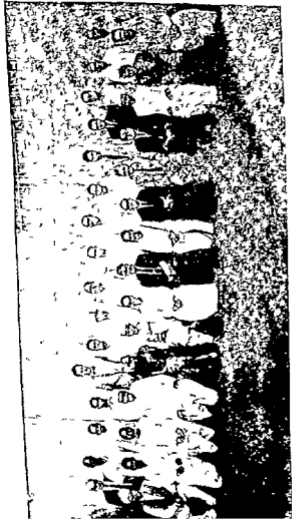
આ પ્રશ્ન અંગે સલાખો ભરવી, પ્રચાર કરવો, હું

તાલો પા વી, સત્તાવાળાઓને મળવું તથા તેમની સા
વાળાઓ ઠક્કરી વગેરે પ્રવૃત્તિઓ જોશથી ચાલી હકલવાલમા
ઉદ્યોગ, ધંધા હોટેલ તથા પાનવાળા ઝાણિ બધાજ સમિ-
લિત થયા હતા પરિણામે મ્યુનિસિપાલિટીને મોજા સીલુ-
અલ કે જેમા ૨૦૦ જેટલી વસ્તુઓ પર એક્ટરોય ઠકુરી
લેવાની યાદી હતી તેને હમિશ માટે અમલ કરવાનું મુલતવી
રાખવું નહીં હતું તે માટે વસ્તુઓ ઉપર એક્ટરોય
ઠકુરી રહી ગઈ હતી તે પણ હાલમા એટલે અને ૧૯૬૫મા
જુદો ઠાકી નાખેલ છે

આજ રીતે પ્રોફેશન ટેકસમા પણ થયો સુધારો કરી
ખમારી મા ખુદી સતોષવી પડી છે ન્યાયમરી તેમ જ સ ગઠિત
હકલ હોજ તે હાલમા પ્રખાત રીય ગજમા સજ્જત્ય મળી શકે
છે તે માટે આપણે પણ થજી મોટી તમારી ઠક્કરી પડે છે

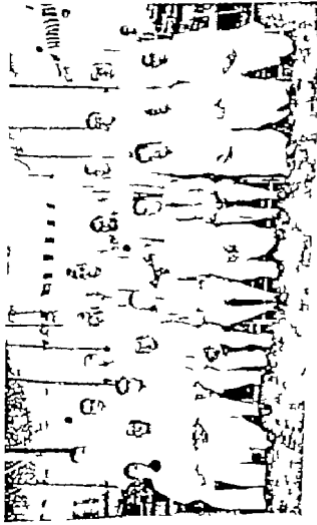
આ ઠક્કરી અને ૧૯૬૧ સુધી ચાલુ રહી હતી. પછી
તેનું કામ ફેડરેશન તેમ જ એસોસીએશનોએ સમાજનું હતું

ભાસ્ત સરકારના ખેતીવાડી ખાતા ત કુમ્મી ધી સે દૂલ
એઈ સી ઠક્કરી નિમાઈ તેનું મુખ્ય કામ તેજીબીમાના
પાકને વધારવે, સરોધનનું કામ કરવું બીમાની નવી
સારી બલો તમાર ઠક્કરી પ્રયોજ કરવા તેની આયાત-નિમાસ
માટે તથા તેના બલારો અને ભાવનિમાન માટે સરકારને
સલાહ આપવી વગેરે હતું તેમા બધા શા ભોના ઇથેક્ટર
એઈ એક્ટીકલ્યર ભાસ્ત સરકારના નિષ્પાતો લોકમાના
સજો તથા તેજીકોજ અને બ્યાપારના પ્રતિનિધિઓ મળી

प्रथमतः सेनूंदेव झाखि सौड कुमीदीनी भेडक इंद्रायादमा ता ८-१०-१४ ना रोज भणी ते वपतलु हस्य

श्री दीक्षरशी बाबलु आपलिया नभणी आभुना छडे गीज भेडका छे

श्रीमद्गुरुदेवकी मूर्ति के सामने प्रणाम करने वाले शिष्यों की एक श्रेणी।

કુલ ૬૭ સભ્યોની નિમણૂક થઈ હતી આ કમીટીમા ગ્રેઈન એન્ડ સીડ્સના આધ્યક્ષના પ્રતિનિધિ તરીકે અને ૧૯૬૦-૬૧ થી મારી પસંદગી થતી આવે છે

ત્યારબાદ ભારત સરકારે તેની નાણાકીય સમિતિમા પણ મારી નિમણૂક કરી હતી અને તેના મત્રી સાથે સંયુક્ત રીતે સહી કરવાની સત્તા પણ આપી હતી આ સમિતિનો વાર્ષિક વહીવટ રૂપિયા એક કરોડથી સવા કરોડનો છે તેની વડી કચેરી હૈદરાબાદ શહેરમા છે કે જેને રૂપિયા પદર લાખના પોતાની ઓફિસના તેમ સ્ટાફને રહેવાના મકાનો છે આજે પણ હું આ કમીટીનો સદસ્ય છું

સને ૧૯૫૬-૬૦ થી 'ધી યુનાઈટેડ કોમર્સિયલ બેંક લીમિટેડ'ની હૈદરાબાદ-સિકંદરાબાદ ખાતેની સ્થાનિક સલાહકાર સમિતિનો સદસ્ય ચૂંટાયો

આ ઉપરાંત ગોલ ઈન્ડિયા કુલ ગ્રેઈન ફેડરેશનની કારોબારી કમીટીમા આધ્યક્ષના પ્રતિનિધિ તરીકે રહેવાનો પ્રયત્ન આવ્યો છે તથા રેલ્વે એડવાઈઝરી કમીટી, પોસ્ટ એન્ડ ટેલીગ્રામ એડવાઈઝરી કમીટી, સેલ્સ ટેક્સ એડવાઈઝરી કમીટી વગેરેમા પણ સભ્ય તરીકેની કામગીરી ખત્તવી છે.

હું કમા હૈદરાબાદ શહેર અને આંધ્રપ્રદેશમા વ્યાપાર અંગે જે મહત્વની સંસ્થાઓ સ્થપાઈ, તેની પ્રવૃત્તિમા ખનતા સુધી લાગ લીધો છે અને મારા કાળે જે જે ફરજો આવી, તે વિનમ્ર ભાવે પણ ઉત્સાહથી ખત્તવી છે

આડી એટલી નોંધ કરવી ઉચિત સમજી - છું કે

શરીરને પોતાની મર્યાદા છે તેની પાસેથી ગભા ઉપસત કામ લેવા જતા તબિયત બાડે છે અને તે જલ્દી ઠંડાએ આવતી નથી, એટલે પ્રવૃત્તિને વિસ્તાર એટલો તો ન જ કરવો કે જે અપણી શારીરિક મર્યાદાને ઓળંગી જાય. મે આ સબધમાં જે જે બૂલો કરી તે અંગે મારે ઘણું સહન કરવું પડ્યું છે.

બીજું વ્યાપારી જીવન એટલે પૈસા કમાવાનું ક્ષેત્ર. તેમાં ગમે તેટલું સુહર કામ કરીએ તો તબુ બીજાને વહેમ આવે કે રખે તે પોતાનો સ્વસ્થ સાધતો હશે. કેટલીક વિશેષી વ્યક્તિએ તે બાગે આસેપો પણ કરે. એટલે તેમાં સવના હિતની દષ્ટિ સખી ઘણી સાવધાનીથી લતવાની જરૂર છે.

સાથે રૂબિયો આખરે સાથે જ કરે છે અને એટલા રૂબિયાને ઘણાકામાંથી નીકળી જવું પડે છે એ અનુભવ મેને નથી ?

[૨૮]

વ્યવસાય અંગે વિશેષ હકીકત

મારા વ્યવસાય અંગે સ ૨ ૪-૫ને ૧૯૪૮-૪૯ સુધીની હકીકત સોળમાં પ્રકરણમાં જણાવી ગયો છું તે પછીની વિશેષ હકીકતો આ પ્રકરણમાં જણાવવા હનિહુ છું.

સ ૨ પત્રી દિવાળીએ બહુકા-કાપડિયા કંપનીમાંથી મી લાખનદાસ શુપ્તા સહપુત્રીથી છૂટા થયા તેનું પાત્ર કારણ એ હતું કે તેમને આ જાગીદારીમાંથી એકલિયા પૈસા

મળી ગયા હતા અને તેઓ કોઈ મોટું જોઈએમ ખેડવા તૈયાર ન હતા.

તેમણે કપનીમાંથી છૂટા થયા પછી બી ડ તરફ પ્રોજેક્ટ-કોન્ક્રેટનું કામ રાખ્યું ત્યાં તેઓ અમુક અમુક દિવસે જતા હતા એવામાં સ્તામા મોટરનો અકસ્માત થયો. પંજાબી સુવાન, મજબૂત શરીર, છતાં થોડા જ કલાકમાં તેમને પ્રાણ-પગેરું ભીડી ગયું ખરેખર! મૃત્યુનું તેડું આવે છે, ત્યારે તે સ્થાન, સમય કે પરિસ્થિતિ કશા તરફ નજર કરતું નથી.

૨૨૫ માઈલિ દૂરથી તેમનું શબ હૈદરાબાદમાં લાવવામાં આવ્યું આ વખતે તેમના પત્ની સુશીલાદેવી ઉત્તર પ્રાંતમાં ગોરખપુર શહેરની એક હોસ્પિટલમાં દમનો ઉપચાર કરાવી રહ્યા હતા કેવી નથીબની લીલા! તેમના નાનાભાઈ ચુનીલાલ સુબઈવી આવ્યા, તેમજ મિત્રો અને સબંધીઓએ તેમના અગ્નિસંસ્કારની ક્રિયા કરી અને તેમની બલમનસાઈને હાદિંક શ્રદ્ધાજલિઓ આપી.

શ્રી લક્ષ્મનદાસ છૂટા પડ્યા પછી બદ્દુકા-કાપડિયા કપનીનું કામ બે વર્ષ ચાલ્યું, પણ વ્યાપારના સયોગો પલટાયા હતા કટોલ જતા લાવમાં મદી આવી હતી અને નફાનું પ્રમાણુ-પણુ ઘટી ગયું હતું આમ છતાં સ ૨૦૦૬ની સાલમાં અમે ત્રણથી ચાર લાખ રૂપિયાનો નફો કર્યો હતો, પણ તે બધું એન્ડ્રિસખર્ચા તથા જબવર સ્ટાફને નિલાવવામાં જ પૂરો થયો હતો.

‘સાચરા પ્રમાણે સોડ કરવી’ એ અતુલાંવીઓની

શિખામણ છે જેઓ તે તરફ બેઠકારી કે ઉપેક્ષા બતાવે છે તેમને પણ નુકશાન સહન કરવું પડે છે મેં આ પરિસ્થિતિથી સાવધ થઈને સુ ૨ ની આખરે મી બહુલાલજીને કહ્યું કે હાલ વેપારના સંયોગો ઉજળા નથી, માટે આપણે કે નીનું કામકાજ સમેટી લઈએ.

પરંતુ મી મહુલાલજીનું મન માન્યુ નહિ. તેમણે કહ્યું કે સ્ટાફ બટાવી નાખો અને ધંધા ખૂબ મર્યાદિત કરો પણ આખણી સાગીદારીમાં કામકાજ બાહુ રાખો.

જેણે વિશાળ સંયોવનમાં સહેલ કરી હોય તેને ખાલો-ચિમુ પસંદ કેમ પડે? વાત્સ્ય કે કોડિનેય ધંધા કર્યોએ એટલે તબન નાનો ધંધા કરવામાં મારું મન માન્યુ નહિ પરંતુ તેમને મારા પર ઝઘા. પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતો એટલે તેમના આ પ્રસ્તાવને હું બજબણી શક્યે નહિ.

સુ ૨૦ જી સાલમાં સ્ટાફ બટાવીને કામ બાહુ રાખ્યું પરંતુ તેમાં ખાસ નહીં થયો નહિ તેમ નુકશાન પણ આણ્યું નહિ. એમ કરતાં દીવાળીને સમય નજીક આવ્યો ત્યારે મેં બહુલાલજીને કહ્યું કે હજી ધંધામાં નુકશાન નથી અને આપસમાં પ્રેમ છે ત્યારે જ છૂટા પડીએ તે ઠીક છે હવે હું સ્વતંત્ર ધંધા કરવા ઈચ્છું છું તેને તમે તમારા જ સમજે ઈચ્છા હોય તો તેમાંથી ભાગ પણ લઈ શકો છો.

ત્યારે બહુલાલજીએ બહુકા-કાપડિયા કંપનીને સમેટી લેવાની સમતિ આપી અને અરિ રાજીખુરીથી છૂટા પડવા ખરેખર! સંયોગ અને વિચેત્ર એ કુલસ્તનો નિયમ છે તેને બાજુ કુધી ઠેવું ઠાળી શક્યું છે ?

સ ૨૦૦૮ના કારતક સુદિ ૧ થી મારુ સ્વતંત્ર કામ 'શા ટોકરશી લાલજીની કંપની'ના નામથી શરૂ કર્યું, જે આજ પર્યંત ચાલે છે આ કંપની સુખચત્તે અનાજ, કંઠોળ, તેલીળીયા તથા જોળા વગેરેનું કામ કરે છે તેની ઓફિસ સુલતાન બજારમાં આવેલી છે

સને ૧૯૫૪-૫૫માં શા ટોકરશી લાલજી કંપનીમાં મારા વહીવટ બધું શ્રી શામજીભાઈના પુત્ર હીરાલાલને તથા મારા મોટા પુત્ર ધીરજલાલને ભાગીદાર તરીકે લીધેલ છે અને ત્યાં સુધી સગાવહાલાઓને તથા સ્ટાફના વફાદાર માણસોને ભાગીદાર બનાવી કામ કરવું, એ મારી નીતિ રહી છે તેથી તેઓને ધંધામાં મારાપણું રહે છે અને એ ધંધા અરક્તવાળો નીવડે છે

હૈદરાબાદની બાબુમા ચન્દ્રશુટામાં બદુકા-કાપડિયા કંપનીની એરડાની ખરીદીનું તેમજ ટ્રાન્સપોર્ટ માટેની કંપનીનું કામ બસાપા નામના તેલુગુભાઈ સંભાળતા હતા તેનો હિસાબ પછુ તેઓ તેલુગુ ભાષામાં જ રાખતા હતા અને હૈદરાબાદ નજીકના ૬૦ માઈલમાં ૩૦ થી ૪૦ ગામોમાં એર ડા ખરીદવા માટે કાંટો માડતા હતા તે કામ શા ટોકરશી લાલજી કંપનીના નામથી ચન્દ્રશુટામાં તેલુગુ ભાષાથી ચાલુ રાખ્યું

સ ૨૦૦૮માં મુળઈ-દાણાબદર ખાતે મદનલાલ ધીરજલાલની કંપનીના નામથી કામ ચાલતું તેમાં મદનલાલ એ શ્રી બકટલાલજી બદુકાના સુપુત્રનું નામ અને ધીરજલાલ એ મારા સુપુત્રનું નામ હતું તે બદલી ધીરજલાલ ટોકરશીની

हु नामधी काम चला-सु अही देशावशे जाते भाव, अनाज तेहीगीया आदि वेचावतु काम व मुभ्य हतु

पत्नी-वैजनासभा पणु स २ आ आ व रीते था. टोकरशी लावणु कपनीना नामे काम चावतु हतु तेना तेहीगीयानी परीही तेमज तेवनी भीव भाडे हतु तेहीगीयानाभी तेव कही देशावशेमां मोकलवानु हतु ते काम चावु राणु

उपमुक्त ऐसी त्रणु कपनीजोनाभी पाछणभी मुक्त यथे छु आभी सावजनिक कथोमा प्रथम कस्ता वणु सम्य आपी शकु छु

नीलेना त्रणु कामोमा अनुभव न होता नुकसान वही मारी जवाणदारी फुरी करी मुक्त यथे छु

(१) सने १९५२मा भी देहराबाद ज्येष्ठि जेन्ड सोप बीमिटे नामनी मोटी इन्डरी लीधी अने तेना अनेलग जेवण तरीके काम सबाणु आ अते आ इन्डरी नुकशानीमां हती पणु अने आथा उती के सोप वभवतां व हु तेने ऐसी लावी शकीथ. आभी उत्साहसे काम शरु कथु अने नकावा भाटेने से जव सोप (व जनेना साणु) पावा भाटेना साणु तथा जीणु पणु केंद्रीक अस्ते अहु सुहर कही. परंतु वर्षाभी प्रभ्यात अनेवा मालनी हसिमिर्मा छिमा स्तेवानु मुकडेव जणुमु सामेधी मालाणी आवा पंजी व भाव आये इशमिबल अतिशयकर बजेरेना अने जणु सोमवेवा पडे. तात्वर् के आ पाताने वस्तु

કરવા માટે ઘણો સમય નોંધવો અને ઘણો ભોગ આપવો પડે તે માટે હું તૈયાર ન હતો, એટલે રૂા ૮૧૦૦૦ની નુકશાની વેઠીને આ ફેક્ટરી કાઢી નાખી આજે પણ તેના ગનાવેલા સેનડલ સોપના ચોડશો આવે છે, પણ તેમા રાજી શુ થવાનું ?

(૨) એક વાર લેણા પેટે કચ્છ-ભુજમા સીનેમા આગ્યો તે પરથી મોડર્ન ટોકીઝ પ્રાઈવેટ લીમીટેડ ઊભી કરી, તેનું કામ ચલાવ્યું તેમા નફાનું ધોરણુ ઠીક જણાતા ખીલત પણ ત્રણ મથળે સીનેમા ખોલી કામનો વિસ્તાર કર્યો પરતુ એવામા હરિકાઈ જગી અને નફાના બદલે નુકશાન થવા લાગ્યું આ કઈ મારો ખાસ વ્યવસાય ન હતો, એટલે વિશેષ હરિકાઈમા ઉતારવાનું માડી વાગ્યું અને જે નવા સીનેમા ચાલુ કર્યા હતા, તે બધ કરી દીધા આ રીતે મોડર્ન ટોકીઝ પ્રાઈવેટ લીમીટેડ બધ થઈ મે મારી જવાબદારી નુકશાની માથે પૂરી કરી

મશીનરી તેા અગાઉ જ વેચી નાખેલી અને ખીજી મશીનરી લાડે લઈ ચલાવવા બાદ આખરે એક ભુજનો સીનેમા શેર હોલ્ડરો તથા મશીનરીના માલિકને સોપાયો તે હવે તેઓએ લાડે આપી દીધેલ છે

(૩) એકવાર મોટરો રીપેર કરવાનું તથા ડ્રાઈવીંગ શીખવવાનું ખાતુ 'દીર્ઘિ એટોમોબાઈલ્સ'ના નામથી ચાલુ કરેલું, પરતુ તેમા ક્ષવટ ન આવતા એક વર્ષ પછી બધ કરી દીધેલું

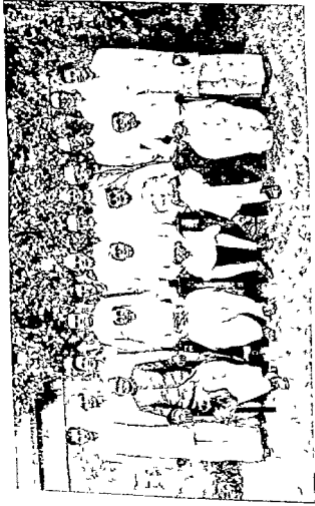
બંધનમાં બંધાયેલા પશુ સારો નહીં મળ્યો છે ત્યારે તેને મોટો ભાગ સાવજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં તથા ફીન-ફૂબી-ઓને સહાય કરવામાં વાપર્યો છે તેમાં નાત-બંધનો કે નાના-મોટાને લેઈ લેયો નથી. આ રીતે ? પૈસા વપત્યે, તેજ મારી સાચી કમાણી છે.

બંધનમાં સાચા અને ખોટા સમયે આવે છે આ વખતે મન પર ઠાણુ સખીને આવડવું અને આવડાને પણ દાગવડા દેવો નહિ એ શાસ્ત્ર-સમજી મનુષ્યનું કલ્યાણ છે.

બંધનમાં મારી મળ્યા પસ્તિતને કરવા પડ્યા છે તથા ભુદિ સાદસ અને પુરુષાચ અભ્યાસવા છતાં કેન્દ્રક ધધાઓમાં નુકસાન પણ સહેતુ પડ્યું છે તેને દોષ કેને દઉં ? સચોએને કે બાચને ? બધા સચોએ ઉપર આપણે ઠાણુ હોતો નથી અને બાચની અભ્યાસ તો પુરુષાચ જે વાચી જ માય છે.

હાલ મારા સ્નેહીઓ તથા કુટુંબીઓ નીચે મુજબ કાશિઆર અભ્યાસવા અવસ્થિત પ્રવાસ કરી રહ્યા છે મારી તેમાં જવાબદારી તથા મહેનત નથી, પરંતુ એક શુભેચ્છક તરીકે એટલી આશા રાખું છું કે તેઓ નૈતિક તેમજ સાવજનિક દિલ બળતી સહજતા મેળવે અને તેમાંથી યતી કમાણીને કેન્દ્રક ભાગ સાવજનિક દિલ માટે બધું.

કેશિઆરમાં કાપડીઆ સ્ટોસ નામની પેઢી શરૂ કરી. તેમાં બે કુટુંબીઓ તથા સાત સ્ટાફના બાઈઓ બાગીઆર તરીકે બેઠાયા. આ સ્ટોસ આજના કહેવાતા સહકારી ફાલ્સુ

હુદરાબાદ કોંગ્રેસ અધિવેશનના પ્રસંગે કુચ્છના આગેવાન કાર્યકર્તાઓ સાથેનું એક દૃશ્ય, સને ૧૯૫૩
બેઠેની અક્તિઓમા વચ્ચે શ્રી ભવાનજી અ ખામજી છે, તેમની જમણી બાજુ શ્રી ત્રેમજીભાઈ ભવાનજી કક્કર છે

નહિ, પરંતુ લગભગ તેના જેવી જ પદ્ધતિથી ચાલે છે મેનેજર, કેશીઅર, ગોદામકીપર, મીલવિભાગ, હિસાબીખાતુ, આ બધા કામો તેઓ પોતે જ સંભાળે છે

નામ પરથી આ કોઈ જનરલ કે પ્રોવીઝન સ્ટોર્સ હશે તેવું લાગે, ઘણું તે તેલોખીયા, કઠોળ, અનાજ વગેરેનું કામ કરે છે એક વખત તે મોટી મીલ ભાડે લઈ રીફાઈન્ડ શી ગતેલ બનાવતા તેમા સાત એકસપીલર હતા અને લગભગ ચાલીશથી પચાશ લાખનું તેલ કાઢતા હવે એક એકસ-પીલરવાળી નાની મીલ ભાડે લઈને ચલાવે છે ક્યારેક ચોખાની મીલ ભાડે લઈને તે પણ ચલાવે છે હાલમા ચોખા ફક્ત સ્ટેટ ટ્રેડીંગ કુને જ વેચી શકાય છે તેમા મુખ્ય કાર્યકર્તા તથા ભાગીદારો ભાઈ પ્રેમજી જગશી, ભાઈ ઉમરશી કુવરજી, ભાઈ ભાણુજી મુલજી, ભાઈ રમણીકલાલ લખમશી, ભાઈ ચુનીલાલ જગશી આદિ છે

પરતી-વૈજનાયમા કાપડીયા ઇન્ડસ્ટ્રીઝના નામે, તેમ કીર્તિકુમાર કપનીના નામે કામ શરૂ કરેલ તેમા કુટુંબીઓ તથા મુખ્ય કાર્યકર્તા-ભાગીદારો ભાઈ રતિલાલ કેશવજી તથા ભાઈ દેવજી ધનમશી તથા ભાઈ સોજરાજ ચાપશી છે ત્યાં ચોઈલિ મીલ ભાડે લઈને, તેમજ તે બાદ પોતાની મીલ નાખી ચોઈલિ બનાવીને દેશવરેમા ચલાવે છે તે સાથે ત્યાંના સ્થાનિક લોકોના સુખ-દુખમા પણ ભાઈ રતિલાલ કેશવજી સારો ભાગ લે છે

પ્રથમ અન્નાગૃહમા બસાયા કામ કરતો હતો, ત્યારબાદ ત્યાંની જગ્યા ફેરવી સીતમ્બર બન્ટરમા ગણેશ છે ગાંધી મારા

કુટુંબીઓ સાથે કેટલાક સ્થાનિક તેજુભાઈઓ કામ કરે છે તેઓ ૩-૪ વખતોએ જોર જ ખરીદે છે અને બધા વહીવટ તેજુ ભાષામાં રાખે છે

સનતનગરમાં મારા મોટા પુત્ર ધીરજીલાલ તેમજ બીજા બાનીદારોએ મગીને આશ્ર-રીશલી ગ નામની લોખંડી મીઠા સળીઆપટ્ટી તેમજ બેગલ બનાવવાની નાખી છે તેમાં ૩ માણસોને રોજ મળે છે જે વરસથી આ સાહસિક કામ શરૂ થયેલ છે

વ્યવસાયના આ બધા કાર્યોમાં તેઓ સફળ થાય એ જ શુભેચ્છા.

[૨૯]

મારું માનસિક ઘ તર

બાલ્યવયમાં બાર્થી પછર વરસની વયમાં આધિક મુશ્કેલીઓને પહોંચી વળવા પુરુષાર્થનો આશ્રય લીધો અને અપરાધી જેવા કાચથી શરૂઆત કરી. ચેક ધાગલ પ્રેમજીની કપની કે જે લોખંડી-સવા લોખંડી ટન ધોખા બર્માથી એક વરસમાં નિકાસ કરતી હતી તેમાં પ્રથમ દસ્તખાના કાચ કર્યા તરીકે સ્થાન મેળવવામાં આ પુરુષાર્થ કામ આવ્યો.

બ્રહ્મચર્યની અદર્યા મર્યાદામાં ખરીદ કરવાનું કામ પદ્મથી સોગ વખની ઉમરમાં જ સંભાળ્યું હતું તેમાં કામની અત્યંત ચીવટ, ઈમાનદારી તથા અહીં નિર્ણય કરવાની ટેવ સહાયક થયા હતા. આ

શેઠ હાસમ પ્રેમજીની કંપની કે જે પ્રદાદેશથી વિધના બધા ભાગમા આશરે દોઢ લાખ ટન ચોખાની વાર્ષિક નિકાસ કરતી હતી, તેમા એક માસ માટે ચીક્ર એકાઉન્ટન્ટ તરીકે કામ કર્યું હતું અને ત્યારબાદ તરત પ્રદાદેશના મોલરની બહરમા તેમની પેઢીમા વડા તરીકેની જવાબદારી સભાળી હતી

ત્યાથી વાર્ષિક બે લાખ શુભીનો નિકાસ થતો હતો, તે પ્રથમ વરસે જ મારી ખત તથા મહેનતથી ત્રણ લાખ શુભી પર પહોંચ્યો હતો અને નિકાશના ક્ષેત્રમા વિક્રમ સ્થપાયો હતો તે પછી ત્યા ઉત્તરોત્તર કામની વૃદ્ધિ થઈ હતી, તેમજ મીલોના કામમા પણ નોંધપાત્ર વિકાસ થયો હતો છેલ્લા સને ૧૯૩૬ થી ૪૧ માં જાપાન સાથેની સખત લડાઈ બેઈ જોખી ગમા પણ કામ ચાલુ રાખ્યું મોતની પરવા કર્યા વગર સુકાન સભાળી ફેલેહ મેળવી

પ્રદાદેશથી નીકળી ભારતમા આવ્યા બાદ વ્યાપાર તેમજ ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમા સમયે સમયે મારે અડધી નિષ્કૃષ્ટિ કરવા પડ્યા છે જે મે આ રીતે અડધી નિષ્કૃષ્ટિ ન કર્યા હોત, તે વ્યાપાર-વધમા જે વિકાસ સાધી શક્યો, તે ભાગ્યે જ સાધી શક્યો હોત એક નિષ્કૃષ્ટિ અડધી લેવાય માટે તે ભૂલભરેલો હોય અને બીજો નિષ્કૃષ્ટિ આસ્તેથી લેવાય માટે તે આવ્યો હોય, એ વસ્તુ માનવા જેવી નથી ઘણી વાર જે જ મીનીટમા કરેલા નિષ્કૃષ્ટિ દિવસોની માથાકૂટ પછી કરેલા નિષ્કૃષ્ટિ કરતા વધારે ફાયદેમદ પૂરવાર થયા છે.

મૂળ વાત એ છે કે નિર્ણય સ્વસ્થ મને કરવો એકઠો અને સારી તેને દેખાઈ વગરની રહેવું એકઠો.

નફો લાગે ત્યા ચીટકી જુઓ અને નુકશાન લાગે ત્યા ઝૂપથી ખસી જુઓ એ નીતિને હું બરાબર વગરની રહી છું તેથી એક ઘર લાભ થયો છે અને મોટા નુકશાનોમાથી બચી જવાયું છે.

આપારનું વ્યવસ્થાત્ર ગોઠવતા ૨ કે ૩ એકિસો જોઈવી હોય તો ઠીક માણસો મહિનાઓ લગાડે છે બ્યારે મેં એ નિર્ણય મીનીંગમા કરેલ છે અને તેમા સફળતા પણ મેળવી છે બ્યારે રીતે શરૂ કરેલી એકિસો બધ કરવી હોય તો થણા લોકો તેમા ખચકાટ અનુભવે છે અને લોકો શું કહેશે ? તે વિચાર કરે છે મેં આ પ્રકારના નિયમોમા જરાય ખચકાટ અનુભવો નથી જરૂર લાગી, સયોગ પહોંચે અથવા નુકશાની થવા માંડી કે તે જાગે જુઓ ઝૂપથી નિયમો કર્યાં છે.

ઉદાહરણ તરીકે વાર એકઠું મીટો તથા ધોખાની મીટો અલાવવા લીધી અને ઠાઠી પણ નાખી દેહરાબાદમા સાબુનું કારખાનું લીધું અને ઠાઠી પણ નાખ્યું મેં ૧૨ હોરી માટે સર્વિસ સ્ટેશન જોડેલ તથા વેલ્ટેબલ કારખાનાની એક માસ મેનેજમેન્ટ લીધેલી પણ નુકશાન તજાતા મેં જાણ વખતમા છેલ્લી લીધી એકસબ્જેક્ટેલ લીધેલું તેમ કેનીકલ ફરટી-લાઈસન્સ મોટા કામને લેવામા મહિનાઓ મુધી મહેનત કરેલી, પણ પરિસ્થિતિ ખારણા કરતા જુદી જણાતા મેં ૧૨ હોવસ સભાજા બાદ છેલ્લી લીધેલ.

સત્તાવીશ-અઠ્ઠાવીશ વર્ષની વયે લાગીદારીમા ઘણું મોટું કામ કરવાનું આવ્યું, તેમા મુશ્કેલીઓ પાર વિનાની હતી પ્રથમ તેા ધારી પરમીટો મળે નહિ કઠાચ પરમીટ મલે તેા વેગનો મળે નહિ વગેરે પરતુ ઘૈયું રાખી, કુનેહથી આ મુશ્કેલીઓને પાર કરી ત્રણ-ચાર વર્ષમા જ વેગનોથી લાખ-દોઢ લાખ ટન માલ ચલાવવાનો વિક્રમ સ્થાપ્યો.

મે વરસો સુધી ૨૦ થી ૨૫ ઓફિસો, તેમજ ૨૦ થી ૨૫ ઓળંગ્ટો મલી ૫૦ કે ૭૫ જગ્યાએ ખરીદી-વેચાણનું કામ સલાબ્યું છે તથા નાણાકીય બાબતમા પણ, એકલા હાથે કામ કર્યું છે વળી હેલ્થ કે ખુલ્લા વાયદાના કામમા પણ બહુ મોટા પ્રમાણનું સાહસ કરતા અચકાયે નથી તેથી વરસો સુધી દૈનિક અઠાર કલાકનું કામ કરવું પડ્યું છે જમતા પણ ફ્રેન ચાહુ હોય સૂવાનું બાર પહેલા બાગ્યે જ બને ઘણી વાર એક પણ વાગી નય કરી સવારના પાચ-છ વાગ્યે કામ શરૂ થઈ નય.

આટલા વ્યવસાયી લવનમા પણ સામાજિક સેવા, તેમજ ગૃહકીય સેવા નિયમિત આપતો રહ્યો છું સ્પષ્ટ કહું તેા મે તેને મારા અગત કારોબાર જેટલું જ મહત્વ આપ્યું છે સામાજિક કાર્યોમા મિત્રો સાથે કામ કરવામા આનંદ આવ્યો છે અને તેથી કામનો થાક ઉતરી ગયો છે બે કે ત્રણવા પ્રમજે મારી ગેરફાળગીથી ધધામા તુકશાન ધવાના બનાવો બન્યા છે, પણ મે તેની દરકાર કરી નથી.

બાલ્યવયમા અગિયાર-બાર વર્ષની વયે સેવાપ્રવૃત્તિ

ચક્ર કશેલ, તેમા વૃદ્ધિ થતી જ ગઈ છે સમોગ્યમાત્ર
મારુ જીવન એકધારુ રહુ નથી, પણ જેમ વ્યવસાય અને
ઉદ્યોગમા અનેકગણી જવાબદારી ઉઠાવતો બને છે તેવી રીતે
સામાજિક સેવામા પણ અનેક ગણી જવાબદારી ઉઠાવતો રહી
છે જો મારા હૃદયમા જે ધી લાગણી સમગ્ર મહાદેવ, પ્રેમ
કરુણા વગેરે તત્વોએ સ્થાન જમાવ્યુ ન હોત તો આમ
જાત્યે જ બની શક્યુ હોત. આત્મા, મન અને શરીર જેમ
એક બીજા સાથે જોડાયે ગમેલા હોવાથી બધી ક્રિયાઓ
સ્વાભાવિક બની જાય છે તેમ મારા જીવનમા આ બધી
વસ્તુ એકમેક સાથે જોડાયે ગમેલી હોવાથી સેવામય પ્રવૃત્તિ
સ્વાભાવિક બની ગઈ છે

બધે તેવા નુકશાનો કે સુરકેલીઓના સમયે બહુજા
વખર થોડા સમયમા કે મોટી જ મીનીટોમા જ સૂઝ્યો તે
મારુ કાલી લઈ સ્વસ્થ રહ્યો છું જન્ય શબ્દોમા કહું તો
ડુંખળા સંભોળેને હસતા હસતા સહી લેવાનુ બન્યુ છે
તેમા ખારે પણ રવાનુ પસંદ કશેલ નથી પરંતુ સામા
જિક સેવાની પળેમા બ્યારે પણ ડુંખ-હા બેરા મળ્યા,
ત્યારે થણી વખત અતર રહ્યુ છે સખ્ત આપ્યો કે જેમા
આસુ આવવા સુરકેલ, ત્યા બહુ સહવાઈથી અતરન્ય
નીચોત્તમા આસુ ટપક્યા છે બ્યારે પણ મનની આવી જ સ્થિતિ છે

સ સાશમા મનુષ્યોને અનેક પ્રકારના ડુંખો લોખવવા
પડે છે આપણે એ તેવી ઈચ્છા કરીએ તો પણ તેમના
આ ડુંખો સર્વાંશે દૂર કરી શકના નથી. કેટલાક ડુંખોમા
તો માત્ર સ્વાનુભૂતિ બતાવીને જ સતોષ માનવો પડે

અહીં એ પણ જણાવી દઉં કે મને તન-મન-ધનની જે શક્તિ સાપડી છે, તેનો બહુ થોડો અશ જ સેવામાં આપી શકાયો છે હજી ધારુ તો આ બાબતમાં ઘણું વધારે કરી શકું, પણ તેટલી હિંમત આણતી નથી તેમાં વ્યવહાર પણ આડો આવતો જ રહ્યો છે

કડવા-મીઠા અનેક પ્રકારના અનુભવો થવા છતાં જવાબદારીમાંથી હટી જવું નહિ, એમ લાગ્યા જ કરે છે કુદરતની મહેરબાની અને સકેત હોય તો કામમાં વૃદ્ધિ કરવાની ફરજ છે, એ વિચાર મનમાંથી ખસતો નથી, કારણ કે બહોળો વ્યવસાય હોય તો જ અનેક ભાઈ-બહેનોને તે અંગે ધંધો મલી શકે છે અને આપણને પણ ફાયદો થાય છે દેશ પ્રત્યે પણ આપણું એ કર્તવ્ય છે કે ઉલોગ-ધધાની વૃદ્ધિ કરી તેનાથી બેકારીતું નિવારણ કરવું જો આપણે માલતું ઉત્પાદન વધારે કરીએ તો દેશ આબાદ થાય. આવા વિચારોથી જ મેં જમીન તથા કારખાનાતું ઉત્પાદન વધારવામાં ઘીલચરખી દાખવી છે

પરંતુ મારી ધર્મપત્નિ મારા આ વિચારો અંગે સમત નથી તેવું કહેવું એમ છે કે કુદરતે શેટલો આપ્યો તો રાત-દિવસ મહેનત શા માટે કરવી ? બળી આ માલમાં શરીરને સારવવાનું પણ સૂઝતું નથી માટે હવે સતોષ કરી, કામમાંથી પૂર્ણ નહિ તો અર્ધી નિવૃત્તિ જે લઈ લેવી

પૂજ્ય બહાલા માતૃશ્રી તો વસ્તો થયા સ્વર્ગવાસી થયા

છે પણ તેઓ પોતાની છેલ્લી અવસ્થામાં મને એમ કહેતા કે તું જરીબીમાથી છિષ્ટિ બાળ્યો છે હવે ઈરેક રીતે સતોષ લઈ શકાય એવું છે તેથી વિશેષ મહેનત કરવાની છેલ્લી છે. પરંતુ મારો ઉત્તર એ હતો કે હું વિશેષ કામ કયા કરું છું ? મજૂરો તમા એટલો જરૂરીયા, ઠાકીયા, વસાહતી કેટલું બધું કામ કરે છે ? તે લોકો કરતાં હું વિશેષ કામ કરતો નથી. એ હું કામ નહિ કરું તો આટલો બહેાળો અવસાય કેમ થાયશે ? અને કામ તબન એમ કહી નાખીશ તો મારી મનોજાવના શી રીતે સતોષારો ?

આવી એટલી સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી છે કે સમજ અનુસાર મારે બહુ ઝૂપી પરિવર્તનો કરવા પડ્યા છે પરંતુ આવા પરિવર્તનો બધાને માટે ફાયદેમંદ ન જાય, કારણ કે ઈરેક કામની ફેરબદલીમાં કામની પદ્ધતિઓ બિચારી પડે, સુબધિ નવેસસ્થી બાધવા પડે વગેરે. આ બધું ઈરેક માટે સહેલું નથી સહુએ પોતાની શક્તિ અને પોતાના સંયોગોનો વિચાર કરીને વતવું એ જ ઈષ્ટ છે.

[૩૦]

સતતિનો પરિચય

મૂલસ્થાનની શક્તિના નામના પ્રકરણમાં એ જણાવ્યું હતું કે સતતિનો પરિચય હું આગળ પર એમ સ્વતંત્ર પ્રકરણમાં આપીશ, તે અનુસાર મેં આ પ્રકરણમાં સતતિનો પરિચય આપેલો છે.

આ પ્રકરણ લખતા મનમા થોડી લાજગઠ તો થઈજ છે, કારણ કે મારા મુખે મારા પુત્ર-પુત્રીઓના વખાણ કરવા તે ઠીક નહિ તે જ રીતે તેમનામા જે શુભો હોય તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવી, એ પણ યોગ્ય નહિ છેવટે જાને તેટલો તટસ્થ ભાવ રાખીને લખવું એવા નિર્ણયપૂર્વક મે અહીં જે શબ્દો લખેલા છે

મારો મોટો પુત્ર ધીરજલાલ મોલગીન (જર્મ)મા તા ૭-૮-૧૯૩૮ના રોજ જન્મ્યો, ત્યારે શરીરે નબળો હતો. પાંચ વર્ષની ઉંમરમા તેણે એક-બે મોટી માદગી પણ લોગવેલી, પરંતુ ત્યારબાદ તેનું શરીર ઠીક ઠીક સુધરતા અને ચિતામુક્ત થયા હતા.

તેનો ચાર ગુજરાતી સુધીનો અભ્યાસ હેઠરાબાદ ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજ તરફથી ચાલતી શાળામા થયો હતો. પાંચમી ગુજરાતી છ મહિના ઘરશાળા-ભાવનગરમા અને છ મહિના પ્રીમિયર સ્કૂલ-માદુગામા રહીને પૂરી કરી હતી ત્યારબાદ શ્રી કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીના પરિચયમા આવતા તેમની ભલામણથી જુન ૧૯૫૦મા તેને મુખર્ષ-અધેરીની શ્રી હસરાજ મોરારજી હાઈસ્કૂલમા માધ્યમિક શિક્ષણ માટે મોકલવામા આવ્યો હતો. ત્યાં તે હાઈસ્કૂલની જોડીંગમા જ રહેતો હતો અને રજાના દિવસોમા હેઠરાબાદ આવતો હતો તે એપ્રિલ ૧૯૫૬ સુધી ત્યાં રહ્યો અને મેટ્રીકની પરીક્ષામા ૫૬ ટકા શુભ મેળવી બીજા વર્ગમા ઉત્તીર્ણ થયો.

અભ્યાસમાં તેની ચીવટ સારી હતી એટલે વર્ગ એકઠર જીવી કક્ષા રાખતો અને છઠ્ઠા તથા હાથમાં ધાત્ત્વ તે તે પહેલો આગ્યો હતો.

બહી તેણે વ્યાજામમાં સારો રસ લીધો હતો. અ ઘોડેસ્વારી, હોષી આદિમાં ઠીક ઠીક કામ મેળવ્યો હતો વળી રમતોની સર્વાંગી રૂપમાં તેણે ચમ્પીયન ક્વ મેળવ્યો હતો. વિશેષમાં તે સમકક્ષ કલ્પનો સભ્ય બન્યો હતો. જ નેશનલ કેડે કોમ્પ્સ (N C C)માં કામ નિમાવે હતો. આ બંધી પ્રવૃત્તિથી તેનું આગ્ય વધુ સુધરી ગયું હતું.

ત્યાસબાદ ડેડરાબાદ આવી પી. યુ સી કોમ્પ્સ બહુક કોલેજ તથા નિઝામ કોલેજમાં શિક્ષણ લીધું અને મને ૧૯૬ ની સાલમાં બી. કોમ. એટલે વ્યાપારવિદ્યાને સ્નાતક થયો. અહીં બહુક કોલેજમાં સર્વાંગી રમતોમાં ચેમ્પીયનશીપ મળેલી તથા નિઝામ કોલેજમાં રમતોમાં મોખરે રહેલો. તે રહેલે સ્પોર્ટ્સ-કલ્પ વગેરેનો સભ્ય બનેલો અને ઘણી મહેનત કરીને આપ્સ્ટેન્ટની ઇકમી જૂન રમતની ચેમ્પીયનશીપ મેળવેલી.

કોલેજ છે યા પછી તેણે આખર-રીંગેલી ય મીલની વ્યવસ્થાનું કામ સંભાળ્યું છે આ મીલનું ઉદ્દેશ ન આખ પ્રદેશના ઉચો પ્રધાન ડો. એમ. લામ્બી નરસમ્યાના શુભ હતો યહુ તે પ્રક્ર બ તેણે જૂમચ મહેનત કરેલી.

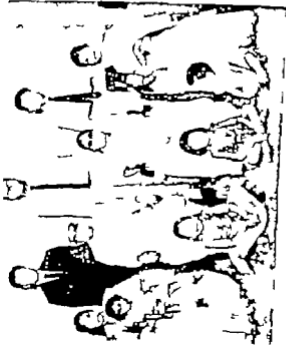
તેના લખ તા. ૨૬-૧-૧૯૬૦ના રોજ દુબલી ખાતે શ્રીમાન્ કેશવજી કેવજી ખવેરીની જુની સૌભાખવની લીલમ નામે યથા તેણે કલ્પાંક મુનિવસિટીની બી. એડમી ની

પત્યાગમા સર્પના પુનિત પ્રસંગે
ચીન્હન ઝોઈક સોસાયટીના બાળકો સાથે સને ૧૯૬૬

પૂન્ય માતૃશ્રી વેળબાઈના ઝમણાઈએ પત્યામા
કુટુંબીજનો તન્કથી મધાયેલ માતૃશાલા

68-1-1944-1 आ-तकली सारे सन 1944

1 श्री गान्धी (१) श्री पीर त्वाब (२) श्री अ.न.ब.न (३) श्री इति इमाद जेहेमा
 गान्धी (१) बीबम वरी सारे, (२) श्री रोडरमोव्याई (३) श्री अमरमण्डल
 जमन नुवे नुवे श्री गान्धी (१) हेतवणी, (२) शिवा (३) श्रीपु.द.

(१) श्री श्रीराम (२) श्री इति इमा
 (३) श्री इतिरामदेव नाना इत्या त्याहे सने 194

પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગમાં ત્રીજો નંબર તથા પોતાની કેલેન્ડરમાં પ્રથમ નંબર પ્રાપ્ત કર્યો હતો છેલ્લા સાત-આઠ વર્ષથી તે પોતાના વર્ગમાં પહેલી જ રહેતી હતી

આ લગ્નથી અમારા સમાજમાં થોડો સુધારો થયો અમે વીના ઝોસવાલ અને સૌ લીલમનુ કુટુંબ દ્વારા ઝોસવાલ અમારા બંને કુટુંબની સમૃત્તિ અને શુભાશિષ્ય-પૂર્વક પ્રથમ આ સંબંધ જોડાયો ત્યારબાદ સમાજમાં આવા બીજા ઘણા સંબંધો જોડાયા

સૌ લીલમે તા ૪-૧૧-૬૩ના પુત્રી વર્ષાને જન્મ આપ્યો, તેથી ગૃહમાં આનંદ અને સતોષ ફેલાયો

ધીરજલાલ હંમેશા ખાલી પહેરે છે આ-બીડીની આદત નથી આ બાબતમાં તેણે મારો વારસો લીધો છે સાદગી, નમ્રતા તથા કલાપ્રિયતાને લીધે તે સ્વજન-સંબંધીઓ તથા પરિચયમાં આવનાર સહુમાં પ્રિય છે

કાતાનો જન્મ સ ૧૯૯૮ના આશો વદિ પના રોજ કચ્છ-પત્રીમાં થયેલો નામ પ્રમાણે ગુણુ બહુ ઝોાછી વ્યક્તિઓમાં હોય છે, પણ મારી આ પુત્રીમાં નામ પ્રમાણે જ ગુણુ હતા, એટલે કે તે ખરેખર કાતિમાન હતી તેનું આરોગ્ય પણ સારું હતું તેણે હૈદરાબાદ-ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજની શાળામાં મેટ્રિક સુધીનું શિક્ષણ લીધેલું છે

તેના લગ્ન ગુબર્નિવાસી સૂર્યકાંત સાથે થયા તેમના પિતાશ્રી હુગરશી સ્વચ્છસાઈ હૃદય કોટિના પુત્ર છે તેમના.

પર ગાંધીવાદની છાયા પૂરેપૂરી દબેલી છે. હાલ પેલાને
 ઘણો સમય નિસ્વાય ભાવે સર હરકીશનદાસ હોસ્પિટલમાં
 ગિમારાની સેવા પાછળ આપે છે તેમાં આઈલેક માટે
 અણુ મેળવવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરે છે જેથી અમલને
 પામેલા અનેક મનુષ્યોને આખની શેશની પુનઃ પ્રાપ્ત થાય
 છે તેઓ સસાઈમાં રહેવા છતાં સતત તેવું જીવન ગાળે છે
 તે હું ઘણા વખત નિકળ પરિચયથી બાંધી ચક્ર્યો છું
 અમારા બંને કુટુંબનું જોડાણ થતાં અને ખૂબ આનંદ થયેલો.

શ્રી સૂચકાતે ઈન્ટર ગ્રાસ કરી બી. એ. સુધી અભ્યાસ
 ચાલુ રાખેલો, પણ ત્યાર પછી મહાબારમાં રબરના બગીચા
 તેમજ લાકડાના કામમાં નોકરી તેઓ બી. એની પરીક્ષા
 આપી ચક્રેલ નહિ. હાલ હૈદરાબાદમાં રહે છે અને મુખ્યત્વે
 આર્થ-રીશર્ચીંગ મીડિયા બાબતો તરીકે અન્યનું કામ
 સંભાળે છે તેઓ વિદ્યાર્થી માધ્યામ અને શાલ પ્રકૃતિના છે.

બિ. કલાએ પ્રથમ પુત્રી સ્મિતાને તા. ૧૧-૪-૬૧ના
 રોજ જન્મ આપ્યો. બાદ તા. ૧૬-૧-૬૩ના પુત્ર મીમુન
 મુખ જેવા અગ્રમણી બની સ્મિતા તદ્દન નાની હતી,
 ત્યારે અસાધ્ય શાલ, હસમુખી તેમજ મળતાવડી હોવાથી
 ગરેશી તેમજ બીજાઓ તેને લગભગ નીચે મૂકતા જ નહિ.
 શ્રી શાતા બહેન એમ. એલ. એ. સામે / રહેતા તેમણે
 તે પેલાની ઘીકરી કરતા પણ વધુ સ્નેહ દર્શાવેલો તે આજ
 પશ્ચિત દર્શાવી રહેલ છે પૂર્વજના ઝણાનુબંધ સિવાય
 બીજા બાંધે જ બને છે.

કીર્તિકુમારનો જન્મ હૈદરાબાદમાં તા ૨૦-૬-૧૯૪૭ના રોજ થયેલો. તેની તદ્દુરસ્તી પ્રથમથી જ સારી હતી તેણે પણ પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક અભ્યાસ હૈદરાબાદ ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજની શાળામાં જ કરેલો.

ઠાઠ સાલ તે મેટ્રિક પાસ થયો અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે ન્યુ સાયન્સ કોલેજમાં દાખલ થયો. હાલ તે પ્રથમ વર્ષનો અભ્યાસ કરે છે અભ્યાસ માટે તેની રુચિ જોઈએ તેવી તીવ્ર ન ગણાય જનતા સુધી વગર મહેનતે પરીક્ષાઓ આપ્યે જાય છે અને મોટા ભાગે ત્રીજા વર્ગમાં, તે કોઈક વાગી જતા વર્ગમાં આવે છે પરંતુ અન્ય કામોમાં તેની રુચિ ઘણી સારી છે મેળાવડા વગેરેમાં તે એકલો જ માણસનું કામ કરે છે ઓફિસના દરેક ખાતામાં કામ કરવાની રુચિ બતાવે છે.

તે સ્વભાવે માયાળુ છે અને ઘરમાં કોઈ મહેમાન આવે તો તેની સુદર સરભરા કરે છે તેમજ મારા કાર્યમાં હંમેશા મદદ કરવાની વૃત્તિ રાખે છે.

તે પણ ખાદી પહેરે છે અને ચા-ખીંડીના વ્યસનથી મુક્ત છે, પરંતુ મોટાના જેટલો શાત નથી તેને ઘણી વાર ગુસ્સો આવી જાય છે મારો સ્વભાવ પણ ઉચ્ચ તો છે જ કદાચ મારો આ ગુણ તેનામાં ઉતર્યો હોય પરંતુ થોડી વારમાં પાછો શાત થઈ જાય છે માનવમાં પ્રેમ, નમ્રતા અને જીવે મીઠાશ હોય તો જ કાર્યમાં સફળતા મળે છે. સ્વભાવ પર કાળુ રાખવો, એ એક જાતની તપશ્ચર્યા છે અને તે આપણે અવશ્ય કરવી જોઈએ.

નાની પુત્રી દેવયાની હૈદરાબાદમાં તા ૧ -૬-૫૭ના રોજ જ ની એટલી હાલ તે નવ વર્ષની છે તેની બુદ્ધિ તીવ્ર છે અને અભ્યાસમાં સારી પ્રગતિ કરી રહેલ છે અને તેના આ ઉદ્દેશ સત્તાન હોઈ અને તેને ખૂબ જ ખ્યાલ કરીએ છીએ અને તે એક કુલદીવદી નીવડે એવી આશા રાખીએ છીએ.

એક દર પારે ય સત્તાને વિનયી અને સુશીલ હોઈ અભારી બાબ કરે છે અને તેઓ ભવિષ્યમાં તદુ સ્વ વધા સુખી રહે અને તારા સાસ કામો કરે એવી પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

[૩૧]

રાષ્ટ્રભાષા-પ્રચાર

સામાન્ય રીતે બહુભાષી દેશને પોતાની એક રાષ્ટ્રભાષા હોય છે જેના દ્વારા તે દેશના લોકો પોતાના વિચારોની આસ-લે કરી પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે.

જે દેશને પોતાની રાષ્ટ્રભાષા ન હોય તેને પૂણ સ્વ-તત્ર માળી ન શકાય તેથી જ પૂન્ય ગાંધીજીએ સ્વનામક કાય કમના ઓગણીશ મુદ્દાઓમાં બારમો મુદ્દો રાષ્ટ્રભાષાને રાષ્ટ્ર્યો હતો.

સને ૧૯૧૮માં ઈંદોર ખાતે હિન્દી સાહિત્ય સંમેલનનું આઠમું અધિવેશન તેમની અધ્યક્ષતામાં મંડળ ત્યારે તેમણે અધ્યક્ષસ્થાનેથી અખિલ ભારતને માટે એક સામાન્ય ભાષાની આવશ્યકતા ઘોષણા કરી અને તે માટે હિન્દીને ઉપયુક્ત

ગણ્યવી હતા તેમના આ વિચારને ઠરાવતુ રૂપ અપાયુ હતુ અને તે ઠરાવ ઉક્ત અધિવેશનમા સર્વાતુમતે પસાર થયો હતો. બાબુ પુસ્તકોત્તમદાસ દડન, શ્રી જમનાલાલ બબ્લજ, પડિત ગમનરેશ ત્રિપાઠી વગેરેએ આ ઠરાવતુ જોરથી સમર્થન કર્યુ હતુ.

પૂજ્ય મહાત્માજી એક સુદક્ષ અને કર્મઠ નેતા હોવાથી તેમણે આ નિશ્ચયને તરત અક્રિય રૂપ આપવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો અને દક્ષિણ ભારતમા હિન્દીતુ પ્રચારકાર્ય કરવાને પોતાના સુપુત્ર શ્રી દેવદાસ ગાધીને એક પ્રચારકના રૂપમા મદ્રાસ મોકલી આપ્યા હતા. બન્યા 'હિન્દી સાહિત્ય સ મેલન પ્રચાર કાર્યાલય' શરૂ કરવામા આવ્યુ હતુ ત્યારબાદ એ કાર્ય માટે સ્વામી સત્યદેવ પરિમાજીકને મોકલવામા આવ્યા હતા. આમીજીએ મદ્રાસમા હિન્દીના વર્ગો ચલાવવા ઉપરાત પાઠ્ય પુસ્તકો પણ તૈયાર કર્યા હતા.

સને ૧૯૨૦-૨૧-૨૨ની સાલમા અસહકારતુ આદેશન સર્વત્ર વ્યાપી ગયુ હતુ આ વખતે રાષ્ટ્રીય મનોવૃત્તિવાળા સુલક-સુલતીએ હિન્દી ભાષા તરફ સારા પ્રમાણમા વળ્યા ત્યાર પછી હિન્દીની પરીક્ષાઓ શરૂ થઈ અને પ્રચારકો માટે મદ્રાસમા એક વિદ્યાલય શરૂ કરવામા આવ્યુ.

સને ૧૯૨૭મા પૂજ્ય ગાધીજીની સલાહથી ઉક્ત કાર્યાલયતુ નામ 'દક્ષિણ ભારત હિન્દી પ્રચારસભા' રાખવામા આવ્યુ અને તેતુ રીતસરતુ બંધારણ લડવામા આવ્યુ તેઓ આ સભાના આજીવન અધ્યક્ષ રહ્યા.

सने १८३५मा कडा कावेडकर हिन्दीना प्रचार निमित्त इक्षिषुमा आव्या. तेमनी सूचना परधी सजाना निवमोमा डेव्हुठ महत्त्वनु परस्वतन कस्वामा आव्यु अने आंध्र, तामिस डेव्ह तया ठर्याडकमा प्राताय हिन्दी सजाये कायम कस्वामा आवी. आ रीते अने १८३६मा विन्शवाड आते आंध्रराष्ट्र हिन्दी प्रचारसभ नी स्थापना यर्ष अने तेना द्वाण आंध्र प्रातमा हिन्दीना प्रचार जेरथी थवा लाज्ये.

व्यारे भारतमा जापावार मातीनु पुन्य स डन यमु त्याडे आंध्र प्रदेशनी स्थापना यर्ष अने आ सजानु कायाविय आंध्रप्रदेशनी राजधानी हैदराबादमा लाक्वामा आ-सु ते अमाउ हैदराबाद ओठमा हैदराबाद हिन्दी प्रचारसजाना नामे ते व प्रवृत्ति आहु इती. तेने पण वण वषथी दु अजान्थी इते अन्त अन्ता ते सजा तेम व आ प्रनी सजा केनेतु पुन्य मयक विन्शवाडमा इतु ते अनेने खेग्वी हेवामा आवी. त्याथी जेनु नाम इक्षिषु भारत हिन्दी प्रचारसजा-आंध्र राजवामा आव्यु

पुन्य जाधीलनी प्रवृत्तिज्येमा अने पहेलेथी व रस इतो; जे रीते आ प्रवृत्तिमा पण मे रस बीषा अने अने १८५६मा आ सजाना डोपाअसु (अजान्थी) तरीके मारी विधिसर निमजुक यर्ष अनेक महानुभावोना सकिय सहकारणी आ सजानु काम उत्तरोतर विकास पावतु असु

पुन्य जाधीलजा महामयावु पधी भास्वना सधूपति

શ્રી રાજેન્દ્રબાબુ આ સભાના અધ્યક્ષ બન્યા અને તેમણે સભાના કાર્યમાં મારી દિલ્લિચરથી દાખવી

પડિત જવાહરલાલ નહેરુએ એક વાર આ સભાની પ્રવૃત્તિઓને ઉદ્દેશીને હંતુ કહ્યું કે—

‘હિન્દીનું પ્રચારકાર્ય મહાત્મા ગાંધીએ શરૂ કર્યું અને તેને ચાલુ રાખવું, તે હું મારી કરજ સમજતું છું

‘દક્ષિણ ભારતની ભાષાઓ પ્રાચીન અને સુદૂર છે આ ભાષાઓની તેના સ્થાને જરૂર છે, પણ આખા ભારતને માટે એક સામાન્ય રાષ્ટ્રભાષાની પણ જરૂર છે

‘હું માનું છું કે હિન્દી પ્રચારસભાનું કાર્ય દેશની એકતા અને મજબૂતીના ખ્યાલથી પાયાનું તથા હાયદેમદ કામ છે એ જોઈને હું ખુબ ખુશી છું કે હિન્દી પ્રચાર-સભાએ ઘણું કામ કર્યું છે અને અત્યારે પણ ઘણા જોશથી કાર્ય કરી રહી છે’

શ્રી રાજેન્દ્ર બાબુનો સ્વર્ગવાસ થયા પછી ભારતના યુવકમત્રી શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી આ સભાના અધ્યક્ષ થયા

૧ આ સભા પોતાના વિવિધ અને વિસ્તૃત કાર્યક્રમના નિભાવ અર્થે વાર્ષિક રૂા ૩૦૦૦૦૦ ત્રણ લાખથી પણ અધિક ખર્ચ કરે છે

૨ આ સભા દ્વારા લેવામાં આવતી પરીક્ષાઓમાં દર વર્ષે ૪૦૦૦૦ ગ્રાહીશ હજાર જેટલા વિદ્યાર્થીઓ ભેગા છે આ પરીક્ષાઓ આધના ૩૦૦ કેન્દ્રોમાં વર્ષ દરમિયાન બે વાર લેવાય છે એક વાર ફેબ્રુઆરીમાં અને બીજી વાર ઓગસ્ટમાં.

૩ આ સભા દ્વારા રાષ્ટ્રભાષાવિષયક રાષ્ટ્રભાષા-પ્રવીણ અને હિન્દી પ્રચારક એ રીતે ત્રણ જાતની પરીક્ષા લેવાય છે તેને કેન્દ્ર સરકારે તથા દિગ્વિજીતી ચારેય પ્રાંતની સરકારએ માન્ય રાખી છે

૪ આ સભા સાથે હાલજ ૧૧૫ ઠેકાણી સ્થાનીય સંસ્થાઓ સંબંધ રાખે છે કે જે હિન્દી પ્રેમી મળી ના નામથી યોજાયા છે અને તે હિન્દી વર્ગો વગરેનું સંચાલન કરે છે તેમાંની ૪૪ હિન્દી પ્રેમી મળીઓને પચ્ચવીસ યોજના અંતર્ગત સરકાર તરફથી અનુદાન મળે છે અને ૭ જેઠા મળીઓને સભા પાતે અનુદાન આપે છે

૫ આ સભા પોતે તથા હિન્દી પ્રેમી મળીઓની સહાયથી ૧૭ હિન્દી મહાવિદ્યાલયો ખલાવી રહી છે જેમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપથી ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાને પ્રબલ છે આમાંના ૧૧ હિન્દી મહાવિદ્યાલયને પચ્ચવીસ યોજનાની રૂબે અધિક સહાય મળે છે

૬ આ સભા હિન્દી અધ્યાપકોના પ્રશિક્ષણ માટે આઠ પ્રદેશના વિદ્ય ભિદ્ય ભાગેમાં સમય સમય પર હિન્દી પ્રચારક વિદ્યાલયોનું સંચાલન કરે છે અત્યાર સુધીમાં આ વિદ્યાલયો દ્વારા ૨૦ થી અધિક અધ્યાપકો હિન્દી પ્રચારકનું પ્રશિક્ષણ પામી પુઠયા છે અને હાલજ ૧૫ થી વધારે વિદ્યાર્થીઓ એ શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે

૭ આ સભા બે ભાષાઓમાં અવતી નામનું એક સાહિત્યિક માસિક પત્ર યાલાવે છે અને - - - - -

થયે હોતો તે પોતાના ઉચ્ચ કોટીના સાહિત્ય દ્વારા એક લોકપ્રિય માસિક સાળીત થયું છે

૮ આ સભા પુસ્તક-પ્રકાશનનું કાર્ય પણ કરે છે. તેણે આજ સુધીમાં ૨૧ પુસ્તકો હિન્દી અને તેલુગુમાં પ્રકાશિત કર્યાં છે

૯ આ સભાને હૈદરાબાદમાં પોતાનું કેન્દ્રિય અથાલય છે, જેમાં હિન્દી, તેલુગુ અને અંગ્રેજી ભાષાના મળી ૩૦૦૦ જેટલા પુસ્તકો છે તેની સાથે વાચનાલય પણ છે કે જે ન્યા ૫૦ પત્ર-પત્રિકાઓ મળાવવામાં આવે છે આ રીતે આ સભાના વિજયવાડા ખાતેના શાખા-કાર્યાલયમાં પણ અન્યાલય તથા વાચનાલયનો પ્રબંધ છે

૧૦ આ સભા પોતાના તરફથી જે છાપખાના ચલાવે છે એક હૈદરાબાદમાં તથા ખીલ્ડી વિજયવાડામાં તેમાં હિન્દી તેલુગુ, સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી ભાષામાં છપાઈ નું કામ થાય છે

૧૧ ભારતની ભાષા તથા ભાવનાત્મક એકતાને સુદૃઢ બનાવવાના ઉદ્દેશ્યથી આ સભા સમય સમય પર કેટલાક સુખ્ય કેન્દ્રોમાં હિન્દી પ્રચાર સંમેલન, હિન્દી પ્રચારક શિક્ષણ શિબિર તથા સાહિત્યિક અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોની યોજના કરે છે, જેમાં ભિન્ન ભિન્ન ભાષણોમાં કવિસંમેલન, ગોષ્ઠી, ૧૮૬, નૃત્ય આદિને ખાસ સ્થાન અપાય છે

૧૨ આ સભા ખૂબ જ હૈદરાબાદના પંદર સુખ્ય કેન્દ્રોમાં રી અને પુરુષોને માટે અલગ અલગ હિન્દી નર્તોનું સંગઠન

હેલ્થા હશ વધથી હુ આ સસ્થાનો ખાનગી રહી
હુ અને તેના અનેકવિધ પ્રશ્નોના ઉકેલના રસ લઈને મથા
શક્ય સહયોગ આપી રહ્યાં છું

સને ૧૯૬૩મા દરિણ ભારત દિ હી પ્રચારસભા-
આ ધ પાતાનો સજા જયતિ મહોત્સવ ઉજવ્યો તેમા પણ
મે કેલાધ્યક્ષ તથા દ્વિતીય મત્રીનુ કામ હતું હતું આ
મહોત્સવના અધ્યક્ષમથાને જાસ્તના ગૃહમત્રી શ્રી લાલજીબાદુર
શાસ્ત્રી બિરાબા હતા કે જ્યો સજાના વતમાન અધ્યક્ષ
પણ હતા આ મહોત્સવનુ ઉદ્ઘાટન જાસ્તના રાષ્ટ્રપતિ
ગોકર સર્વપલ્લી રાષ્ટ્રપ્તુનના હાથે થયું હતું કે જેમણે
આ સજાના પ્રમ પ્રત્યે પ્રાર્થાથી જ આજરમરી દષ્ટિ
રાખેલી છે

આ પ્રવૃત્તિ અને અધ્યયન અનેક વિદ્વાનોને મળવાને
તથા તેમની સાથે વિચાર-વિનિમય કરવાને પ્રસાદ આવે છે
તથા જાસ્તના માન્ય વિદ્વાનોના સપક-સહવાસનો લાભ
પણ મળે છે

હુ મારી માતૃભાષાનુ જ્ઞાન પણ ચારી રીતે લઈ
શક્યો નહિ તેનો અક્ષયોસ બહુવાર થાય છે પણ અવી
પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા બીજાના જાણસાનની વૃદ્ધિમા નિમિત્ત બન
વાનો પ્રસાદ આવે છે ત્યારે એ અક્ષયોસ ઓછો થઈ જાય
છે અને રાષ્ટ્રીય આદોલનમા કઈક પણ ઉપયોગી થઈ શકવા
બાકી સતીત્વ અનુભવાય છે

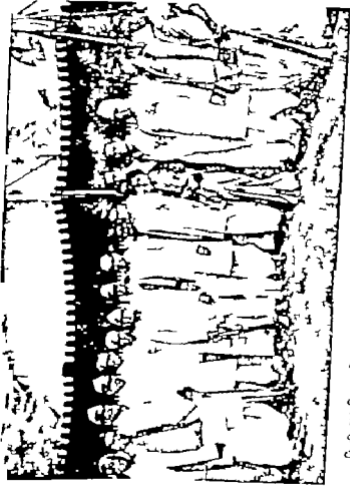
સને ૧૯૬ ના નવેમ્બર માસમા દિનીના માધ્યમથી

गुजरात प्रगति
समाजनी
सन् १९६४-६५ नी
व्यवस्थापन
समिति साथे

गुजरात राजस्थाना
प्रथम मुख्य मंत्री
श्री लहराज भट्टेना
दिसराभाद व्याख्या ल्याडे
सहकार्यकर्ताओं साथे

बिन्दी अप्रतिवास्परोग राधा न सञ्ज रीतिना शुभ वस्त्रे न भासि ते प्रसन्नं वस्य.

આર્ટ્સ કોલેજની સ્થાપના કરવા માટે એક સ્વતંત્ર હિન્દી મહાવિદ્યાલય સમિતિ બનાવવામાં આવી ત્યારબાદ તેની પ્રબંધસમિતિની રચના થતા હું તેનો મદદસ્થ તથા ખાતનચી નિમાયો છું આ હિન્દી મહાવિદ્યાલયને આઠ પ્રદેગ મગકારે છ એકર જમીન કોટ આપી છે અને આગરે રૂપિયા પાંચ લાખના ખર્ચે તેનું પોતાનું ભવ્ય મકાન તૈયાર થઈ રહ્યું છે તે સંસ્થાના અધ્યક્ષ શ્રી પનાલાલ બગીલાલ પીત્તી છે

[૩૨]

આમવિસ્તારની સુધારણા

ભારતની વસ્તીનો મોટો ભાગ ગામડાઓમાં વસે છે, એટલે ગામડાઓની પરિસ્થિતિ પરત્વે આપણે લક્ષ આપવું જોઈએ

પ્રથમ આપણા ગામડાઓ લગભગ સ્વાશ્રયી હતા તે ખેતીવાડી દ્વારા પોતાને જોઈતાં અનાજ તથા શાકભાજી પકવી લેતા, ગાય-લેસ વગેરે પાળીને દૂધ, દહીં, છાશ તથા ઘી મેળવી લેતા, તેલ માટે તલ વાવતા અને ઘાણીનો ઉપયોગ કરતા, તથા એરડામાંથી એરડિયું તૈયાર કરી તેનો ફીચો પ્રકટાવતા તે જ રીતે બળતણ માટે પોતાના સ્થાનમાંથી કે આગપાસના વિસ્તારમાંથી જોઈતી વસ્તુઓ મેળવી લેતા

જંજીર, સુથાર, હુહાર, મોચી, કુભાર, વજ્રકર વગેરે પોતપોતાનો કસબ કરતા અને તેના દ્વારા જીવનની અન્ય જરૂરીઆતો સંતોષાતી

જ્યાં ક્યાંક પાકતો ત્યાં કાલો ફોલાતા ચરખા ચાકતા, રૂમથી પૂજીઓ બનાવવાનું કામ થતું રેડિયાઓ દ્વારા સૂતર તૈયાર કરવામાં આવતું અને વજીકરી તેનું કામ વધી આવતા તેને રંગવાની જરૂર હોય તો ઘણા બાજે હોડો પોતે જ તેમ રંગી લેતા જાયવા રજરજને ઉત્પોત કરતા.

વસ્તુની હો-વેચમા વ્યાપારી ઉપયોગી થતો. વગી તે શરાહનું કામ પણ કરતો અને અણીના વખતે સલાહ-સૂચના આપીને ખેડૂત કારીગર વગેરેને જિજ્ઞાસાપત્તા.

પરંતુ મત્રિયનું આગમન થયા પછી હાથકલાઓને ફટકો પડવા લાગ્યો અને તેની અસર જામણોને પણ થઈ વધારામાં બહારની વસ્તુઓ પ્રત્યે આપણું આકર્ષણ વધુ બેટલે જામણના કારીગરો બેકાર બનવા લાગ્યા અને તેમને પોતાની રાજી સજા માટે મોળા શહેરોને આશ્રય લેવો પડ્યો. દુઃખમાં મત્રવાદ આવ્યા પછી જામણોની સ્થિતિ દિન-પ્રતિદિન કમજોર લાગી અને તેની સુધારવાનો પ્રયત્ન બંધ થયો.

જાને જામણોમાં નિરક્ષતાનું પ્રમાણ વધારે છે બેકારી પણ આપેલી છે અને જદી ટેવોને લીધે રાગના પ્રકાર તથા પ્રમાણમાં ઘણા વધારા થયેલા છે વગી અનેક પ્રકારના વહેમો અને કુસ્વાબોને લીધે તેઓ જિજ્ઞાસાવી ધકતા નથી તથા જીવનનો ઉત્કર્ષ સાધી શકતા નથી.

પૂર્વે જામણોને લખાણો અને બાષણો દ્વારા આ રક આપણું જ્ઞાન ખેંચુ અને સ્વનાત્મક કામના

ઝોગણીસ મુદ્દાઓમા તેને ખાસ સ્થાન આપ્યું પૂજ્ય વિનોબાએ પણ આ વસ્તુ પર ખૂબ ભાર મૂક્યો. પગિણામે કેટલાય સેવાલાવી માણસો ગામડામા પહોંચી ગયા અને તેની સુધારણા માટે ધનતો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

મારી ભાવના પણ આ જ પ્રકારની હતી, પરંતુ સયોગોએ મને શહેરમા ધકેલ્યો અને છેવટે ત્યા જ સ્થિર થયો. આમ છતાં આમવિસ્તારની સુધારણા માટે મારે કંઈક પણ કરવું જોઈએ, એ વિચાર મનમાથી ખસ્યો ન હતો. પત્રીમા ગાંધીવિદ્યાલય તેમજ અન્ય પ્રવૃત્તિઓ કરી, તથા અહીં ખાતે સર્વોદય ટ્રસ્ટ ખનાવી શિવરામપલ્લીમા આમ-સેવાકેન્દ્ર શરૂ કર્યું તેની પાછળ પણ આ જ ઉદ્દેશ્ય રહેલો હતો.

પરંતુ આ ખાબતમા વધારે વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિ હું હૈદરાબાદની રાટરી કલણમા જોડાયા પછી કરી શક્યો અને તેનો જ અહીં કિંચિત્ પરિચય આપવા ઇચ્છુ છું.

રાટરી કલણ એ શિક્ષિત-સભ્ય સમાજની એક વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ છે તેના દ્વારા વ્યાપાર, ધંધા તથા કલા-કૌશલ્યમા આખળ વધેલા લોકો અરસપરસનું મિલન સાધી શકે છે, વિચારોની આપ-લે કરી શકે છે અને કેટલીક સમાજ-કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ પણ ચલાવી શકે છે. આવી કલણો આજે દુનિયાના ઘણાં મોટા શહેરમા ચાલે છે.

હૈદરાબાદ શહેરમા રાટરી કલણ સને ૧૯૪૯-૫૦ની સાલમા શરૂ થઈ હતી, પણ હું તેમા સને ૧૯૫૯-૬૦મા

જોડાયે હતો. આ ક્ષણ સામાજિક સેવા માટે નાની-મોટી અનેક પ્રકારની સમિતિઓ નીમી તેના દ્વારા કામ હેતી હતી તમાની એક સમિતિ અખન એ ઠ રૂરલ વેલ્ફેર નામની હતી, એટલે કે તેણે શહેરી અને ગ્રામસ્તિરમાં કસ્થાણુકારી પ્રવૃત્તિઓ કરવાની હતી તેનો કાર પ્રથમ વખે જ મારા માથે નાખવામાં આવ્યો એટલે કે મને તેને ક્ષેત્રમાં નીચે ત્યાર પછી ત્રીજા પાલમાં અને છુટા વખે મારી એજ પ્રમાણ નિમણુક કરી.

અમે આ પ્રવૃત્તિ અગે સહુથી પ્રથમ રાજેન્દ્રનગર-વિભાગના ૬ ગામઠાઓની તપાસનું કામ હાથ ધર્યું તે ત્યા અક્ષરચાનની ઘણી જાગી જણાઈ આ વિભાગમાં લોકોને અક્ષરચાન આપવા માટે શાળાઓ ઘણી જોઈ હતી તે પરથી અમે આ વિભાગમાં ત્રણ રાત્રિશાળાઓ શરૂ કરી. એક કાટેધનમાં બીજી સાયમરાજમાં અને ત્રીજી જગનપદ્માડમાં તેનું પરિવ્યાપ સારું આવ્યું તે પ્રમના નાના મોટા બધા લોકોએ તેમાં ખૂબ ઉલ્લેખી બા. લીધો.

આ પરથી અગે રાજેન્દ્રનગર - વિભાગમાં બીજી શાળાઓ જોડવાનો વિચાર કર્યો પણ ત્યા મોટી આ ૧૯૩ નકાનની હતી, એટલે શાળાઓ માટે મકાનો બાધવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી અને તે માટે અમે એવી યોજના કરી કે પ્રારબ માટે શ્રેણ પૈકા શરૂ કરી ક્ષણે આપવા તથા ત્રણ પાસેથી મેળવવા અને બાકીનું કામ સ્થાનિક લોકોએ મમદાન કરીને તથા શક્ય એટલી બીજી મદદ મેળવીને પૂરું કરવું આ યોજના

શાહરી ક્લબ તરફથી હસ્તમતપોરોમા શાળાના મકાનનું ઉદ્ધવાટન થયુ તેડ દશ્ય વચ્ચે ઈકગાઈલ
 શાહરીના પ્રમુખ છે ગાબા છેડે પચાપત-રાબ્તના પ્રધાન ડો લક્ષ્મી નારાયણ બોબેલા છે

अने १९६४-६५ भा शेटरी कस्य त इरी खंय नामभू पांय संस्थाना भडालोयु सिंध्यादन पञ्चमतराळ्मना
 प्रधात गे. छेनी वरल्याना इत्ये कसु त्यारे इत्यनकर आभभा इत्य जे ६ वेवरेर इगीरीना प्रमुप अ
 यारदी हाप्रतिभा आत्मनचारभुमी थोळना समधी बोली त्या ७

સકળ નીચડી પાચ વર્ષના ગાળામાં અમે નીચેના ૧૨ ગામોમાં શાળાના મકાનો ઉભા કરી શક્યા - (૧) લવાન-પલ્લી, (૨) લક્ષ્મીગુડા, (૩) કાટેધન, (૪) રાલગુડા, (૫) વલ્લપલ્લી, (૬) મુસાપેઠ, (૭) સાથમરાય, (૮) ગલ્વગુડા, (૯) અનતરેડીગુડા, (૧૦) શકગુપ્ત, (૧૧) હમિદોલનગર અને (૧૨) મૈલરાદેવપલ્લી

રોટરી ક્લબે આ મકાનો બાંધવામાં કુલ રૂ. ૩૧૦૦૦નો ફાળો આપ્યો હોય છે અને શાળાઓનો લાભ ૧૩૪૦ વિદ્યાર્થીઓ લઈ રહ્યા છે

વિશેષમાં ગત વર્ષે બીજા પાણી છ ગામોમાં આ જ રીતે શાળાઓના મકાનો બાંધી આપવાની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે તેમ ચાલુ સાલે પાચ શાળાના મકાન તેમજ મુસાપેઠમાં એક કોમ્યુનીટી હોલ બનાવવાનું ચાલુ છે

આ સિવાય અમારી કમીટી તરફથી કાટેધન ગામમાં એક મુથકલબ પણ ચાલુ કરવામાં આવી છે કે જેનું ચુવાનો ભેગા મળીને વર્તમાનપત્રો વાચે છે, દેશના પ્રશ્ન અંગે ચર્ચા વિચારણા કરે છે તથા સપ અને સગઠનની ભાવના કેળવે છે

આહી એટલી નોંધ કરવી ઉચિત ગણાયે કે અમે આ વિભાગમાં શાળાઓ બંધાવીને જ સતુષ્ટ થયા નથી આ વિભાગની સ્વચ્છતા, તદુસ્તી તથા ઉત્પત્તિકારક બીજી યોજનાઓ અંગે પણ એકસ કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકવા તત્પર થયા છીએ કાટેધનમાં પ્રસૂતિગૃહ, શિશુવિહાર તથા અલવાલ રોટરીક્લબે હવાખાતુ શરૂ કરેલ, તે બાદ સરકારે હોસ્પિટલ બનાવી છે

કાટેષન પામની સૂક્ષ્ણના મજાનનુ ઉદ્દેશાટન તા ૧૬-૧-૬ ના રોજ તે વખતના આદ્ય પ્રદેશના મુખ્ય મત્રી શ્રી સહુવચ્ચા રેદ્દીના હાથે કરાવવામા આનુષ્ઠુ હતુ તે વખતે અમ્મારી સમિતિના ઉપદેશમે શિવરામપદ્મવીમા ખાન શમિયાલો બાધવામા આ ચો હતો અને રોજરી કલ્પના તે વખતના પ્રમુખ શ્રી પદ્માલાલ બાધારીએ મુખ્ય મત્રીનુ તેમજ ત્યા પધારનાર અન્મ અધિકારિઓ અને આમ્ય નનાનુ સ્વાગત કમુ હતુ

મુખ્યમત્રીએ રાષ્ટ્રના ત દુસ્સ્વીભાર્યા ઉછેર માટે શરીર અને મનની સારી ટવો પા વાનો અનુરોધ કર્યો હતો અને હસ્તિનેને બારપૂવક ન્યાનુ હતુ કે બે તમ્મારે આ ાગ વધુ હોય તે તમ્મારા બાગકેને આ શાળામા નર મોકલ્યા અને તેમને બને તેજી શિક્ષિત બનાવો. છેવટે તેમણે રોજરી કલ્પને આવી સુદર વૃત્તિ ઉપા વા માટે અભિનંદન આપ્યા હતા અને અમારી સમિતિને, તેમજ તેના કોશમેન તરીકે અને માહ કરીને આ કામને વિશેષ વેગથી આગળ ધપાવવાનુ પ્રેમભર્યુ સૂચન કમુ હતુ ત્યારબાદ દર વર્ષે ૭ મજાના તૈયાર થયા તેની લો શાળેન્દ્રનગર પચામત સમિતિને આપના, આમવિકાસને નવો વેગ મળે તે માટે ઉત્સવા કરવામા આવ્યા છે

રોજરીકલ્પ હાનવગવાળી વિશિષ્ઠ અભિજ્ઞોની એક મુખ્ય પ્રજિન સસ્થા છે એજી તેના દ્વારા આ ઢિયામા હલ થયુ કરી શકાશે, એવી મારી આતરિક મદદ છે

[૩૩]

ચક્ષુદાનની પ્રવૃત્તિ

સેવાનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે તે માનવજીવનની અનેક ખાબુઓને સ્પર્શે છે તેમાની કેટલીક ખાબુઓને સ્પર્શવાનો અવસર આ ક્ષણભગુર જીવન દરમિયાન હું પામી શક્યો, તેને મારું આહોવાચ્ય માનું છું

ચક્ષુદાનની પ્રવૃત્તિ આમ તો જગતના જુદા જુદા દેશોમા તથા ભારતના બિદ્ધ બિદ્ધ ભાગોમા કેટલાક વખતથી ચાલે છે, પણ તે તરફ મારું પોતાનું ધ્યાન છેલ્લા બે વર્ષ દરમિયાન વિશેષ આકર્ષિત થયું ખાસ કરીને મુંબઈ નિવાસી શ્રી ડુંગરશી સ્વજીભાઈ કે જેઓ મારા મિત્ર અને સગા પણ છે, તેમને મેં આ પ્રવૃત્તિમા પડેલા જોયા, ત્યારથી મારા મન પર આ પ્રવૃત્તિએ ઘણી જ અનર કરી અને મને થયું કે મારે પણ આ દિશામા યથાશક્ય કાળો જરૂર આપવો જોઈ એ ત્યારબાદ હૈદરાબાદમા મારી પાડોશમા રહેતા મારા સનેહી મુરખી શ્રી જેઠાભાઈ દામજીએ પોતાનું ચક્ષુદાન કરેલ અને તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના ચક્ષુઓ દ્વારા બે જણને પ્રકાશ સાપડતો જોયેલ, તેણે પણ મને આ કાર્યની પ્રેરણા આપેલ

આજે ભારતમા લગભગ ૪૦ લાખ મનુષ્યો ચક્ષુની રોશની વિનાના છે, જેમાના ૪ લાખ મનુષ્યો આંધ્રપ્રદેશમા છે બ્યારે મનુષ્યોની ચક્ષુ આગળની પારદર્શક ટીકીનું તેજ ચાલ્યું જાય છે, ત્યારે તેને અધત્વ આવે છે પછી તે કેઈ

પણ વસ્તુ ભેદ શક્યો નથી. આપણે ઘોડી વાર બધારામાં રહીએ છીએ, ત્યારે શું ભેદ શરીરો છીએ? કોઈપણ વસ્તુ ન હોવાને લીધે આમને એક પ્રકારની અકળામણ થાય છે અને વ્યથે આપણી સામેની આખી રમીન સૃષ્ટિ અત્યંત ગર્હ હોય એવું જણાય છે. તે પછી જની અમુની શેશની કામને માટે ચાલી જતી હશે તેમને કેવું લાગતું હશે? એ આ મનુષ્યોને અમુની શેશની પુનઃ પ્રાપ્ત થાય તે તેઓને તબુ જીવન મળ્યા જેટલા જાનક થાય છે અને તેમનો જીવનવ્યવહાર સરળતાપૂર્વક ચાલી શકે છે.

શીતળા ઉપદેશ (સીકાલીન) મીઠી પેશાબ, હિસ્ટી સિંચા વગેરે કારણે મનુષ્યની અમુની શેશની ચાલી બંધ છે તેમજ વધારે પડતા તકકા કે વિજળીના પ્રકારનું સેવન કરવાથી પણ અમુની શેશની ચાલી બંધ છે. કેટલીક વાર જનીનાઈન, આઈડોફોમ તથા સોમલ વોરેની જનાવટોનો વગર સમજીને ઉપયોગ કરવાથી પણ અમુની શેશનશક્તિને મોટો પ્રહાર પહોંચે છે અને તે વિકલ જની બંધ છે આ સિવાય અકરમાન જવાથી, ઘોટ વામવાથી કે બીજા કારણે પણ મનુષ્ય પોતાના અમુની શેશની પુનઃપ્રાપ્તિ બેસે છે.

આધુનિક વિજ્ઞાને અશક્ય જણાતી અનેક વસ્તુઓને શક્ય બનાવી છે તેમ અંધ મનુષ્યોને દેખતા કરવાનું પણ શક્ય બનાવ્યું છે અને તેમાં એકની અમુ બીજાને બેસાડવાની (Complex grafting) સુખ્ય છે.

એક મનુષ્યનું મરણ નીપજ્યા પછી ૭ કલા

તેની ચક્ષુઓ સારી સ્થિતિમાં રહે છે એ આ ચક્ષુઓ કાઢી લેવામાં આવે અને યોગ્ય વિધિથી તેનું સંરક્ષણ કરવામાં આવે તો અંધ મનુષ્યની ચક્ષુઓના સ્થાને તેને બેસાડી શકાય છે અને તેથી તેઓ દેખતા થાય છે અને ૧૯૬૫ની સાલમાં થયેલી તપાસ મુજબ ભારતમાં ૪૦ લાખ મનુષ્યો આધિન છે તેમાંનો ત્રોથો ભાગ આ ઉપચારથી સારા થઈ શકે એમ છે.

મરણ પામ્યા પછી આપણું શરીર થોડી વારમાં જ સરખીભૂત થાય છે અથવા તો તેને કાઢી દેવામાં આવે છે અને તે થોડા જ દિવસમાં માટીમાં મળી જઈ માટીરૂપ બની જાય છે તેના બદલે આપણી ચક્ષુઓનું આ રીતે કાન કરીએ તો માનવ-વ્યતની કેટલી મહાન સેવા થાય? પશુઓ કે જેને આપણે હલકી કોટીના ગણીએ છીએ, તેમના મરણ પછી તેમના ચામડા, શીંગડા, નખ, વાળ વગેરે વસ્તુઓ કામમાં આવે છે, ત્યારે માનવશરીર મરણ બાદ શું કામમાં આવે છે? આ સંયોગોમાં જો તેની ચક્ષુઓ કામમાં આવતી હોય તો એ ખરેખર! દુષ્ટિવા યોગ્ય છે.

કેટલાકને બ્યાલ એવો છે કે મૃત મનુષ્યની ચક્ષુઓ કાઢી લેતા તેનો અહેસો વિકૃત બની જાય છે, એટલે એમ કરવું ઠીક નથી, પણ આ બ્યાલ ભૂલભરેલો છે ચક્ષુના નિવૃત્ત ડોક્ટરો મૃત મનુષ્યની ચક્ષુઓ વહી સીકૃતથી કયા મિનીટમાં કાઢી લે છે અને તેના પર પોપચા લાકી દે છે, તેથી તેનો અહેસો પૂર્વવત્ જ લાગે છે તેમાં વિકૃતિનું કોઈ પણ ચિહ્ન માલમ પકડવું નથી તાત્પર્યે કે આ બાબતમાં જરા

પણ લાઠીવગથ થયા વિના ચક્રુદાન માટે તૈયાર થવાની જરૂર છે

આક્રમકેશ સરકારે ઈ. સ. ૧૯૬૩માં પહેલા જ કાનિસલ ઇન્કુટિકા એક્ટ અસાર કર્યો તેની ઠગ્ગે તેણે એવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો છે કે તે કોઈ નિયંત્રિત શબ્દોની અથવા કાનિસલ અનાર વ્યક્તિના મરણ પછી તેની ચમુઓ કાઢી શકે છે

આ રીતે પ્રાપ્ત થયેલ ચમુઓનો સમ્મલ કરવા માટે તેણે વિશાખાપત્રનમ્ કનુલ વરજલ કાઢીનામ ગદુર તિરુપતિ અને ઢેરરાબાદ એમ સાત સ્થળોએ ચક્રુ બેક ઓફવાની યોજના કરી છે તે પૈકી ઢેરરાબાદ અને ગુલમ સરેશ્વિનીદેવી આથ હોસ્પિટલ ને સોંપવામાં આવ્યું છે

આ હોસ્પિટલને હજી પૂરતા પ્રમાણમાં ચક્રુઓ મળતી નથી કારણ કે લોકો તેનું મહત્ત્વ સમજ્યા નથી એટલે તે માટે સરેશ્વિની દેવી આથ હોસ્પિટલના સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ ડૉ. પી. શિવરેદ્દી એમ. બી. બી. એસ. એમ. એસ. ડી. એ. ની અધ્યક્ષતામાં અને ૧૯૬૬ના ઓક્ટોબર માસમાં સાચ સભ્યોની આઈ બેક કમીટી નીમવામાં આવી છે અને તેના માનદ મંત્રીપદની જવાબદારી મે સંભાળી છે, એટલું જ નહિ પણ આ પ્રવૃત્તિ અંગે સ્ટેશનરી, ડાપખામ ટાલ, સભા બસ્તી વગેરેનો જે કઈ ખર્ચ કરવો પડે, તે માટે ટેકરશી લાલજી ડાપલિયા પબ્લીક ડિપોઝિટર સ્ટે. ડા. ૧૦ હાલ સ્ત્રી બેગવાઈ કરી છે ટ્રસ્ટ તરફથી જ તે સમિતિમાં ટ્રસ્ટના મેનેજર ટ્રસ્ટી (માસ પુત્ર) ખીલ્લાલાલ સહસ્ત્ર તરીકે પણ જણાયા છે.

આ પ્રવૃત્તિમા પ્રથમ જરૂર સાહિત્યની હોઈ તે અંગે અંગ્રેજી, તેલુગુ, હિન્દી, ઉર્દૂ, કર્ણાટકી, મહારાષ્ટ્રી તથા ગુજરાતી ભાષામા કેટલુંક સાહિત્ય છપાવ્યું છે અને તે મહત્વના સ્થાનોએ મોકલવામા આવે છે વિશેષમા આ કાર્ય વેગવતું બને તે માટે વુદા વુદા સ્થળે સમિતિઓ નિમવાનું ચાલુ છે, જે આ બાબતનો પ્રચાર કરે છે અને યક્ષુદાન આપનારાઓની ખાસેથી દાનપત્ર ભરાવી લે છે

ગુજરાત પ્રગતિ સમાજ કે જેને હું મારી સસ્થા કહી શકુ તેના કાર્યવાહકોએ આ પ્રવૃત્તિને સુદર સહકાર આપ્યો છે અને યક્ષુદાતાઓના ૧૫૧ દાનપત્રો મેળવ્યા છે મિકેડરથાટ ગુજરાતી સેવામણે પણ આ પ્રવૃત્તિને સક્રિય સાથે આપી અમાગ ઉત્સાહમા વૃદ્ધિ કરી છે આ રીતે આમસેવાકેન્ડ શિવરામપલ્લી, સર્વોદય વિચાર પ્રચાર ટ્રસ્ટ નેચર ક્વોર હોસ્પિટલ, અવરક્ષા જ્ઞાન પ્રચારક મણી, નવ-અવન મહિલા મંડળ, મહારાષ્ટ્ર મંડળ, રાજસ્થાન પ્રગતિ સમાજ, જૈન મંડળ, રોટરી ક્લબ, લાયન ક્લબ, યુથ ક્લબ, ભારત સેવક સમાજ, દક્ષિણ ભારત હિન્દી પ્રચારના કાર્યકર્તા, આન્ધ્રપ્રદેશ એઈન એન્ડ સીડસ મસ્ચન્ટ એસોસીએશન, ચાર મીનાર સીગરેટ ફેક્ટરી, ઉપા મશીન ઈન્ડસ્ટ્રીઝ, આન્ધ્ર રીશલી ન થર્સ, સર્વોદય મંડળ-આન્ધ્ર પ્રદેશ આર્થિક હૈદરાબાદ શહેરની મહત્વની સામાજિક સસ્થાઓ હોસ્પિટલો તથા ઉલોગો, કલ્લો મળી ૩૬ સમિતિઓ બની ચૂકી છે અને તેણે ૬૧૫ યક્ષુદાતાઓના દાનપત્રો મેળવ્યા છે, જેમાં પ્રધાનો, અધિકારીઓ, શિક્ષકો, સામાજિક કાર્યકર્તાઓ,

આ પરીના ઉદ્યાનનિઓ, મુવાને, મુવતીઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે

અહીં એ પણ જણાવવું જોઈએ કે આ પ્રવૃત્તિના પરિણામે તા. ૬-૪-૬૬ સુધીના કુલ ૧ અક્ષિઓને અમુની નવી રોશની પ્રાપ્ત થઈ છે

તા ૬-૧-૬૬ના રોજ સરોજિની દેવી આજ હોસ્પીટલમાં એક ખાસ સેમિનારનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું જેનું ઉદ્ઘાટન કેન્દ્રના સ્વાસ્થ્યપ્રધાન શ્રીમતી ડૉ. સુશીલા નાયરે કર્યું હતું આ અવસરે આ પ્રદેશના નાણા પ્રધાન તથા સ્વાસ્થ્યપ્રધાન પદાર્થી હતા તેમજ આખા ભાસ્તમાથી આપના મોટા મોટા ડોક્ટરોએ તેમજ હાજરી આપી હતી આ વખતે સ્વાસ્થ્યપ્રધાને શ્રી ગુજરાતી પ્રગતિ સમાજની આજ એક કમીટીને તેની ઉત્સાહજરી કામવાહી માટે અભિનંદન આપ્યા હતા.

આ કામ માટે હું સતત જાગૃત રહું છું ને જ્યાં જ્યાં પડે ત્યાં જાતે જાઉં છું તા ૨૧-૧૧-૬૬ના સ્વચ્છ શ્રી પેશનજીસાઈ કાનજીને દેહાત થતા તેમના કુટુંબીઓએ અમારી વિનંતિને સ્વીકાર કરી અમુદાન કર્યું તા ૨૩-૧-૬૬ના રોજ શ્રી રામકૃષ્ણ ધૂતણના ધમ પત્નીને દેહાત થયે, ત્યારે મેં આ જાણત પ્રત્યે શ્રી રામકૃષ્ણ ધૂતણનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તેમણે વસ્તુ જ પોતાની વિદેહ પત્નીના અમુજોનું ધ્યાન કર્યું હતું

મને આશા છે કે રોજ જ વખતમા અમે આપ્રપ્રદેશમાં

‘આય બેક કમીટી’ સાથે સબધ ધરાવતી આશરે ૧૦૦૦ આઈ બેક સમિતિઓ ઊભી કરી શકીશું, જે આદ્યપ્રદેશની આય બેકને નોંધતા ચક્ષુઓ આપી શકશે.

વાસ્તવમાં આ કાર્ય ખહુ મુશ્કેલ છે આદ્યના ૪ લાખ અધભાઈઓમાંના એ શી હબરથી એક લાખ અધભાઈઓને ચક્ષુદાન મારફતે કીકી મલે તો પ્રકાશ આપી શકાય એમ છે ખાકી ૭૫-૮૦ ટકા અધભાઈઓના જ્ઞાનતત્તુ ખરાબ થયેલા હોઈ કેરનીઆ આફ્ટીજ કામ આવે તેમ નથી, અર્થાત્ તેમનો અધાપો દૂર થઈ શકે એમ નથી ખીણ તરફ અધાપાનો રોગ વધતો રહ્યો છે, તેથી મૃત્યુ પછી એક પણ વ્યક્તિની ચક્ષુ ગુમાવીએ નહિ તો જ આ કાર્યને મુશ્કેલીથી પહોંચી શકાય, પરંતુ હમણા તો હોકલાગણી ચક્ષુદાનથી વિપરીત છે, એટલે પ્રચાર તેમજ સમજાવટથી આગળ વધવાનું રહ્યું.

તા ૩-૪-૬૬ના રોજ ગાંધીજીવનમાં આઈ બેન્ક કમીટીનું ઉદ્ઘાટન આદ્યના ચીફ મીનીસ્ટર શ્રી કે બ્રહ્માનંદ રેડ્ડીના શુભ હસ્તે થયું, તે વખતે રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન શ્રી ઈન્દિરા ગાંધી, આરોગ્યપ્રધાન શ્રી સુશીલા નાયર, પૂન્ય વિનોબા, બજાજ, મહારાષ્ટ્ર આદિના રાજ્યપાલ તથા ખીણ પણ ઘણા આગેવાનોના ઉત્સાહપ્રેરક સંદેશાઓ પ્રાપ્ત થયા હતા હોકાએ પણ મોટા પ્રમાણમાં હાજરી આપી હતી.

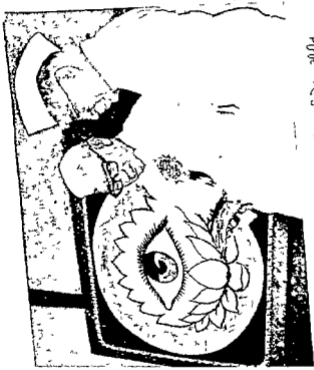
એ આ પ્રસંગે આઈ બેન્ક કમીટીને સહકાર આપનાર સંસ્થાઓ તથા વ્યક્તિઓનો નવહેર આભાર માન્યો હતો.

અને આ કાચ માં સહુ ન્યાત-જાતના સેદ વિના જોડ્યા
 િંથી દેશની રોકતાને ખૂબ હાલ થશે અમ જણાવ્યું હતું
 ખુશાના માણ વાજ્યાપાલ પદ્મજીવ શ્રી મહેદી
 વાળજી । બહાદુરે આ પ્રવૃત્તિને ટેકો આપવાનું પ્રવચન
 મુ હતું અને પોતે સુશતભા અશુદ્ધાન આપવાની બાઈ
 ત કરેલ તં મુળ્ય જ્ઞાનપત્રમા સહી કરીને આ આઈ
 ૧૩ કર્મીદીન સેટ કરી હતી

આ સમારભમા અશુદ્ધાન કરનાર ૬ જટલા બાઈ
 પાને સીક્રીનીનીરટરના હાથે અભિનદનપત્રો અપાયા હતા
 અને તેણે વાતાવરણમા ખૂબ જ ઉચ્ચાદ પ્રેરી દીધા હતા

વિશેષમા આ પ્રસારે તે જ દિવસે આમના ચોક વધો-
 હના મુલ્ય બાઈ તેમના દીકરા શ્રી શબ્દાએ તસ્ત જ અશુદ્ધાન
 પાશ્યુ તેથી એ અધજનોને પ્રકાશ મળ્યો હતો.

ઉદ્ધાટન કરતા મુખ્યપ્રધાને પોતાના સાપણમા જણાવ્યું
 ણ કે મારે અનેક પ્રકારના ઉદ્ધાટન-પ્રસીપ્તમા જુ ૧૩
 તેમા આજને પ્રસાર સેલ છે કારણ કે તે માનવના
 દુષ્ટી જિવા કાચ માટે ચોખમેલો છે આ જ્ઞાન આપવાનું
 ત્ય ત્યા સામાન્ય રીતે પ્રેક્ષકો બોલા અથે છે પણ
 પાણી હાજરી જોઈને મને ખૂબ જ આનંદ થાય છે
 ડી ટેકરથી કાપડીઆના અનેકવિધ બહાર કાર્યમા આ
 ય સૌથી ઉત્તમ છે જોમ હું માનું છું અધ્યાપકોને
 શુદ્ધાન કરવું એ તેમને નવુ હવન આપવા બસબર છે
 પ્રાણી જીવુ જ્ઞાન ક્યુ હોઈ શકે ?

આનંદના ચીકે મીનીન્ટર શ્રી અભ્યાનક રેડી આઈ એ ક ઝમીડીવ
ઉદ્ઘાટન કરી રહ્યા છે તા ૩-૪-૬૬

આમ રાજ્યના નાણા તેમ ઉદ્યોગપ્રધાન ડૉ. એમ ચન્ના રેડી આ સમારભના પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યા હતા. તેમણે પોતાના પ્રવચનમાં પોતાની તેમજ પોતાના ધર્મપત્નીની ચક્ષુઓનું દાન કરતા જણાવ્યું કે આ નિર્દોષ કાર્યમાં સહુએ મદદ કરવી જોઈએ ભારતમાં સુખઈ આદિ સ્થળોએ આવી કમીટીઓએ વર્ષો અજાઉ પોતાની કામગીરી શરૂ કરેલ છે, જ્યારે આમ માટે આ પહેલો પ્રસંગ છે આ કમીટીની કાર્યપદ્ધતિ વહેવાર છે, એટલે તે આમ જનતા સુધી ઘરાબર પહોચી જશે અને ભારતના બીજા પ્રાંતોને માર્ગ-દર્શક નીવડશે એવી આશા રાખુ છું

[૩૪]

આરોગ્યની જાળવણી

મનુષ્યમાં ગંધી આવડત હોય, પણ આરોગ્યની જાળવણી કેમ કરવી? એની આવડત ન હોય તો એ જીવનની બાહ્ય હારી જાય છે આને એક વ્યાધિ, કાલે બીજા વ્યાધિ, ત્રીજા દિવસે ત્રીજા વ્યાધિ અને ચોથા દિવસે ચોથા વ્યાધિ એમ વ્યાધિ-રોગ-બિમારીના હુમલા ચાલુ જ હોય ત્યાં મનુષ્યજીવનનો આનંદ શી રીતે માણી શકે? અને કુટુંબ, અમાજ, ધર્મ તથા દેશ પ્રત્યેના પોતાના કર્તવ્યો શી રીતે બજાવી શકે?

જે મનુષ્ય પોતાનું આરોગ્ય જાળવતો નથી, તે પોતાની જાતને નુકશાન કરે છે, તથા પોતાના કુટુંબને પણ મોટું

નુકસાન કરે છે કુટુંબની એક વ્યક્તિ બિમાર હોય એટલે તેની સેવા-આકરી કરવી રહે અને અનેક જાતની પરેશાની ઉઠાવવી પડે. તે સાથે ઔષધ-ઉપચારોના પણ ખર્ચ થાય, એટલે વ્યર્થિક રીતિને કુટુંબ રહે અને એ રીતે કુટુંબના કુલ માટે જે યોજનાઓ વિચારી રાખી હોય કે અમલના મૂકવા ધારી હોય તમા મોટે અતરાય ઉલ્લેા થાય.

તદ્વચ્ચ કે આરોગ્યની જાળવણી એ મનુષ્યના દિલનો મોટો પ્રશ્ન છે અને તેથી જ મેં આ પ્રકરણમાં તે જગે માગ કે લોક અનુભવા તથા વિચારો સૂચ કરવા ધાર્યો છે.

૧૩ વર્ષની ઉંમરે સુખર્ષિમાં મારી તબિયત ધણી બગડેલી ઉભરી, માથાનો દુખાવા આદિ અડવાણિયામાં એક વાર ત્યાં જરૂર થાય, પણ પ્રદાહરેશ ગયા પછી નિશ્ચિત કસસ્ત કરવા મારી, તેથી આ દસ્તિાદ્દ દૂર થયેલી એ છુદ નહિ પણ મારુ શરીર એકદર સ્થગ્ત અને સ્ફૂતિવાળુ બનેછુ આ પછી હુ એના અભિપ્રાય પર આગે છુદ નિશ્ચિત કસસ્ત કરવાથી આરોગ્ય જાળવવામાં ધણી મહદ મળે છે તેથી પ્રહુએ પેતાની વચ અને મયાદ અનુસાર નિશ્ચિત કસસ્ત કરવી જોઈએ.

હુ અનેક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલી છુદ તમા નાના-મોટા જે વિદ્યાર્થીઓ જાણવા આવે છે તેમને નિશ્ચિત કસસ્ત કરવવા માટે મેં હમેશા આમહુદ રાખ્યો છે અને મને જણાવતા આનંદ થાય છે કે માથા અને સ્વદેહમાં ક્યાં બધું-જાગિનીઓએ તેનુ સમયન કર્યું છે.

મે અનુભવથી એ પણ જોયું છે કે જે સમાજે કસરત જાળવી રાખી છે અને વ્યાયામશાળા કે અખાડાની સાથે મહોળખત બાધી છે, તે સમાજના આરોગ્યતુ ધોરણ ઘણું આરુ છે અને તેની તમામ વ્યક્તિઓના શરીર ખેઠાડું વર્ગ કરતા વધારે સશક્ત તથા વધારે સપ્રમાણ છે

હૈદરાબાદમાં હનુમાન વ્યાયામશાળા સૌથી જુની અને વ્યવસ્થિત સસ્થા છે તેમાં અખાડા તથા કસરતના દરેક સાધનો છે સાથે સુદૃઢ સ્વીમીંગ બાથ પણ છે વિશેષમાં બાલમદિર અને પ્રાથમિક શાળા પણ ચલાવે છે આ સસ્થા-માથી હજારો યુવાનોએ લોખંડી તદુસ્તી મેળવી છે, તેથી અનેક પહેલવાનો પણ પાક્યા છે તેની કારોબારી સમિતિમાં વર્ષેથી સદસ્ય રહી છુ, તેમ હાલમાં ઉપપ્રમુખ તરીકે સેવા આપવાતુ સૌભાગ્ય મળેલ છે

વિદેશી લોકોની બધી બાબતો લલે અનુકૂળ કરવા જેવી ન હોય, પણ તેમની એક બાબત તો અવશ્ય અનુ-કરણ કરવા જેવી છે અને તે આરોગ્યની જાળવણી લાગો-કેડો રૂપિયાનો ધધો કરનાર પણ સમય થયો કે ઓફિસમાંથી બહાર નીકળી જાય છે અને ક્રિકેટ, ફુટબોલ, હોકી આદિ રમતો રમે છે, અથવા સ્વીમીંગ બાથમાં જઈ કલાક-બે કલાક તરવાતુ રાખે છે, અથવા ઘોડેસવારી કે એવું જ કઈ પણ કરીને શરીરને પૂરતી કસરત આપે છે અને એ રીતે ચોતાતુ આરોગ્ય બરાબર જાળવી રાખે છે

પ્રહાર્દેશ છોડ્યા પછી હું હૈદરાબાદ આવ્યો અને

ધંધામાં સ્થિર થયો પરંતુ ખાવા-પીવાની અનિચ્છિતતાથી તથા શરીર અને મન પરના વધારે તણા ભોજનથી બે જાલીમ રાજનો લો। ઘઈ પડ્યા તેમનો રહેલો રાજ તે શરીર ને કેમે કરી માગે કેમ મૂકે નહિ.

ડોક્ટરોની દવા લીધી, વૈદ્યોની પરીક્રિયાઓ ગાંધી તથા ધરમજી ઉપચારો પણ લણ્યા કર્યા પરંતુ અચિત્ત ટૂંકી જોમ એ જરા પણ મલકતું આવે નહિ. આખર મુજબ જમણે અને ત્યાગ આર નિષ્ણાત ડોક્ટરો પાસે મારું શરીર તપાસાવ્યું તે બધાનો અભિપ્રાય એક જ થયો કે તમને એવી કઠીલી યાદી લાગુ પડી છે કે જે જીવનભર નાણુક મળે નહિ. પરંતુ તમે અમુક દવાઓ પીઓ તથા અમુક દવા સુધો તે તેના પર કાળુ રહેશે. પછી તેમણે એ દવાના નામો લખી આપ્યા.

આ વખતે મને મારી ભૂલોનું જ્ઞાન થયું અને મેં કાકડી માટે કસ્ટી જુમાવી છે એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવ્યો. પરંતુ હવે શું થાય? જામ છતાં જીવનની અનેક લીલી-સૂકી ભેટા ભેટા મેં એ વાત મનથી નહીં કરી હતી કે કહી હિંમત હારવી નહિ તથા કમ્પસિદિ માર્ટના પ્રમત્ને એલ્લી વડી સુધી છે વા નહિ એવે યાદી દૂર કરવાના પ્રમત્ને વ્યાજ રાખ્યા અને તેનું પરિણામ સુદર આવ્યું.

એક બનુભવી ડોક્ટરની સલાહથી નાકના હાલકાનું કોપરેશન કરાવ્યું તેનાથી કેટલોક કાયદો થયો. ત્યારબાદ એક મહિલા ડોક્ટર કે જે પાતે વર્ષોથી માલ જોવી જ

શરીરથી પીડાતા હતા અને જેમને એક જર્મન બનાવટની ગોળીઓથી ફાયદો થયો હતો, તેમણે મને આ ગોળીઓ વાપરવાની સલાહ આપી એ ગોળીઓ મેં તાબડતોળ મગાવી અને તેની એક જ ખાટલી એટલે કે માત્ર ૨૫ જ ગોળીઓ વાપરી કે સાપ કાચળી મૂકીને લાગે તેમ જાદીં મારું શરીર છેડીને ભાગી ત્યાર પછી ફરી તેનું આગમન થયું નથી.

એક રોગ આપણા શરીરમાં ઘર કરી ગયા પછી તેને દૂર કરવાનું કામ કેટલું અઘરું છે, તે આ પરથી સમજી શકાશે આ તો ટેકી લાગી ગઈ અને રોગ દૂર થયો, પરંતુ દરેક વખતે તેમ બનતું નથી, તેથી હિતાવહ તો એજ છે કે આરોગ્યના સિદ્ધ નિયમો પાળીને રોગને દાખલ થવા દેવો નહિ અને કદાચ દાખલ થઈ ગયો હોય તો તેને હટાવવા માટે શરૂઆતથી જ પ્રબળ પ્રયાસો કરવા નીતિકારોએ કહ્યું છે કે 'ઉગતા શત્રુને તથા રોગને તસ્ત જ દબાવવા, અન્યથા તે આપણો નાશ કરનારા થાય છે.'

હવે સંકલ્પીની કથા કહું થોડો પથ્થુ ખોરાક લીધો કે તસ્ત દસ્ત થાય આ દસ્તની સંખ્યા કોઈ વાર પાચ-સાતની હોય, કોઈ વાર દશ-બારની હોય, તો કોઈ વાર ત્રીશ-ચાલીશ ઉપર પથ્થુ પહોંચે તેથી શરીરમાં શક્તિનું નામ જણાય નહિ આ રોગને મટાડવા માટે એલોપથિક, આયુર્વેદિક તથા હોમિયોપેથિક દવાઓ કરી, પણ તેથી કોઈ ફાયદો થયો નહિ ત્યાર બાદ બે મહિના સુધી નિસર્ગોપવાર કર્યો તેમાં ઉપવાસનો આશ્રય લીધો, માત્ર ફલરસ અને

શાક-ભાજી પર રહ્યો, પણ સંબ્રહ્મણીએ મચક આપી નહિ. શરીર દિવસે દિવસે લેવાતું ૧૫ અને યાક ખૂબજ વજાવા લાગ્યો. પછી તેા હકવા-બેસવાનું પણ બારે ચક્ર ૫ થુ

એવામા એક આશુવે દના નિષ્વાતનેા ભેગે મર્જાએા તેમણે કશુ કે સુવર્ણપપટી એ સંબ્રહ્મણીની સિદ્ધિ હવા છે તેનું સેવન કરવાથી તમારો રોગ નહર મટશે, પણ તે માટે તમારે ૪૦ દિવસ સુધી માત્ર છાશ ઉપર રહેવું પડશે અ વખતે તમારાથી પાણી પણ લઈ શકાશે નહિ.

મારે તેા યેન કેન પ્રકારેણ રામ મટાઠવેા જ હતો, એટલે એ ગમી વાત કબૂલ કરી અને ઉપચાર શરૂ થયો. શરૂઆતમા થોડી નબળાઈ લાગી અને વજન પણ ધનુ પરતુ પાછળથી એમા સારો સુધારા થયો અને વજન પણ વધવા લાગ્યું. પહેલા છાશ થોડી લેવાતી એને કે ૧૫ શેર થી ૨ શેર રૂઢની છાશ લઈ શકતો. (શેર એટલે બે સ્તલ) પણ ખીમે ખીમે તેનું પ્રમાણ વધ્યું અને છેવટે ૨૫ થી ૩ શેર રૂઢની છાશ પર આવી ગયો. ૪ દિવસના આ ઉપચારથી હું સંબ્રહ્મણીમાથી સુકત થયો અને મારું વજન ૫ સ્તલ વધ્યું. આશુવેદમા કેવી સુદર વસ્તુઓ પડેલી છે તેના ખરો ખ્યાલ મને આ જ વખતે આવ્યા.

એલોપથી, હોમિયોપથી આદિ પદ્ધતિઓ તેા છેલ્લા એક-બે નૈકામા જ અમલમા આવી તેા હલ્લા આપણા દેશમા આશુવેદનો જ આશ્રમ લેવાતો અને તેના સાથ સજા ઉપચારો તેમજ કેટલીક વિચિત્ર પદ્ધતિઓથી લાગેા-કરોડો મનુષ્યો પોતે સુમાવેલા આરોગ્યની પુનઃ પ્રાપ્તિ કરતા.

કાયાકલ્પની પદ્ધતિ કે જે વૃદ્ધ મનુષ્યને યુવાન બનાવે છે, તે હું માનું છું કે માત્ર આયુર્વેદ જ બતાવી શકે છે કે કેટલાક વર્ષો પહેલાં એક સ્વામીજીએ પડિત મદનમોહન માલવિયને કાયાકલ્પનો પ્રયોગ કરાવેલો, પણ તે જોઈએ તેવો સફળ થયેલો નહિ આ પરથી કેટલાકે એમ માની લીધેલું કે ‘આ તો બધી એક જાતની ગપ છે ! શું વૃદ્ધ માણસ તે ફરી યુવાન થતો હશે ?’ પણ હમણા જ વળે-શ્વરી પાસે ગણેશપુરીમા મહારાષ્ટ્રની વૈદ્યમહાજીએ વૈદ્યરાજ એન એમ જોશીની કોષરેખ નીચે વેલાચૂકર નામના ૪૮ વર્ષના એક મનુષ્ય પર જે પ્રયોગ કર્યો હતો, તે સફળ થયેલો છે ૪૮ દિવસના પ્રયોગમા ૧૧વેત વાળની જગ્યાએ કાળા વાળ આવી ગયા છે, તેના દાંતની પકિતઓ તવા જેવી ૧૧વેત બની છે, ત્વચામા વધારે કુમાર અને રૂપ આવ્યું છે તથા શરીરની ચકુર્તિમા અજબ ફેરફાર થઈ ગયો છે

આજે એલોપથીનો વ્યાપક પ્રચાર છે અને દેશની સર્વે હોસ્પીટલો મુખ્યત્વે તેને જ અનુસરે છે, પણ આપણી રાષ્ટ્રીય સરકારે તથા આપણા શિક્ષિત સમાજે આપણા દેશની આ પ્રાચીન વિદ્યાને ખાસ પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ અને ગામઠાંઓ કે ન્યાના લોકો ઔષધોપચાર માટે વધારે પૈસા ખર્ચી શકે તેમ નથી, ત્યાં તો આયુર્વેદિક દવાખાનાઓ જ શરૂ કરવા જોઈએ

આ સિવાય મારી બિમારીમા હરસ-મચાની તકલીફ થયેલી, પણ તેનું ઓપરેશન કરાવ્યા પછી એ તકલીફ રહેલી નથી

જ મ યતા અગાઉ મનુષ્યને નવ માસ માતાના ગભ મા સ્થેવુ પડે છે તે વખતની સ્થિતિ અનુસાર તેના શરીરનુ બધારણ થાય છે ત્યાપય કે એ વખતે એ ગભને પૂરવુ પાવણુ ન મળે તા બાળક દુબળા અને શીઘ્રજીવન છે અને પૂરવુ પાવણુ મળે તો તે સશક્ત અને નીશીઘ્રી જ મે છે ત્યાર પછી પણ બાળક મોટી ઉંમરનુ થાય ત્યા સુધી તેના શરીરની દેખરેખ માતાપિતાએ સખવી પડે છે એ વખતે એક મા બીજા કારણે કથાશ રહી ગઈ તો એ બાળકના શરીરનુ બધારણ બેઠકે તેવુ સુલ્ભ થવુ નથી અને નાની મોટી અનેક બિમારીઓ તેને સનાવવા માટે આવવી પહોચ છે

દશ-બાર વયે બાળકની સમજ વિકાસ પામે છે એ વખતે વાલીઓએ બાળકને શારીરિક તદુસ્તવી બાળવાનુ સ્થાન આપવુ બેઠકે અને તેમા પ્રહસનનુ મહત્વ ખાસ નમનવવુ બેઠકે જોઈ તે કુટેવોને જોયે । ઘર્ષ પડે નહિ ઉપરાંત તેને ચારી સોબન મગે તે પણ બેવુ બેઠકે સમણુ મળ્યા-નિતાએ પોતાના બાળકને ચાશ મિત્રો શાખી આપે છે જોઈ તે હમેશા ચારી સોબનમા રહી શકે અને તેમની પાસેથી ત્રાસ વિચારે તથા ચાશ આચારે સીખી શકે

વિશેષમા તેમને બાયામમા બેઠવા બેઠકે અને ખેલ હુલ તથા રમવા માત માટે પૂરવી તક આપવી બેઠકે આ વખતે તેમના હાથમા ૭ સાહિત્ય મૂકાય તે નૈતિક પાસો ધજારુ તથા આશીશન્યા સામાન્ય નિયમોને બેઠકે જાવનારુ હોવુ બેઠકે

આ, ખીડી, ઠાંરૂ તેમ વધુ પડતા સ્વાદિષ્ટ લોજનો આરોગ્યને નુકસાન પહોંચાડે છે મિષ્ટાન્ન તેમજ ફરસાણ પ્રમાણુનર ક્યારેક લેવાય તેમા ખાસ વાધો નથી

ભૂખ કરતા થોડું એાણુ ખાવાની ટેવ ખાગ ખાડવા જેવી છે, કારણ કે તેથી આરોગ્યની જાળવણી કરવામા ઘણી મદદ મળે છે મિતાહારી મનુષ્યો વધારે ખાનાર મનુષ્યો કરતા વધુ લાણુ અને વધુ નીશાગી હવન હવે છે, એમા કોઈ શકા નથી

ભૂખ કરતા વધુ યાવાથી અનેક બિમારીઓ આવે છે તેમ એક વખતના નાસ્તા અને બે વખતના લોજન કરતા વધુ ખાઈએ તે પણુ બિમારી આવે છે આપણુ પેટ ટપાલની પેટી જેવુ નથી કે તેમા ઘડી ઘડી ખોરાક નાખ્યા કરીએ અને તે બધા પચી વાય તેમા નિયમનની ખાસ આવશ્યકતા છે

મનુષ્યનુ શરીર ૧૦૦ વરસ કે તેથી પણુ અધિક ચાલી શકે તેવી યોજના કુદરતે કરી છે, પણ આપણે તેને બગાડી નાખીએ છીએ જો આપણે નિયમેાનુ પાલન કરી આરોગ્ય જાળવી શકીએ, તો આપણે આપણા હવનને અત્યંત મધુર તથા સુખમય બનાવી શકીએ આ આપણા પોતાના હાથની વાત છે

મે વરસોથી ફરવાની આદત રાખી છે તેથી વધુ પડતુ કામ અને અનિયમિતતા છતા મારુ આરોગ્ય ઠીક ઠીક જાળવાયુ છે વળી આ, ખીડી, ઠાંરૂ આદિ અનેક અવયુષ્કોથી બન્યો છુ, તેણે પણુ મારુ આરોગ્ય જાળવવામા સારી મદદ કરી છે

માનસિક પરિશ્રમ વધારે પડતો થાય તો આરોગ્યને

હાનિ પહોંચે છે એ મ મારા શરીરની મર્યાદા બેઠકને માનસિક પરિશ્રમ કર્યા હોત તો બા ? યુવાન બેટલી શક્તિ તમજ સુવિધા બાકલ જાગવી શક્યો હોત અને ૧ વરસ જીવવા જીવુ શારીરિક બગ પ્રાપ્ત કરી શક્યો હોત તેમ જ યા નથી આયુષ્યનો છેલ્લો ઠોર કુદસ્તના હાથમા છે પણ શારીરિક સુખ-દુખે ઊભા ઠરવાનું પણ નરો આપણા જ હાથમા છે એમ હું માનું છું

શારીરિક શક્તિનો મુખ્ય આધાર વીર્યની જાગવણી ઉપર છે તેથી જુદાજુદાજીવનમા સોજવિલાસ અંગે પ્રાપ્ત નિશ્ચય હોવું જોઈએ. વધુ પડતા વીર્યમલનથી શરીર કમજોર બને છે તથા વેવહાપણું આવે છે તેથી કહેવાતા સોજવિલાસ સેવકા જ હોય તો તેને માટે પણ સચમની જરૂર છે એમ જૂખ ઠસ્તા જમણુ ખાવાથી અજીણ આકરેશ નેમજ પેટના અનેક રોગો થાય છે તેમ વધુ પડતા વીર્યમલનથી પણ કમજોરી, દિલ્હીરિયા વાઈ કમતર, ઊંચેની વગેરે અનેક રોગો થાય છે

સતતનિશ્ચયનનો પ્રથમ હાલમા મોખરે આવ્યો છે અને તે માટે અમુક સાધનોની દિમામત થાય છે પણ જે હાલ પ્રજ્ઞાન્યજના પાલન તથા સચમની ધારણાથી થઈ શકે તે હાલ એનાથી થઈ શકે નહિ. વિષમસોજમા નિરકુશ સ્થેવું અને સતતનું નિશ્ચયન કરવું એ એક પણ વિચિત્ર અખતરો છે તેના પરિણામે સ્ત્રીઓની તદુસ્તીને ધણી હાની પહોંચવાનો સંભવ છે આ બાબતમા દેશના આવેવાનો તથા શરીર-શાક્ષીઓએ વધારે ઊંચ ઉતરવાની જરૂર છે

[૩૫]

પ્રવાસના અનુભવો

પ્રવાસ કરવાની તક મને બાલ્યવયથી જ મળતી રહી છે અને ૧૯૪૫ પછી તો વરસના પાંચ હજારથી પચીસ હજાર માઈલનો પ્રવાસ વ્યાપાર-વ્યવસ્થા અંગે, મીટીંગોમાં હાજરી આપવા અંગે, તેમજ રજાઓ ગાળવા વગેરે અંગે થતો રહ્યો છે.

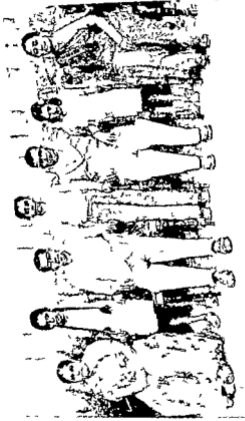
તેર વરસની વયે કચ્છથી સુબર્ષ આવ્યો ચૌદમા વર્ષે બ્રહ્મદેશ જવાનું થયું, ત્યાંથી દોઢ વર્ષે દેશમાં જવાની સ્વત મળતી તે વખતે ક્યારેક આણુ-પાલીતાણા આદિ તીર્થ-સ્થાનોએ ઘૂમીને, ક્યારેક દિલ્હી-આગ્રા આદિ ઐતિહાસિક સ્થળો જોઈને, તો ક્યારેક શ્રી સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરના શાંતિ-નિકેતનના દર્શન કરીને, તેમજ બંગાળના અન્ય દર્શનીય સ્થાનો જોઈને કચ્છ જતો.

સને ૧૯૪૧માં ભારતના વનવાટ બાદ લાસ્ટ પર્સની કુદરતની અત્યંત કૃપાના અનેક સ્વરૂપ જોવા મળ્યા ઉપરાંત પુસ્તકોના વાચનથી, પ્રવાસી મિત્રો સાથેના વાર્તાલાપથી, તેમજ ચલચિત્રોથી વિશ્વની સુદરતા તથા વિવિધતા જાણવા મળી પ્રત્યક્ષ જોવા બંધાયે, તે કરતાં પણ વધુ ચલચિત્રોમાં જોવાનું મળ્યું તે ઉપરથી કહી શકાય કે આપણા વહાલા ભારતમાં વિશ્વની સુદરતા અને વિશાળતાના અનેક સ્વરૂપોનું દર્શન થાય છે અહીં કુદરતની અસીમ કૃપાથી છયે ઋતુઓ પોતાની લાવણ્યમયી લીલાનો વિસ્તાર કરે છે અને તે આપણા હૃદયમાં અનેરો આનંદ અને ઉત્સાહ રેડે છે.

કોઠાઈ કેનાલ હીલ સ્ટેશન

દુનિયાના બધા હીલ સ્ટેશનોમા સૌથી શ્રેષ્ઠ સ્વીટ્ઝરલંડ ગણાય છે ભારતમા તનુ મ્થાન કાશ્મીર હે છે ત્યારબાદ ઠો ઠાઈ કેનાલ હાલની ગણના થાય છે હું સને ૧૯૫૪મા નકવાડિયુ અને સને ૧૯૬૪મા બે માસ કોઠાઈ કેનાલ વલ્લે પુતો ત્યા જ ફીટ ઊંચાઈના પવનશૂળો બેવા મળ્યા ભારે વનવાળુ જાડું ફીટ ઊંચાઈ પર આવેલા તાજમહાલ બગલામા પુતો ત્યાના હવાપાણી તાજીબર્મા હતા અને ત્યાથી આસપાસના અનેક સમર્પિય દર્શ્યો નજરે પડતા હતા અહી સ્વીટ્ઝરલે ની ગવાસ્તવાર સુલાકાત થઈ આવેલા કેટલાક મિત્રા મળ્યા હતા તેમની પાસેથી સ્વીટ્ઝરલે ની સૌંદર્ય ન પત્તિ રસ્તાઓ વાહનવ્યવહાર વોરે આે વણી સ્વપ્રદ માહિતી મળી હતી

કોઠાઈ કેનાલનો ત્યાડ બાર માત્ર હિલોષમ એવું હોયો-ભયો રહે છે અહી પહોચવા માટે પ્રથમ કોઠાઈ કેનાલ શેડ સ્ટેશન સુધી રેલવેનો પ્રવાસ કરવો પડે છે ત્યાથી નજીકમા જ ઉપર જવાનો માગ છે ત્યા મોટર ટેકસી વોરે વાહનો મળી શકે છે આ સ્થાન મદુરાથી ૭ માઈલ અને મહાનુથી ૩૫ માઈલ દૂર આવેલું છે અહી ગીશનરી હાઈસ્કૂલો તેમજ કોલેજ છે તેમજ સરકારી હાઈસ્કૂલો પણ છે વસ્તીમા ૨૫ ટકા વિદેશી લોકો છે તેમના બાળકો અહી ની હોસ્ટેલોમા રહી ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે અમારે રાજ્ય મહારાજા તેમજ ઊર્વા કુટુંબના બાળકો

કોણઈ કિનાલમા. સને ૧૯૫૬
 બેડેલા ગામી બાબુશી (૧) શ્રી અમરતગાર્હ દાપડિયા, (૨) શ્રી ટાકરશી કાપડિયા, (૩) શ્રી ગણભાઈ
 સગોઈ, (૪) શ્રી મન્દુબહેન સગોઈ. ઉભેલા ગામી બાબુશી (૧) સન્દ્યાબહેન ત્રગોઈના
 દીકરી, (૨) શ્રી શાંતિભાઈ સગોઈ, (૩) ભેળી ત્રગોઈ

ક્યારે તુ અકબ્બાન થતા નથી, એ ખાસ નોંધપાત્ર છે. આ સ્થળે ઊનાગામા પણ મપારે જ્યોત્સુ પર એટલી ઠંડી હતી છે તથા ત્રણ ચાર દિવસે વરસાદનું આપદું આવી જાય છે અને કોઝાઈ કેનાલમાં જે માસ રહેવાનો લાભ મદુરાનિવાસી મારા મિત્ર શ્રી મગુબાઈના આમ ત્રણથી મળ્યો કે જેઓ દરુથકુલ પ્રદીપે કાપળી પેરીના માલીક છે અને મદુરાના જોનરરી મેલ્ટર છે તેમણે અમારી પાકેશમાંજ બજલો રાખ્યો હતો અને ત્યાં પોતાના કુટુંબ સાથે આવીને રહ્યા હતા. આ વખતે મુબઈના બહેર જીવનમાં આજળ હતો બાગ લેનાર મુરખી શ્રી ખીમજી માજી બુજપુરિયા જે પી. પણ ત્યાં આવ્યા હતા, તેમજ બીજા પણ ઘણા જુના મિત્રોનો સપક-સહવાસ થયો હતો. એક દર ધણી નવ આવી હતી અને બધાની તબિયત સુધરી હતી.

તિરુપતિ હેલ્થસ્થાન

સને ૧૯૬૬માં હૈદરાબાદથી મોટર દ્વારા કોઝાઈ કેનાલ જ્યાં નીકળ્યા ત્યારે પ્રથમ તિરુપતિ હેલ્થસ્થાનના દશ ન ક્યારે હતા. આ હેલ્થસ્થાન ૧૪૦ ફૂટ ઊંચા પવત પર આવેલું છે અને દક્ષિણના બધા વીથસ્થાનોમાં આ જ પડતું છે. વળી તે વીથસ્થાન ઉપરાંત એક સુદર આરોગ્યધામની પૂર્તિ પણ કરે છે.

આહી હેલ્થસ્થાન તરફથી જ ધણી ધમચાલ્યાઓ તથા વેસ્ હાઉસો બધાયેલા છે અને લોકજન્યલયો પણ બાલે

છે આ દેવસ્થાન માટે જનતાને અત્યંત આદર હોવાથી તે પોતાની કમાણીનો અમુક હિસ્સો વગર માગ્યે જ અહીં સમર્પણ કરે છે એક દર આવક કરોડો રૂપિયાની છે

• અહીંનું દ્રશ્યમંડળ ઘણું વિચારશીલ તેમજ ઘણું વ્યવસ્થિત છે તે આ કમાણીનો દેવસ્થાનની સુરક્ષા ઉપરાંત સમાજકલ્યાણના કામમાં સારો ઉપયોગ કરે છે તેણે હવે પોતાની વિદ્યાપીઠ ઊભી કરી છે અને આર્ટ, સાયન્સ તથા મેડીકલ કોલેજને ચાલુ કરી દીધી છે ઉપરાંત ખીજાં પણ લોકોપયોગી કાર્યો હાથ ધર્યાં છે

આ સ્થાન આઠ શત્યમાં હોવા છતાં વર્ષો પછી જવાનું થયું, એ ભવિતવ્યતા સૂચવે છે અહીંની એ દિવસની સ્થિરતામાં ઘણો જ આનંદ આવ્યો

ચાંડીચેરી

અહીંથી સીધા ચાંડીચેરી અરવિંદાશ્રમમાં ગયા અને ત્યાં રાત્રિ રોકાયા આ આશ્રમ માટે ભારતવાસીઓને ઘણું માન છે અને અહીંની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓથી વાકેફ થયા તથા દેશ-પરદેશમાંથી આવીને રહેલા સાધકોના દર્શન કર્યા તેમજ કેટલાકની સાથે વાર્તાલાપ કરી અહીંનું વાતાવરણ તેમજ ભાવના સમજવા પ્રયત્ન કર્યો ખીજાં દિવસે સવારે શ્રી અરવિંદાશ્રમની સમાધિના દર્શન કર્યા તથા તેમની વસવાટની જગ્યા અને સાધન-સામગ્રી જોઈ બાદ કેટલાક પુસ્તકો પણ ખરીદ્યા અને ત્યાંથી કોડાર્થ કેનાલ પહોંચ્યા

બદ્રેશ્વર

આજુ પહાડ તથા ગાંધીતાણાના પહાડના ત્રીશ વસ્તુ
અ ૥૬ ઇચન કરેલ કરી સને ૧૯૬૩મા હુ તેમજ મારા
ધમ પત્ની કરી તેની માત્રાએ જયા તે વખતે કચ્છમા
બદ્રેશ્વરની યાત્રા પણ કરી બદ્રેશ્વર નહિર પણ પ્રાચીન તથા
બાબ્ય છે તેમા મૂળનાયક તરીકે ભગવાન મહાવીર ગિરજા
છે કરતી ચાવીસ તીથ કરોની બાવન દેવડીઓ છે

મહાન જાનવીર જગદુશ્ય કે જેમણે ભજ કર દુશ્મનમા
પોતાના ધાન્યના ભજારી પુલકા મૂકીને લાખે લોકોને
મૃત્યુના સુખમાથી જાગાવેલ તેમણે આ મહિર બધાવેલુ છે

બાર વરસની મારી વયે પૂજ્ય શ્રીપવિજયજી મહારાજ
મારા જ મસ્થાન પત્રી જામમા રધારેલા તેઓ વર્તમાન
આપુત્રમાજના કે/લાક નિર્મમામા સુધારા કરીને વતતા હતા
તેઓ મને બદ્રેશ્વરની માત્રામા સાથે લઈ ગયેલા તે વખતે
મારા વરસની મીઠી-બહી લાગણીને લીધે બદ્રેશ્વરના મૂળ-
નાયક શ્રી મહાવીર ભજવત્તની મૂર્તિ સમક્ષ મને ગુરુમત્ર
તરીકે મહાવીર નુ નામ આપેલુ અને તેનુ શેષ અમરણ
કરવા માટે કહેલુ ત્યારથી જો અમરણ ચાલુ છે તેનાથી
જીવનમા શાંતિ અને સતોષ અનુભવામ છે છેલ્લા ૩૭
વરસમા બદ્રેશ્વરના ઇચન ૧૭ થી ૧૮ વાર કરેલ છે

જમે કચ્છમાથી વિમાન માગે રાજકોટ આ હતા
રાજકોટ એરોડ્રોમ ઉપર પરમ સ્નેહી શ્રી રતિલાલભાઈ

ચીતળીઆ અમને લેવા આવ્યા તેઓ રાજકોટની તેલીળીયા એકસચેન્નના પ્રમુખ અને તેલીળીયાના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપારી છે સૌરાષ્ટ્રમાં તેો અધે જ તેમની ઓળખાણ છે તેમની મોટરમાં જ અમે શત્રુજય, જુનાગઢ તથા વેરાવલ ગયા હતા અને ત્યાંથી મોટરથી પાલીતાણા પહોંચી શત્રુજય ગિરિ-રાજની યાત્રા કરી હતી

શત્રુજય ગિરિરાજ

શત્રુજય ગિરિરાજ ઉપર નવ ટુકો છે તેમાં અનેક દહેરાસરો-મંદિરો લઘ્ય કલાત્મક દૃષ્ટિએ બાધેલા છે હાલ તેો અબજો રૂપિયા ખર્ચાતા પણ બનવા મુશ્કેલ છે કેટલાકે આ સ્થાનને મંદિરોતુ નગર કહ્યું છે, તે ખોટું નથી

અહીંની યાત્રા પગે ચાલીને થાય છે જેઓ અશક્ત હોય તે ડોળીનો ઉપયોગ કરી શકે છે પહાડ ઉપર લોજન-નાસ્તો કરી શકાતા નથી માત્ર દહીં-છાશ વાપરવા હોય તે વાપરી શકાય છે

તળેટીમાં પાલીતાણા શહેર વસેલું છે ત્યાં ૧૦ થી ૧૧ મંદિરો તેમજ ૬૦ જેટલી ધર્મશાળાઓ છે અહીં ભારતભરનાથી આવેલા યાત્રાળુઓને ઉતરવાની સારી સગવડ મળે છે હવે તેો ધર્મશાળાઓ નવી પલ્લોક સીસ્ટમે પણ બનેલ છે

અમે આવી એક આલિશાન ધર્મશાળામાં ઉતર્યા અને વહેલી સવારે પહાડ ઉપર ચઢી યાત્રા કરી ત્યાંથી પાછા ફરી જમીને તસ્ત સોનગઢ ગયા

સોનગઢ

નહીં અમાર આર્થિકવિજય આશ્રમમાં પૂર્વ કથા
જુલ્ય દ્રુલ સ્વામી તમજ ગુણમય દ્રુલ સ્વામીના દશન કરવા
હતા પરંતુ કથાજુલ્ય દ્રુલ સ્વામી બહાર ગમેલ હોઈ દશન
થઈ શક્યા નહિ તેમને માતા ઉપર બચપણથી જ અત્યંત
પ્રેમ હતો. બાર વરસની વયે મેં ઘરમાં લામચેરી ઉભી
કરેલી બાઠ યાવજનિક સ્થા માસકે તેમના શુભ હસ્તે
ઉપાસન કરાવેલ હતું ત્યારથી તેમના દશન તમ માગેશન
માટે મગવાની તક હોતો સાદ્રત્રીશ વરસમાં પાચ-છ વાર મળ્યો.

આ આશ્રમમાં ૧૨૫ છત્રોનું ઘાટર તેઓશ્રીની કેપરણ
નીચે થાય છે આજ સુધીમાં સેકડો છત્રો તૈયાર થઈને
જીવનનાં જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં લેવાયેલા છે.

તેઓ તેર વય અગાઉ આ આશ્રમના છત્રો, તેમજ
શિક્ષણજલ સાથે સુબઈ પદ્માઈ હતા અને એક વિશાળ
હોસામાં નાટિકાઈ કામકામ બહુ સુદર રીતે રજૂ થયાં હતાં
તેનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારવા પૂ. કથાજુલ્ય દ્રુલ સ્વામીએ
મને દુકામ કરેલો પરંતુ મેં નમ્રતાથી વિનતિ કરેલી કે
સુબઈ જેવા કામકામ શહેરમાં આપના પરિચિત થણા મહા
જુલાવો છે અહીં હું પ્રમુખ તરીકે ન જ આવવી શકું
અથા જુલશત, સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છના અનેક વૃદ્ધ આગેવાનો
એડેલા હોમ ત્યાં હું પાત્રીશ-છત્રીશ વર્ષોનું સુવાન યોગ્ય
કઈ રીતે? ત્યારે તેમણે કહેલું કે મેં તનેજ વિચારપૂર્વક
પસંદ કરેલો છે બીજા કોઈને પ્રમુખ બનાવતા કદાચ હજી

ગણેા કાળેા આપનાર મળી શકે, પણ મારે તો એક નિષ્ઠા-વાન સુધારક કાર્યકર્તા જોઈએ છે એ તારા કાર્યને દૂરથી જોયા છે અને આજે મેળાવડામા પ્રમુખસ્થાનેથી તારા સુધારક વિચારો સાભાળવા ઈચ્છુ છુ છેવટે મારે તેમની આરા શિરોધાર્ય કરવી પડેલી

સોનગઢમા વરસો બાદ પૂ ગુલાબચ દ્રણ મહારાજના દર્શન થયા તેઓ હવે તો વૃદ્ધ થઈ ગયા હતા તથા તેમની આખેાની રેશની ચાલી ગઈ હતી, એટલે મને જોઈ તો ન શકયા, પણ સ્વર વગેરે પરથી જોળખી કાઢયો અને મારી બાર વર્ષની ઉમરે તેમની સહાયથી પુસ્તકોની બાધણી કરેલી વગેરે પ્રસંગ ચાહ આવતા આત્મીય એકતા તાણ થઈ

સોનગઢમા પૂ કાનણ સ્વામીનો આશ્રમ પણ એક જોવા જેવી જગ્યા છે તેમણે દિગબર જૈન પદમા કેટલાક સુધારા કરી ઉપદેશ આપતા અહી વિશાળ આશ્રમ-મંદિર સાથે બધાયેલ છે અહી ધાર્મિક શિક્ષણનો સારો પ્રબંધ છે તેમનો વિશાળ અનુયાયીવર્ગ આ આશ્રમમા રહી તેની શિસ્તનુ પાલન કન્વાપૂર્વક નિયત થયેલા કાર્યક્રમને અનુસરે છે

પૂ કાનણ સ્વામીએ ત્રણ વરસ અગાઉ ૨૦૦ યાત્રીઓ સાથે મોટરમા દક્ષિણની યાત્રા કરી, ત્યારે તેઓશ્રી મારા ઘરે ઉતર્યા હતા તેમનો મુકામ ત્રણ દિવસ રહી હતો મારા પરમ મિત્ર સુરખી શ્રી ઇગનલાલ બાઈચિંદ મહેતા

તથા શ્રી કુલ્ય હભાઈ દોરી કે લેણે મોલમીન આક્રિમ
 છ વખ સાથે રહેલ તથા ૧૭ તેમની સાથે મારે ત્યા જ
 સ્થા હવા તથા શ્રી આ વખતે સોનગદમ ન હતા એટલે
 આશ્રમ બહારથી જોઈને અમે ત્યાથી સીધા રાજકેળ ગયા
 સૌરાષ્ટ્રના અન્ય સ્થાનો

ત્યાથી બીજે દિવસે જુનાગઢ વડ ગિરનામી યાત્રા
 કરી કે જ્યા શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના ભવ્ય મંદિરો તથા
 ગુરુ દત્તાત્રયના પૂજણ વગેરે આવેલા છે

ત્યાથી સોમનાથ જતા વચ્ચે એક રાત્રિ ગીસ્ત્ર જા
 લમ રોકાયા આમરી સાથે હથિઆરબધ પોલીસ હતી તે
 અમને માગથી અર્પી ફ્લોજ અદર લઈ મઠ કે ૧૨૫-૧૫૦
 ફુટના અંતરે પુલ્લામા સિંહનું એક ટોળું નિરંતે જોઈ
 એમુ અમે તે તરફ ૩ ફીટ આગળ વધ્યા કે મારી ધર્મ
 પત્નીએ મારા હાથ પકડી લીધા તેને આ દ્રશ્ય જોઈને
 ગભરાઈ પડેા હતો ત્યારબાદ જા મેં ૬ જેટલા હાલસમા
 ઉતાર્યા તે બજલે પ્રથમ મહાશબ્દને હતો પછી બીજા
 મહાનો સરકારે બનાવ્યા હતા બહી રાત્રિ પસાર કરી, તેને
 અનુભવ અતિ રોમાલક હતો.

સવારનો નાસ્તો લઈ વેસવદી પહોંચ્યા ત્યાથી આ ૧૭
 વખી સોમનાથનું પ્રસિદ્ધ મંદિર જોમુ તેમ જ ને નદી-
 કિનારે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન નિર્વાણ પામ્યા હતા, તે જ્યાના
 દશન કર્યા

આખું

ત્યાથી દેનમા અમદાવાદ પહોંચ્યા અને તેના જોવાલાયક

સ્થાનો જોઈને આખૂની ચાત્રા માટે નીકળ્યા ટ્રેનથી આખૂરોડ સ્ટેશને પહોંચ્યા પછી મોટર બસમાં પહાડ ઉપર ચડતા માર્ગમાં એક રોમાન્ચક પ્રસંગ બન્યો બસથી માત્ર ઇચ ફીટ દૂર જ બલભાથી એક વાઘ કુદ્યો અને તે ચામી બાબુ આવ્યો ગયો આ વાઘ સાત-આઠ ફુટ લાંબો, કઠાવર તથા તેજસ્વી આબવાગો હતો બસના ડ્રાઈવર, તેમ જ ટીટીટ કલેક્ટરે કહ્યું કે અમે પણ નજીકમાં છલગ મારતો આવો મોટો વાઘ પ્રથમ જ જોયો છે

વચ્ચે સીનેમાનું સુટીંગ ચાલતું હતું તેમાં દારાસીજ પહેલવાન ભાગ લઈ રહ્યો હતો, એટલે બસને દશ મીનીટ રોકવામાં આવી

આખૂ પર આવેલા દેલવાડાના હહેરાનું વર્ણન મેં ધારમાં પ્રકરણમાં કરેલું છે ત્યાંથી ચાર-પાચ માઈલ દૂર અચલગઢના જૈન મંદિરોમાં ૧૪૪૪ મળ્યુંની સુવર્ણાદિ ધાતુની બનેલી ચતુર્ભુજ પ્રતિમાઓ ખાસ જોવા લાયક છે આ મંદિરની અભાષીમાં ઊભા રહેતા આખૂ પર આવવાના માર્ગે મજેરેનું રમણીય દેવ નજરે પડે છે નીચે અચલેશ્વર મહાદેવ, તથા પાડા તળાવ, ભીમની મોઈ વગેરે જોવા લાયક છે

અહીં નજીકની શુક્રમા ચૈત્રીરાજ શ્રી શાંતિવિજયજી મહારાજ રહેતા હતા તેઓ શુક્રમાથી ક્યારેક બહાર નીકળતા અને લોકોને દર્શન આપતા મેં ૩૦ વરસ અગાઉ ત્યાં તેમના દર્શન કરેલા તેઓનો પ્રેમપ્રકાશ માત્ર જૈનોમાં જ નહિ, પણ બધી કેમના લોકોમાં ફેલાયો હતો રાજા

મહાસભ્યો પણ તેમને મળવા આવતા હતા તેઓ દીક્ષા લેવા જગાઉ ભસ્ત્રા હતા બાદ તત્કાલ તેમ સ્નાનગમી અનેક હવાના માત્ર દષ્ટા બન્યા હતા હાલ એ જ્યાંયા તેમના કોઈ અનુયાયી ન હતા પણ એક વિશિષ્ટ સમય તરીકે એ એ જ્યાં ફરીને બોધ

આખૂમા નખી તળાવ અને જાણુલા દેવીનું સ્થાન પણ એવા સાચક છે ઉપરાંત સનસે પોઈ એટલે આશમના સૂરજને બેવાનું સ્થાન પણ પ્રસિદ્ધ છે અમિ ત્યા પહેલાં ત્યારે હજારો લોકો આશમના સૂમનું દર્શન બેવા આવેલા ખરેખર એ વખતનું દર્શન ઘણું જ ભવ્ય હતું

આખૂ કે પર્મા ઘણા બહાણો છે ત્યાં મોટું ખજાર પણ છે ત્યાંની બોધવી વધી વસ્તુઓ મળે છે

દેવવાદના દહેરાની નજીક રસિયા વાલમની જગા છે તેની દષ્ટા શામાચક છે નજીકમાં તાવર તાલ છે તે પહાડની અંદર આવેલું છે અને તેમાં ન્હાવાની સગવડ છે ટો મેક (દેહલ બેવો ખાક) ફોર માઈલ અંકર વગેરે પણ સમય હોય તો જરૂર બોધ લેવા બોધને બાવિકો માટે નખી તળાવના કિનારા પર આવેલું રણુકેવરામનું મંદિર પણ દયાનીમ છે

નાથદ્વારા

આખૂવી દેનમાં આજળ વધી વીરે દિક્સે સવારમાં શીનાથદ્વારા પહેલાં તંબી યાત્રાની ભવ્યતા અંગે અનેક વાતો સાબળેલી. દેહલબાદમાં શીનાથલના પવના ઘણું

વૈષ્ણવ ભાઈઓ મારા મિત્રો હતા તેથી આ યાત્રાધામના દર્શન કરવાની મારી રુચિ હતી છેલ્લા બે-ત્રણ વર્ષથી કેટલાક કેસ ચાલતા, ત્યાના મૂળ વારસદાર સ્વામીજીની વિરુદ્ધમા સરકારના પગલા, તેમ જ તેમના ટ્રસ્ટીમહાશયી જાતીઓ આદિ પેપરમા હમેશા વાચતો સ્ટેશનનું નામ જ શ્રીનાથદ્વારા હતું ત્યાથી બસમા ફક્ત ૮-૧૦ માઈલ જવાનું હતું પરંતુ બસ બુની ખટારા જેવી અને વ્યવસ્થા પણ ખરાબ વળી યાત્રિકો ઘણા ને બસ થોડી આમ છતા ત્રીજા ફેરામા નખર લાગ્યો ત્યા સારામા સારી ગણાય તેવી ધર્મશાળામા ઉતાર્યા પરંતુ અદર ગદકીનો પાર નહિ હજી તો આ સ્થાનમા ડરીકામ થયા ન હતા, ત્યા કેટલાક પડયા આવી પહોચ્યા. તેમાના એક પડયા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી તેને જ સોમિયા તરીકે સાથે લીધો પણ એ મોટો લાલચુ વાતોડિયો પણ એવો અને કહે તેમ તો કરે જ નહિ

આતરિક શ્રદ્ધા રાખી દર્શનના સમયે મદિર નજીક પહોચ્યા પણ ત્યા ભારે ભીડ બનેલી અદર જવાનો એક બીજે માર્ગ હતો, પણ ભેટનો ખર્ચ કરીએ તો જ ત્યાથી જવાય અમે ત્યાથી જવાનું પસંદ કર્યું, પરંતુ ત્યા પણ ભીડ બનેલી દર્શન વખતે બને તરફની ભીડ સાથે જ થાય છે તે ભીડને ટાળવા માટે પડયાઓ કપડાના બનાવેલા લાળા સોટાઓનો ઉપયોગ કરે છે અમે ખાસ માર્ગથી જતા હતા, તેથી સોટાથી બચાશે એમ માનેલ, પણ મારા ધર્મપત્નીને સોટાનો માગ ખાવો પડ્યો સ્ત્રી-પુરુષો બુદ્ધા જઈ શકે એટલી જગ્યા નહિ, ધક્કા મૂકી પણ બંધી જગ્યાએ

એવી જ બન નારે બાબુ એ વસ્તુતા નજરે પડે. આ બધી મુશ્કેલીઓમા શ્રીનાથજીની મૂર્તિના દર્શન કર્યા

બહી રાજ ભોગ ધરાય છે તેના બહાર તથા રસોડા બેચા. આ તીથમા સંકટો ગાયો. રાજવામા આવે છે અને તેના દુઃખ-શીનો ઉપયોગ મદિરા માટે થાય છે આજળ શીનો કૂવો બરી રાખતા તે પણ બેચા. લોગની ત્રીકાર્થ અલ્પત જીવી વસ્તુઓની બને છે અને તે જાની બધી જ દુકાનોમા વેચાય છે આ તીથનુ જગ પવિત્ર ગણાય છે તેના બે ડમ્બા પેક કરાવી લીધા કારણ કે મારા શ્રીનાથજીના અનુચારી મિત્રોને આપવા કામ લાગે બપોરે લોગની પાતક મગાવીને જમ્યા

અમે શ્રીનાથદાસ પહોચ્યા ત્યારે જોળીને દિવસ હતો તેમી મારે બાબુ ખૂબ શણગાર હતો આ શણગાર બેકને સાબના ધાર વાગતા એક પ્રાઈવે ટેકસીમા ઉદ્યપુર જવા ઉપગ્યા

ઉદ્યપુર

માર્ગમા અસ્વસ્થીના પહાડોની હારમાળા આવી. એક પહાડા બંધ કે બીજે આવે અને બીજે બંધ કે ત્રીજે આવે. મહાસણ પ્રતાપે આ જ પવતમાળામા આશ્ચર્ય લઈ મેવાડની ભૂમિનુ રક્ષણ કરેલું એ ખ્યાલ મનમા તાજે યતા જ મારું મનતક એ પવતમાળાને નમી પડ્યું

ઉદ્યપુર એક રણિયામણુ શહેર છે તેના સુશવરની શોભા કાશ્મીર કરતા બીજા નબરે આવે છે

અમે ઉદયપુર પહોંચ્યા પછી તરત જ સાહેલી ણાગમા ગયા તે ણાગમા રાજેશ્વરી મનોહર કૃવારા, તેમ જ અનેક બતના સમાજીય કૃતો ને કમાનો આદિની ગોઠવણુ છુ ઠગીમા ક્યારે પણ ભૂલાય નહી એવી છે અહી સરકારી દંકતમા રૂપિયા અવાનો લાગો ભરતા કૃવારા ચાલુ કર્યા તે નિહાળતા ખૂબ જ આનંદ આવ્યો

ત્યાથી સરોવરમા પહોંચ્યા અને સ્પેશીયલ મોટર ઘોટ લીધી અહી સરકાર તરફથી સખ્તી સારી ઘોટોની સગવડ છે તેમા ચારેક માઈલ કર્યા તેમા એક તરફના કિનારા પર રાણા પ્રતાપનો મહેલ તથા ઉદયપુર શહેર પથરાયેલુ છે દૂરથી રાજમહેલનો આકાર મદિર જેવો લાગે છે લોમિયાને સાથે લીધેલ, તેણુ રાણા પ્રતાપના કુટુંબનો ઉજ્જવલ ઇતિહાસ બતાવ્યો

સરોવરની વચ્ચે રાજમહેલ છે કે જેને હવે હોટલમા ફરવી નાખેલ છે આ ભવ્ય મહેલમા રાત્રે રોકાવાનુ મારુ મન થયુ એક-બે દિવસ તો આ જગ્યા છોડવાનુ મન ન થાય એવુ છે, પણુ ધર્મપત્નીનુ મન ઉદયપુરના ભવ્ય જૈન મદિરોના દર્શન કરવાનુ - હંતુ, એટલે ત્યા રોકાવાનો વિચાર માહી વાળીને શહેરમા આવ્યા અને સાચકાળની આરતીના સમયે કાચના મદિરમા પહોંચ્યા એ વખતે એક વિશાળકાય અથ ધ્રાવકની અજબ ભક્તિ જેવા મળી તે ભક્તિમા અત્યંત રજાઈને પ્રભુભક્તિના સ્તવનો (ભજનો) ગાતા હતા અને તેમની આખમાથી અશ્રુધારા

આથી જીવી હતી તેના પાચ-છ ગ્રામીઓએ સ્તવનો ગીલ્લા
જાતા. દરેક અપૂર્વ હતું તે વસ્તુ અતરમાથી પ્રક્ટે છે
તેની ક્ષત્ર અનેરી હોય છે આ તે પણ મને એ દરેક માટે
આવે છે અને જીવનનું એક મધુર અસ્વ તાલુ યાજ છે

આથી એક જુનાવી દોળ છે તેમા સોજનને પ્રજા
વણા સારા છે

કેસરિયાલ તીર્થ

ઉદ્ભવપુસ્તી કેસરિયાલનું પવિત્ર તીર્થ ક્ષેત્ર ૩૫ માઈલ
દૂર આવેલું છે ત્યાં રાત્રે દર વાગ્યે જ પહોંચી જમા,
મહિસની બાબુમા જ બહુ મોટી ખમ શાળા છે તેમા ઉતારો
કર્મી મુનીમલ્યે ગાહલા બાહિ ખપની થીએ આપી પણ
રાત્રે સિંધ ન આવી, કારણ કે માઠની પૂરી મહેસ્વાની હતી.

સવારે વહેલા ઊઠી કેસરિયાલના મહિસમા પહોંચ્યા
અને ત્યાં જ નહાઈને પૂજા કરી આથી પણ પચાઓની
પ્રથા છે મૂળ તેા શત્રાણોની સુલક માટે પઠ્યાઓની
પ્રથા ઊભી થયેલી, પણ આજે તેણે પોતાની ઉપયોગિતા
ગુમાવી દીધી છે અને શત્રાણોને માટે ત્રાસરૂપ બની ગયા
છે અને એક પઠ્યાને સોમિયા તરીકે સાથે પાખેલો, પણ
દર પઠ્યા અમારી બાબુબાબુ વીંગાર્ડ વળ્યા અને કેમે
કરી બાબુ ખસે નહિ, માઠમાઠ તેના ઘેરામાં બહાર નીકળ્યા

આ તીર્થ ધામમા અન્ય તીર્થો જેટલી સ્વચ્છતા નથી
તથા અલ્પમા પણ નથી, પરંતુ તીર્થના મહિમા વણે છે
તેથી દોઢો અત્યંત મદાથી આવે છે મૂળમાયકે સી બાહિ

નાથ લગવાન છે, પણ તેમને કેસર ખૂણ ચડે છે, તેથી તેઓ કેસરિયાજી તરીકે ઓળખાય છે

અહીંથી અમદાવાદ પહોંચ્યા અને ત્યાંથી રાત્રે મુબઈ જવાની ગાડી પકડી ત્યાંથી બીજે દિવસે હૈદરાબાદ જવા સ્વાના થયા પૂરી એક માસની યાત્રા થઈ, તેથી આનંદ થયો ત્યાં નાની છ વરસની દેવયાનીને મૂકી ગયા હતા, તે અમને બધાને મળી ખુશ થઈ

જયપુર વગેરે

સને ૧૯૫૧મા ઓલ ઈન્ડિયા કોંગ્રેસ અધિવેશન જયપુરમા મળેલ, ત્યારે હું ત્યાં ગયો હતો અને અજમેર આદિ રાજસ્થાનના કેટલાક મુખ્ય શહેરોના દર્શન કર્યા હતા.

મહાબળેશ્વર

અમે મહાબળેશ્વર પાંચ-છ વખત ગયેલા પ્રથમ એક-બે વાર શ્રીનલેન્ડ હોટેલમા ઉતરેલા, ત્યારે મારો મોટો પુત્ર ધીરજ દશેક વર્ષનો હતો તેને ઘોડા પર બેસાડી અમે પગપાળા ફરવા નીકળતા ખુશનુમા હવા અને રસ્તાની બંને બાજુ વૃક્ષો એટલે ચાલવામા મજા પડતી આઠ-નવ માઈલ ફરના પોઈટોની મુલાકાત પણ ચાલીને જ લેતા સાળે સરોવર પર ફરવા નીકળતા અને બોટની સહાય કરતા આ વખતે મુબઈ નિવાસી ઘણા લોકોનો ભેટો થતો તેમા કેટલાક પરિચિત મળી આવતા અથવા તેા તેમનો નવો પરિચય થતો તેઓ મુબઈમા મળે ત્યારે મહાબળેશ્વરના મીઠા સ્મરણો તાબત કરતા

માથેરાન

માથેરાન મુખધર્મી વધારે નહક છે તેનો પકાડ
 રપ દૂર જિંદગી છે બીજા પકાડા કરતા તેની વિશેષતા
 હજી જળવાઈ ગઈ છે કાશ્વ કે ત્યા મોટરની ધમાલ નથી
 બે માથેરાન જવા માટે મોટર માજ બધાય તે મુખધર્મી
 સહેલાઈથી માત્ર જાગે મોટરમા / વ્યાવ અને તેથી
 અહીં શહેર જવુ વાતાવરણ બની જાય, તેથી મોટરમા
 બાધવામા આ એ નથી.

મહાબળેશ્વરની જન્મ જ્ઞાતી પણ ઘણા પાઈટો બેવા
 લાયક છે ચારે બાજુ બીજા જાડી છે તેમથી સ્ત્રીઓ
 નસા થાય છે અહીં પણ એક નાનુ સુદર સરોવર આવેલું
 છે જે શાહીટ લઈક કહેવાય છે તેમથી માથેરાનને પીવાનુ
 પાણી પૂરુ પા વામા આવે છે

અહીં આવનાર ઘણા જાગે પગપાત્ર માલવાનુ પસંદ
 કર છે તેમ છતા રીક્ષા તથા ઘોડાઓને ઉપયોગ પણ સાન
 પ્રમાણમા થાય છે ઘોડાઓ તેવા બેઈએ તેવા મળે છે
 તેનો ચાજ કલાકના શુપિયા હોઈ-બે થી આત સુધીના
 હોય છે

મે અહીંના સુદર ઘોડાઓ પર સવાર થઈને અનેક
 વાર પરિભ્રમણ કર્યું છે એક દર સ્થાન ધણુ શાંત અને
 સમર્પીય છે તથા ઉતરવા માટે હોટલો પણ બંધી છે હમણા
 મહારાષ્ટ્ર સરકારે ત્યા ગેસ્ટ હાઉસ વગેરે બાંધેલ છે

મે પાત્રથી-છ વાર બા સ્થાનની સુલાહાત લીધેલી
 છે અને તેથી મને ઘણું આનંદ તથા આનંદ મળેલ છે

લોણાવલા-ખ ડાલા

પૂના અને મુળકની વચ્ચે લોણાવલા અને ખ ડાલાના સ્થાનો પણ જોવા લાયક ગણાય તેની એક-બે વાર મુલાકાત લીધેલી છે આ ખને સ્થાનો છેડ્યા પછી મુળક લાણી આગળ વધતા પહાડના પેટમાં ડેરાયેલો અનેક ઘુમ્મટો આવે છે, જે માનવપુરુષાર્થના સુદર પ્રતીકો છે

મનુષ્ય પોતાના પુરુષાર્થથી શુ નથી કરી શકતો ? તેણે અતિ વિકટ ગણાતા પર્વતશ્રૃંગો પર આરોહણ કર્યું છે, અપાર જળરાશિથી ભરેલા સમુદ્રોને પાર કર્યા છે, હબરો માઈલ સુધી પથરાયેલા ભયકર રણપ્રદેશોને ચોળાયા છે ત્યાં નિસ્વધિ આકાશમાં પણ હબરો માઈલનું ઉદ્ધયન કર્યું છે મનુષ્ય પોતાનો પુરુષાર્થ ખીલવતો રહે, એમાં જ જીવનની મન્ટ છે

કાંજીવર

અગાઉ દક્ષિણની યાત્રા દશ વરસ અગાઉ મારા ધર્મ-પત્ની સાથે કરેલી તેમાં પ્રથમ મદ્રાસ જઈ ત્યાંથી કાંજીવર ગયેલા ત્યાં સર્વોદયસ મેલન મળ્યું હતું પૂ વિનોબા તથા દેશભરમાંથી દશહજાર જેટલા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ પણ પધાર્યા હતા, ત્યાં ચાર દિવસની સ્થિરતા કરી હતી કાંજીવર તીર્થ હિન્દુઓ માટે કાશી પછીનું ગણાય છે ત્યાં જૌહ તેમજ જૈનના પણ અનેક મંદિરો છે આખું શહેર જાણે તીર્થધામ હોય એવું દેખાય છે

મદુરા

ન મલિનમા ભા । લઈ કેટલુંક યમદાન કર્યા પછી
 અમે કાલ્પવર છે પુ અને મદુરા લોકોમાં ત્યા માત્ર પરમ
 મિત્ર શ્રી ગણુભાઈ ન જોઈએ ગુજરાતીભાઈઓનું એક
 સમેલન ગાઠવેલ ત્યાં જધાને મળવાનો પ્રસંગ સાપડ્યો.
 તેમની મીઠી મઠમ્મનગતિ માણીને મદુરાનું પ્રસિદ્ધ મિનાક્ષી
 મંદિર સજમહેલ, તેમજ અન્ય જગ્યાઓ એક મિનાક્ષી
 મંદિરની શિશ્યકથા પ્રણી જ ભવ્ય છે ગોટા ભાગે કાગ્ય
 પત્થરમા કૈતરકામ છે તેમા સમાધવ, મહાભાસ્વ તેમજ
 અન્ય ધાર્મિક ધનાઓ કૈતસ્વામા આવી છે સ્વસ્થ
 સ્વસોમાથી જલતર ત્યા એવા અનેક સુષા નીકળે છે તે
 અમે કાનોકાન સાબાજ્યા મંદિરની આસનાસ મંદિર તરફથી
 સુદર બાષકામપૂવક માર્ગે જનાવવામા આવી છે

કુસ્તાલ

મદુરાથી કુસ્તાલ જમા કે જ્યા જળપીધ આવેલા છે
 ત્યા ત્રણ દિવસ રોમયા ૨ -૩ માર્ચે રૂઢી ૫ બરામા
 જમણતુ-પછ્યાતુ પાણી આવી રોમમા ફેસ્વાય છે
 આઠી જે-ત્રણ વાર સ્નાન કરતા મૂખ ખૂબ લાગે છે અમે
 ત્રણ માગની નવી જનેલ મોજા હોલમા હનયા હતા
 મઠાસી-મલબારી સ્થેમા તેમજ પીરસનારા બધા બહુ જ
 સ્વચ્છ હતા અને ગુજરાતી હબની શેટલી, શાક ભાત
 આદિ મનપસંદ જનાવી આપતા હતા થી-ફલ પજુ સાત
 મળતા હતા

પરંતુ દશ વર્ષ પહેલાની આ વાત છે હવે રેશની ગના યુગમા આવી ગોરાકી હોવી મુશ્કેલ છે

આ ધોધના પાણીમા ન્હાવાથી અનેક હડીલા રોગો મટી જાય છે તેથી ઘણા લોકો ત્યાં એક-બે માસ રહે છે

કન્યાકુમારી

ત્યાંથી અમે મોટર-ટેકસી લઈ ભારતના દક્ષિણ છેડે આવેલ કન્યાકુમારી ગયા અને ત્યાં એક દિવસ રોકાયા સાગરમા ત્રણ નદીઓ, તેમજ બે સાગરનું મિલન છે અહીં મહિરના દર્શન ફક્ત પોતડી પહેરીને જ કરી શકાય છે દક્ષિણના ઘણા મોટા તીર્થોમા ભકતના ગરીબ વેશથી જ ભગવાન સમક્ષ મસ્તક નમાવવાની પદ્ધતિ છે

અહીં સૂર્યાસ્ત તેમ સૂર્યોદયના દર્શન લબ્ય હોય છે સ્વામી વિવેકાનંદે બે પહાડમા આત્મદર્શન માટે યોગસાધના કરેલી, તેના દર્શન કર્યા વગી પૂજ્ય ગાધીજી અહીં પધારેલ, તેમજ તેમનું અસ્થિવિસર્જન પણ અહીં થયેલું, તેથી ગાધી-સ્મારકનિધિ તરફથી અહીં તેમની ચાદગીરી બનાવેલી છે

ત્રિવેન્દ્રમ તથા કોચીન

ત્યાંથી અમે મોટરથી ત્રિવેન્દ્રમ ગયા મોટરમા બગાલી પતિ-પત્નીનો મેળાપ થયો બંને યુવાન વયના અને સરકારી નોકરીમા જોડાયેલા હાલ ફરવા નીકળ્યા હતા તેઓ હિન્દી-બગાલી સરસ બોલતા હતા તેમના સહવાસથી અધો સમય આનંદમા પસાર થયો પ્રવાસમા એક કરતાં બે ભલાનો સિદ્ધાંત સાવ સાચો છે અમે એક દિવસ

રોકાઈને ત્યાંના બન્ય મદિરા વિશાળ સમૃદ્ધસ્થાન તથા સત્કર્મોત્તર રાજસભવન આદિ જોયા.

ત્યાંથી જીવન મોટરમા કોચીન જવા કોચીનમા નિકટના સબધી ઝાં જવાહરલાલ દેવશીભાઈને અમારા આગમનની ખબર આપણી હોવાથી તેમણે પોતાના ઘરમા બધી એકવચ્ચ કરી નાખેલી હતી પરંતુ અમે સીધા કોચીન નહિ જતા સામે જ અરનાકોલમમા હસ્તિચકિતારે સારી હોટલમા ઉતર્યા હતા. તે બાદ તેમને દેાનથી ખબર આપી હતી તેમને બહુ આશ્ચર્ય હોવા છતાં અમે હાટલમા ૧ રહ્યા હતા. ૧૭ ડેાચન વગેરે ત્રણેય દિવસ મિત્રોને ત્યાં કરવાનું રાખ્યું હતું.

બહુ ઝોટલી સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત ગણાયે કે દક્ષિણની માત્રામા મહબાર તેમજ મૈસુર રાજ્યમા બધે જ નિકેળના જુના સ્નેહીઓને મળતા આવકદાર જોયા હતા, પણ ત્યાં બધે જ હોટેલમા ઉતર્યા હતા કારણ કે દુક સમયમા બધા જ્યોજે જવા-આવવામા સરલતા રહે અને સ્નેહીતમને તક હીક માય નહિ.

કોચીન અને અરનાકોલમ સાથે જ આવેલા છે હતા બનેમા જુદુ દેર છે એક જુની હબનુ અને કઈક ૧૬૫૧ વાળુ શહેર છે જ્યારે બીજુ નવી હબનુ અને સ્વચ્છ છે.

આ શહેર આસપાસ-નિકાસનુ મોટું કેન્દ્ર છે અને ખાંડ બાબા કોલોન વગેરે વરસોથી આજમા મહબારમા પ્રાકૃત્ય તેમજ કોચીનની સાથે દર વર્ષે લાખોને વ્યાપાર થતા.

કન્યાકુમારીથી કેચીન સુધીનો ૧૨૫થી ૧૫૦ માઈલનો પ્રદેશ અત્યંત રળિયામણો છે એક તરફ નજીક કે દૂર દરિયો દેખાય છે અને ખીલુ બાબુ નાગિયેરી તથા અનેક પ્રકારની વનસ્પતિથી લીલોછમ બનેલો પ્રદેશ નજરે પડે છે બાજુ એક જ બગીચામા નાના નાના ડુંધર બાધીને લોકો રહેતા હોય, એવો ખ્યાલ આવે છે

મેં ભારતના ઘણા ભાગો જોયા છે, તેમા મલબારનું દૃશ્ય અતિશય લગ્ય લાગ્યું છે તેને સ્વર્ગનો એક ટુકડો કહું તો પણ ખોટું નથી

કેઈમ્બતૂર અને ઉટ્ટી

કેચીનથી અમે ટ્રેનમા કેઈમ્બતૂર પૂગ્યા ત્યાં રાત્રિ પસાર કરી સવારે નવા કેઈમ્બતૂરમા દાખલ થયા અને ત્યાંના સ્વચ્છ સુદર માર્ગ પર ચાલવા લાગ્યા વસ્તી તેમજ હવા પાણીમા એક પ્રકારની સૌમ્યતા જોઈ ત્યાંથી દોરડા ઉપર ચાલતી ટ્રેનમા ઉટ્ટીનો પહોંચ ચડવા લાગ્યા ૭૦૦૦ ફુટની ઊંચાઈએ પહોંચતા ખૂબજ આનંદ આવ્યો રસ્તામા સર્વાંત્ર આ-કોફીના બગીચા જ દેખાય વસ્તી પણ બધે દેખાય આશરે ત્રણ લાખ મનુષ્યો આ પહોંચ પર રહેતા હોવાનો અંદાજ છે

ઉટ્ટીમા દાનપ્રકાશના સારા હોટલમા ઉતર્યા એ વખતે જુન માસ શરૂ થઈ ગયો હતો, એટલે વરસાદ પડવાનો ચાલુ થયો હતો અહીં ઠંડી ઘણી હતી તે મારા ધર્મ-પત્નીથી ઝીલાય નહિ તેવી લાગી. ગોદડા-સ્નાઈઓ વગેરે

રોમ ને ત્યાજ્ય કાચ્ય મહિષા, વિશાળ નમ્રમ્થાન તથા
સાન્નિધ્ય ! અવન આ વિચાર

ત્યાજ્યો નન મેા મા મેન્વીન યા. મેચાનમા તિન્ન
મ જ ધો મી ત્વાડરવાડ દેવગ્રીનાઈને અમાધ આગમનની
ખમ આરહી લાવાધી તેમણે પોતાના ઘ મા બધી ઝાડવા
હી ! પહી હીતી + તુ અમે સીધા મચાન નહિ જતા,
આને જ અન્નાકુસમમા ઠસ્થિાકિતારે આરી હો કમા
ઉત્થ જતા તે આ તેમને ફેનમી ખાવ આપા હી.
તેમને બુ આમ સાવા હાવ અમે હો કમા + રહ્યા
હવા રાજુ બેાત વજે ત્રણેવ દિવસ મિત્રોને ત્યા ક વાનુ
રાખ્યુ હેતુ

અહીં એ લી પદવા કરવી ઉચિત જણાયે કે કમિયુની
માત્રામા મલબાર તેમજ અહમ્મુ સબ્બમા બધે જ નિ ના
હુન્યા મ્નેહીઓને મળ્યા આનદ થમા હોયે પણ ત્યા
બધે જ હોલેમા ઉત્થા હતા, ઠા લુ કે દુક નમથમા બધા
સ્થાને બવા-આવવામા સરસતા રહે અને મ્નેહીવર્તને તક
હીક થાય નહિ

કેરીન અને અસ્તાકેશમ આધે જ આવડા છે હા
બનેમા બુ દેશ છે એક હુની હબનુ અને કહકે જહડી
વાણુ શહેર છ બ્યારે ખીજુ નવી ટબનુ અને અન્ન છે

આ શહેર આધાત-નિકાનનુ મોટુ કેન્દ્ર છે અમે
ખાડ, ચોખા, કડાળ વગેરે વસ્ત્રોથી આખા મલબારમા
સકલતા તેમજ કેરીનની આમે દર વખે લાખોને બ્યાર જતા

કન્યાકુમારીથી કોચીન સુધીના ૧૨૫થી ૧૫૦ માઈલનો પ્રદેશ અત્યંત રળિયામણો છે એક તરફ નજીક કે દૂર દરિયો દેખાય છે અને ખીણ ખાલુ નાગિયેરી તથા અનેક પ્રકારની વનસ્પતિથી લીલોછમ બનેલો પ્રદેશ નજરે પડે છે જાણે એક જ બગીચામાં નાના નાના ટૂંકા આધીને લોકો રહેતા હોય, એવો ખ્યાલ આવે છે.

મેં ભારતના ઘણાં ભાગો જોયા છે, તેમાં મલબારનું દેશ અતિશય લગ્ન લાગ્યું છે તેને સ્વર્ગનો એક ટુકડો કહું તો પણ ખોટું નથી.

કોઈમ્બતૂર અને ઉટ્ટી

કોચીનથી અમે ટ્રેનમાં કોઈમ્બતૂર પહોંચ્યા ત્યાં રાત્રિ પસાર કરી સવારે નવા કોઈમ્બતૂરમાં દાખલ થયા અને ત્યાં સ્વચ્છ સુદર માર્ગ પર ચાલવા લાગ્યા વેસ્ટી તેમજ હવા પાણીમાં એક પ્રકારની સૌમ્યતા જોઈ ત્યાંથી દોરડા ઉપર ચાલતી ટ્રેનમાં ઉટ્ટીનો પહોંચવા લાગ્યા ૭૦૦૦ ફુટની ઊંચાઈએ પહોંચતા ખૂબજ આનંદ આવ્યો રસ્તામાં સર્પાત્ર ૧૧-કોચીના બગીચા જ દેખાય વેસ્ટી પણ બધે દેખાય ૧૧શરે ત્રણ લાખ મનુષ્યો આ પહોંચ પર રહેતા હોવાનો જાણ છે.

ઉટ્ટીમાં દાખલપ્રકાશના મારા હોટલમાં ઉતર્યા એ વખતે તુન માસ શરૂ થઈ ગયો હતો, એટલે વરસાદ પડવાનો શક્ય થયો હતો આહી ઠંડી ઘણી હતી. તે મારા ધર્મ-સ્ત્રીથી ઝીલાય નહિ તેવી લાગી ગોદડા-સ્નાયનો વગેરે

ઓઢવા પ મા. અહી વધુ ઇકાવાની ઇચ્છા છતાં જે વિવસ
જ રોકાયા. ૧૨૬ બેવા જેવા બધા સ્થગો નેક્ર લીધા. તેમા
પક ધણી ૪ બલ્ય અભ્યાસ. અતક ઉત્તમ પોકટો મોટસ્થી
તેમા. તન ૪ વડોઢરા મ્હેસુર તયા ત્યપુર નરચના મહેલો
:ણુ નેચા. ત્યાથી વગલા રસ્તામા આકાશ સાધે વાતો કરતા
:ય તવા મુકેલીપસુ (આહુના તેલ)ના વૃક્ષો નેચા ડોઝક
નાલ કરતા આ વૃક્ષો અહી વધુ પ્રમાણમા છે મધ આદિ
ણુ ધણુ યાય છે

મ્હેસુર

ત્યાથી બસમા મ્હેસુર ૧૬૦૨મા ત્યા લાગે ૧૨ માઈલ
: આવેલા કૃષ્ણસાગર બધ તેમજ તેમની સાથેની બગ્ય
ઈટ અને કુવારાનો બગીચો નેચો. ત્યા અચાનક પેકુ
ગાળી મુગલ મળી ગયુ કોટલે તેમની સાથે મ્હેસુરનો
ત્ય મહેલ તથા બધી જગ્યાઓ નેક્ર આમુઠા હીલ પરનો
સેન નદી પણ નેચો એક ઢર ધણી મજા આવી.

બેગલોર

ત્યાથી બેગલોર ૧૩૮ ત્યા દેનમાથી ઉતરતા જ
કટ્ટાય નાકાવાળાએ પીટી-બીલા ખોલાવ્યા જે કોઈ ચાર
ના આપે તેને તસ્ત છેડી દેતા ન આપે તેનો સામાન
વક્તા અને રમમા લઈ જઈને બધુ મુયતા તેમા આર
ના ન આપી દોઢ કલાક બગાડ્યો. નવી સાડી, તેમજ
કુ મોઢુ ઠપડુ માર્ગમા લીધેકુ તેના ઉપર મોઢોક ચાજ
: તે આપી ચાત્રી વરીકે પાછા જતા લઈ ચકાજ તેની

કારવાઈ કરાવી હોટલમાં ઉતર્યા જોવાના સ્થળો ખીજા દિવસે જોયા બેગલોરમાં ટેકસીવાલો ટ્રેન્યુએટ મિત્ર થયેલ તેણે બગીચા આદિ બતાવ્યું મેથરને ઓક્ટરોયની તકલીફ માટે મળવું હતું, તેની એપાર્ટમેન્ટ એ ટેકસીવાળાએ ફોનથી મેળવી આપી. મેથરે ઓક્ટરોયની તકલીફની બધી વિગત શાંતિથી સાંભળી લીધી અને પેસેન્જર પરથી ઓક્ટરોય ડ્યુટી કાઢી નાખવાનું આંધારન આપ્યું.

બેગલોરમાં અમે ઘણા મિત્રોને મળ્યા અને ત્યાંથી હૈદરાબાદ પાછા ફર્યા એક માસ અને ત્રણ દિવસના આ પ્રવાસમાં ઘણું નવું જોવાનું મળ્યું હતું.

‘જીવ્યાંથી જોયું બહુ’ એ કહેવત અમારી બાબતમાં ચરિતાર્થ થઈ હતી.

પ્રદેશમાં

આ યાત્રાની એક વરસ અગાઉ અમે બંને એક માસ માટે પ્રદેશની યાત્રાએ ગયા હતા, ત્યારે બગાળની યાત્રા પણ થઈ હતી તેનું વિવરણ અગાઉ લખી ચૂક્યો છું.

ઉત્તર પ્રદેશમાં

ઉત્તર પ્રદેશમાં, ખાસ કરીને દિલ્હી-આગ્રા તો વખતો વખત જવાનું મળ્યું છે ઉત્તરમાં પ્રથમ વારાણસીમાં સર્વોદય-સંમેલન મળેલ, ત્યારે આહીથી થઈ કલાસનો સ્પેશીયલ ડબ્બો રીઝર્વ કરાવેલ તેમાં સર્વોદય કાર્યકર્તાઓ તેમજ કેંગ્રેસના મળી ૫૦-૫૫ મિત્રો હતા તેમાં કેળવણી પ્રધાન શ્રી એકબોટેજ પણ હતા કે જે હાલ હાઈકોર્ટમાં ન્યાયાધીશ

છે તેમની સાથે અગાઉ સાવજનિક કાય કસ્વાની તક મળેલ. અહીં દિનસની સફરમા અત્યંત આનંદ આ મેલ સર્વોદયસ મેલન તો તીથયાત્રાના મેળા જેવું બની ગયું હતું અહીં માલવીયજીની મહાન કૃતિરૂપ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી ઓફ વિશ્વનાથ મહિસ્ના ઇશન કર્માં તેમજ અનેક મહિરો અને નદીકિનારે ઘાટોમા બ્નાન માટે જતા હબારો યાત્રાગુઓનો ભવ્ય દેખાવ જોયેલ. અહ્હાબાદની યાત્રા અગાઉ પૂ ગામીજીના અસ્થિવિસર્જન વખતે કરેલી તે જા વખતે ફરી ફરી પવિત્ર ત્રિવેણીસ જમમા ફરી ન્હાવાનું મળ્યું

દિલ્હી

ત્યાર બાદ દિલ્હી અને આગ્રાની સ્વ ઐતિહાસિક બન્ધ જગ્યાઓ નિહાળતા ભારતની સમૃદ્ધિનું પુરાણ ચિત્ર મન પર ખડું થયું તે બાદ શ્રીયેશ સંસ્તનતે બનાવેલ રાષ્ટ્ર ભવન, પાલમિન્ટ હાઉસ આદિ જોયા. તે પછી પૂ બાપુજીએ જ્યાં ઊભી પ્રાર્થના કરેલી તેમજ શહીદ બનેલા તે બીરલા ભવનની જગ્યાના ઇશન કર્માં જ્ને રાજધાનમા તેમને પવિત્ર દેહ હમિશા માટે પોદયો તેની યાત્રા કરી

ભાખરા-નાગલ

બીજા વસ્તે દિલ્હીથી ભાખરા-નાગલ પ્રોજેક્ટનું કામ જોવા ગયો હતો સ્વનત્રતા બાદ દીલ દલિથી મોટા પ્રોજેક્ટ થયું મયા આખમા નાગલનું પ્રોજેક્ટનું ખજ હુપિયા સવા અબજ ઉપર જરી, કામ્ય પૂનું મતાં પોણા ભે જબજ પહુ

दिल्लीमा पूर्य आपुछनी समाधि व्यागण.

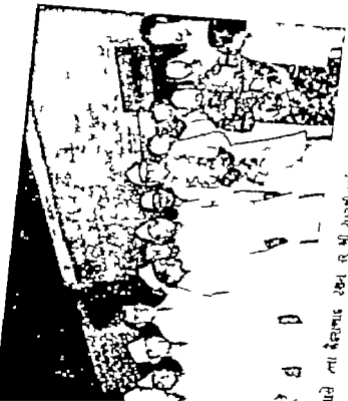

भायेगलमा सुप्रसिद्ध समानसेनक श्री पीमल भाउष्य
सुनपुगिया साथे सने १९५७

ਆਗੀ ਦੇ ਸ ਆਗੀ ਮਾਤਿ ਪਿੰਡਮਾ ਮਕ
 ਭ ਮਕ ਪਿੰਡ ਮਿਸ਼ਕਮਮਕ ਭ ਮਕ ਮਿਸ਼ਕਮਮਕ

ਭ ਭ ਭ

ਸਿਸਕ ਮਕਮਮਕ

ખર્ચ તેનાથી ઝોછામા ઝોછા પાત્રીશ લાખ અને વધુમા ચાલીશ લાખ એકર જમીનને પાણી પહોચશે આ કાર્ય પાછળ જે તપશ્ચર્યા તથા પુસ્કાર્ય થયેલ છે, તે નગરે ભેતા જ સમગ્ર ભારતના આ આધુનિક તીર્થસ્થાનો છે

કેટલાક વિદેશી લોકો દીલ્હીથી અહીં ડી લક્સ એર-કેડીશન બસમા આવ્યા હતા તેમની સાથે જગ્યા મળતા ચડીગઢ તેમ ણીજી પવ્તળની જગ્યા ભેઈ સોમિયો સાથે હતો રાત્રે દીલ્હી પહોચી ણીજે દિવસે સવારના વાઈટ કાઉન્ટ પ્લેનથી ત્રણ કલાકે હૈદરાબાદ પહોચ્યો હતો

નાગપુર

નાગપુર, વર્ધા, આકોલા, ખામગાવ તરફ જવાનું મળેલ નાગપુર સી પી નુ રાજ્યધાનીનું શહેર હતું. પાછળથી મહારાષ્ટ્રમા મળી જતા તેનું મહત્વ ઝોછું થયું, છતા આઠ-નવ લાખની વસ્તીનું શહેર છે રેલ્વેની ઝોનલ ડ્રીટી ક્યારેક હૈદરાબાદમા તેા ક્યારેક નાગપુરમા મળતી તે માટે ત્યા જવાનું થતું તે સિવાય કામ માટે પ્રથમ ગયેલ, ત્યારે અહીંની સારામા સારી ગણ્યાતી હોટલમા ઉતર્યો હતો અઠનાડિયા અગાઉ આ જ હોટેલમા સી પીના ૩૦ જેટલા રાજ્યો તથા તેમના બેરિસ્ટરો વગેરે ઉતર્યા હતા સરકાર વલ્લભભાઈ પટેલે તેમને ભારતના ગણુત્તર રાજ્યમા વિલીન થઈ જવાની ઘાતચીત કરવા, તેમજ કરાર કરવા માટે ઓલાવેલ હતા ઘણી ગરમાગરમ વાટાઘાટ થયા પછી બધા રાજ્યો તે માટે કબૂલ થયા હતા અને સૂચિત કરાર પર

સહીઓ કરી હતી જાનતાના ૭ દેશી શબ્દોને ગણતરમાં વિલીન કરવા માટે સન્હા / કુનેડ વાપરી તે મુગ મુગ મુધી યાદ રહી જશે.

વર્ધા-સેવાગ્રામ

પૂજ્ય બાપુજી વર્ધામાં હતા ત્યારે સેવાગ્રામ અધ્યક્ષમાં જોકે અજ્ઞાતિ મુ રહ્યાં. તે બાદ એ વખત વર્ધા ખેડ તરફ વરસે અપાઉં ત્યાં સર્વાધ્યક્ષમેલન બરામુ ત્યારે પણ હાજરી આપણ અને પૂજ્ય ગાધીજીની કુવિરના, તેમજ તેમની શેઠની વપરાશની વસ્તુઓના ધ્યાન કરેલ તેથી આત્માને અત્યંત શાંતિ થયેલી.

નાશિક-પૂના

મહારાષ્ટ્રમાં નાશિક ખાને કેમિસનુ અધિવેશન બરામુ ત્યારે નાશિક ગયેલો. ત્યાં પચ્ચવટીનું પવિત્ર સ્થાન જોતા સમ-સમજાવે બ્રાહ્મણ તથા સીતાનું સતીત્વ યાદ આવ્યાં જોઈ કેવી હતી એ મહાન અભિભાવો.

પૂનામાં ઘણી વાર જવાનું થયું છે પરંતુ ત્યાં ખરી માહગીરી તો આગાખાન મહંસમાં પૂ કસ્તુરગા તથા શ્રી મહાદેવ દેશાઈની સમ્પ્રદાયની છે એ તેના ધ્યાન અત્યંત જાગૃત્તાથી કરેલા છે.

કાશ્મીર જવાસુ નહિ!

આ વરસે કાશ્મીર ખટ્ટીનાથ આદિ હિમાલયના પવિત્ર સ્થાનોની યાત્રા માટે જવાનું વિચાર હતો પણ

મસાના ઓપરેશનના કાળે જઈ શકાયું નહિ કાશ્મીર જવાનું તો અગાઉ ચાર વખત નક્કી કરેલ, પણ એક યા ખીલું કારણ ઉપસ્થિત થતા મુલતવી રહેલ જન વર્ષે જિ ધીરજ તેની પત્ની લીલમ સાથે કાશ્મીર આદિ ભેઈ આવેલ છે

વિદેશયાત્રાની તત્પરતા

વિદેશ જવાની તત્પરતા હોવા છતા હજી મુધી જઈ શકાયું નથી ત્રણ વર્ષ અગાઉ જાપાનમા રૈટરી કલબનું વિશ્વસ મેલન થયું, ત્યારે ઘણા મિત્રો સાથે મે પણ મહકુદુબ ત્યા જવાનો પ્રબંધ કરેલ અને જાપાનની એક હોટલમા રીઝર્વેશન પણ કરાવેલ એ વખતે ખીજ દેશોનો પ્રવાસ કરવાનું પણ વિચારી રાખેલ, પણ રીઝર્વ બેકે રૈટરી કલબના કારણે વિદેશી સલાજી આપના તબ્દન ના લાખી, તેથી એ પ્રવાસ રદ કરવામા આવ્યો હતો પરતુ આ બધા દેશોમા આગળ પર જઈ શકારો, એવી શ્રદ્ધા મે છોડી નથી

જીવન પણ એક પ્રવાસ જ છે તેની ઉપયોગી હકીકતો મે આગળના પ્રકરણોમા જણાવેલી છે

[૩૬]

સામાજિક જીવન વિષે મારા વિચારો

મારા અગત જીવન વિષે ઘણી ખરી હકીકતો કહેવાઈ જઈ છે, તથા હું જે જે પ્રવૃત્તિઓમા સહળાવેલો છું, તે તે પ્રવૃત્તિઓનો હું પરિચય પણ આપી ગયો છું હવે હું

સામાજિક ધાર્મિક તથા રાષ્ટ્રીય જીવન વિષે, તેમ જ શિક્ષણ અને જીવનયાત્રા વિષે જે વિચારો ધરાવતો થયો છે તે પાઠકો સમક્ષ રજૂ કરીશ. આ પ્રકરણમાં હું સામાજિક જીવન વિષે માત્ર વિચારો રજૂ કરું છું.

પ્રાચીન ભારતમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ઘણું ઊંચું હતું. પુરુષવગર તેના નરક આશરની લાડળીથી તેનો હતો.

યજ્ઞ નામક પુસ્તકે સમન્ત તત્ર વેવતા—અર્થાત્ત નારીઓ પૂજ્ય છે ત્યાં દેવતાઓ રમે છે. આ વાક્યમાં તેનું પ્રતિબિંબ બરાબર પડે છે. સ્ત્રીઓ પણ માતા બહેન તથા પત્ની તરીકેની રૂપે અત્યંત કુશલતાથી બજાવતી હતી તેની ધૈર્ય ગાથાઓ સામગ્રીએ છીએ ત્યારે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આજે માત્ર સુકી ભાવ છે.

પરંતુ ધીમે ધીમે આ સ્થિતિમાં પલટો આવ્યો અને સ્ત્રી સ્વાર્થર્થ નાર્હિત—સ્ત્રી સ્વતંત્રતાને એક નથી એ સૂત્ર પ્રચલિત થયું છે. આ હવે વર્ષોમાં સ્થિતિ વધારે બાધી. સ્ત્રી એકે સુધામતી, તેની પાસેથી ધારુ કામ લઈ શકાય અને તેને વેચવા ધારીએ તો વેચી પણ શકાય. આવી હીન ધારણા પ્રચલિત થઈ છેવટે કુદરત આપ્યો અને શોષણની સ્થિતિ પરાક્રમ્યે પહોંચી.

એવામાં ભારતની ખરતી પર પૂજ્ય ગાંધીજીને ૮ મ થયો તેમણે સ્ત્રીજીવનને બચાવ કર્યું અને સ્વતંત્રતા આપવી પણ હવે સુધારાના પડદામાં નવી રીતે સ્ત્રીજીવનને બ્રૂસ કરી રહ્યો છે. કહેવાતા—દેખાતા સુધારક સમાજમાં નારીનું સ્થાન એકે તેવું ઉન્નત તો નથી જ.

એ દેખાવેલ ગ્રેજ્યુએટ બહેનોના સંગપણ સુધારક જણાતી વ્યક્તિઓ સાથે થતા જોયા છે, પણ ત્યાં સુધારક હૃદયની કે સ્ત્રીત્વની કદર જોવામાં આવી નથી માત્ર સ્વાર્થ સાધના તરફ દષ્ટિ ઢોળેલી નજરે પડી છે

આક્રમક રેફોર્મ સમાજ સમૃદ્ધ જણાય હોય સંસ્કૃત સુકાન પણ મોટા ભાગે તેઓના જ હાથમાં છે તે સમાજની બહેનોના સંગપણ માટે માળાપોને હાથરો-લાખો રૂપિયા આપવા પડે છે અને તે માટે કેટલીક વાર પોતાની મિલકતો પણ ગીરો મૂકવી પડે છે વળી કુમારિકાઓ શિક્ષિત અને સચ્ચારી હોવા છતાં સુધારકો પોતાને પસંદ કરશે કે કેમ? એ વિચારથી તેમના હૃદય ધક્કતા હોય છે તેને અનેક સુધારકોની સામે જલુ પડે છે અને કોણ ક્યારે પસંદ કરશે? તેની રાહમાં શોધાવુ પડે છે વળી ઘણું ધન આપીને વેવિશાળ કર્યા પછી પણ લગ્નતિથિ નજીક આવતા નવેસરથી પૈસાની માગણી આવે છે અને તે કન્યાના માળાપને સંતોષવી જ પડે છે, કારણ કે તેમનો હાથ હોઠો હોય છે

બીજી પણ અનેક કોમોમાં આ બધી એક વા બીજી રૂપે ફેલાતી જાય છે

અગાઉ યુવ-યુવત્રીઓ નાના હોય ત્યારે જ વહીવટી તેમના સંગપણ-વેવિશાળ કરી નાખતા તેમાં શુભ અને ખાનગી પર મુખ્ય દષ્ટિ રહેતી વળી તેઓ આ સંગપણ બંધાવવા નિસાવતા એક સંગપણ થયા પછી તેને તોડવાનું કામ સહેલું ન હતું એ વખતે લગ્ન પણ નાની ઉંમરમાં

યત્ન, પણ તે માત્ર જાગે સફળ નીવડ્યા. હવે કેળવણી
 મુલાનોમાના ઘણાખરા કન્યા જોવા પાતે જાય છે અને તેઓ
 એકાતમા કન્યાને મળે છે હાલના મુલા પોરણે માતાપને
 આવી છૂટ આવી જ પડે છે મુલાને કેળવણી માટે
 પચીસ વાસા કે તેથી પણ વધુ કન્યાઓને મળે છે તેમા
 તેની દૃષ્ટિ શુભ અને ખાનદાની કરતા બાહ્ય રૂપ-રંગ પરજ
 વિશેષ રહે છે કન્યા અત્યંત આશાભરી હોય છે અને તે
 મુલાને મનાવવા રૂપ-રંગનું પ્રદર્શન પણ કરે છે પરંતુ
 માદ્યમથી સામગ્રી છે કે તે મુલાને પોતાને પસંદ કરવા નથી.

જાસ્તનું નારીજીવન જ્યારે ઉચ્ચવય હોય ત્યારે તે
 એક જ પુસ્તકને પાઠ કરીને સ્ત્રીકારવાની ભાવના ખાલી
 અને સંસારના બીજા પુસ્તકને માટે કે વડીલ માનવી વગેરે
 તે પોતાના શીલ જોઈ જોઈ આસ્ત્રિના રક્ષણ માટે તત્પર રહેતી
 અને તે માટે દેહનું બલિદાન આપવું પડે તે પણ અચકાતી
 નહિ તે પોતાના શરીરે પરપુસ્તકનો અપમાન કરી મવા દેતી
 નહિ. તેજસ્વી સમયથી જ નારીજીવનને લીધે સતત પણ
 સારી થતી અને તેથી સમાજ લીધે ઉડતો.

પરંતુ જાજના કેળવણી મુલા-મુલાઓને શીલની
 કિંમત રહી નથી. તેઓ જાજ જાજ કે વેવિશાળ અગાઉ
 પોતાના શરીરને જાજ કરતા અચકાતા નથી. પરંતુ આ
 આજનું અનુકરણ છે તેથી જીવનની મૂલ્ય ખરાબી થઈ
 રહી છે મુલાનીની મૂલ્ય મુખ્યત્વે તે જીવને જ ખૂબ
 ખરું પડે છે.

ત્રણ વર્ષ અગાઉ અહીંની એક કોલેજ તરફથી ખાનગી તપાસ થઈ હતી તેમા ૧૨૩ ટકા જેટલી યુવતીઓ લગ્ન અગાઉ જ ગર્ભવતી થયેલી જણાઈ હતી ત્યારબાદ આ બ્રહ્માચારનું પ્રમાણ વધ્યું છે, પણ ઘટ્યું નથી આ સ્થિતિ શું બતાવે છે ?

અમે ચીલ્ડ્રન એઈન્ડ સોસાયટીનો એક વિભાગ 'રાધા-કીશન હોમ' તરીકે ચલાવીએ છીએ તેમા આબરૂ દૂષાવી શકાય અને ગર્ભપાતનું પાપ ન કરે તેવી કુમારિકા બહેનોને સ્થાન આપીએ છીએ, પરંતુ તેમની સખ્યા દિન-પ્રતિદિન વધતી જાય છે આ સ્થિતિ કયા જઠને અટકશે ? તે હાલ તો કહી શકાય એવું નથી જ્યાં જડવાદનો વાયુ જોરથી વહેતો હોય અને વિદ્વાસની ભાવનાઓ ઉછાળા મારી રહી હોય, ત્યાં આવા પરિણામો આવવા સહજ છે

કુવારી માતાઓના નિર્દોષ બાળકોને હોમ સલાજે છે તેમાથી પુત્રોને જોળે લેનારા મળી આવે છે, પણ પુત્રીઓને-બાલિકાઓને જોળે લેવા માટે કોઈ આવતું નથી અગર બહુ ઓછા નામ માત્ર જોળે લે છે આવી બાલિકાઓને હોમ પોતે ઉછેરે છે અને મેટ્રીક સુધીનું શિક્ષણ આપે છે જો નારીજીવનને ઉન્નત કરવું હોય તો આ સ્થિતિ સુધારવી જ રહી

ભારતના મૂળ સંસ્કારો જાળવી રાખવાનું કામ હવે અહું કપરું છે નવી કેળવણી, નવો પહેરવેશ, નવા વિચાર ! જાનું બધું અટપટી બદલાવું જાય છે સરકાર, સામાજિક

સરસ્યાઓ તથા ધાર્મિક સુકાનીઓ જાગૃત ગનીને આ પરિસ્થિતિ સુધારવા માટે કમર કસે તે ૪ કઈક પરિણામ આવે, પણ તમા જોડે એ તવી જાગૃતિ જ્યાંથી નથી તે માટે જ પ્રયત્નો થાય તેમા જોક્વાકષતા હાવી જોડે.

સામાજિક કુશિવાજો કાઢવાન નામે જુની પદ્ધતિમા સુધારો થયો, પણ હવ બીજા દેશન કુશિવાજો કસ્યા વધુ તુચ્છાન તહાંચાડે તેવી ફેવાઈ સ્ત્રી છે વવિશાગ લખ વારેના ખચ તહસા કતા વધુ થાય છે અને તેનો ભોજ માખાપોને યત્ન પડે છે બજેલી મુયાન બહનોમા હિમત આવ અને તેઓ સ્વાવલબી થાય તે જ આ પરિસ્થિતિમા સુધારો થય જોમ છે

કેળવણીમા નૈતિકતા અને બાલના સચાર જળવચ તેની જવાબદારી સામાજિક સરસ્યાઓએ લેવી પડે તથા વિદ્યાર્થીઓમા પ્રેમ ત્યાજ, નમતા કરણ, વીસ્તા નીડસ્તા સાહગી સહાચાર વગેરે ગુણો ખીલવવા પડે. તે સાથે ધમ માટે ગાન તથા સ્ત્રિ પેદા કરવા પડે.

વળી છુદ્ધિ અને ગુણોની ખીલવણી સાથે શારીરિક તદ્દરસ્તી જળવવાની જરૂર છે એટલે બ્રાહ્મણાળ્ય અખાડ તથા ખેલકૂદની સ્પર્ધા વગેરે તરફ પણ વધારે ધ્યાન આગુ પડશે.

આજે સમાજમા આ તથા બીડી-સીમારેનો પ્રચાર રખી રહ્યો છે અને હાર પીવો જે એક દેશન ઘર્ષ પડી છે તે સાથે મુરોપ-અમેરિકાના આજગા અનુકરણરૂપે અનેક

બતની કુટેવો દાખલ થઈ રહી છે તે સામે આપણે લાલ-બત્તી ધરવી જોઈએ અને સમાજનું વલણ પુનઃ સાદાઈ, સદાચાર, પ્રદક્ષ્યર્થપાલન તથા આત્મચિંતન તરફ વળે, તેવા સબળ પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

‘ત્રેવડ એ ત્રીજો લાઈ છે’ એ વાત આજે લગભગ વીમરાઈ ગઈ છે અને દેખાદેખીથી જોટા ખર્ચા કરવાનું વલણ જોર પકડતું બન્યું છે. વળી પાસે પૈસા ન હોય તો ખીજની પાસેથી ઉઠીના કે કરજે લાવીને પણ મોજશોખ કરતા જરાયે સડોચ થતો નથી. નૈતિક ભૂમિકા સગીન બન્યા સિવાય આ સ્થિતિમા સુધારો થઈ શકે નહિ. નૈતિક ભૂમિકા સગીન બનાવવાનું કામ સામાજિક સંસ્થાઓ તથા ધાર્મિક સુકાનીઓનું છે.

વ્યક્તિથી કુદુબ, કુદુબથી ગામ, ગામથી પ્રદેશ અને પ્રદેશથી ગણ્ટ્ર બને છે, એટલે દરેક વ્યક્તિ પોતે સુધરવાને પ્રયામ કરે તો આખો સમાજ તથા આખું રાષ્ટ્ર સુધરી બન્યું જો. બધા ખીજ તરફ જ આગળી ચીંધે અને પોતાનું રહેણી-કરણીમા સુધારો ન કરે તો સમાજ કે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ શી રીતે થાય ?

[૩૭]

ધાર્મિક જીવન વિષે મારા વિચારો

‘વિશ્વના’ દરેક ધર્મસંસ્થાપકે ‘મહાપુરુષો’એ પોતા જીવનમા ‘દયા, પ્રેમ, નમ્રતા, સરલતા, પરોપકાર આદિ’ શું શું જીવ્ય કક્ષાએ પ્રકટાવેલ છે તથા પરમ સત્યની ‘આ

નાટ મકાન સાધના કરવા છે આ રીતે તેમને સત્યનો જે પ્રકાશ લાભ્યો તે તેમણે પાતાની વિશિષ્ટ બાબમાં અને વિશિષ્ટ શૈલીથી કોડે આજીવનું કાર્ય છે પરંતુ તેને ઉદ્દેશ તો એક જ રહ્યો છે કે માનવજાતને હલકાવું અને તેમાં જે ઉચ્ચ તત્ત્વો રહ્યા છે તેને ભંગ કરવા આ દષ્ટિએ એમ કહી શકાય કે બધા ધર્મોનું મૂળ એક જ છે અને તે માનવતા.

માનવ-મનુષ્ય એ તે દેશમાં રહેતો હોય જો તે જાતિનો હોય અને એ તે પ્રજાલોકને જનુસસ્તો હોય પણ તે સાચા અર્થમાં મનુષ્ય થાય નહિ તો પોતાની જીવનયાત્રા ચક્રણ કરી શકે નહિ.

સાચો મનુષ્ય કેવો હોય તે આપણને ૧૩ દૃષ્ટ, પુત્ર મહાવીર ધર્મી મહામહા જરજુસ ગાધીજી વિનોબા વગેરેનાં જીવનથી સમજાય છે એટલે તેમના જીવનનો અભ્યાસ કરવો એ જોઈએ અને તેમણે પોતાના જીવન દરમિયાન જે મહાન કાર્યો કર્યાં તેનો સાર ગ્રહણ કરી આપણા જીવનમાં ઉતારવો જોઈએ.

આપણે મહાપુરુષોના અસ્તિત્વો વાંચીએ અથવા તેમના ઉપદેશનાં ગ્રંથો સાબળીએ પણ આપણા જીવનમાં તેમનું ઠંઠપણ ઉતારીએ નહિ તો અપણી માનવતાનો વિકાસ અશ્ય નહિ. ધર્મ એ માત્ર વાણવા કે સાબળવાનો વિષય નથી પણ આચરવાનો વિષય છે એ વાત આપણે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખીએ.

ધર્મનું અનુસરણ કરવાની જુદી જુદી રીતો પરથી સપ્રદાયો ઊભા થાય છે અને તે દરેકમા કોઈને કોઈ પ્રકારની વિશેષતા હોય છે આપણે એ વિશેષતાને પ્રહસ્ય કરીએ, પણ ‘આ સપ્રદાય સાચો અને આ ખોટો’ એવી તકરારમા ન જ ઉતરીએ આવી તકરારોએ માનવ-માનવ વચ્ચેનો પ્રેમ તોડ્યો છે, રોહની ફિવાલો ખડી કરી છે અને ખૂનખાર સંજામોને આમ ત્રણ આપ્યું છે

હબસીનું છોકરૂં આપણને કાળુ-કંદરૂં લાગે છે, પણ હબસીને તે સુદર જણાય છે અને તે એને જિગરથી ચાહે છે સપ્રદાયો અગે પણ આ જ સ્થિતિ છે જે મનુષ્ય જે સપ્રદાયનો હોય, તેને એ સપ્રદાય સારો લાગે અને તે એના વખાણ કરે આમા કંઈ ખોટું નથી પણ જ્યારે તે ખીજના સપ્રદાયને વખોડવા બહાર પડે છે, ત્યારે તેના અનુચારીઓના હૃદયને આઘાત પહોંચાડે છે અને તેમથી કટુતા જન્મે છે આ કટુતાના પરિણામે દ્રેષ, ઈર્ષ્યા, મારામારી વગેરે જાગે છે અને માનવ-માનવ વચ્ચે જે પ્રેમની સાક્ષ્ય હોઈ જાય, તે તૂટી જાય છે

ધર્મશુસ્ત્રોનું સાચું કાર્ય લોકોમા ધર્મભાવના પ્રકટ કરવાનું છે, પણ તેઓ ધર્મભાવના પ્રકટ કરવાને બદલે પોતાના અનુચારીઓમા સાપ્રદાયિક મોહ ઊભો કરે છે અને તેના પરિણામ માઠા આવે છે સાપ્રદાયિક મોહમા ઉછરેલા મનુષ્યની બુદ્ધિ આગળ એક જાતનું આવરણ આવી જાય છે, તેથી તે મુક્ત મને વિચાર કરી શકતો નથી અને માનવતાના

વિદ્યાગ્રામ આદ્ય સુધી પહાચી શકતો નથી તે સપ્રદાયના વાજમા સબંધે છે અને તેમા જે કંઈ થાકી રહ્યું હોય તેને ઉત્તમ કે આદ્ય માની તેના નગ્નશ બજાવ્યા કરે છે

પૂજ્ય ગ્રામીણોએ અગૃહ્યતાને માનવધમ ધી વિરુદ્ધ ગણાવી અને તેના નિવારણ માટે કમર કસી ત્યારે સાપ્રદાયિક બુદ્ધિવાળાઓએ કેવા કેવા તોફાનો મચાવ્યા હતા તે કોઈના ધ્યાન બહાર નથી

ધમના નામે આગે અનેક ધવીંગા બાવી રહ્યા છે અને તેથી પ્રજાજીવનને હાસ ઘઈ રહ્યાં છે પરંતુ સાપ્રદાયિક કટુતા એ ધવીંગોને નબાવી રહી છે એટલું / નહિ પણ તેને ધમના વાખા પહેરવી તેનું અનુસરણ કરવા માટે બેસ્વાર પ્રચાર પણ કરી રહી છે બધા બાવી મિથિતિ હોય ત્યાં સારી ધમ સમજાય શી રીતે અને તેનું પાલન થાય શી રીતે ?

ધમ એક-બીજા સામે અધવામા નથી પણ એક-બીજાને આહવામા છ આટલી સારી-સીધી વાત પણ લોકોના અંગે ઉતરવી નથી, એ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે ?

કેટલાક ધમનો નિજમ શાસ્ત્રોના આધારે કરવા તરફ ધ્યાન છે પણ શાસ્ત્ર એ ઉવટનો શબ્દ નથી તે દેશ-કાલની જરૂરીઆત પ્રમાણે રચાયા છે અને તેમા દેશ-કાલની જરૂરી આત પ્રમાણે ફેરફાર થઈ શકે છે બાને શાસ્ત્રની મૂળ આસાએ પ્રમાણે કેટલા વતે છે ? સાધુસમુદાય કે જે શાસ્ત્રને અનુસરવાનો દાવો કરે છે તે પણ શાસ્ત્રની મૂળ

આજ્ઞાઓથી ઘણો દૂર છે, પછી એક યા બીજા બહાને પોતાનું મન મનાવે એ જીંદગી વાત છે

ભારતમાં તે સાધુજીવન માટે જે જ આદર્શ રહ્યા છે એક તે તેણે આત્માથી થવું, અને બીજું તેણે પોતાની શક્તિઓને લોકકલ્યાણ માટે ઉપયોગ કરવો આવા ઉત્તમ આદર્શને કારણે જ સાધુઓની પૂજા-અર્ચના થતી રહી છે પરંતુ આજે એ આદર્શમાં ઘણી જ શિથિલતા આવી ગઈ છે અને સાધુજીવન એ નિશ્ચિંતાથી પેટ ભરવાનું સ્થાન હોય, એવો દેખાવ થઈ રહ્યો છે નથી તે તેમાં આત્માથી પછુ દેખાતું કે નથી તે તેમાં લોકકલ્યાણની ધજરા દેખાતી અને તેજ કારણે વિચારકર્મમાં પ્રશ્ન ઉઠવા લાગ્યો છે કે આવા સાધુઓના જીવનનિર્વાહનો ભાર સમજો શા માટે ઉત્તરવો ?

સાધુ ઈશ્વરની ભક્તિ કરે, યોગસાધના કરે, ધર્મનો ઉપદેશ કરે, એ ઈચ્છવા યોગ્ય છે, પણ તેઓ લોકોની અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈ ધન એકઠું કરે, મોટા મકાન બાંધે અને પછી તેની માલિકી અંગે ઝઘડાઓ કરે, તે કોઈ પણ રીતે ઈચ્છવા યોગ્ય નથી સાધુ અને મિલકતનો ઝઘડો, એ બે વસ્તુ જ પરસ્પર વિરોધી છે જેને મિલકતનો મોહ નથી, શરીરની પણ મમતા નથી, તે જ સાધુ ગણાય

સાધુનો વેશ પહેરવા માત્રથી સાધુ થવાનું નથી તે માટે જાસુ શુભો કેળવવા જોઈએ અને તેમાં અર્હિસાં, સત્ય, સધમ, સદાચાર, પ્રભુભક્તિ વગેરેની સુખ્યતા હોવી જોઈએ

પરંતુ આને તો સાધુનો વશ પર્યે કે તેઓ પાતાને પવિત્ર માનવા લાગી જાય છે અને ઘોડી વાચા ખુશી કે આખ્યાન-વાચરૂપિની જાત્રી જાય છે ! વધારે દુ ખની વાત તો એ છે કે અનેક લક્ષણ માણસો આ પવિત્ર સ્વચ્ચામા હાખલ વર્ધ જયા છે અને તેઓ પાતાની વાસનાઓ પૂરી કરવા માટે વિવિધ પ્રકારના છગકપટનો અધ્યય લઈ રહ્યા છે તેઓ કોઈને જાવનાલઈ આક્રમ આપવાના જહાને પોતની જાળમા ફસાવ છે તો કોઈને પુત્રપ્રાપ્તિના નિમિત્ત અક્ષરમા ચડાવી દે છે વગી તેઓ કોઈને અચાધ્ય રોગો મટાડી આપવાની આશાએ હોય છે તો કોઈને નોટોના બજા બેજા બનાવી કેવા હાથ આલાકી બતાવી તેની સવ બચત લૂટી લે છે વધારે ખેડની વાત તો એ છે કે તેઓ ધનની ખુરી લાલચમા કોઈનું ખૂન કરવા પણ અવ્યક્તતા નથી ! વાત ત્ય કે આને સાધુસંસ્થાની શુદ્ધિ વધાની તરફ છે અને તે માટે સમાજ ના / મૂલ્યો નહીં કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

હું ખેમ માનું છું કે જેઓ સામાજિક મોહ છોડીને આત્મસ્થાવુની સાધના કરતા હોય અને પોતાનો કેટલોક સમય સમાજની કર્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓમા આ ત્તા હોય તેને જ આપણે સાધુ તરીકે સ્વીકારવા જોઈએ અને તેનું જ આપણે માન-સ માન કરવું જોઈએ. જેઓ આ પ્રમાણે વતવાનો ઈનકાર કરે તેને આપણે સાધુ તરીકેની માન્યતા આપવાનું બંધ કરવું જોઈએ. આ બાબતમા સ્વામી તમ કૃષ્ણ પરમહંસના શિષ્યોએ તમા પ્રીત્વી પાઠરીઓએ સારા આખલો લેસાડેલો છે

મેં આજ સુધીમા શિક્ષિત અને સારા ગણાતા સાધુ-જોને જોવી વિનતિ કરેલી કે તમે અમારી કોઈ પણ શૈક્ષણિક કે સેવાસાવી સસ્થામા આવો અને અસુક કલાક તમારી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરીને બાકીનો સમય સસ્થાને આપો, પણ હજી સુધી કોઈએ તેવી વિનતિનો સ્વીકાર કર્યો નથી આ પરથી હું જોવા અનુમાન પર આવ્યો છું કે આ વસ્તુ માત્ર સમજાવટથી નહિ થાય, તે માટે ખાસ આદેશન કરવું પડ્યું અને જરૂર લાગતા સરકારે તે માટે ખાસ કાયદા ઘડવા પડશે.

પૂજ્ય ગાંધીજીએ ધર્મનો સાચો મર્મ સમજાવવા માટે ધર્મમથન વગેરે ને ગ્રંથો લખ્યા છે, તે જિજ્ઞાસુઓએ ખાસ વાચવા-વિચારવા જેવા છે.

આપણે ધર્મને અનુસરીએ, પણ ધર્માધતારને ન અનુસરીએ, એટલું જણાવી આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરું છું.

[૩૮]

રાષ્ટ્રીય જીવન વિષે મારા વિચારો

ગુલામીના હજાર વર્ષમા આપણા સામાજિક તથા રાષ્ટ્રીય જીવનને ઘણો આઘાત પહોંચ્યો. અંગ્રેજોના સમયમા કેટલાક સામાજિક સુધારાઓ થયા, પણ રાષ્ટ્રીય જીવન વધારે શુ ગળાવ્યું અને ગુલામી માનસ પેદા થયું. આઘાતની સામે પ્રત્યાઘાત એ કુદરતનો કાયદો છે, તેથી તેની સામે પ્રત્યાઘાત થયો. આજે, મહારાષ્ટ્ર વગેરેમા ક્રાંતિકારી ચળવળો ચાલી,

દેશભરમાં સ્વદેશીના આહોવાનો શરૂ થયા અને તેથી આપણા રાષ્ટ્રીય હવનમાં ઠેક મુગવળખટ થયો. ઠેક ભજ્જતિ આવી.

પરંતુ તેમાં ખરો પ્રાણ તો પૂજ્ય ગાંધીજીએ પૂર્યો. આ જ્યે બધા એક રાખના સત્તાન છીએ અને એ રાખની મુકમિલ આઝાદી માટે આપણા પ્રાણનું બલિદાન આપવું એક જો, એવી ભવલત બેચાર બાવના તેમણે લેખો-પ્રવચનો-પસ્તિકો દ્વારા બગૃત કરી. તેમનો અદ્ભુત ત્યાગ, તેમનું નિઃસ્વાય સેવાપસમણ હવન, તેમની દીધ દલિભરી નિમળ કિચારધારાએ બધા લોકોના માનસ ઉપર અદુર્ઘ અસર કરી.

લાખો સ્ત્રી પુરુષો આઝાદીની લજ્જ લ વા માટે તેમના પવિત્ર નેલ નીચે એકત્ર થયા. તેમણે અદિ સા તમા સત્યાગ્રહના શસ્ત્રથી આઝાદી લાસલ કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી અને તે માટે લાડીઓના નિર્દેશ માર બધા, જેલોની કલભરી માત્રાઓ કરી બીજી પણ અનેકવિધ માતનાઓ ચલી લીધી તથા જરૂર વજ્યાવા પોતાના મોધેશ પ્રાણના બલિદાન પણ આપ્યા. જનતભરના ઈતિહાસમાં અપૂર કહેવાય એવી આ લડત લખભત્ર ત્રણ સદી સુધી ચાલી અને તેણે બ્યારતની આઝાદીને નજીક આણી.

પરંતુ લાસ્ત આઝાદ થયા જ તેના બે દુક્ય થાય, એ વાત પૂજ્ય ગાંધીજીને મનૂર ન હતી. આ રીતે બે દુક્ય થવાનું પરિણામ શું થાયશે? તે એમની ચિંતન પસમણ દીધ દલિએ એક લીધુ હતું. આમ છતાં લખતમાં કલ્યણેલા તથા એક વખત તે બે મગે તે લઈ લઈને

આજદ થવું એ વિચારના ઢોકો વધુ, તેથી સારામા જોડું પગલું ભરાયું ભારત માતાની એકતા અને અખંડિતતા જાળવવા તેમણે વર્ષો સુધી ઉપદેશ આપેલો અને આદેશનો કંરેલા, તે જ ભારત માતાની સમૃદ્ધ કાયાના જે દુકડા થયા

અને તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? કેટલાક લાગના હિસકે તોફાનો ફાટી નીકળ્યા, ભયકર ખૂનરેણ થઈ અને જે સ્ત્રીવર્ગ પ્રત્યે આદર અને માનની લાગણી હોવી એઈએ, તેના પર ઘોર અત્યાચારો ગુજ્યાં આ વખતે અનૈતિકતા અને ભ્રષ્ટાચારના જે દૃશ્યો જોવામા આવ્યા, તેણે પૂજ્ય બાપુજીનું હૃદય હચમચાવી નાખ્યું, તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા

પૂજ્ય ગાંધીજી ૧૨૫ વર્ષ સુધી જીવવાની ઇચ્છાવાળા હતા અને જેલની ગભીર માહગીઓમા પણ તેમણે એ ઇચ્છા છોડી નહતી, પણ આ બધું જોયા પછી તેમને જીવન અકાર થઈ પડ્યું હતું, જીવવામા વધારે રસ રહ્યો નહતો એવામા તા ૩૦-૧-૪૮ ના રોજ ગોડશેની ગોળીથી તેઓ શહીદ બન્યા અને અમરત્વને પામ્યા

પૂજ્ય ગાંધીજી વાસ્તવમા આપણા રાષ્ટ્રીય જીવનના જનક હતા, તેથી જ પ્રજાએ તેમને રાષ્ટ્રપિતા તરીકે સંબોધ્યા હતા અને તેમના દેહવિલયના દુ ખંદ સમાચાર સાંભળીને દિવસો સુધી અશ્રુ માર્યાં હતા ભારતના ઇતિહાસમા પૂજ્ય ગાંધીજીનું નામ સુવર્ણક્ષેત્રે લખાયું છે અને તે યુગો સુધી ભૂલાશે નહિ, એથી મારી ધાગળ છે

ત્યાર બાદ શ્રી નહેરુજી તથા સરદારના પુસ્તકોના પરિષ્કારને આપણે કેટલીક પ્રગતિ સાધી તેમજ સાતસો દેશી રાજ્યોનું ભારતના ગણતંત્રના વિલીન થઈ જવું એ સદુચ્છી મોટી સિદ્ધિ હતી. વિશેષમાં લેખ વગેરેના મોટા જીવોને સ્થપાયા, જલસામંડળ માટે પ્રવૃત્તિ બંધાવી, હાલમાં મહાધિકારી નહેરો ખેડાઈ અને શાળાઓની સંખ્યામાં સાચો એવો વધારો થયો. આ બધાના કારણે કઈ શુભ પરિણામો તો આયા જ પણ તે દેશની હાલત સુધારવા માટે પૂરતા નથી. હજી એ પ્રશ્નો મોટા ભાગે કમ્પ્લિકેટેડ સમસ્યાઓ છે.

દેશની વસ્તીમાં જ ઝડપી વધારો થઈ રહ્યો છે તે પણ ચિંતાનો વિષય છે. આ વધારો ઠેકઠેક માટે સતત નિયમનની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે પણ તેમાં જે સાધનો વપરાય છે તે ઓછા નથી. પ્રજાશક્તિ અને સંચયની ભાવનાના આપક પ્રચાર એ જ એને સાચો ઉપાય છે પણ જરૂરે આપણા મન પર એટલી ઘેરી અસર કરેલી છે કે એ ઉપાય પ્રત્યે આપણું આકર્ષણ યત્ન નથી કરતી. આ ઝડપી વધારાને લીધે સ્કેલરો તથા અનાજની તગીનો પ્રશ્ન આપણી સામે આવ્યો જ ઠર્યો તથા કમ્પ્લિકેટેડ ટૂંક ઠર્યાના આપણા પ્રયત્નો સફળ થવામાં અનેકવિધ અતસરો ઊભા થવાના તે સાથે એકાદીનો પ્રશ્ન પણ સઠા ડોકિયા ઠર્યાનો. આ પ્રશ્ન અંગે માત્ર દેશનેતાઓએ જ નહિ પણ સમાજના સર્વ દિવસિ તરફ જાણીસ્તાપૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે.

પ્રજાનું નૈતિક ધોરણ પણ નીચું ઉતરી ગયું છે.

પણ એટલી જ ચિંતા ઉપજાવે એવું છે મહુની નજર પૈઆ ભણી વળી છે અને તે માટે નીતિનિયમોને નેવે મૂકતા જરાયે મકોચ થતો નથી પ્રથમ તો પ્રભુનો ડર હોતો કે આપણાથી જોડું કામ થાય નહિ, પણ ધાર્મિક ભાવના શિથિલ થતા એ ડર ચાલ્યો ગયો છે અને નીતિનિયમોને જીવનના તાણાવાણામાં વણી શકાય એવું કેળવણીનું કોઈ ધોરણ સ્થાપિત થયું નથી વળી જેને મોટા કે પ્રતિષ્ઠિત ગણીએ, તે પણ નીતિના નિયમો તોડતા હોય તો સામાન્ય માણસનું કહેવું જ શું ?

વધારે દિલગીરીની વાત તો એ છે કે ખાલ પદાર્થો કે જેના પર પ્રબલજીવનની તદ્દરસ્તીનો મોટો આધાર છે, તેમાં પણ પાર વિનાની સેળસેળ થાય છે અને પૌષ્ટિક-સાત્ત્વિક વસ્તુઓ ખાવા મળતી નથી સગ્રહ તરફથી રેશનીંગમાં જે અનાજ વગેરે મળે છે, તે પણ સામાન્ય કોટિના હોય છે અને માત્ર પેટપૂર્તિ કરવા જ કામ લાગે છે વેલ્ટેબલને રંગ આપવાની લલામણુ ઘણી વાર થઈ, જેથી સાચા ધીમા તેનો સેળસેળ થઈ શકે નહિ, પણ સરકારે હજી સુધી એક-યા ખીજી બહાનું બતાવી એ લલામણુનો સ્વીકાર કર્યો નથી, તેમ જ તેને રોકવા માટે કોઈ કાયદો ઘડ્યો નથી વેલ્ટેબલ ધીના કારખાનાઓ ચલાવનાર પોતાના સ્થાપિત હિત માટે ગમે તેવી હલીલો આગળ કરે, પણ સરકારે તે માટે ગણીર-તાથી વિચાર કર્યો જ નેઈ એ

સગ્રહી તત્રમાં લાચ-રૂશ્વતખોરીનું પ્રમાણ ઘણું જ વધી ગયું છે અને તેણે પ્રબલજીવનના વિકાસમાં મોટો

ફટકે માર્યો છે નાનામા નાના કામમા પણ પૈસાની માગણી થાય છે તો મોટા કામોનું કહેવું જ શું ? જો જો માગણી સતોષવામા આવતી નથી, તો કામ રખી પડે છે અને કેમે ચ કમુ સસટે વ્યજ્તુ નથી દિલ્લી કે બ્યા કેન્દ્ર સરકારની અનેક મહત્વની કચેરીઓ આવેલી છે ત્યા તો એક ટેબલ નથી ળીબા ટેબલ પર ફાઈલ પહોચ્યા વા માટે પણ પૈસાની માગણી થતી સાબળી છે અને આવા ટેબલો બે-ચાર નહિ પણ ઇચ-બાર કે તેથી વધુ પણ હોય છે !

કે ફટકો વગેરેમા અધિકારીઓ આજ્ઞાતરે ભાગ રાખે છે અથવા તો મોટી રકમો પાડ્યા પછી જ કે ફટકો વગેરે પર સહી કરે છે પટાવાગણી માધીને પ્રધાન મુખીની આ ઇચા હોય ત્યા રાષ્ટ્રીય જીવનમા ખજાલતા ક્યાથી આવે ?

જેમણે આજ્ઞાથી મળ્યા પહેલા ત્યાજ અને વીસતા બતાવેલી, તેઓ પણ સત્તાસ્થાને આવ્યા પછી લક્ષ્મીની લાલચમા પડી જયા અને એશઆરામ તરફ દષ્ટિ રાખવા લાગ્યા તેમની આ પ્રકારની દિરંગી સ્વાથી જીવનલીલાએ લોકોના મન પર વધારે ખરાબ અસર કરી અને નીતિનું નીચું જઈ રહેલું પાસલ વધારે નીચું ળારી ગયું શ્રી નહેરુજીએ આ સ્થિતિ માટે અનેક વાર ખેદ વ્યક્ત કરેલો અને કેટલાક ગઠલા પણ લીધેલા, પણ તેનું ખાસ પરિણામ આનું નહિ શ્રી નહેરુજી પ્રમુખપદે સહાયકસમિતિ નીમાઈ તે પણ અસરકારક પરિણામ લાવી શકી નહિ જેમ કમ અને કેન્સર જેવા હોં શ્રીમે શ્રીમે વધતા જાય છે અને આખા શરીરનું ચોપણ કરી નાખે છે તેમ આ સડો દિન-

વિદિને વધતો જ વ્યય છે અને તે પ્રબલજીવનનું શોષણ રહ્યો છે તે કયા જાતને અટકશે? તે કહેવું કેલ છે

અંગ્રેજોના શાસનમા લાગ્ય-રૂસ્વતની બદી હતી, પણ ધણા અલ્પ પ્રમાણમા હતી અને તે અંગે કોઈ કુચિયાદ તો કડક પગલા લેવામા આવતા પરંતુ આપણા પ્રમાણરહિત આગ્યા પછી એ બદી વધારે ફેલાઈ છે તેને પ્રધાનો તથા અધિકારીઓએ એવી દલગાધી રચેલી છે તેમા કોઈનું કંઈ ચાલી શકે નહિ તેમા જે થોડા માણસો ચ-રૂસ્વતની બદીથી મુક્ત છે અને પૂરી પ્રામાણિકતાથી છે, તેમને ઉતારી પાડવા તથા ફસાવવા માટે અનેક યત્ના પડ્યો સ્થાય છે અને તે કારણત નીવડતા પ્રામાણિક માણસો પાપમાલ થાય છે

જેમના પર પ્રબલજીવનની સલામતી અને આઘાતોનો ધાર છે, તે જ નીતિવિહીન, સ્વાર્થી અને લક્ષ્મીના લાલચ ત્યા પરિણામ કેવું આવે?

પૂ જાણીજી તથા અન્ય દેશનેતાઓના પ્રચારથી ડોની એવી નિક્ષિત ધારણા બધાઈ હતી કે આપણને રાજ્યની પ્રાપ્તિ તથા પછી આ દેશમા રામરાજ્ય સ્થપાશે તેથી સર્વ લોકો સુખી થશે. પણ આ ધારણા હાલ માત્ર મૂળમા મળી છે અને આપણી ચિંતાઓ અનેકગણી થી ગઈ છે

કેટલાક કહે છે કે આના કરતા તો પહેલાનું રાજ્ય-

દટકો માર્યો છે નાનામા નાના કામમા પણ પૈસાની મજણી
 ઘાય છે તે મોટા કામોનુ કહેવુ જ શુ ? બે બે માગણી
 સતોપવામા આવતી નથી, તે કામ રખડી પડે છે અને કેં
 ય કમુ" સરાડે ચાલુ નથી દિલ્લી કે બ્યા કન્દ્ર સગકાર્ન
 અનેક મહત્વની ક્ષેત્રો આલેલી છે ત્યા તે એક ટેબલ
 પરથી બીજા ટેબલ પર કાઢવ પહાચ્યા વા માટે પણ પૈસાની
 મજણી થતી સાબળી છે અને આવા ટેબલો બે-ચાર નહિ
 પણ દશ-બાર કે તેથી વધુ પણ હોય છે ।

કે ટ્રેક્ટો વગેરેમા અધિકારીઓ આજ્ઞાતરે ભા । રાખે
 છે અથવા તે મોટી રકમો પ્રાપ્ત્યા પછી જ કોન્ટ્રેક્ટો વગેરે
 પર સહી કરે છે પટ્ટાવાળાથી માડીને પ્રધાન મુખીની
 આ ઇશા હોય ત્યા સર્પીય લવનમા ખાતલતા ક્યાથી આવે ?

જેમણે આજાદી મળ્યા પહેલા ત્યાજ અને વીરુપ
 બતાવેલી તેઓ પણ સત્તાસ્થાને આવ્યા પછી લકનીની
 લાલચમા નહી જયા અને જોશઆરામ તરફ દ્રષ્ટિ રાખવા
 લાગ્યા તેમની આ પ્રકારની દ્વિરંગી સ્વાધી લવનલીલાએ
 લોકોના મન પર વધારે ખરાબ અસર કરી અને નીતિનુ
 નીચુ જઈ રહેલુ ધોરણ વધારે નીચુ ઉતરી ગયુ ક્રી
 નહેરુજીએ આ સ્થિતિ માટે અનેક વાર ખેદ વ્યક્ત કરેલો
 અને કેટલાક પાઠ્યા પણ લીધેલા, પણ તેનુ ખાસ પરિણામ
 આજુ નહિ થી નહાલના પ્રમુખપદે સહાચાર્યશ્રમિતિ
 નીમાર્ક તે પણ અસરકારક પરિણામ લાવી શકી નહિ જેમ
 કાચ અને કેન્સર જેવા ઇર્દો ખીમે ખીમે વધતા બચ છે અને
 આખા શરીરનુ યોગ્ય કરી નાખે છે તેમ આ સંઘે દિન-

તિદિને વધતો જ જાય છે અને તે પ્રજાજીવનનું ગ્રોધાગ્રી રહ્યો છે તે કયા જાઈને અટકશે? તે કહેવું શકેલ છે

અંગ્રેજોના શાસનમાં લાચર-રૂસ્વતની બંધી હતી, પણ ધણી અલ્પ પ્રમાણમાં હતી અને તે અંગે કોઈ રૂઝિયાત કશી તો કડક પગલા લેવામાં આવતા પરંતુ આપણા ધર્મમાં રાજ્યતંત્ર આવ્યા પછી એ બંધી વધારે ફેલાઈ છે અને પ્રધાનો તથા અધિકારીઓએ એવી દલગંધી એવી છે તેમાં કોઈનું કંઈ ચાલી શકે નહિ તેમાં જે ચોરા નાણુઓ લાચર-રૂસ્વતની બંધીથી મુક્ત છે અને પૂરી પ્રામાણિકતાથી રોં છે, તેમને ઉતારી પાડવા તથા કસાવવા માટે અનેક બંધનાં પદ્ધતિઓ રચાય છે અને તે કારજત નીવડના પ્રામાણિક પ્રજાનો પાયમાલ થાય છે

મારું હવે તે મત ગ્રાહ્ય છે મળતો થતો નથી પણ આજનું રાજ્યતંત્ર જે રીતે ચાલી રહ્યું છે એ અવસ્થા અનેક પ્રકારની સુધારા માગે છે

આ ૧૧ સદસ્યો અને આદ્યશાહોના અમલમાં પ્રથમે પોષાર સુભગતો અને તે આમલ્યો સહી તસ્ત જ યોગ્ય પદમણા દેવાતા, ત્યારે આજની શોકશાહી રાજ્યપ્રથમા પ્રથમે પોષાર સુભગતો નથી એ તે હા તાગે કરીને, નિવેદનો કરીને અને પ્રતિનિધિમંડળો સર્જી જઈને આવી વસ્તુસ્થિતિ અનુભવીને તો પણ અધિકારીઓ તથા પ્રથમે પોતાનું મનમાન્યુ જ કરે છે આના દાખલા ટાંખા બેસુ તે અનેક ટાકી શકુ પણ તેથી પુસ્તકકૃત કંઈ વધી જાય, એ હો આટલા આમાન્ય નિર્દેશથી જ સતોષ માનુ છું

જેમણે આ પ્રકારે કંઈ પણ સેવા કરેલી નહિ તેવાઓને જાનવાણી કેમિસની ટીક્રિયા મળે છે આ બેઈ જણા તક વારીઓ કેમિસના બુચ્ચા છે અને તેઓ તનતાની સેવા કરવાને બહારે વધારેમા વધારે સત્તા કેમ મળે, તેની પેસી કરી રહ્યા છે

જે કેમિસ એકવાર મહાન ત્યાગી અને સેવાપરાયણ કામ જાણિયા અમુકકૃપ હવી, તે આને રાજદારી સત્તા પ્રાપ્ત કરવાનું એક સાધન બની રહી છે આ સંબોગોમા શોકોને આદર તેના પ્રત્યે એણે શામ એમા કંઈ આચર્યું નથી.

આ દેશમા કોઈ પણ રાજદારી પક્ષ એવો સબજ

નથી કે જે કોંગ્રેસનો મુકાબલો કરી શકે આથી કોંગ્રેસના મોવડીઓ નિશ્ચિત છે અને તે પોતાનું ધાર્મ્ય કરી શકે છે પરંતુ લોકશાહીના રક્ષણની દૃષ્ટિએ આ વસ્તુચિતિ ઈષ્ટ નથી તેનો મુકાબલો કરી શકે તેવો એક નવબાજી રાજદારી પક્ષ હોવો જ જોઈએ અને તે જ તેના પર યોગ્ય નિયંત્રણ રૂઢી શકે હૃદયેડ અને અમેરિકામાં આ બંધાવા પક્ષો છે અને તે ત્યાંની લોકશાહીનું રક્ષણ કરવામાં ઉપયોગી નીવડેલ છે

શ્રી નહેરુજીએ ચીનને ઘણું સલાહ્યું હતું, છતાં જુલે સને ૧૯૬૨ માં આપણા દેશ પર હુમલો કર્યો હોયે પાકિસ્તાન માથે લગેલ છે બધી જ સરહદોમાં રોજાના-મોટા હુમલાઓ થાય છે તેમની નિયત આપણને માર્થિક રીતે બેહાલ બનાવવાની છે

પાકિસ્તાનને આકાશ-પાતાળ એક કરીને પણ કાશ્મીર મેળવવું છે છેલ્લે છેલ્લે તાશ્કદ-કચાર કર્યાં, તે પાળવાની પણ તેની તૈયારી નથી કોઈ બહાનું મળે કે તેને તોડી પોતાની મૂળ વાત ઉપર આવવું છે તે આમાં કેટલા અંશે કાવશે ? તે વુઠી વાત છે, પણ તેનાથી સદા ચેતતા રહેવું પડે, એવી ચિત્તિ મર્જાઈ છે

ચીનને આસામ કે એવો જ બીજો કોઈ પ્રદેશ જોઈએ છે કે જ્યાં તે અહીં જમાવી શકે અને જ્યાંથી તે હિંદી ગેરીલાઓ ઊભા કરી નજીકના પ્રદેશોમાં મોટી ભાગફેડ કરી શકે તેની એવી મક્કમ ધારણા છે કે જે ભારતમાં ગરીબાઈ

અને અધાપુધી ફેલાશે તો તે જરૂર સામ્યવાદી બની જશે અને એ રીતે પાતાના પક્ષમાં ભળી જશે, એટલે તે આપણી સરહદ પર મોટા ભરતરનો જમાવ ઠરીને આપણને સતત શયમા મૂકી રહેલ છે.

આપણા રાજકારી નેતાઓ તેનાથી વાકેફ છે પણ આ બાબતની પરિસ્થિતિને હીંમે આપણા રક્ષણનું ખતમ થવું જ વધારે ત્યાં જામ્યું છે અને તે માટે આપણા લોકોને શબ્દ નોટા કરી ભરવા પડે છે. આવી સ્થિતિ વધારે વખત ચાલશે તો આપણા આર્થિક તંત્ર પર ભારે અસર થશે, એમાં કોઈ શક નથી.

ભારતની સરહદ પર જે પરિસ્થિતિ પ્રવતી સ્ત્રી છે તે તેના ભારતે એક અને અખંડ સ્વેચ્છુ જ એકરૂં અન્યથા તેને અસાધારણ મુશ્કેલીનો સામનો કરવા પડશે. આમ છતાં પ્રાતવાદ વધતો જાય છે અને તે માટે દ્વિસક તેજાનો યર્ષ રહ્યા છે પ્રથમ આમ છૂટ્ટ પડુ પછી મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતનું વિભાજન થયું હવે પશ્ચિમી સુબાની માગણીનો સ્વીકાર થયો છે અને તેને હીંમે પશ્ચિમની પરિસ્થિતિ અચાત બની ગઈ છે તેનું નિરાકરણ જરૂર થોધી મહવામાં આવશે પણ આ બધું બેચા પછી મહામાલવ, વિજલ વગેરેના અલગ સભ્યો તરફથી માગણી થવાનો સંભવ સ્થે છે અને એ રીતે પ્રાતોની સંખ્યા વધી જતા અનેક અગ્ન્યા પ્રમોક્ષિયા થશે એ નિશ્ચિત છે.

અને તો એમ લાગે છે કે પૂર્વ આધીભ્યે વ...

સુધી તપશ્ચર્યા કરીને રાષ્ટ્રીય જીવનમાં જે એકતા આણી હતી, તેનો આજે ભાગ થઈ રહ્યો છે અને તેના પરિણામો માઠા આવશે જે દરેક પ્રાત્ન પોતાનું જ હિત વિચારે અને સમષ્ટિગત હિતને ગૌણ કરે તો કેન્દ્રની સત્તા નબળી પડે એ દેખીતું છે આજે પણ કેન્દ્રની સત્તા જોઈએ તેવી મજબૂત તો નથી જ અને તે વધારે નબળી પડે તો ઉભય વલ્લ ભવિષ્યની આશા શી રીતે રાખી શકાય ?

ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં અપરિગ્રહ અને દાનને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું હતું અપરિગ્રહ એટલે જોઈએ તે કરતા વધારે સંપત્તિને સંગ્રહ કરવો નહિ, અને દાન એટલે પોતાની પાસે વધારે સંપત્તિ હોય તેનું જરૂરીઆત-વાળાને સપ્તેમ વિતરણ કરવું આથી સંપત્તિની સમાન વહેચણી થતી હતી અને પ્રજાનો દરેક વર્ગ સુખી હતો.

પરંતુ આજે જેમ અને તેમ વધારે સંપત્તિ એકઠી કરવાનો ચહુને મોહ જાગ્યો છે અને દાનની ધારા સંકેચાઈ ગઈ છે વળી જે દાનો થાય છે, તે ત્યાગભાવનાથી નહિ, પણ નામ કે કીર્તિ કમાઈ લેવાના મોહથી થાય છે આથી એક બાબત ધનના ઢગલા અને ખીલ બાબત કાળી ગરીબી એવી બે અસમાન અવસ્થાઓ ઊભી થઈ છે.

આ સ્થિતિનું નિવારણ કરવા કેએસે સમાજવાદી સમાજની ચિંતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો છે તેમાં રાજ, મહારાજ અને જમીનદારો તો ગયા જમીન-સુધારણાના કાયદા (લેન્ડ રિફોર્મ એક્ટ)થી ખેતીના દેત્રે પણ જમીનદારી ગઈ હશે

મૂલાવાદન વિખન્વા ભારે કન્વરા તથા બીજી પદ્ધતિઓ શરૂ કરી છે.

વીના વાદનવ્યવહાર તથા નાનાના ઉદ્યોગો આદિ સરકાર પાતાના હાથમાં લીધેલ છે અને આપણે । અદ્યુષ્ટિ આવવ માટે જ રૂઢી । કેરોરેશનનેની વ્યવસ્થા કરી છે બંને અને બીજા કારણોનાનું શાંતીકરણ હાલ સુકતવી રહ્યું છે પણ તે ક્યારે આકાષ લેશે, તે કહી શકાય એમ નથી. જેનો રાજા બાપરી તેની પ્રજા બિખારી એ એક જુની કલ્પવૃક્ષ છે અને તે ઘણા અગ્રે સારી છે તબ્બકચત્રા બધા અનુભવના બાપારો હાથ કરે તે બાપારી તથા બીજા વર્ગોને ખૂબ જ શોષણ પડે, એ દેખીતું છે પણ સત્તાધારીઓના અંગે આ વાત ઉતરવી નથી જે બાપારીઓએ અગાડીની હવે હવે માટે છૂટા હાથે તાણુ આપ્યું છે તથા સુટલીઓ વારેમા ધણી મહક કરી છે તે જ બાપારીઓને આગે કમળ બજારિયા શેર વગેરે કહીને ઉતારી પાડવામા આવે છે અને તેમના હિત સામુ જરા પણ બેવામા આવતું નથી આથી આજે સમસ્ત બાપારીવર્ગના પક્ષે કલ્પવૃક્ષ પ્રત્યે ભારે અસતોષ ફેલાઈ રહેલો છે.

કેટલાક રાજકારી નેતાઓ એમ માને છે કે આપણે એમુતો અને મૂરોને સાચવી રાકીએ, એટલે બસ કારણ કે મતનો મોટો ભાગ તેમણી જ આધારનો છે પણ આ કઈ ન્યાયી વસ્તુ નથી. રાજ્યકર્તાઓએ તે પ્રજાના હરેક વચનું હિત બેવાનું છે અને એ રીતે બાપારી તથા સામાન્ય વાના હિત તરફ જરાપણ ઉપેક્ષા કરી શકાય નહિ.

અહીં હું એ પણ જણાવવા ઈચ્છું છું કે વ્યાપારી-ઓમાં વ્યાપાર કરવાની જે કુનેહ, આવડત અને અતુલ્ય છે, તેનો સોળમો ભાગ પણ સરકારે નિમેલા અધિકારીઓમાં નથી અને તેથી દેશના કોડો રૂપિયા નકામા વેડફાઈ જાય છે. તેના કિસ્સાઓ છાશવારે ને છાશવારે છાપાઓમાં છપાય છે, છતાં આખ ઉધડતી નથી, એ ખરેખર! ઘણું ખેદજનક છે આ દૃષ્ટિએ પણ વ્યાપારીઓનો સાથ લેવાની ખાસ જરૂર છે.

ભારતના સરક્ષણપ્રધાન શ્રી ચશવતરાવ ચૌહાણે થોડા વખત પહેલાં જ કહ્યું હતું કે 'આઝાદી મેળવવી સહેલી છે, પણ તેને જાળવવી મુશ્કેલ છે' હું તેમના આ વિચાર સાથે સંપૂર્ણ અહમત થાઉં છું, પણ તેમાં એટલું ઉમેરું છું કે આપણને મળેલી આઝાદી જાળવી રાખવી હોય તો આપણી સ્વાર્થવૃત્તિ પર અકુશ રાખવો પડશે, પ્રાતીયવાદને બંધારો આપવો પડશે અને આપણે બધા એક જ ભારત માતાના સત્તાન છીએ, એ વાત બધાના મનમાં બરાબર ઠાવવી પડશે ઉપરાંત શ્રી નહેરુજીએ કહ્યું હતું તેમ આરામને હરામ કરવો પડશે અને શ્રમદાન કરવામાં તત્પર રહેવું પડશે આપણા પર કરજનો ઘોળો વધતો જ જાય છે સીધું કરજ રૂા ૪૪ અબજ થઈ ચૂક્યું છે તેમ ૪૮૦ પી. એલ અમેરિકાની તેમજ બીજી લેનોના મળી રૂા ૩૦-૩૫ અબજનું કરજ બીજું પણ થયું છે આ રીતે લગભગ ૮૦ અબજ રૂપિયાના કરજનો ભાર આપણા માથે લદાયો છે ઉપરાંત સરકારે દેશની અદરથી લોકો પાસેથી મોટી લેનો

ભાગવી છે તે જુદી આ બધાનું વાર્ષિક જ્યાજ લગભગ ૪ અથવા ૩નિશા જેટલું થાય છે અને તે માટે આપણે ભારે કષ્ટવેશ ભગવા પડે છે.

સરકારની કાગળ રખી યોજનાઓમાથી કેટલીકનો અમલ થાય છે અને તેમા પણ પુષ્કળ પૈસા ખર્ચાઈ જાય છે એટલે માત્ર તેના પર ભરોસો રાખી શકાય તેમ નથી એ માટે તો લોકોએ પોતે જ સાવધ બનીને ભારે પ્રયત્ન કરવો પડ્યો, અન્વયે દેવાળી કારીને ઠોમ્મુનિસ્ટ બની જવાનો વખત આવ્યો.

હું અત્યંત ઈચ્છું છું કે પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીને તે ભારતને આ હાલે પહોંચતા બધાની લે અને તેણે મેળવેલી આઝાદીનું સંપૂર્ણ રાજ્ય કરે.

[૩૯]

શિક્ષણ વિષે મારા વિચારો

જલ પ્રકરણોમા મેં સામાજિક ધાર્મિક તથા રાષ્ટ્રીય જીવન વિષે મારા વિચારો દર્શાવ્યા હવે હું શિક્ષણ વિષે મારા વિચારો દર્શાવીશ.

શિક્ષણને આપણે સામાન્ય રીતે કેળવણી કહીએ છીએ કારણ કે તેમા થાય જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા મનને કેળવવાનું કામ મુખ્ય હોય છે જે શિક્ષણ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને કામદામ બનાવે નહિ તથા મનનો વિકાસ કરી તેની ખાસવાચકિત, કષ્ટતા સમિત તથા વિવેકશક્તિ વગેરેનું વૃદ્ધિને ખીલવે નહિ, તે સાચા અર્થમાં કેળવણી કહેવાય નહિ.

પ્રાચીનકાળમા કેળવણીનો અર્થ આથી વધારે જિંડો થતો, એટલે કે તેમા આત્માને કેળવવાનો પણ સમાવેશ થતો. બે, આત્મા કેળવાય તો દયા, સ્વયમ, મન્ય, નમ્રતા, ત્યાગ, તપ વગેરે ગુણો ખીલી ઉઠે અને તેના આધારે તે મુક્તાવસ્થા સુધી પહોંચી શકે 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે ।' એ તે વખતનુ પ્રસિદ્ધ સૂત્ર હતુ.

પ્રાચીન ભારતનો આ આદર્શ તે આજે લગભગ વિસરાઈ ગયો છે, પણ કેળવણીનો જે સ્થૂલ અર્થ કરીએ છીએ, તે અર્થમા પણ આજે કેળવણી કયા અપાય છે? વધે સુધી શાળામા શિક્ષણ લીધા પછી પણ જ્ઞાનેન્દ્રિયો કાર્યક્ષમ બનતી નથી કે ધારણાશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ અને યુદ્ધિનો નેહએ તેવો વિકાસ સધાતો નથી.

વિદ્યાર્થીના મનમા માત્ર માહિતી ભરવી, તેને શિક્ષણ કહી શકાય નહિ, પણ આજે મુખ્યત્વે એ જ કાર્ય ચાલી રહ્યું છે અને તેનુ જ એ પરિણામ છે કે શાળા-મહાશાળા એમાથી બહાર પડતા વિદ્યાર્થીઓને જીવનના પ્રત્યક્ષ કાર્યોમા જોડાતા ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

આજાદી મળ્યા પછી શાળાઓની સખ્યા વધી છે અને તે અંગે ઘણા મકાનો બધાયા છે, પણ શિક્ષણપદ્ધતિમા ખાસ સુધારો થયો નથી અને તે એમ પણ લાગે છે કે આપણા દેશના જે મહાન લેખકો હતા, તે બધા આજાદી મળ્યા પછી રાજકીયક્ષેત્રમા જ રોકાઈ ગયા અને તેમાના કોઈએ પણ શિક્ષણ પર યોતાનુ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું નહિ.

ને તમણે પોતાનું લક્ષ્ય શિખણ પર કેન્દ્રિત કર્યું હોત તો આજની શિક્ષણ પદ્ધતિના ધરમૂળના કેન્દ્રાકે ફરફારો જરૂર થયા હોત અને તેણે આ સવા મુવાનના દિવર તથા દિવાળને નવી જ ગણનીચાં ચમકારી હીધા હોત.

શિક્ષણની આધુનિક પદ્ધતિમા મુધારા કરવા નવે નિષ્ક્રમતોની નાંતિના નીમાય છે તેની બેઠકે પણ મળે છે અને તે બંને સાથે એવો ખચ પણ થાય છે પરંતુ તેની સલામતાના ખાસ અમલ થતા નથી અથવા તો અશબ જ અમલ થાય છે.

આઝાદીના અઢાર વય મા અપણા વિદ્યાર્થીઓએ વિનય અને અચરના ગણે જેરશિસ્ત અને વિદ્યાનના વિકૃત પ્રશંનો કર્યાં છે તેઓ આને નાની નાની અપવેગા કળાગાડે છે તેણેનો કરે છે અને જમી તેવી જાગફોડ કરતા પણ અચકતા નથી આ જાગતમા યોગ્ય વખત પહેલા આજના રાષ્ટ્રપતિ ડો. ધધામુખનુભયે ઘેરી ચિના પકા કરી ની અને આજના શિક્ષણક્રમમા ધાર્મિક તથા નૈતિક કેળવણી ઠાપલ કરવાની જોરબાર દિમાખત કરી હતી.

આપણુ સચ્ચ સંકષુલર સ્ટેટ છે એ વાત સાચી; પણ તેણે ધમ અને નીતિ બેડે ઠૂંગાએ કર્યાં નથી. તો પછી તેને શિખના ક્રમમા યોગ્ય મ્થાન શા મળે જખાતુ નથી ? આજની પાયેક વય પહેલા ધી ટ્રીપકારાના અધ્યત્પરે શાળા-મહાશાળાઓમા ધાર્મિક-નૈતિક કેળવણી ઠાપલ કરવા માટે એક સમિતિ નીમાઈ હતી, તેણે આ વસ્તુ પર ખાસ જાર મૂક્યો હતો.

આપણે ધાર્મિક ઝઘડામાં ન પડીએ, પણ ધર્મથી સ્વયં રહિત બનીએ અને નીતિનિયમોની પણ અવગણના કરીએ, તો આપણુ વ્યક્તિગત, કૌટુંબિક, સામાજિક કે સંસ્કૃતિય જીવન ઉત્તર થાય શી રીતે? હલકી સ્વાર્થભાવના ઉત્પત્તિમાં અતરાયરૂપ નીવડવાની કે જે આજે નીવડી રહી છે અને આપણા જીવનનો સ્તર ઘણો નીચો ઉતારી રહી છે

પૂન્ય ગાંધીજી તથા વિનોબાજી આશ્રમો ખોલીને તથા ખાસ શાળાઓ સ્થાપીને શિક્ષણનો જે આદર્શ આપણી સામે ખડો કર્યો છે, તેને આજનું શિક્ષણતંત્ર લક્ષ્યમાં લેતું નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના પર ગભીર વિચાર પણ કરતું નથી તે પોતાની દષ્ટિ મુખ્યત્વે યુરોપ-અમેરિકા ભણી રાખીને જ શિક્ષણનો ક્રમ ગોઠવે છે અને તે અનુસાર શિક્ષણ સ્થાપીને વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપે છે

હાલની શિક્ષણપદ્ધતિમાં વિષયો ઘણા છે અને દરેક વિદ્યાર્થીને એકાદા એકાદી ત્રણ તો ભાષાઓ જ શીખવી પડે છે આથી વિદ્યાર્થીના મન પર બોલો પડે છે અને કોઈ પણ વિષયનું સગીન જ્ઞાન મળતું નથી આગળ વિષયો થોડા શીખવાતા, પણ તે બરાબર શીખવાતા અને તેથી વિદ્યાર્થીને ઘણો લાભ થતો

હું તો એવું જણાયું છે, પણ એ વળતે ગણિતનું જે જ્ઞાન મળેલું, તેના આધારે ગમે તેવો હિસાબ ગણવો હોય તે સપ્ટી વગાડતા ગણી લેતો આજે આજુ ફોને પણ હિસાબ ગણીને આહુકને પડતર વગેરે અંગે બેઠવી માહિતી

આપી શકે છે બ્યારે આજનો મેટ્રિક બહેલો કોલેજિયન કે ટ્રેનિંગ્સે નૂનિથી હિસાબ ગણી શકતો નથી તે માટે તેને કાગળ-પન્સિલનો ઉપયોગ કરવો પડે છે અને તેમા પણ સ્ત્રી વાર ભૂલનો સંભવ હોય છે જલ્દિતની આગળા વ્યવહારમા સારું જરૂર પડે છે છતાં આગળા શિક્ષિતોની આ હાલત છે

આજે જોઈતા પાઠશાળા કારણે શિક્ષકોને ટ્યુશનની ફૂટ આપવામા આવે છે પરંતુ જોકે શિક્ષક કેવળ ટ્યુશન કરે તેવું કોઈ નિયમ પણ નથી, એટલે શિક્ષકનું મુખ્ય ધ્યાન શાળાના વર્ગો પર નહિ પણ ટ્યુશનની સહ્યા અને તેના પગાર પર રહે છે અને શાળાના વર્ગોમા તે બરાબર શીખવતો નથી બે વાલી તેની સાથે આ જાબતમા સર્વા કરે તો એમ કહેવામા આવે છે કે તમારા છેકા માટે ટ્યુશન શાખી લો એટલે બધું બરાબર થઈ જશે.

આ ટ્યુશનખોરીમાથી બીજા પણ મળ્યા અનિષ્ટો જ ને છે પરંતુ આવી તેની વિગતમા ઉતરવા માગતો નથી મારા કહેવાનો સાર એટલો જ છે કે આજની શિક્ષણપદ્ધતિ સુધારવી હોય તો આ પ્રશ્ન ઉપર પણ જ વીભાસી વિચાર કરવાની જરૂર છે બે તેને સફળ ઉકેલ લાવી શકીએ નહિ તો શિક્ષણ પાઠજી જ સ્થેવાનું પછી તેનો કમ જમે તેવો થકવામા આવે.

હાલના શિક્ષણની સંજુથી મોટી ખામી એ છે કે તે લીધા પછી વિદ્યાર્થીને શારીરિક કમ કરવાની વૃત્તિ રહેલી નથી તે પોતાના જાપકાકાનો અભ્યર્થે ધર્મ-શબ્દાર

કરવાને બદલે ઉજળા કપડા પહેરીને ટેબલ-ચુરશી પર બેસવાનું વધારે પસંદ કરે છે, પછી તેના આવક ભલે ચોટી હોય

અંગ્રેજોએ આપણા દેશમાં નવી ઢાળની કેળવણી દાખલ કરી, ત્યારે તેમનો ઉદ્દેશ સરકારી તંત્રમાં જોઈતા કારકુનો વગેરે ભાગ કરવાનો હતો, એટલે તેમણે આખું તંત્ર એ રીતે જ ગોઠવ્યું તેની છાયા હજી સુધી ગઈ નથી, પરંતુ આપણે હવે એક આઝાદ રાષ્ટ્ર તરીકે જીવવું છે અને તેને લગતી અનેકવિધ ફરજો બજાવવાની છે, એટલે શ્રમ પ્રત્યે રુચિ અને માન કેળવવા જ પડશે અને ધંધા-રોજગારના દરેક ક્ષેત્રને સંભાળવા પડશે

જર્મન, જાપાન વગેરે ખીલત મહાસુદ્ધમાં બરબાદ થઈ ગયા હતા, તેમના ઉદ્યોગ-ધંધા પડી ભાંગ્યા હતા અને આર્થિક દૃષ્ટિએ દેવાળિયા જેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી, પણ તે દેશની પ્રજામાં ભારે શ્રમ કરવાની ટેવ હતી, એટલે તેઓ થોડા જ વખતમાં ઉપર આવી ગયા અને આજે તો આપણને પણ લોનો આપે છે જો આપણી સ્થિતિ સુધારવી હોય અને માનભર જીવવું હોય તો આપણે આ પ્રજાઓ પાસેથી શ્રમનો શુભ શીખી લઈએ અને તેને આપણા જીવનમાં વણી દઈએ.

શિક્ષણમાં સૈદ્ધાંતિક (Theoretical) તથા ક્રિયાત્મક (Practical) એ બંને જ્ઞાનોને સરખું સ્થાન આપવું પડે છે પણ આપણે ત્યાં સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાનને મુખ્ય અને

કિંચા મઠ જ્ઞાનને ઊંચું ઠસ્વામી આવ છે પરિવારને તેને સર્વો ધી વિકાસ થતો નથી.

બાગલાઈને શાળામાં શિક્ષણ આપામું મહિલને વિષય શીખવવામાં આવ્યા અને સરાસરી કેમ ઠાઠવી ? તેનું જ્ઞાન અપવાદમાં આવ્યું હવે કોઈ વખત તે પોતાના કુટુંબ માટે બહામીમાં જવા નીકળ્યા ત્યાં ઠસ્વામી નદી આવી. તેનું પાણી કેટલીક જગ્યાએ ડાંધરું હતું અને કેટલીક જગ્યાએ શિવ હતું તે કેટલીક જગ્યાએ વધારે શિવ હતું પણ બાગલાઈએ તે પોતાને શાળામાં પ્રાપ્ત થયેલા ઉચિત જ્ઞાનના અધારે પાણીની ચુરચુર શિક્ષણ ઠાઠી અને આ નદી પાર ઠસ્વામી વાપી નહિ આવે એવો નિશ્ચય કરી બાગલાઈને નદી ઉતરવાનું સૂચન કર્યું તેઓ નદી ઉતરવા સાન્યા પણ પાણી સાત-આઠ ફુટ શિવ આવ્યું કે બાગલાઈની મથા.

આ દાખલો ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ કવિ દયપતંગમ જાગલાઈએ સ્વરચિત ધી જ્ઞાનમાં ગઈલા છે તેના નાર એ છે કે જાણ્યો માત્ર સૈ વૈતિક પાત મેળવે તેથી વ્યવહાર આકરતો નથી તેણે કિંચામઠ જ્ઞાન પણ મેળવવું એકાએક અને સામાન્ય સમજનો પણ વિકાસ કરવો તેમજ.

વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઠસ્વામી બીન આવ તને શીખે આપણી મોતી મોતી યેજ્ઞાઓ સુક્ષ્મ થતી નથી અને કેશનું પુસ્તક નાણું વે કાર્ડ જ્ઞાન છે અને ૧૯૯ - ૧૧ માં ગુજરાત સરકારે ઠાગ નિસ્તાપના આશિવાચી કુટુંબને મદદ

કરવા માટે ૧૦૦ બળદ અને ૫૦ ગાયો ડા ૨૭૪૦૦ ના ખર્ચે ખરીદ્યા હતા હવે તે બળદો તથા ગાયો ખરીદ્યા પછી તરત જ તેમના ૫૪ બળદો અને ૪૧ ગાય મરી ગયા હતા 'આમ કેમ બન્યું ?' તેનું કારણ પૂછ્યું, તે લાગતાવળગતા અધિકારીઓએ જણાવ્યું કે, 'આ ઠાકોને ત્યાંનું હવામાન અનુકૂળ આવ્યું નહિ' આ તો 'હોડ સાબ્ત-તો ઉત્તર ઝાઝા' જેવી વાત હતી પાછળથી હિસાબ એરિટ થયો, ત્યારે હિસાબ એરિટ કરનારે ટીકા કરી કે આ બાન વરસે ખરેખર મરી ગયા હતા કે ખોવાઈ ગયા હતા, તે કહેવું મુશ્કેલ છે અને તે અગે સરકારે તપાસ કરવી-જોઈએ, એટલે સરકારે તપાસ હાથ ધરી

આ કિસ્સામાં કોઈ અધિકારી બદલાનતથી વાર્યા હોય તો બુદ્ધી વાત છે, પણ તેમણે ખરેખર આટલા ઠોર ખરીદ્યા હોય અને તેમના આટલો મોટો ભાગ તરત જ મરી ગયો હોય તો તેમના વ્યાવહારિક જ્ઞાન માટે શું અમળ્યું ? આવા છખરડાઓ તો રાજ વળે છે, એટલે શૈક્ષણિક જ્ઞાન સાથે વ્યાવહારિક જ્ઞાનની પણ પૂરી જોગવાઈ થવી જોઈએ

સાચું જ્ઞાન સાથે ગણતર જોઈએ અને ગણતર સાથે અણતર જોઈએ તાત્પર્ય કે મનુષ્યે જાણાતું શિક્ષણ લીધા પછી વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ અને અમુક બાબતમાં સફળ થઈ શકે કે નહિ ? તથા સફળ થવું હોય તો શી રીતે થવાય ? વગેરેની જાણના કરતા આવડવી જોઈએ તે સાથે ચારિત્રનું અણતર પણ જોઈએ જેથી કોઈપણ કાર્યનો

સ્વીકાર કર્યા પછી તેને મજબૂતવાદી વળગી રહેવાય અને તેને પાર પાડ્યા પછી જ અંતરને હાથકાસો થાય.

એ તો યાગાનુ યોગ્ય શિલ્પ મેળવીને જ જીવનમાં ઝપટા મુકી રાત્રી ત્યા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રહુ મળ્યું એટલે મારું મન ખુલ્લી ગયું અને ગમે તેવું સાહસ ખેડવું હોય તો પણ ખેડવાને સમર્થ થયો. બીજા પણ અનેક મહાનુભાવોના અસ્તિત્વમાં જા જ વસ્તુ એવામાં આવી છે તેથી જ અજ્ઞાતસ્ત્રી સાથે અજ્ઞાતસ્ત્રી અને અજ્ઞાતસ્ત્રી સાથે અજ્ઞાતસ્ત્રી હું ખાસ દ્વિમાયત કરું છું.

જાસ્તમાં તરીકાના વાર્ષિક શિલ્પમ ઉપર જ વિદ્યાર્થીની હાલકાત ગણાય છે અને આ પરી ઘણા મુખ્યત્વે પેપરોબી જ દેવાય છે એ જીનીયરી । તથા મેટ્રિકલ લાઈન આદિમાં ફક્ત પ્રથમ વગ કે તેની નજીકના ગુણો (માક) હોય તો જ પ્રવેશ મળી શકે છે બ્યારે આગળ વધેલા ડેગ્રોમાં આ પદ્ધતિ નથી ત્યા વિદ્યાર્થીનું ધ્યાનુ કામ તેનો શિયલ કે પ્રાથમિક (પ્રોફેસર) જીએ છે અને તેવું સામાન્ય જ્ઞાન તથા અવહાર આવડત એ બધું લક્ષ્યમાં લીધા પછી જ તેને જીવી જીવી લાઈનમાં પ્રવેશ આપાય છે.

આજે તો વિન્યાશમાં ઝડપથી ક્રાંતિ આવી રહી છે અને ઘરેલુ વસ્તુનું મૂલ્ય બહુલાઈ રહ્યું છે વળી જગતની ઝડપથી વધી રહેલી વસ્તી આપણી સામે અનેક તરસા ખડક કરી રહી છે આ પરિસ્થિતિમાં ઘરેલુ મનુષ્ય પોતાનું કલ્યાણ એ પ રીતે બચાવી શકે તે જાનને શિક્ષણક્રમ સમયે બેઠાં અને તે વહેલામાં વહેલી તકે સયવો બેઠાં.

[૪૦]

જીવનયાત્રા

માનવજીવનની યાત્રા સફળતાથી પૂરી કરવા માટે મારા જે વિચારો ઘડાયા છે, તે આ પ્રકરણમાં સ્વૂ કરુ છું.

બાલ્યાવસ્થામાં આપણી યુદ્ધિનો વિકાસ પૂરતો હોતો નથી, એટલે આપણુ હિતાહિત સમજી શકતા નથી આ અવસ્થાનો મોટો ભાગ સ્મૃત-ગમતમાં તથા બ્યાવહારિક શિક્ષણ દેવામાં પૂરો થાય છે, પરંતુ મનુષ્ય સુવાનીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેની સમજણ ઠીક ઠીક વિકાસ પામેલી હોય છે 'સોજો સાન અને વીશે વાન' એ કહેવત પ્રસિદ્ધ છે આ વખતે તેણે પોતાનો જીવનપથ નક્કી કરી લેવો જોઈએ અને પછી તે જ પથ પર ચાલવાનું સખણુ જોઈએ. તો જ તે એક દિવસ ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચી શકે અને પોતાની જીવનયાત્રા સફળ કરી શકે જેને ક્યા જવું છે? તેનો ખ્યાલ નથી, તે ક્યા પહોંચવાનો ?

પરંતુ દિલગીરીની વાત છે કે ઘણા ધરા 'મનુષ્યે સુવાનીમાં પ્રવેશ કરવા છતાં પોતાનો જીવનપથ નક્કી કરતા નથી અને જે માર્ગ મળ્યો ત્યાં ચાલવા લાગે છે - પરિણામે તેમના જીવનના ઘણા કિમતી વર્ષો વેડફાઈ જાય છે ઘડીમાં ઉત્તર, ઘડીમાં દક્ષિણ, ઘડીમાં પૂર્વ, ઘડીમાં પશ્ચિમ, એમ વાર વાર દિશા બદલીને ચાલનારો મનુષ્ય આખરે ક્યા પહોંચે ?

જીવન સીધી લીટી જેવું નથી અને બધાને સીધો માર્ગ મળી શકતો નથી, એ વાત સારી છે તે માટે સૈને

પ્રારામ્યા કેટલાક મંજલણ વરૂર હવ્યા તે છે પરંતુ સમજી મનુષ્યના મનમાં ચોટણુ તો નિશ્ચિત હોવું જોઈએ કે માર અમુક પ્રકારનું છવન છવવું છે અને વ્યવસ્થાનું તમ તે કાંઈ કાંઈ હાથે તો પણ મારે મારી છવનવાત્રા સફળ કરવી છે જો તેના મનમાં આવ્યા કોઈ નિશ્ચય ન હોય તો તેની છવનવાત્રા દરમિયાન કોઈ મહત્વની સિદ્ધિ થતી નથી અને તે પોતાને બચાવવા માટે કાંઈ પણ મુશ્કેલી પડતી શકતો નથી.

છવનવાત્રા કે મિયાન લોમિયાની વરૂર પણ છે જે લોમિયાનું કામ કોઈ વખત વડીલો કરે છે કોઈ વખતે શિક્ષકો કરે છે કોઈ વખત પત્રચુલ્લેષો કરે છે તો કોઈ વખત સમાજના વ્યવસ્થાઓ કરે છે પરંતુ આખરે તો પોતે જ પોતાના લોમિયા બનવાનું છે અતરની માત્રી સુઝ વિના જો કામ બની શકતું નથી.

આપણે મન, અધિકાર કે છુદ્ધિનો ધમકા છોડીએ અને વિનમ્ર બની ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીએ તો અતરમાંથી સત્યનો પ્રકાશ સાપડે છે અને તે આપણી છવનવાત્રાને સફળ બનાવવામાં વલો ઉપયોગી થાય છે.

આ છવનમા મુશ્કેલી કોને નથી આવતી? સુખવલુ કોને નથી અતાવતી? મજા માણસો આવ્યા વખતે હિમ્મત હારી જાય છે કે ન કણવાનું કરી બેસે છે પણ જો તેઓ જોકાતમા બેસી વિનમ્ર થાયે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે તો મુશ્કેલી-સુખવલુનો ઉપામ જમી આવે છે અને તે અવશ્ય સફળ થાય છે.

આપણા મહાપુરુષોએ ઈશ્વરના દર્શન કર્યા હતા અને આપણે પણ ઈશ્વરના દર્શન કરી શકીએ, પણ તે માટે આપણા અંતરમાં તાલાવેલી હોવી જોઈએ નહીંઓ, સરો-વરા, મેદાનો, પહાડો, સાગર, ધરતી તથા જીવજતુ અને વનસ્પતિની વિશાળ સૃષ્ટિ આપણને ઈશ્વરી નત્તાનું ભાન કરાવે છે

નિરાકાર ઈશ્વરને આપણે જોઈ ન શકીએ પણ તેનું ભાન તો થાય જ છે અને સાકાર ઈશ્વરના દર્શન તો આપણને યુગે યુગે થાય છે રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર, ઇસુ, ઈશ્તિ, મહામહા એ બધાને ઈશ્વરના સાકાર રૂપ ગમગવા જોઈએ

ચોડા વખત પહેલાં કોઈએ પૂત્ય વિનોળાને પૂછ્યું હતું કે 'શું તમે આત્માને જોયો છે?' ઉત્તરમાં પૂત્ય વિનોળાએ કહ્યું હતું કે 'હા, મેં આત્માને જોયો છે તે અતુલવધી દેખાય છે, દલીલોથી નહિ' આ શબ્દો આપણા બધાને માટે માર્ગદર્શન રૂપ છે

આપણે આ જીવનમાં અનેકવિધ ધર્મોત્તુ-કર્તવ્યોત્તુ પાલન કરવાતુ છે તેતુ મુખ્ય સાધન શરીર છે, એટલે તેની રક્ષા કરવી જોઈએ અને તેમાં રોગ કે વ્યાધિ પેસી ન જાય તેની સાવચેતી રાખવી જોઈએ આમ છતાં કોઈ રોગ કે વ્યાધિ પેસી જાય તો તેને કુદરતી ઉપચારોથી દૂર કરવા જોઈએ કે તે માટેના સિદ્ધ ઉપાયો કામે લગાડવા જોઈએ

આપણુ જીવન બને તેટલુ સાદુ અને સાસ્ત્રિક રાખવુ, ભોગેચ્છાને પ્રબળ બનવા દેવી નહિ, પુસ્તકો કરતા

૧ ઠઈ મજ્યુ તેનાથી સતોષ રાખવો નિત્ય ઘોડી કસત્ત કત્વી ઠે ઘોડા આસન કરવા અને પ્રાણામામતુ પણ સેવન કરવુ આહાર આરોગી પ્રકૃતિને અનુકૂળ અને માપસર લવો. જીભને અકુશમા રાખવી. શરીરને નીરોગી અને સ્વસ્થ રાખવાની આ મુખ્ય આવીઓ છે

શરીરની જમ મનને પણ સાચવવાનુ છે નહિ તો જીવનયાત્રા બાડે છે અને તેનો સવ ધ્યાનદ ઉડી બચ છે મનને સાચવવાનો અર્થ એ છે કે તેની સ્વચળતા વધરી ન બોધ એ કે તે મલિન બનવુ ન બોધ એ વ્યારે ધન, અધિકાર કે અન્ય કોઈ વસ્તુની લાલસા વધી બચ છે ત્યારે મન અતિશય ચચળ બને છે અને તેથી એક પ્રકારનો ઉદ્વેગ અનુભવાય છે પછી તેને ઠઈ અમતુ નથી કે સાડ લાગતુ નથી

એક વખત મને એક ધનાઢ્ય અમેરિકન મજ્યે તેને મે આભાવિક ૧ પૂછ્યુ કે તમારુ જીવી આવવાનુ પ્રયોજન શુ ? તેણે કહ્યુ મારી પાસે ધન ઘણુ છે અને ધર્મો બેસ્દાર સાથે છે પણ ચિત્તને શાન્તિ નથી મને કોઈ વસ્તુમા ધ્યાનદ આવતો નથી એટલે બધુ જીવીને શાન્તિની શોધમા જીવી આજ્યે છુ મે આભાવ્યુ છે કે ભાસ્તમાં એવા યોગીઓ અને સિદ્ધ મહાત્માઓ સ્થે છે કે જે શાન્તિને વસ્તુ અનુભવ કરાવી શકે

મે કહ્યુ તમારે કોઈ યોગી કે મહાત્મા પાસે જવુ હોય તો જરૂર બન્યે પણ શાન્તિ મેળવવાનો ઉપાય તમારી

પાસે જ છે ને સપત્તિની લાલસા મર્યાદિત કરે. અને મનને કોઈ સેવામય પ્રવૃત્તિમાં નેડી દે. તો જરૂર તમને શાંતિનો અનુભવ થશે’

તેણે કહ્યું ‘વાત સાચી છે મારા અંતરમાં જીંડે જીંડે વ્યાપેલી ધનલાલસા જ, મને જ પીને બેસવા દેતી નથી તેથી અનેક પ્રકારની યોજનાઓ ઘડું છું અને તેને અમલમાં લાવવા માટે તત્પર બનું છું એમ કરતા મારું ચિત્ત એટલું ચચળ બની ગયું છે કે હવે તે શાંત રહી શકતું જ નથી તમારી સુદ્ધર સલાહ માટે આભાર’

તાત્પર્ય કે ચિત્તની ચચળતા વધી ન જાય તે માટે આપણે સાવચેત રહેવું જોઈએ

કામ, ક્રોધ, અભિમાન, કપટ, ઇર્ષ્યા, લોભ વગેરે મનને મલિન કરનારા છે, માટે તેનાથી બચાવ તેટલું બચવું જોઈએ કામલાલસા વધી કે મનની સ્વસ્થતાનો ભંગ થાય છે ક્રોધનું પરિણામ પણ એવું જ આવે છે અભિમાનનું મનમાં એક પ્રકારની જડતા પેદા થાય છે અને નમ્રતામાં ગુણો નાશ પામે છે કે જેની ખાસ જરૂર છે કપટથી વક્ર આવે છે અને સરલતા ચાલી જાય છે કપટીનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી અગત્ય મિત્રો પણ તેને તણ દે છે એકલવાયુ જીવન ગાળવાનો વખત આવે છે ઇર્ષ્યા માફાત અગ્નિનું જ રૂપ છે તે આપણી માનસિક સ્વસ્થતા જલાવી દે છે અને આપણા માટે લાલાની શય્યા તૈયાર છે લોભ આપણા વિવેકચક્ષુ ઉપર પડેલા લાવી દે

એક કાલ્ય-અકાલ ચ ક્ષુ હોવાતુ નથી તેમજ અત્ય તોળી આગ પ્રકાશી કે છે એટલે વિજ્ઞાની સ્વચ્છતા નાથ પામ છે દુકામ અવનયાત્રા સફળ કરવી હોય તો માનસિક દોષાર્થી બચવુ એકાએ અને મનને બને તેમજ શાત અને ચિત્ર બનાવવુ એકાએ.

સુખમા છકી જુ નહિ અને દુ ખમા હિ મત હાસ્વી નહિ. અનુભવીઓએ આ વાત વારવાર કહેલી છે તેન છતાં દુ તેનુ ફરી ઉચ્ચારણ કરુ છુ કારણ કે મારી સામે આધુનિક સમાજનુ જે ક્ષય જુ છે તેમા આ બન વસ્તુની અભાવ છે.

સુખના દિવસો સદા ટકતા નથી તે પણ એક વખત બવાજ સબ મેલા છે આવી આત્મિક અદા રાખીને વનવાથી માત-મોષો બળવાઈ પડે છે અને કટોકટીમાંથી પચાર થઈ શકાય છે અથવા વખતે જો હિ મત હારીએ અને આખમાથી આસુ સારવા હારીએ તો અન્યતા આપાત્ર બનવાનો વખત આવે છે અને તેથી અવનનુ નૂર હણાય છે માટે દુ ખમા હિ મત રાખવી, એ જ એક ઉપાય છે.

ખચ આવક પ્રમાણે રાખવો પણ કરી વધારે રાખવો નહિ. વધારે ખચ રાખનાસ્ને વીજા યતેરી નાણા ઉછીન્ય કે કરને હેવા પડે છે અને તેથી પ્રતિષ્ઠા ઘટે છે વળી ઉછીન્ય હીપેલા નાણા અમલસર પાછા આપી શકીએ નહિ તો આપણે જૂમ કરીએ છીએ કે આપણી જાનવ વિરે સામાને શકા આવે છે તેમાથી એવે માન્યકાનિ થાય છે અને અભય બચડે છે.

ઘરખર્ચ માટે કરજ કરવું, એ દેવાળાની નિશાની છે આવો માણસ કદી ઊંચા આવી શકે નહિ ધર્મ-રાજગાર માટે કરજ કરવું પડે, તે પણ જોઈ વિચારીને કરવું કારણ કે વ્યાજ તો કરેલા કરજ પર રાત્રિ-દિવસ ચાલે જાય છે જ્યાં કોઈ પણ પેઢી જાડું વ્યાજ ભરવા માટે ત્યારે સમજવું કે તેની હસ્તી હવે થોડા દિવસોની જ છે

આપણે કોઈ તીર્થની યાત્રાએ નીકળીએ છીએ તો ઘણી તૈયારી કરીએ છીએ, તો જીવનયાત્રા માટે કેટલી તૈયારી કરવી ઘટે? આપણા વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવો, સદ્ગુણોને ખીલવવા અને બને તેટલી સમાજની સેવા કરવી જ્યાં જઈએ ત્યાં પ્રેમ, નમ્રતા અને મધુર ભાષા વડે સામાના દિલ જિતી લેવા, એ ખરું હકાપણ છે કહું ભાષાનો પ્રયોગ કદી પણ કરવો નહિ, કારણ કે તે મનુષ્યને જીવનભર સાલે છે

ફૂલ કરમાય છે, પણ તેની સુગંધ પાછળ રહી જાય છે, તેમ મનુષ્યની જીવનયાત્રા પૂરી થાય છે, પણ તેના સત્કાર્યોની સુવાસ પાછળ રહી જાય છે, તેથી મનુષ્યે પોતાની જીવનયાત્રા દરમિયાન બને તેટલા સત્કાર્યો કરી લેવા જોઈએ

[૪૧]

ઉપસહાર

નિવૃત્તિના સમય દરમિયાન હું મારા જીવનપ્રસંગોની નોંધ કરતો ગયો અને મારો અહ્ય અનુભવ તેમજ મારા વિચારો ટપકાવતો ગયો આ રીતે જે લખાણ તૈયાર થયું, તે વાચતા-વિચારતા હું અત્યુજ્જ્વળ અને શકીશ અને મારા

એ સી કા ચ-અકલબ્ય શુ ઠેખાતુ તથી તેમજ બલનોત્તરી
અથા પ્રકાવી ઠ છ એ/થે ચિત્તની ચ્વચ્ચતા નાશ થાન
છ દુકમા હવનપાત્રા તદ્દન કર્તવી હોય તેા મનરિક
દાસથી બચવુ જોઈએ અને મનને બને તે/શુ શાવ અને
વિષત્ર બનાવવુ જોઈએ.

સુખમા છકી તુ તદ્દિ અને દુ ખમા હિ મત કાત્વી
તદ્દિ. ગનુજવીએએ આ વાલ વારવાર કહેલી છે તેમ
હ્યા દુ તે/શુ કરી હવના/શુ ઠકુ છુ કાશ્વ કે મારી ત્રામે
આધુનિક સમાજનુ જે હચ જડું છે તેમા આ અને
વસ્તુને અભાવ છે.

સુખમા જિવસો સહ દકલ નથી તે પશુ એક વખત
બ્યાજ સબ મેલા છે આવી અવારિકે મહા તાખીને વલ વાખી
માન-મેલો જળવાઈ રહે છે અને ક્ટોલ્ટીમાથી પસાર મર્ધ
શકાય છે અથવા વખતે જો હિ મત કારીએ અને અવમાથી
અમુ આશ્વા લા િએ તેા અન્યના અપાત્ર બનવાનો વખત
આવે છે અને તેથી હવનનુ નર હવાય છે માટે દુ ખમા
હિ મત શાયરી એ જ શેષ ઉપાય છે.

ખચ આવાક પ્રાણલે શખવે, ગણુ કરી વધારે
શખવે નહિ. તધારે ખચ શખનારને વીજા પાસેથી નાવ્યા
છકીના કે કરવે લેવા પડે છે અને તેથી પ્રતિષ્ઠા લે છે
વળી છકીના લીપેલા નાવ્યા સમ્પચર પાછા આવી શકીએ
નહિ તેા આપણે જૂલ કરીએ છીએ કે આપણી ઘનવ
વિષે આમાન મહા આવે છે તેમાથી છેવટે માનુષિ
શાય છે અને સબખ બગડે છે.

ઘરખર્ચ માટે કરજ કરવું, એ દેવાળાની નિશાની છે આવો માણસ કદી જાંચો આવી શકે નહિ ધધા-રોજગામ માટે કરજ કરવું પડે, તે પણ જોઈ વિચારીને કરવું કારણ કે વ્યાજ તો કરેલા કરજ પર રાત્રિ-દિવસ ચડ્યે બંધ છે જ્યારે કોઈ પણ પેઠી બહુ વ્યાજ ભરવા માટે ત્યારે સમજવું કે તેની હસ્તી હવે થોડા દિવસોની જ છે

આપણે કેઈ તીર્થની યાત્રાએ નીકળીએ છીએ તો ઘણી તૈયારી કરીએ છીએ, તો લવનયાત્રા માટે કેટલી તૈયારી કરવી ઘટે? આપણા વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવો, સદ્ગુણોને ખીલવવ અને બને તેટલી સમાજની સેવા કરવી જ્યાં જઈએ ત્યાં પ્રેમ નમ્રતા અને મધુર ભાષા વડે સામાના દિલ જિતી લેવા, એ ખરું કહ્યાપણું છે કહું ભાષાનો પ્રયોગ કદી પણ કરવે નહિ, કારણ કે તે મનુષ્યને લવનભર સાલે છે

ફૂલ કરમાય છે, પણ તેની સુગંધ પાછળ રહી જ છે, તેમ મનુષ્યની લવનયાત્રા પૂરી થાય છે, પણ તે સત્કાર્યોની સુવાસ પાછળ રહી જાય છે, તેથી મનુષ્યે યોગ્ય લવનયાત્રા દરમિયાન બને તેટલા સત્કાર્યો કરી લેવા જોઈએ

[૪૧]

ઉપસહાર

નિવૃત્તિના સમય દરમિયાન હું મારા લવનપ્રસંગે નોંધ કરતો ગયો અને મારો અહ્ય અનુભવ તેમજ ૨ વિચારો ટપકાવતો ગયો. આ રીતે જે લખાણ તૈયાર થ તે વાચતા-વિચારતા હું અતર્કુષ્ણ બની શકીશ અને ૨

જીવનમાં જ તુટિઓ સ્વી ગઈ છે તને સુધારી શકીશ, જેવી મારી ધારણા હતી. આ ધારણા અનુક અશે પણ સ્વી છે અને હવે પછી તે વધારે પ્રમાણમાં બહા પડશે, જેવી આશા રાખુ છું

મારો આ અર્થ અનુભવ, તેમજ મારા આ વિચારો મારા ચિરપરિચિત મિત્રો, સ્વાથીઓ તેમજ અન્ય સમજનો વાચવાનું પસંદ કરશે તો મને આનંદ થશે અને મારી મહેનત ધાર્માં ઠરતા વધારે સફળ થઈ છે એમ માનીશ.

આ પણ સાહિત્યમાં અસ્તિત્વની ખેા નથી. અનેક મહાપુરુષો પાતાના અનુભવો લખી ગયા છે અને અનેક વિચારક મહાનુભાવોએ પોતાના અસ્તિત્વો અક્ષરાકિત કર્યા છે તે બધાના સુકાળલે મારો આ અનુભવ અને મારા આ વિચારો ઠઈ વિચારમાં નથી છતાં તેને એક પ્રકારનો આકાર છે એ દષ્ટિએ ચિરપ્રભુવત્ર તેને વાચશે—વિચારશે જેવી આશા રાખુ છું

મારા માટે આ જીવન આલેખન એક સાહસ જ છે કારણ કે તેમાં અનેક તુટિઓ સ્વી ત્વાનો સમાવ છે. પણ ઉદ્ધર ચિત્ત પાઠકો તે અર્થે મને કામા આપશે, જેવી અભયના કરું છું

સદુને પ્રેમભર્યા પ્રણામ.

— પ્રણયર્થનો પૂષ્ટ ને જરાજર અર્થ પ્રણયની શોધ પ્રણ સૌમાં વસે છે એટલે તે શોધ અતર્ધ્યાન ને તેથી નીપજતા અતર્ધ્યાનથી યામ. એ અતર્ધ્યાન ઇન્દ્રિયોત સપૂષ્ટ સમમ વિતા અશક્ય છે તેથી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો મનથી, વચનથી ને કાયાથી સવ કાળે સમમ તે પ્રણયમ

આપા પ્રણયર્થનું સપૂષ્ટ પાલન કરનાર સ્ત્રી કે પુરુષ કેવળ નિવિકારી હોય તેથી એવા સ્ત્રીપુરુષ ઇન્દ્રિયની સમીપમા વસે છે તે ઇન્દ્રિય નેવાં છે

[નીતિનાચના માર્ગે]

—માધીલ